श्रीवाल्मीकि-

रामायणम् ।

प्रथमः

खण्डः

श्रीरामायण-संशोधन-समितिः ।

॥ श्रीरामः समर्थः ॥

आदिकविश्रीवाल्मीकिमहामुनिप्रणीतं

श्रीरामायणम् ।

प्रथमः खण्डः ।

बालकाण्डम् ।

श्रीरामायण–संशोधन–समितिः ।

शाके १८७५

सम्पादकमण्डलम् ।

प्रमुखसम्पादकः—श्रीरामचरणदासः (आबाजी बापूजी चान्दोरकर, एल्. एम्. टेक्.) । भूतपूर्वकार्यकारीसंशोधकः भारतेतिहाससंशोधकमण्डलम्, सहसम्पादकः महाराष्ट्रीयज्ञानकोश, [illegible] संचालकः महाराष्ट्रशब्दकोशः, अनेक-ऐतिह्यप्रबन्धलेखकः ।

सहसम्पादकः—पण्डितप्रकाण्डाः काव्यालंकारभूषणोपाधिविराजिताः श्रीरामायणवाग्विदांवराः भूतपूर्वडेक्कनकॉलेजस्थगीर्वाणवाण्यध्यापका श्रीबालाचार्य माधवाचार्य खुपेरकर-शास्त्रिणः । सम्पादकः—पूर्णप्रज्ञदर्शनं, वात्स्यायनप्रणीतं कामसूत्रम्, मयूरकविविरचितानि संस्कृतकाव्यानि, महाकविभासविषयकमैतिह्यं तथा चान्ये समालोचनविषयका बहवो निबन्धाः पुस्तकानि च ।

सहसम्पादकः—इतिहासभूषणं श्रीआबाजी बापूराव जोशी बारामतीकरः । विविधैतिह्य-संशोधननिबन्धलेखकः ।

मुद्रकाः—**श्री. स. रा. सरदेसाई,** इत्येतेषां नवीन समर्थ विद्यालयस्य समर्थभारत मुद्रणालये (४१ बुधवार), पुण्यपत्तने मुद्रितम् ।

प्रकाशकः—श्रीरामायण-संशोधन-समिति-संस्थापकेन **श्रीआबाजी बापूजी चान्दोरकर** इत्युपाह्वेन प्राकाश्यं नीतम् । प्रकाशनस्थलम्— ४३ शनिवार, पुणें २ ।

॥ श्रीरामः समर्थः ॥

प्रथमः खण्डः

बालकाण्डम् ।

" अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम "

इत्येवरूपां

भक्तानां सङ्कटेभ्यो मोचयित्रीमिमां

प्रतिज्ञां कुर्वतो

देवबन्धविमोचकस्यासुरनिर्दालकस्य

श्रीरामचन्द्रप्रभोश्चरणकमलसंनिधाने

समर्पणम् ।

श्रीरामः शरणम् ।

किञ्चित्प्रास्ताविकम् ।

वाल्मीकिगिरिसम्भूता रामसागरगामिनी । पुनातु भुवनं पुण्या रामायणमहानदी ॥

—श्रीस्मार्तसम्प्रदायः ।

वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे । वेदः प्राचेतसादासीत् साक्षाद्रामायणात्मना ॥

—श्रीवैष्णवसंप्रदायः ।

यः पिबन् सततं रामचरितामृतसागरम् । अतृप्तस्तं मुनिं वन्दे प्राचेतसमकल्मषम् ॥

—श्रीमाध्वसंप्रदायः ।

१८५६ तमे शाके संवत्सरे माघमासे बहुलैकादश्यां देवबंधविमोचकेन निशाचरनिर्दलकेन प्रभुणा श्रीरामचन्द्रेण, श्रीआबाजी बापूजी चान्दोरकराख्यः श्रीरामचरणवशंवदः, आदिकवेः श्रीवाल्मीकेः कृतेः श्रीमद्रामायणस्य सूक्ष्मतया संशोधितावृत्तेर्मुद्रणप्रकाशनादिकर्मणि प्रेरितः । अदृष्टवशात् चैषा तिथिस्तस्य जन्मतिथिरासीत् । एवं च तद्दिनमतीव शुभकारीति कृत्वा तेन श्रीमद्रामायणस्य बालकाण्डगत–कतिपयश्लोकानुसारेणैतिह्यप्रतिपादिकाष्टिप्पण्यो लिखिताः । पश्चाच्चाचिरेणैव "श्रीरामायणसंशोधनसमिति"रपि प्रतिष्ठापिता ।

ततः श्रीचान्दोरकरेण, करवीरस्थाः पण्डितवर्याः काव्यालंकारभूषणेत्याद्युपपद्धारिणो भूतपूर्वडेक्कन्-कॉलेज्स्थगीर्वाणभाषाचार्याः श्रीबालाचार्य माधवाचार्य खुपेरकरशास्त्रिणः तथा च श्रीआबाजी बाबूराव जोशी बारामतीकरसंज्ञाः, इत्येतत्स्वमित्रद्वयं सम्पादकीयकार्यसहकारविषये व्यज्ञाप्यत । तावुभावपीमां विज्ञप्तिमङ्गीकृतवन्तौ ।

एतस्मिन्नन्तरे द्वितीयं जगद्व्यापि महायुद्धं प्रवृत्तम् । तथा च श्रीचान्दोरकरस्यापि महाराष्ट्रशब्दकोशस्य संपादकीयं तदनुषङ्गिकं च कार्यं प्रभूतमासीत् । अतस्तेनैतद्रामायणीयं कार्यं कानिचिद्धायनानि खिलीकृतम् ।

अथ गच्छता कालेन शब्दकोशस्य पूर्णत्वाच्छ्रीचान्दोरकरस्तत्कार्यान्मुक्तः । महायुद्धस्य पुनरसमाप्तत्वात्, संशोधनार्थं प्रवासगमनस्य च विघ्नभूयिष्ठत्वात्तेन स्वगृहमधिष्ठायैव श्रीवाल्मीकिरामायणं यावच्छक्यं सूक्ष्मतयाभ्यस्य काश्चिट्टिप्पण्यो लिखिताः ।

प्रथमतस्तेन हस्तलिखिता 'क' मातृका समासादिता, तया च रामायणस्य मुद्रितानि पुस्तकानि तुलितानि । पाठान्तराणि च लिखितानि । तथा च काण्डसप्तकमपि समीक्ष्य तस्य ऐतिह्यप्रतिपादनपराष्टिप्पण्योऽपि लिखिताः । अस्मिन्रामायणसंशोधनकार्ये यथाकथंचिदप्युपयुक्तानि परःपञ्चशतं पुस्तकानि, नियतकालिकस्था एतद्विषया बहवो लेखाश्च तेनालोडितास्तेषां सर्वेषामपि सारात्मकानि टिप्पणानि कृतानि । श्रीचान्दोरकरोऽस्मात्कार्यान्नाद्यापि विरतः । एताश्च सर्वाष्टिप्पण्योऽस्या ग्रंथावलेश्चरमे "ऐतिहासिकी समालोचना" संज्ञके खण्डे यथायोग्यं समावेक्ष्यन्ते ।

अथ समाप्ते तु महायुद्धे, श्रीचान्दोरकरेण कालिघाटकुरुक्षेत्रहरिद्वाररामेश्वरैश्चतुर्दिक्षु सीमितस्य भारतवर्षस्य सकलस्यापि यात्रां सम्पाद्य रामायणविषयं वृत्तं संकलितम् । तथा रामायणस्थानां स्थलानां, जातीनां, रामायणमातृकाणां च संशोधनं कृतम् । एतेषां मध्ये स्थलजातिसंशोधनस्य ऐतिहासिकी-समालोचनासंज्ञे खण्डे समावेशनं करिष्यते ।

समाप्तादेतासपचत्वारिंशन्मातृकासु कांचित्तालपत्रलिखिता। एतत्खण्डस्थमूलं तु ३७५ वर्षेभ्यः प्राक्कालीनां 'क' मातृकामनुसृत्य मुद्रितम्। सकलमातृकावर्णनं पुनः प्रथमे परिशिष्टे दत्तम्।

अन्तिमसर्गमुद्रणस्य तथा पाठान्तरलेखनस्य च समाप्त्यवसरे 'श्री' मातृका श्रीरामकृपया हस्तगताभवत्। एषा च पञ्चशतवर्षेभ्यः प्राचीना (ले. सं. १५१२) द्वितीये परिशिष्टे वर्णिता।

एताः सर्वा मातृका उपयुज्यैव रामायणस्य सप्तकाण्डात्मकाः सप्तखण्डाः प्रकाशयिष्यन्ते। एतद्योजनानुसारेणायं बालकाण्डात्मकः सपरिशिष्टः प्रथमः खण्डो मुद्रयते।

अस्याश्च रामायणस्य सूक्ष्मतया संशोधितावृत्तेः प्रथमाः सप्त खण्डा मूलमात्रसप्तकाण्डात्मकाः सूक्ष्मतया संस्कृताः सपाठभेदा, अनन्तराः सप्तखण्डाश्चतुर्दशखण्डपर्यन्ता अनुवादात्मकाः, अन्तिमश्च पञ्चदशः खण्डः श्रीरामायणस्यैतिहासिकसमालोचनारूपः, एवं मिलित्वा पञ्चदशखण्डाः प्रकाशयिष्यन्ते।

अस्या संशोधितावृत्तेः प्रधानसम्पादकास्तथा च श्रीरामायणसंशोधनसमितेः संस्थापकाः सञ्चालकाश्च सन्तः श्रीरामचरणवशंवदाः श्री आबाजी बापूजी चान्दोरकर, एल्. एम्. टेक्. महाशयाः स्वजीवनस्य पञ्चाशद्वर्षात्मकंकालमितिहाससंशोधनकर्मणि व्यतीतवन्तः। प्रथमं ते वैयक्तिकं संशोधनमकुर्वन्। पश्चाच्च पुण्यपत्तनस्थभारतेतिहाससंशोधकमण्डले प्रधानकार्यकारिणस्ते सुमहान्तं कालं तदेव कार्यं व्यदधुः। तच्च कार्यं मण्डलस्य नैकेषु पुस्तकेषु संगृहीतं प्रकाशितं च। ततस्ते महाराष्ट्रियज्ञानकोशस्य सहसम्पादकाः, महाराष्ट्रशब्दकोशस्य सम्पादकाः सञ्चालकाश्चासन्। तैः कानिचिदैतिहासिकानि पुस्तकान्यपि प्रकाशितानि।

श्रीचान्दोरकरा, महाराष्ट्रेतिहासाचार्याणां पुरातत्त्वभूषणोपाधिविभूषित विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे महोदयानामन्तेवासिनः। अतस्तै राजवाडे महोदयानामितिहासानुशीलनलेखनप्रणाली चित्ते निवेश्य अस्य पुस्तकस्य रूपरेखा निश्चिता। उक्तं च भारताचार्यैः चिन्तामण विनायक वैद्यमहाशयैश्चान्दोरकराणामितिहासानुशीलनलेखनविषये-"आबा चान्दोरकर हे महाराष्ट्राचे एक विख्यात इतिहाससंशोधक आणि लेखक आहेत. ऐतिहासिक अनुसंधान आणि अन्वेषणाच्या कार्यक्षेत्रांत, त्यांनीं अनेक वर्षे स्वार्थत्यागपूर्वक परिश्रम करून, एका बृहत्कार्याचें उत्तरदायित्व मस्तकावर घेण्याची योग्यता प्राप्त करून घेतली आहे! त्यांनीं आपल्या आयुष्यांतील पुष्कळ वर्षे महाराष्ट्रेतिहाससंशोधनकार्यांत खर्च केली आहेत. भारतीय जाति-शिलालेख-ताम्रपत्रें-मुद्रा-चित्रकला-नाणक-भाषा-धर्म-संतवाङ्मय-साहित्यादिभिन्नभिन्नविषयांचे इतिहासावर, त्यांनी अनेक प्रबंध लिहिले असून, ते प्रकाशित हि झाले आहेत." यद्यपि तेषामेतावान्कालोऽस्मिन्कार्ये यातस्तथापि तेषां सविधेऽमूल्यमेकं रामनामधनमेव वर्तते।

पण्डितप्रकाण्डाः काव्यालङ्कारभूषमित्युपाधिविराजिताः श्रीरामायणवाग्विदांवराः श्रीबालाचार्य माधवाचार्य खुपेरकरशास्त्रिणः करवीरस्था, भूतपूर्वडेक्कनकॉलेजस्थगीर्वाणवाण्यध्यापका, न केवलं महाराष्ट्र एव किन्तु निखिले भारतवर्षे स्वपाण्डित्येन विख्याताः। तेषां च संस्कृतप्राकृतमराठीत्यादिविविधभाषामयकाव्येषु परश्चत्वारिंशद्वर्षावधिर्व्यासङ्गो वर्तते। तन्निमित्ताश्चानेका उपाधयोऽपि तैर्लब्धाः। तैरपि सूक्ष्मे तौलनिके च संशोधने चातीव प्रीतिमद्भिरद्यावध्येतद्विषये बहवो लेखाः पुस्तकानि च प्रकाशितानि। पूर्णप्रज्ञदर्शनं, वात्स्यायनप्रणीतं कामसूत्रम्, मयूरकविविरचितानि संस्कृतकाव्यानि, महाकविभासविषयकमैतिह्यं तथा चान्ये समालोचनविषयका बहवो निबन्धाश्चैतत्प्रणीता यद्यपि वर्तन्ते; तथापि विस्तरभिया नैतेषां नामान्यत्रास्माभिरुदाहृतानि। तथासत्स्वेऽपि ते रामनाम्नैवात्मानं धन्यं मन्यन्ते।

'इतिहासभूषणपदवीविभूषिताः श्री आबाजी बाबूराव जोशी बारामतीकरमहाशया महाराष्ट्रराज्यमहामन्त्रि (पेशवा) श्री बाळाजी बाजीरायसमकालीनानां श्री बाबूजी नाईक बारामतीकरमहोदयानां ख्यातनाम्नां राजनीतिज्ञानां वंशजाताः। अतश्च तैरग्रत एवेतिहासरुचिभिर्महाराष्ट्रेतिहासविषयेऽनेके लेखाः प्राकाश्यं नीताः। तेषामपि रामनामधनिकत्वमुपर्युक्ताभ्यां द्वाभ्यां समानमेव।

एतादृश्यामवस्थायां रामायणप्रकाशनार्थं किमप्युपायान्वेषणमतीवावश्यकमभवत्। ततश्च श्रीचान्दोरकरा 'आगामिग्राहका दातारश्च' लब्धुमुपक्रान्ताः। अस्य बालकाण्डस्य मुद्रणात्पूर्वं केचन तैरासादिताश्च। तेषां च ग्रन्थमूल्यं किमपि न्यूनीकृतम्। तेभ्यो लब्धेन द्रव्येणायं खण्डो मुद्रयितुमारब्धः। साम्प्रतं च तेषा द्रव्यार्जनकार्यं मुद्रणकार्यं चेत्येतत्कार्यद्वयमपि सममेव प्रवर्तते। इदानीं देशस्थितिरतीव दुर्धरा। उदरपूरमन्नमपि दुर्लभम्। तथापि श्रीचान्दोरकरो महतायासेन श्रीरामकृपया च लोकसाहाय्यं लभते। तच्च तेषा श्रीरामैकनिष्ठतायाः फलमिव प्रतिभाति।

परमेतद्द्रव्यार्जनकार्यार्थं श्रीचान्दोरकराणां प्रत्यहमष्टघण्टापरिमितः कालो व्येति, तथा च त्रिचतुराणां क्रोशानां पादचारोऽप्यापद्यते। कार्यालयस्थसर्वकर्मसु तथा मुद्रितशोधनकर्मणि च त एव नियुक्ताः। सर्वकर्मणां तैरेव सम्पादनात्, तेषां च वार्धक्यात् परिश्रमोऽतितरां बाधते तेषाम्। मुद्रितशोधनकर्मणि पुनः केवलं श्रीखुपेरकरशास्त्रिणस्तेषां साहाय्यदातारस्सन्ति। किन्तु तेऽपि परिणतवयसस्तेषां वासश्च करवीरे वर्तते।

ईदृशे प्रत्यवायसमवाये पत्रमुद्रणालयादिविषया विघ्ना अप्युद्भवन्ति। एवंरूपांतरायपरीतत्वादस्य खण्डस्य मुद्रणं मन्दं मन्दं प्रावर्तत। तत्प्रकाशनमप्यल्पीयसा कालेन दूरीकृतम्। तदर्थं चागामिग्राहका दातारश्च सादरं प्रसाद्यन्ते।

एतत्कार्यं श्रीमज्जगद्गुरुश्रीशङ्कराचार्याः संकेश्वरपीठस्थास्तथा भारतपितृस्थानीया श्रीगान्धीमहात्मानः स्वाशीर्वचोभिरनुगृहीतवन्तः। तथा च बहवो विद्वांसो, देशनेतारो, नृपतय, उच्चपदस्था राजपुरुषा, धारासभासदस्या, नियतकालिकाना सम्पादका, विविधपक्षचालका, विद्यापीठस्था प्राध्यापका, विख्याता इतिहाससंशोधका इत्यादयोऽनेके प्रवरपुरुषा एतत्कार्यस्य शुभं विचिन्त्य सक्रियां सहानुभूतिमदर्शयन्।

प्रथमं खण्डमिमं सम्पादकमण्डलं सानंदं समर्पयति ग्राहकहस्तकमले। तदर्थं च प्रथमतो दयाघनस्य भक्तजनवाञ्छितपूरयितुर्भगवतः श्रीरामचन्द्रस्योपकारभरस्य चिन्तनमावश्यकमेव। तत्कृपयैवापदां सागरमुत्तीर्यैतत्खण्डप्रकाशनरूपं सौभाग्यं संपादकमण्डलेन लब्धम्। ततश्च दातॄणामागामिग्राहकाणां चोपकारभरं स्मरामः। सम्पादकमण्डलं पुनः केवलं स्वप्राणानपि विगणय्य कष्टसहं भविष्यति। किन्तु पञ्चदशभूमिकमेतद्रामायणगोपुरं प्रतिष्ठापयितुं यद्द्रव्यसाहाय्यमावश्यकं भवति तदेतै रामप्रियैः सज्जनैर्दत्तम्। अत एव चेयं गोपुरस्य प्रथमा भूमिः सिद्धा। तेषामुपकारभरं प्रकटीकर्तुं नास्माकं वैखरी प्रभवति। तस्मात्तत्कार्यं वयं परया वाण्या सम्पादयामहे। एते च सज्जनाः कार्यसमाप्तिपर्यन्तं आगोपुरकलशरचनञ्च निजसाहाय्यं प्रयच्छन्त्विति तान्विज्ञापयामः।

गोपुरसिद्धौ द्रव्यसत्त्वेपि तद्रचनार्थं निपुणः सहानुभूतिज्ञश्च शिल्पी सूत्रधारोऽप्यावश्यक एव। एतच्छिल्पस्य शिल्पिनः पुनः श्रीसमर्थभारतमुद्रणालयाधिपतयः श्रीसदाशिव रामचंद्र सरदेसाई महाशयाः। ते चास्य मुद्रणमल्पमूल्येनाङ्गीकृतवन्तः। प्रथमखण्डमूल्यादल्पमेव स्वीकृत्य तैरयं खण्डो मुद्रितः। तेषामुपकृतिः कतिभिर्मुखैः शब्दैर्वा प्रकटीकर्तव्या?। तत्कार्यवाहैः श्री अण्णाजी पाटणकरैस्तथा मुद्रणालयस्थैरितरैरपि जनैरेतत्कार्यं ममत्वभावनया नूतना मुद्रणटङ्काःपरिकल्प्य परिश्रमः। तस्मात्तेषामप्यनुग्रहं वयं स्मरामः।

सम्पादकमण्डलस्यानुशासने मार्गदर्शने च केचिद्विद्वांसः सुहृदोऽपि साहाय्यभूताः। तेषु च भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरग्रन्थपालानां श्रीपरशुराम कृष्ण गोडे, एम्. ए., एम्. टी. ए. महाशयानां साहाय्यं समितिस्थापनादद्यप्रभृति सर्वथा लब्धम्। आगोपुरकलशदर्शनं च तल्लब्धं भवेत्। एते च श्रीचान्दोरकराणां परमसुहृदः, प्रख्याताः संशोधकाग्रेसरा, विश्वस्मिञ्जगति संशोधनकार्ये लब्धप्रतिष्ठाः, किन्तु कीर्तिविमुखा, निरलसाः कार्यैकप्रवणाः स्वकार्यडिण्डिमं न कदापि वादयन्ति। ते च इटलीदेशस्थया 'ॲकेडेमी ऑफ टेम्प्लर्स' इति श्रुतया विद्वत्समित्या स्वसदस्यपदे नियुक्ताः। भारतवर्षे च एतत्संमानभाजो विद्वांसः सप्ताष्टपरिमिताएव। एतेषां विदुषां मार्गदर्शनानुग्रहं मनसैव प्रकाशयति सम्पादकमण्डलं, न पुनर्वाचा।

भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरस्य कार्यवाहास्तथा च पुण्यपत्तनविद्यापीठस्याभिकृतश्रेष्ठा डॉ॰ रामचन्द्र नारायण दाण्डेकर, एम्. ए., पी.एच्. डी. (बर्लिन) महोदया, वाराणसीस्थहिन्दुविद्यापीठस्याचार्या डॉ॰ परशुराम लक्ष्मण वैद्य, एम्. ए., डी. लिट्. (पॅरीस्) महोदया, गुजरातमहाविद्यालयस्याचार्याः श्रीकाशिनाथ वासुदेव अभ्यङ्कर, एम्. ए., एल्एल्. बी., महोदयाश्चैतैस्त्रिभिः संशोधकवर्यैः समित्यै बहुविधं साहाय्यं दत्तम्। तदर्थं च समितिरात्मानमुपकारभराक्रान्तां मन्यते। अन्यैरपि बहुभिः सुहृद्भिरस्मिन्कर्मणि साहाय्यदानात्समितिस्तेभ्योऽपि कृतवेदिनी वर्तते।

श्रीचान्दोरकराणामन्येऽपि सुहृदो दैवीसम्पत्तियुताः सज्जनश्रेष्ठाः श्रीअण्णासाहेब कर्डिलेमहाशयाः श्रीचान्दोरकराणां लेखनकार्यार्थमतिप्रशान्तं स्वगृहकक्षमेकं दत्त्वोपकृतवन्त एतत्कर्मणि। तदर्थं च वयं तेषामनुग्रहभरं सादरं वहामः। ईदृशमेव सौहार्दं त आकार्यसमाप्ति दर्शयन्त्विति च तानभ्यर्थयामः।

उपर्युक्तैर्बहुभिःकारणैरेतत्खण्डप्रकाशनं चिरायितम्। अस्मादुत्तरं पुनर्विलम्बो मा भूदिति कृत्वा, सूक्ष्मसंशोधितावृत्तिशास्त्रस्य विमर्शः पाठान्तराणां च महत्त्वविवेचनमेतत्खण्डनिवेदने कर्तव्यमिति सम्पादकमण्डलस्य या मनीषासीत्सेदानीं खिलीकृता। तच्च यथाकालं करिष्याम इति विज्ञाप्य, सर्वेषां च साहाय्यकर्तॄणामुपकारभरं प्रकटय्य, सम्पादकमण्डलं ग्राहकेभ्य इमं प्रथमं खण्डं समर्पयति।

वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः। शृण्वन् रामकथानादं को न याति परां गतिम्॥

—श्रीस्मार्तसम्प्रदायः।

आसाद्य नगरीं दिव्यमभिषिक्ताय सीतया। राजाधिराजराजाय रामभद्राय मङ्गलम्॥

—श्रीवैष्णवसम्प्रदायः।

मङ्गलं कोसलेन्द्राय महनीयगुणाब्धये। चक्रवर्तितनूजाय सार्वभौमाय मङ्गलम्॥

—श्रीमाध्वसम्प्रदायः।

पुण्यपत्तनम्
विजयादशम्यां शनिवासरे
१८७५ तमे विजयाभिधे
शाकसंवत्सरे

भवदीयो
मन्त्री
श्रीरामायणसंशोधनसमितेः।

*

॥ श्रीः ॥

श्रीआदिकविमहामुनिवाल्मीकिप्रणीतं

श्रीरामायणम् ।

(सूक्ष्मतया संशोधितम् ।)

बालकाण्डम् ।

प्रथमः सर्गः ।

ॐतपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् । नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवम् ॥ १ ॥
कोन्वस्मिन्सांप्रतं लोके गुणवान्कश्च वीर्यवान् । धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥ २ ॥
चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः । विद्वान्कः कः समर्थश्च कश्चैकप्रियदर्शनः ॥ ३ ॥
आत्मवान्को जितक्रोधो द्युतिमान्कोऽनसूयकः । कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥ ४ ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे । महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरम् ॥ ५ ॥
श्रुत्वा चैतत्त्रिलोकज्ञो वाल्मीकेर्नारदो वचः । श्रूयतामिति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥
बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः । मुने वक्ष्याम्यहं बुद्ध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥ ७ ॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः । नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान्धृतिमान्वशी ॥ ८ ॥
बुद्धिमान्नीतिमान्वाग्मी श्रीमाञ्छत्रुनिबर्हणः । विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ॥ ९ ॥
महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिंदमः । आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः ॥ १० ॥
समःसमविभक्ताङ्गः स्निग्धवर्णः प्रतापवान् । पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवाञ्छुभलक्षणः ॥ ११ ॥
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजानां च हिते रतः । यशस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् ॥ १२ ॥
प्रजापतिसमः श्रीमान्धाता रिपुनिषूदनः । रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता ॥ १३ ॥
रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥ १४ ॥
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान्प्रतिभानवान् । सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः ॥ १५ ॥
सर्वदाभिगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः । आर्यः सर्वसमश्चैव सदैव प्रियदर्शनः ॥ १६ ॥
स च सर्वगुणोपेतः कौसल्यानन्दवर्धनः । समुद्र इव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवानिव ॥ १७ ॥
विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत्प्रियदर्शनः । कालाग्निसदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ॥ १८ ॥
धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः । तमेवंगुणसंपन्नं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १९ ॥
ज्येष्ठं ज्येष्ठगुणैर्युक्तं प्रियं दशरथः सुतम् । प्रकृतीनां हितैर्युक्तं प्रकृतिप्रियकाम्यया ॥ २० ॥
यौवराज्येन संयोक्तुमैच्छत्प्रीत्या महीपतिः । तस्याभिषेकसंभारान्दृष्ट्वा भार्याथ कैकयी ॥ २१ ॥
पूर्वं दत्तवरा देवी वरमेनमयाचत । विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनम् ॥ २२ ॥
स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः । विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् ॥ २३ ॥
स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन् । पितुर्वचननिर्देशात्कैकेय्याः प्रियकारणात् ॥ २४ ॥

तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोनुजगाम ह। स्नेहाद्विनयसंपन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ २५ ॥
भ्रातरं दयितो भ्रातुः सौभ्रात्रमनुदर्शयन्। रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता ॥ २६ ॥
जनकस्य कुले जाता देवमायेव निर्मिता। सर्वलक्षणसंपन्ना नारीणामुत्तमा वधूः ॥ २७ ॥
सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा। पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ॥ २८ ॥
शृङ्गवेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत्। गुहमासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम् ॥ २९ ॥
गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सीतया। ते वनेन वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ॥ ३० ॥
चित्रकूटमनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात्। रम्यमावसथं कृत्वा रममाणा वने त्रयः ॥ ३१ ॥
देवगन्धर्वसंकाशास्तत्र ते न्यवसन्सुखम्। चित्रकूटं गते रामे पुत्रशोकातुरस्तथा ॥ ३२ ॥
राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन्सुतम्। गते तु तस्मिन्भरतो वसिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः ॥ ३३ ॥
नियुज्यमानो राज्याय नैच्छद्राज्यं महाबलः। स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः ॥ ३४ ॥
गत्वा तु स महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम्। अयाचद्भ्रातरं राममार्यभावपुरस्कृतः ॥ ३५ ॥
त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोब्रवीत्। रामोपि परमोदारः सुमुखः सुमहायशाः ॥ ३६ ॥
न चैच्छत्पितुरादेशाद्राज्यं रामो महाबलः। पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्वा पुनः पुनः ॥ ३७ ॥
निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः। स काममनवाप्यैव रामपादावुपस्पृशन् ॥ ३८ ॥
नन्दिग्रामेकरोद्राज्यं रामागमनकाङ्क्षया। गते तु भरते श्रीमान्सत्यसंधो जितेन्द्रियः ॥ ३९ ॥
रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च। तत्रागमनमेकाग्रो दण्डकान्प्रविवेश ह ॥ ४० ॥
प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीवलोचनः। विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्श ह ॥ ४१ ॥
सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा। अगस्त्यवचनाच्चैव जग्राहैन्द्रं शरासनम् ॥ ४२ ॥
खड्गं च परमप्रीतस्तूणी चाक्षयसायकौ। वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरैः सह ॥ ४३ ॥
ऋषयोभ्यागमन्सर्वे वधायासुररक्षसाम्। स तेषां प्रतिशुश्राव राक्षसानां तदा वने ॥ ४४ ॥
प्रतिज्ञातश्च रामेण वधः संयति रक्षसाम्। ऋषीणामग्निकल्पानां दण्डकारण्यवासिनाम् ॥ ४५ ॥
तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी। विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ॥ ४६ ॥
ततः शूर्पणखावाक्यादुद्युक्तान्सर्वराक्षसान्। खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम् ॥ ४७ ॥
निजघान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान्। वने तस्मिन्निवसता जनस्थाननिवासिनाम् ॥ ४८ ॥
रक्षसां निहतान्यासन्सहस्राणि चतुर्दश। ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ॥ ४९ ॥
सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम्। वार्यमाणः सुबहुशो मारीचेन स रावणः ॥ ५० ॥
न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते। अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥ ५१ ॥
जगाम सहमारीचस्तस्याश्रमपदं तदा। तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ ॥ ५२ ॥
जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम्। गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम् ॥ ५३ ॥
राघवः शोकसंतप्तो विललापाकुलेन्द्रियः। ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषम् ॥ ५४ ॥
मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं संददर्श ह। कबन्धं नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनम् ॥ ५५ ॥
तं निहत्य महाबाहुर्ददाह स्वर्गतश्च सः। स चास्य कथयामास शबरीं धर्मचारिणीम् ॥ ५६ ॥
श्रमणां धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघव। सोऽभ्यगच्छन्महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः ॥ ५७ ॥
शबर्या पूजितः सम्यग्रामो दशरथात्मजः। पम्पातीरे हनुमता संगतो वानरेण ह ॥ ५८ ॥
हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः। सुग्रीवाय च तत्सर्वं शंसद्रामो महाबलः ॥ ५९ ॥
आदितस्तद्यथावृत्तं सीतायाश्च विशेषतः। सुग्रीवश्चापि तत्सर्वं श्रुत्वा रामस्य वानरः ॥ ६० ॥
चकार सख्यं रामेण प्रीतश्चैवाग्निसाक्षिकम्। ततो वानरराजेन वैरानुकथनं प्रति ॥ ६१ ॥
रामायावेदितं सर्वं प्रणयाद्दुःखितेन च। प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति ॥ ६२ ॥

वालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः । सुग्रीवः शङ्कितश्चासीन्नित्यं वीर्येण राघवे ॥ ६३ ॥
राघवप्रत्ययार्थं तु दुन्दुभेः कायमुत्तमम् । दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वतसंनिभम् ॥ ६४ ॥
उत्स्मयित्वा महाबाहुः प्रेक्ष्य चास्थि महाबलः । पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप संपूर्णं दशयोजनम् ॥ ६५ ॥
बिभेद च पुनः शालान्सप्तैकेन महेषुणा । गिरिं रसातलं चैव जनयन्प्रत्ययं तदा ॥ ६६ ॥
ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्तः स महाकपिः । किष्किन्धां रामसहितो जगाम च गुहां तदा ॥ ६७ ॥
ततोगर्जद्धरिवरः सुग्रीवो हेमपिङ्गलः । तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥ ६८ ॥
अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः । निजघान च तत्रैनं शरेणैकेन राघवः ॥ ६९ ॥
ततः सुग्रीववचनाद्धत्वा वालिनमाहवे । सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ॥ ७० ॥
स च सर्वान्समानीय वानरान्वानरर्षभः । दिशः प्रस्थापयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजाम् ॥ ७१ ॥
ततो गृध्रस्य वचनात्संपातेर्हनुमान्बली । शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे लवणार्णवम् ॥ ७२ ॥
तत्र लङ्कां समासाद्य पुरीं रावणपालिताम् । ददर्श सीतां ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम् ॥ ७३ ॥
निवेदयित्वाभिज्ञानं प्रवृत्तिं विनिवेद्य च । समाश्वास्य च वैदेहीं मर्दयामास तोरणम् ॥ ७४ ॥
पञ्च सेनाग्रगान्हत्वा सप्तमन्त्रिसुतानपि । शूरमक्षं च निष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ॥ ७५ ॥
अस्त्रेणोन्मुक्तमात्मानं ज्ञात्वा पैतामहाद्वरात् । मर्षयन्राक्षसान्वीरो यन्त्रिणस्तान्यदृच्छया ॥ ७६ ॥
ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कामृते सीतां च मैथिलीम् । रामाय प्रियमाख्यातुं पुनरायान्महाकपिः ॥ ७७ ॥
सोभिगम्य महात्मानं कृत्वा रामं प्रदक्षिणम् । न्यवेदयदमेयात्मा दृष्टा सीतेति तत्त्वतः ॥ ७८ ॥
ततः सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः । समुद्रं क्षोभयामास शरैरादित्यसंनिभैः ॥ ७९ ॥
दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितांपतिः । समुद्रवचनाच्चैव नलं सेतुमकारयत् ॥ ८० ॥
तेन गत्वा पुरीं लङ्कां हत्वा रावणमाहवे । रामः सीतामनुप्राप्य परां व्रीडामुपागमत् ॥ ८१ ॥
तामुवाच ततो रामः परुषं जनसंसदि । अमृष्यमाणा सा सीता विवेश ज्वलनं सती ॥ ८२ ॥
ततोग्निवचनात्सीतां ज्ञात्वा विगतकल्मषाम् । कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ८३ ॥
सदेवर्षिगणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः । बभौ रामः संप्रहृष्टः पूजितः सर्वदैवतैः ॥ ८४ ॥
अभिषिच्य च लङ्कायां राक्षसेन्द्रं बिभीषणम् । कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह ॥ ८५ ॥
देवताभ्यो वरं प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान् । अयोध्यां प्रस्थितो रामः पुष्पकेण सुहृद्वृतः ॥ ८६ ॥
भरद्वाजाश्रमं गत्वा रामः सत्यपराक्रमः । भरतस्यान्तिके रामो हनूमन्तं व्यसर्जयत् ॥ ८७ ॥
पुनराख्यायिकां जल्पन्सुग्रीवसहितस्तदा । पुष्पकं तत्समारुह्य नन्दिग्रामं ययौ तदा ॥ ८८ ॥
नन्दिग्रामे जटां हित्वा भ्रातृभिः सहितोनघः । रामः सीतामनुप्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ॥ ८९ ॥
प्रहृष्टमुदितो लोकस्तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः । निरामयो ह्यरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः ॥ ९० ॥
न पुत्रमरणं केचिद्द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः क्वचित् । नार्यश्चाविधवा नित्यं भविष्यन्ति पतिव्रताः ॥ ९१ ॥
न चाग्निजं भयं किंचिन्नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः । न वातजं भयं किंचिन्नापि ज्वरकृतं तथा ॥ ९२ ॥
न चापि क्षुद्भयं तत्र न तस्करभयं तथा । नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च ॥ ९३ ॥
नित्यं प्रमुदिताः सर्वे यथा कृतयुगे तथा । अश्वमेधशतैरिष्ट्वा तथा बहुसुवर्णकैः ॥ ९४ ॥
गवां कोट्ययुतं दत्वा विद्वद्भ्यो विधिपूर्वकम् । असंख्येयं धनं दत्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ॥ ९५ ॥
राजवंशाञ्छतगुणान्स्थापयिष्यति राघवः । चातुर्वर्ण्यं च लोकेस्मिन्स्वे स्वे धर्मे नियोक्ष्यति ॥ ९६ ॥
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च । रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ॥ ९७ ॥
इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं वेदैश्च संमितम् । यः पठेद्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९८ ॥
एतदाख्यानमायुष्यं पठन्रामायणं नरः । सपुत्रपौत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ९९ ॥

पठन्द्विजो वागृषभत्वमीयात्स्यात्क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात् । वणिग्जनः पण्यफलत्वमीयाज्जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्वमीयात् ॥ १०० ॥

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

द्वितीयः सर्गः ।

नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः । पूजयामास धर्मात्मा सहशिष्यो महामुनिम् ॥ १ ॥
यथावत्पूजितस्तेन देवर्षिर्नारदस्तथा । आपृच्छ्यैवाभ्यनुज्ञातः स जगाम विहायसम् ॥ २ ॥
स मुहूर्तं गते तस्मिन्देवलोकं मुनिस्तदा । जगाम तमसातीरं जाह्नव्यास्त्वविदूरतः ॥ ३ ॥
स तु तीरं समासाद्य तमसाया मुनिस्तदा । शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्दमम् ॥ ४ ॥
अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय । रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा ॥ ५ ॥
न्यस्यतां कलशस्तात दीयतां वल्कलं मम । इदमेवावगाहिष्ये तमसातीर्थमुत्तमम् ॥ ६ ॥
एवमुक्तो भरद्वाजो वाल्मीकेन महात्मना । प्रायच्छत मुनेस्तस्य वल्कलं नियतो गुरोः ॥ ७ ॥
स शिष्यहस्तादादाय वल्कलं नियतेन्द्रियः । विचचार ह पश्यंस्तत्सर्वतो विपुलं वनम् ॥ ८ ॥
तस्याभ्याशे तु मिथुनं चरन्तमनपायिनम् । ददर्श भगवांस्तत्र क्रौञ्चयोश्चारुनिःस्वनम् ॥ ९ ॥
तस्मात्तु मिथुनादेकं पुमांसं पापनिश्चयः । जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥ १० ॥
तं शोणितपरीताङ्गं चेष्टमानं महीतले । भार्या तु निहतं दृष्ट्वा रुराव करुणां गिरम् ॥ ११ ॥
वियुक्ता पतिना तेन द्विजेन सहचारिणा । ताम्रशीर्षेण मत्तेन पत्रिणा सहितेन वै ॥ १२ ॥
तथाविधं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् । ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥ १३ ॥
ततः करुणवेदित्वादधर्मोऽयमिति द्विजः । निशाम्य रुदतीं क्रौञ्चीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥
मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः । यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥ १५ ॥
तस्येत्थं ब्रुवतश्चिन्ता बभूव हृदि वीक्षतः । शोकार्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥ १६ ॥
चिन्तयन्स महाप्राज्ञश्चकार मतिमान्मतिम् । शिष्यं चैवाब्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुङ्गवः ॥ १७ ॥
पादबद्धोऽक्षरसमस्तन्त्रीलयसमन्वितः । शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा ॥ १८ ॥
शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुनेर्वाक्यमनुत्तमम् । प्रतिजग्राह संतुष्टस्तस्य तुष्टोऽभवन्मुनिः ॥ १९ ॥
सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन्यथाविधि । तमेव चिन्तयन्नर्थमुपावर्तत वै मुनिः ॥ २० ॥
भरद्वाजस्ततः शिष्यो विनीतः श्रुतवान्गुरोः । कलशं पूर्णमादाय पृष्ठतोऽनुजगाम ह ॥ २१ ॥
स प्रविश्याश्रमपदं शिष्येण सहधर्मवित् । उपविष्टः कथाश्चान्याश्चकार ध्यानमास्थितः ॥ २२ ॥
आजगाम ततो ब्रह्मा लोककर्ता स्वयंप्रभुः । चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तं मुनिपुङ्गवम् ॥ २३ ॥
वाल्मीकिरथ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय वाग्यतः । प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा तस्थौ परमविस्मितः ॥ २४ ॥
पूजयामास तं देवं पाद्यार्घ्यासनवन्दनैः । प्रणम्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वा चैव निरामयम् ॥ २५ ॥
अथोपविश्य भगवानासने परमार्चिते । वाल्मीकये च ऋषये संदिदेशासनं ततः । ब्रह्मणा समनुज्ञातः सोऽप्युपाविशदासने ॥ २६ ॥
उपविष्टे तदा तस्मिन्साक्षाल्लोकपितामहे । तद्गतेनैव मनसा वाल्मीकिर्ध्यानमास्थितः ॥ २७ ॥
पापात्मना कृतं कष्टं वैरग्रहणबुद्धिना । यस्तादृशं चारुरवं क्रौञ्चं हन्यादकारणात् ॥ २८ ॥
शोचन्नेव पुनः क्रौञ्चीमुपश्लोकमिमं जगौ । पुनरन्तर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः ॥ २९ ॥
तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन्मुनिपुङ्गवम् । श्लोक एवास्त्वयं बद्धो नात्र कार्या विचारणा ॥ ३० ॥

मच्छन्दादेव ते ब्रह्मन्प्रवृत्तेयं सरस्वती । रामस्य चरितं कृत्स्नं कुरु त्वमृषिसत्तम ॥ ३१ ॥
धर्मात्मनो भगवतो लोके रामस्य धीमतः । वृत्तं कथय धीरस्य यथा ते नारदाच्छ्रुतम् ॥ ३२ ॥
रहस्यं च प्रकाशं च यद्वृत्तं तस्य धीमतः । रामस्य सहसौमित्रे राक्षसानां च सर्वशः ॥ ३३ ॥
वैदेह्याश्चैव यद्वृत्तं प्रकाशं यदि वा रहः । तच्चाप्यविदितं सर्वं विदितं ते भविष्यति ॥ ३४ ॥
न ते वागनृता काव्ये काचिदत्र भविष्यति । कुरु रामकथां पुण्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् ॥ ३५ ॥
यावत्स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च महीतले । तावद्रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ॥ ३६ ॥
यावद्रामस्य च कथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति । तावदूर्ध्वमधश्च त्वं मल्लोकेषु निवत्स्यसि ॥ ३७ ॥
इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत । ततः सशिष्यो भगवान्मुनिर्विस्मयमाययौ ॥ ३८ ॥
तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः । मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ॥ ३९ ॥
समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा । सोनुव्याहरणाद्भूयः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥ ४० ॥
तस्य बुद्धिरियं जाता महर्षेर्भावितात्मनः । कृत्स्नं रामायणं काव्यमीदृशैः करवाण्यहम् ॥ ४१ ॥
उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमैस्तदास्य रामस्य चकार कीर्तिमान् । समाक्षरैः श्लोकशतैर्यशस्विनो
यशस्करं काव्यमुदारदर्शनः ॥ ४२ ॥
तदुपगतसमाससंधियोगं सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् । रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं दशशिरसश्च
वधं निशामयध्वम् ॥ ४३ ॥ [१४३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

तृतीयः सर्गः ।

श्रुत्वा वस्तु समग्रं तद्धर्मार्थसहितं हितम् । व्यक्तमन्वेषते भूयो यद्वृत्तं तस्य धीमतः ॥ १ ॥
उपस्पृश्योदकं सम्यङ्मुनिः स्थित्वा कृताञ्जलिः । प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु धर्मेणान्वेषते गतिम् ॥ २ ॥
रामलक्ष्मणसीताभी राज्ञा दशरथेन च । सभार्येण सराष्ट्रेण यत्प्राप्तं तत्र तत्त्वतः ॥ ३ ॥
हसितं भाषितं चैव गतिर्यावच्च चेष्टितम् । तत्सर्वं धर्मवीर्येण यथावत्संप्रपश्यति ॥ ४ ॥
स्त्रीतृतीयेन च तथा यत्प्राप्तं चरता वने । सत्यसंधेन रामेण तत्सर्वं चान्ववैक्षत ॥ ५ ॥
ततः पश्यति धर्मात्मा तत्सर्वं योगमास्थितः । पुरा यत्तत्र निर्वृत्तं पाणावामलकं यथा ॥ ६ ॥
तत्सर्वं तत्त्वतो दृष्ट्वा धर्मेण स महामतिः । अभिरामस्य रामस्य तत्सर्वं कर्तुमुद्यतः ॥ ७ ॥
कामार्थगुणसंयुक्तं धर्मार्थगुणविस्तरम् । समुद्रमिव रत्नाढ्यं सर्वश्रुतिमनोहरम् ॥ ८ ॥
स यथा कथितं पूर्वं नारदेन महात्मना । रघुवंशस्य चरितं चकार भगवान्मुनिः ॥ ९ ॥
जन्म रामस्य सुमहद्वीर्यं सर्वानुकूलताम् । लोकस्य प्रियतां क्षान्तिं सौम्यतां सत्यशीलताम् ॥ १० ॥
नाना चित्राः कथाश्चान्या विश्वामित्रसहायने । जानक्याश्च विवाहं च धनुषश्च विभेदनम् ॥ ११ ॥
रामरामविवादं च गुणान्दाशरथेस्तथा । तथाभिषेकं रामस्य कैकेय्या दुष्टभावताम् ॥ १२ ॥
विघातं चाभिषेकस्य रामस्य च विवासनम् । राज्ञः शोकं विलापं च परलोकस्य चाश्रयम् ॥ १३ ॥
प्रकृतीनां विषादं च प्रकृतीनां विसर्जनम् । निषादाधिपसंवादं सूतोपावर्तनं तथा ॥ १४ ॥
गङ्गायाश्चापि संतारं भरद्वाजस्य दर्शनम् । भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्य दर्शनम् ॥ १५ ॥
वास्तुकर्मनिवेशं च भरतागमनं तथा । प्रसादनं च रामस्य पितुश्च सलिलक्रियाम् ॥ १६ ॥
पादुकाग्र्याभिषेकं च नन्दिग्रामनिवासनम् । दण्डकारण्यगमनं विराधस्य वधं तथा ॥ १७ ॥
दर्शनं शरभङ्गस्य सुतीक्ष्णेन समागमम् । अनसूयासमास्यां च अङ्गरागस्य चार्पणम् ॥ १८ ॥

दर्शनं चाप्यगस्त्यस्य धनुषो ग्रहणं तथा । शूर्पणख्याश्च संवादं विरूपकरणं तथा ॥ १९ ॥
वधं खरत्रिशिरसोरुत्थानं रावणस्य च । मारीचस्य वधं चैव वैदेह्या हरणं तथा ॥ २० ॥
राघवस्य विलापं च गृध्रराजनिबर्हणम् । कबन्धदर्शनं चैव पम्पायाश्चापि दर्शनम् ॥ २१ ॥
शबरीदर्शनं चैव फलमूलाशनं तथा । प्रलापं चैव पम्पायां हनुमद्दर्शनं तथा ॥ २२ ॥
ऋष्यमूकस्य गमनं सुग्रीवेण समागमम् । प्रत्ययोत्पादनं सख्यं वालिसुग्रीवविग्रहम् ॥ २३ ॥
वालिप्रमथनं चैव सुग्रीवप्रतिपादनम् । ताराविलापं समयं वर्षरात्रनिवासनम् ॥ २४ ॥
कोपं राघवसिंहस्य बलानामुपसंग्रहम् । दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश्च निवेदनम् ॥ २५ ॥
अङ्गुलीयकदानं च ऋक्षस्य बिलदर्शनम् । प्रायोपवेशनं चैव संपातेश्चापि दर्शनम् ॥ २६ ॥
पर्वतारोहणं चैव सागरस्यापि लङ्घनम् । समुद्रवचनाच्चैव मैनाकस्य च दर्शनम् ॥ २७ ॥
राक्षसीतर्जनं चैव च्छायाग्राहस्य दर्शनम् । सिंहिकायाश्च निधनं लङ्कामलयदर्शनम् ॥ २८ ॥
रात्रौ लङ्काप्रवेशं च एकस्यापि विचिन्तनम् । आपानभूमिगमनमवरोधस्य दर्शनम् ॥ २९ ॥
दर्शनं रावणस्यापि पुष्पकस्य च दर्शनम् । अशोकवनिकायानं सीतायाश्चापि दर्शनम् ॥ ३० ॥
अभिज्ञानप्रदानं च सीतायाश्चापि भाषणम् । राक्षसीतर्जनं चैव त्रिजटास्वप्नदर्शनम् ॥ ३१ ॥
मणिप्रदानं सीताया वृक्षभङ्गं तथैव च । राक्षसीविद्रवं चैव किंकराणां निबर्हणम् ॥ ३२ ॥
ग्रहणं वायुसूनोश्च लङ्कादाहाभिगर्जनम् । प्रतिप्लवनमेवाथ मधूनां हरणं तथा ॥ ३३ ॥
राघवाश्वासनं चैव मणिनिर्यातनं तथा । संगमं च समुद्रेण नलसेतोश्च बन्धनम् ॥ ३४ ॥
प्रतारं च समुद्रस्य रात्रौ लङ्कावरोधनम् । बिभीषणेन संसर्गं वधोपायनिवेदनम् ॥ ३५ ॥
कुम्भकर्णस्य निधनं मेघनादनिबर्हणम् । रावणस्य विनाशं च सीतावाप्तिमरेः पुरे ॥ ३६ ॥
बिभीषणाभिषेकं च पुष्पकस्य च दर्शनम् । अयोध्यायाश्च गमनं भरद्वाजसमागमम् ॥ ३७ ॥
प्रेषणं वायुपुत्रस्य भरतेन समागमम् ॥ ३८ ॥
रामाभिषेकाभ्युदयं सर्वसैन्यविसर्जनम् । स्वराष्ट्ररञ्जनं चैव वैदेह्याश्च विसर्जनम् ॥ ३९ ॥
अनागतं च यत्किंचिद्रामस्य वसुधातले । तच्चकारोत्तरे काव्ये वाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ ४० ॥ [१८३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

चतुर्थः सर्गः ।

प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः । चकार चरितं कृत्स्नं विचित्रपदमर्थवत् ॥ १ ॥
चतुर्विंशत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृषिः । तथा सर्गशतान्पञ्च षट्काण्डानि तथोत्तरम् ॥ २ ॥
कृत्वा तु तन्महाप्राज्ञः सभविष्यसहोत्तरम् । चिन्तयामास को न्वेतत्प्रयुञ्जीयादिति प्रभुः ॥ ३ ॥
तस्य चिन्तयमानस्य महर्षेर्भावितात्मनः । अगृह्णीतां ततः पादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ ॥ ४ ॥
कुशीलवौ तु धर्मज्ञौ राजपुत्रौ यशस्विनौ । भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ ददर्शाश्रमवासिनौ ॥ ५ ॥
स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ । वेदोपबृंहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः ॥ ६ ॥
काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश्चरितं महत् । पौलस्त्यवधमित्येवं चकार चरितव्रतः ॥ ७ ॥
पाठ्ये गेये च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम् । जातिभिः सप्तभिर्युक्तं तन्त्रीलयसमन्वितम् ॥ ८ ॥
रसैः शृङ्गारकरुणहास्यरौद्रभयानकैः । वीरादिभीरसैर्युक्तं काव्यमेतदगायताम् ॥ ९ ॥
तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ स्थानमूर्च्छनकोविदौ । भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ गन्धर्वाविवरूपिणौ ॥ १० ॥
रूपलक्षणसंपन्नौ मधुरस्वरभाषिणौ । बिम्बादिवोत्थितौ बिम्बौ रामदेहात्तथापरौ ॥ ११ ॥

तौ राजपुत्रौ कार्त्स्न्येन धर्म्यमाख्यानमुत्तमम् । वाचोविधेयं तत्सर्वं कृत्वा काव्यमनिन्दितौ ॥ १२ ॥
ऋषीणां च द्विजातीनां साधूनां च समागमे । यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगतुस्तौ समाहितौ । महात्मानौ महाभागौ सर्वलक्षणलक्षितौ ॥ १३ ॥
तौ कदाचित्समेतानामृषीणां भावितात्मनाम् । मध्येसभं समीपस्थाविदं काव्यमगायताम् ॥ १४ ॥
तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः । साधु साध्विति तावूचुः परं विस्मयमागताः ॥ १५ ॥
ते प्रीतमनसः सर्वे मुनयो धर्मवत्सलाः । प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ गायमानौ कुशीलवौ ॥ १६ ॥
अहो गीतस्य माधुर्यं श्लोकानां च विशेषतः । चिरनिर्वृत्तमप्येतत्प्रत्यक्षमिव दर्शितम् ॥ १७ ॥
प्रविश्य तावुभौ सुष्ठु तथा भावमगायताम् । सहितौ मधुरं रक्तं संपन्नं स्वरसंपदा ॥ १८ ॥
एवं प्रशस्यमानौ तौ तपःश्लाघ्यैर्महर्षिभिः । संरक्ततरमत्यर्थं मधुरं तावगायताम् ॥ १९ ॥
प्रीतः कश्चिन्मुनिस्ताभ्यां संस्थितः कलशं ददौ । प्रसन्नो वल्कलं कश्चिद्ददौ ताभ्यां महायशाः ॥२०॥
अन्यः कृष्णाजिनमदाद्यज्ञसूत्रं तथापरः । कश्चित्कमण्डलुं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः ॥ २१ ॥
बृसीमन्यस्तदा प्रादात्कौपीनमपरो मुनिः । ताभ्यां ददौ तदा हृष्टः कुठारमपरो मुनिः ॥ २२ ॥
काषायमपरो वस्त्रं चीरमन्यो ददौ मुनिः । जटाबन्धनमन्यस्तु काष्ठरज्जुं मुदान्वितः ॥ २३ ॥
यज्ञभाण्डमृषिः कश्चित्काष्ठभारं तथापरः । औदुम्बरीं बृसीमन्यः स्वस्ति केचित्तदावदन् ॥ २४ ॥
आयुष्यमपरे प्राहुर्मुदा तत्र महर्षयः । ददुश्चैवं वरान्सर्वे मुनयः सत्यवादिनः ॥ २५ ॥
आश्चर्यमिदमाख्यानं मुनिना संप्रकीर्तितम् । परं कवीनामाधारं समाप्तं च यथाक्रमम् ॥ २६ ॥
अभिगीतमिदं गीतं सर्वगीतिषु कोविदौ । आयुष्यं पुष्टिजननं सर्वश्रुतिमनोहरम् ॥ २७ ॥
प्रशस्यमानौ सर्वत्र कदाचित्तत्र गायकौ । रथ्यासु राजमार्गेषु ददर्श भरताग्रजः ॥ २८ ॥
स्ववेश्म चानीय ततो भ्रातरौ स कुशीलवौ । पूजयामास पूजार्हौ रामः शत्रुनिबर्हणः ॥ २९ ॥
आसीनः काञ्चने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः । उपोपविष्टैः सचिवैर्भ्रातृभिश्च समन्वितः ॥ ३० ॥
दृष्ट्वा तु रूपसंपन्नौ विनीतौ भ्रातरावुभौ । उवाच लक्ष्मणं रामः शत्रुघ्नं भरतं तथा ॥ ३१ ॥
श्रूयतामेतदाख्यानमनयोर्देववर्चसोः । विचित्रार्थपदं सम्यग्गायकौ समचोदयत् ॥ ३२ ॥
तौ चापि मधुरं रक्तं स्वचित्तायतनिःस्वनम् । तन्त्रीलयवदत्यर्थं विश्रुतार्थमगायताम् ॥ ३३ ॥
ह्लादयत्सर्वगात्राणि मनांसि हृदयानि च । श्रोत्राश्रयसुखं गेयं तद्बभौ जनसंसदि ॥ ३४ ॥
इमौ मुनी पार्थिवलक्षणान्वितौ कुशीलवौ चैव महातपस्विनौ । ममापि तद्भूतिकरं प्रचक्षते महानुभावं चरितं निबोधत ॥ ३५ ॥
ततस्तु तौ रामवचःप्रचोदितावगायतां मार्गविधानसंपदा । स चापि रामः परिषद्गतः शनैर्बुभूषयासक्तमना बभूव ॥ ३६ ॥ [२१९]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

पञ्चमः सर्गः ।

सर्वापूर्वमियं येषामासीत्कृत्स्ना वसुंधरा । प्रजापतिमुपादाय नृपाणां जयशालिनाम् ॥ १ ॥
येषां स सगरो नाम सागरो येन खानितः । षष्टिपुत्रसहस्राणि यं यान्तं पर्यवारयन् ॥ २ ॥
इक्ष्वाकूणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनाम् । महदुत्पन्नमाख्यानं रामायणमिति श्रुतम् ॥ ३ ॥
तदिदं वर्तयिष्यावः सर्वं निखिलमादितः । धर्मकामार्थसहितं श्रोतव्यमनसूयता ॥ ४ ॥
कोशलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् । निविष्टः सरयूतीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥ ५ ॥

अयोध्या नाम नगरी तत्रासीह्लोकविश्रुता। मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम्॥ ६॥
आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी। श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा सुविभक्तमहापथा॥ ७॥
राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिता। मुक्तपुष्पावकीर्णेन जलसिक्तेन नित्यशः॥ ८॥
तां तु राजा दशरथो महाराष्ट्रविवर्धनः। पुरीमावासयामास दिवि देवपतिर्यथा॥ ९॥
कपाटतोरणवतीं सुविभक्तान्तरापणाम्। सर्वयन्त्रायुधवतीमुषितां सर्वशिल्पिभिः॥ १०॥
सूतमागधसंबाधां श्रीमतीमतुलप्रभाम्। उच्चाट्टालध्वजवतीं शतघ्नीशतसंकुलाम्॥ ११॥
वधूनाटकसङ्घैश्च संयुक्तां सर्वतः पुरीम्। उद्यानाम्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम्॥ १२॥
दुर्गगम्भीरपरिखां दुर्गामन्यैर्दुरासदाम्। वाजिवारणसंपूर्णां गोभिरुष्ट्रैः खरैस्तथा॥ १३॥
सामन्तराजसङ्घैश्च बलिकर्मभिरावृताम्। नानादेशनिवासैश्च वणिग्भिरुपशोभिताम्॥ १४॥
प्रासादै रत्नविकृतैः पर्वतैरिव शोभिताम्। कूटागारैश्च संपूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम्॥ १५॥
चित्रामष्टापदाकारां वरनारीगणायुताम्। सर्वरत्नसमाकीर्णां विमानगृहशोभिताम्॥ १६॥
गृहगाढामविच्छिद्रां समभूमौ निवेशिताम्। शालितण्डुलसंपूर्णामिक्षुकाण्डरसोदकाम्॥ १७॥
दुन्दुभीभिर्मृदङ्गैश्च वीणाभिः पणवैस्तथा। नादितां भृशमत्यर्थं पृथिव्यां तामनुत्तमाम्॥ १८॥
विमानमिव सिद्धानां तपसाधिगतं दिवि। सुनिवेशितवेश्मान्तां नरोत्तमसमावृताम्॥ १९॥
ये च बाणैर्न विध्यन्ति विविक्तमपरापरम्। शब्दवेध्यं च विततं लघुहस्ता विशारदाः॥ २०॥
सिंहव्याघ्रवराहाणां मत्तानां नदतां वने। हन्तारो निशितैः शस्त्रैर्बलाद्बाहुबलैरपि॥ २१॥
तादृशानां सहस्रैस्तामभिपूर्णां महारथैः। पुरीमावासयामास राजा दशरथस्तदा॥ २२॥
तामग्निमद्भिर्गुणवद्भिरावृतां द्विजोत्तमैर्वेदषडङ्गपारगैः। सहस्रदैः सत्यरतैर्महात्मभिर्महर्षिकल्पैर्ऋषिभिश्च केवलैः॥ २३॥ [२४२]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चमः सर्गः॥ ५॥

षष्ठः सर्गः।

तस्यां पुर्यामयोध्यायां वेदवित्सर्वसंग्रहः। दीर्घदर्शी महातेजाः पौरजानपदप्रियः॥ १॥
इक्ष्वाकूणामतिरथो यज्वा धर्मपरो वशी। महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः॥ २॥
बलवान्निहतामित्रो मित्रवान्विजितेन्द्रियः। धनैश्च संचयैश्चान्यैः शक्रवैश्रवणोपमः॥ ३॥
यथा मनुर्महातेजा लोकस्य परिरक्षिता। तथा दशरथो राजा लोकस्य परिरक्षिता॥ ४॥
तेन सत्याभिसंधेन त्रिवर्गमनुतिष्ठता। पालिता सा पुरिश्रेष्ठा इन्द्रेणेवामरावती॥ ५॥
तस्मिन्पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुश्रुताः। नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरलुब्धाः सत्यवादिनः॥ ६॥
नाल्पसंनिचयः कश्चिदासीत्तस्मिन्पुरोत्तमे। कुटुम्बी यो ह्यसिद्धार्थोऽगवाश्वधनधान्यवान्॥ ७॥
कामी वा न कदर्यो वा नृशंसः पुरुषः क्वचित्। द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नाविद्वान्न च नास्तिकः॥ ८॥
सर्वे नराश्च नार्यश्च धर्मशीलाः सुसंयताः। मुदिताः शीलवृत्ताभ्यां महर्षय इवामलाः॥ ९॥
नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाल्पभोगवान्। नामृष्टो न नलिप्ताङ्गो नासुगन्धश्च विद्यते॥ १०॥
नामृष्टभोजी नादाता नाप्यनङ्गदनिष्कधृक्। नाहस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्यनात्मवान्॥ ११॥
नानाहिताग्निर्नायज्वा न क्षुद्रो वा न तस्करः। कश्चिदासीदयोध्यायां न चावृत्तो न संकरः॥ १२॥
स्वकर्मनिरता नित्यं ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः। दानाध्ययनशीलाश्च संयताश्च प्रतिग्रहे॥ १३॥
नास्तिको नानृती वापि न कश्चिदबहुश्रुतः। नासूयको न चाशक्तो नाविद्वान्विद्यते क्वचित्॥ १४॥

नाषडङ्गविदत्रास्ति नाव्रतो नाबहुश्रुतः । न दीनः क्षिप्तचित्तो वा व्यथितो वापि कश्चन ॥ १५ ॥
कश्चिन्नरो वा नारी वा नाश्रीमान्नाप्यरूपवान् । द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान् ॥१६॥
वर्णेष्वग्र्यचतुर्थेषु देवतातिथिपूजकाः । कृतज्ञाश्च वदान्याश्च शूरा विक्रमसंयुताः ॥ १७ ॥
दीर्घायुषो नराः सर्वे धर्मं सत्यं च संश्रिताः । सहिताः पुत्रपौत्रैश्च नित्यं स्त्रिभिः पुरोत्तमे ॥ १८ ॥
क्षत्रं ब्रह्ममुखं चासीद्वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः । शूद्राः स्वकर्मनिरतास्त्रीन्वर्णानुपचारिणः ॥ १९ ॥
सा तेनेक्ष्वाकुनाथेन पुरी सुपरिरक्षिता । यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण धीमता ॥ २० ॥
योधानामग्निकल्पानां पेशलानाममर्षिणाम् । संपूर्णा कृतविद्यानां गुहा केसरिणामिव ॥ २१ ॥
काम्बोजविषयैर्जातैर्बाह्लीकैश्च हयोत्तमैः । वनायुजैर्नदीजैश्च पूर्णा हरिहयोत्तमैः ॥ २२ ॥
विन्ध्यपर्वतजैर्मत्तैः पूर्णा हैमवतैरपि । मदान्वितैरतिबलैर्मातङ्गैः पर्वतोपमैः ॥ २३ ॥
ऐरावतकुलीनैश्च महापद्मकुलैस्तथा । अञ्जनादपि निष्क्रान्तैर्वामनादपि च द्विपैः ॥ २४ ॥
भद्रैर्मन्द्रैर्मृगैश्चैव भद्रमन्द्रमृगैस्तथा । भद्रमन्द्रैर्भद्रमृगैर्मृगमन्द्रैश्च सा पुरी ॥ २५ ॥
नित्यमत्तैः सदा पूर्णा नागैरचलसंनिभैः । सा योजने द्वे च भूयः सत्यनामा प्रकाशते ॥ २६ ॥
तां पुरीं स महातेजा राजा दशरथो महान् । शशास शमितामित्रो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥ २७ ॥
तां सत्यनामां दृढतोरणार्गलां गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवाम् । पुरीमयोध्यां नृसहस्रसंकुलां
शशास वै शक्रसमो महीपतिः ॥ २८ ॥ [२७०]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

सप्तमः सर्गः ।

तस्यामात्या गुणैरासन्निक्ष्वाकोः सुमहात्मनः । मन्त्रज्ञाश्चेङ्गितज्ञाश्च नित्यं प्रियहिते रताः ॥ १ ॥
अष्टौ बभूवुर्वीरस्य तस्यामात्या यशस्विनः । शुचयश्चानुरक्ताश्च राजकृत्येषु नित्यशः ॥ २ ॥
धृष्टिर्जयन्तो विजयः सुराष्ट्रो राष्ट्रवर्धनः । अकोपो धर्मपालश्च सुमन्त्रश्चाष्टमोऽर्थवित् ॥ ३ ॥
ऋत्विजौ द्वावभिमतौ तस्यास्तामृषिसत्तमौ । वसिष्ठो वामदेवश्च मन्त्रिणश्च तथापरे ॥ ४ ॥
सुयज्ञोऽप्यथ जाबालिः काश्यपोऽप्यथ गौतमः । मार्कण्डेयस्तु दीर्घायुस्तथा कात्यायनो द्विजः ॥ ५ ॥
एतैर्ब्रह्मर्षिभिर्नित्यमृत्विजस्तस्य पौर्वकाः । विद्याविनीता ह्रीमन्तः कुशला नियतेन्द्रियाः ॥ ६ ॥
श्रीमन्तश्च महात्मानः शास्त्रज्ञा दृढविक्रमाः । कीर्तिमन्तः प्रणिहिता यथावचनकारिणः ॥ ७ ॥
तेजःक्षमायशःप्राप्ताः स्मितपूर्वाभिभाषिणः । क्रोधात्कामार्थहेतोर्वा न ब्रूयुरनृतं वचः ॥ ८ ॥
तेषामविदितं किंचित्स्वेषु नास्ति परेषु वा । क्रियमाणं कृतं वापि चारेणापि चिकीर्षितम् ॥ ९ ॥
कुशला व्यवहारेषु सौहृदेषु परीक्षिताः । प्राप्तकालं यथादण्डं धारयेयुः सुतेष्वपि ॥ १० ॥
कोशसंग्रहणे युक्ता बलस्य च परिग्रहे । अहितं चापि पुरुषं न हिंस्युरविदूषकम् ॥ ११ ॥
वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः । शुचीनां रक्षितारश्च नित्यं विषयवासिनाम् ॥ १२ ॥
ब्रह्मक्षत्रमहिंसन्तस्ते कोशं समपूरयन् । सुतीक्ष्णदण्डाः संप्रेक्ष्य पुरुषस्य बलाबलम् ॥ १३ ॥
शुचीनामेकबुद्धीनां सर्वेषां संप्रजानताम् । नासीत्पुरे वा राष्ट्रे वा मृषावादी नरः क्वचित् ॥ १४ ॥
कश्चिन्न दुष्टस्तत्रासीत्परदाररतिर्नरः । प्रशान्तं सर्वमेवासीद्राष्ट्रं पुरवरं च तत् ॥ १५ ॥
सुवाससः सुवेशाश्च ते च सर्वे शुचिव्रताः । हितार्थाश्च नरेन्द्रस्य जाग्रतो नयचक्षुषा ॥ १६ ॥
गुरोर्गुणगृहीताश्च प्रख्याताश्च पराक्रमैः । विदेशेष्वपि विज्ञाताः सर्वतो बुद्धिनिश्चयाः ॥ १७ ॥
अभितो गुणवन्तश्च न चासन्गुणवर्जिताः । संधिविग्रहतत्त्वज्ञाः प्रकृत्या संपदान्विताः ॥ १८ ॥

मन्त्रसंवरणे शक्ताः शक्ताः सूक्ष्मासु बुद्धिषु । नीतिशास्त्रविशेषज्ञाः सततं प्रियवादिनः ॥ १९ ॥
ईदृशैस्तैरमात्यैश्च राजा दशरथोनघः । उपपन्नो गुणोपेतैरन्वशासद्वसुंधराम् ॥ २० ॥
अवेक्ष्यमाणश्चारेण प्रजा धर्मेण रक्षयन् । प्रजानां पालनं कुर्वन्नधर्मं परिवर्जयन् ॥ २१ ॥
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु वदान्यः सत्यसंगरः । स तत्र पुरुषव्याघ्रः शशास पृथिवीमिमाम् ॥ २२ ॥
नाध्यगच्छद्विशिष्टं वा तुल्यं वा शत्रुमात्मनः । मित्रवान्नतसामन्तः प्रतापहतकण्टकः ॥ स शशास जगद्राजा दिवि देवपतिर्यथा ॥ २३ ॥
तैर्मन्त्रिभिर्मन्त्रहिते निविष्टैर्वृतोनुरक्तैः कुशलैः समर्थैः । स पार्थिवो दीप्तिमवाप युक्तस्तेजोमयै-र्गोभिरिवोदितोर्कः ॥ २४ ॥ [२९४]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

अष्टमः सर्गः ।

तस्य चैवंप्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः । सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकरः सुतः ॥ १ ॥
चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरासीन्महात्मनः । सुतार्थं वाजिमेधेन किमर्थं न यजाम्यहम् ॥ २ ॥
स निश्चितां मतिं कृत्वा यष्टव्यमिति बुद्धिमान् । मन्त्रिभिः सह धर्मात्मा सर्वैरपि कृतात्मभिः ॥ ३ ॥
ततोब्रवीन्महातेजाः सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् । शीघ्रमानय मे सर्वान्गुरूंस्तान्सपुरोहितान् ॥ ४ ॥
ततः सुमन्त्रस्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः । समानयत्स तान्सर्वान्समस्तान्वेदपारगान् ॥ ५ ॥
सुयज्ञं वामदेवं च जावालिमथ काश्यपम् । पुरोहितं वसिष्ठं च ये चाप्यन्ये द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥
तान्पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा । इदं धर्मार्थसहितं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥
मम लालप्यमानस्य सुतार्थं नास्ति वै सुखम् । तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ॥ ८ ॥
तदहं यष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा । कथं प्राप्स्याम्यहं कामं बुद्धिरत्र विचिन्त्यताम् ॥ ९ ॥
ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् । वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पार्थिवस्य मुखेरितम् ॥ १० ॥
ऊचुश्च परमप्रीताः सर्वे दशरथं वचः ॥ ११ ॥
संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् । सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ॥ १२ ॥
सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रानभिप्रेतांश्च पार्थिव । यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता ॥ १३ ॥
ततस्तुष्टोभवद्राजा श्रुत्वैतद्द्विजभाषितम् । अमात्यानब्रवीद्राजा हर्षव्याकुललोचनः ॥ १४ ॥
संभाराः संभ्रियन्तां मे गुरूणां वचनादिह । समर्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यताम् ॥ १५ ॥
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् । शान्तयश्चापि वर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि ॥ १६ ॥
शक्यः प्राप्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि महीक्षिता । नापराधो भवेत्कष्टो यद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे ॥ १७ ॥
छिद्रं हि मृगयन्ते स्म विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः । विधिहीनस्य यज्ञस्य सद्यः कर्ता विनश्यति ॥ १८ ॥
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते । तथा विधानं क्रियतां समर्थाः साधनेष्विति ॥ १९ ॥
तथेति चाब्रुवन्सर्वे मन्त्रिणः प्रतिपूजिताः । पार्थिवेन्द्रस्य तद्वाक्यं यथापूर्वं निशम्य ते ॥ २० ॥
तथा द्विजास्ते धर्मज्ञा वर्धयन्तो नृपोत्तमम् । अनुज्ञातास्ततः सर्वे पुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ २१ ॥
विसर्जयित्वा तान्विप्रान्सचिवानिदमब्रवीत् । ऋत्विग्भिरुपसंदिष्टो यथावत्क्रतुराप्यताम् ॥ २२ ॥
इत्युक्त्वा नृपशार्दूलः सचिवान्समुपस्थितान् । विसर्जयित्वा स्वं वेश्म प्रविवेश महामतिः ॥ २३ ॥
ततः स गत्वा ताः पत्नीर्नरेन्द्रो हृदयंगमाः । उवाच दीक्षां विशत यक्ष्येहं सुतकारणात् ॥ २४ ॥
तासां तेनातिकान्तेन वचनेन सुवर्चसाम् । मुखपद्मान्यशोभन्त पद्मानीव हिमात्यये ॥ २५ ॥ [३१९]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डेष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

नवमः सर्गः ।

एतच्छ्रुत्वा रहः सूतो राजानमिदमब्रवीत् । श्रूयतां तत्पुरावृत्तं पुराणे च मया श्रुतम् ॥ १ ॥
ऋत्विग्भिरुपदिष्टोयं पुरावृत्तो मया श्रुतः ॥ २ ॥
सनत्कुमारो भगवान्पूर्वं कथितवान्कथाम् । ऋषीणां संनिधौ राजंस्तव पुत्रागमं प्रति ॥ ३ ॥
काश्यपस्य च पुत्रोस्ति विभाण्डक इति श्रुतः । ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातस्तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ ४ ॥
स वने नित्यसंवृद्धो मुनिर्वनचरः सदा । नान्यं जानाति विप्रेन्द्रो नित्यं पित्रनुवर्तनात् ॥ ५ ॥
द्वैविध्यं ब्रह्मचर्यस्य भविष्यति महात्मनः । लोकेषु प्रथितं राजन्विप्रैश्च कथितं सदा ॥ ६ ॥
तस्यैवं वर्तमानस्य कालः समभिवर्तत । अग्निं शुश्रूषमाणस्य पितरं च यशस्विनम् ॥ ७ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु रोमपादः प्रतापवान् । अङ्गेषु प्रथितो राजा भविष्यति महाबलः ॥ ८ ॥
तस्य व्यतिक्रमाद्राज्ञो भविष्यति सुदारुणा । अनावृष्टिः सुघोरा वै सर्वलोकभयावहा ॥ ९ ॥
अनावृष्ट्यां तु वृत्तायां राजा दुःखसमन्वितः । ब्राह्मणाञ्छ्रुतसंवृद्धान्समानीय प्रवक्ष्यति ॥ १० ॥
भवन्तः श्रुतकर्माणो लोकचारित्रवेदिनः । समादिशन्तु नियमं प्रायश्चित्तं यथा भवेत् ॥ ११ ॥
इत्युक्तास्ते ततो राज्ञा सर्वे ब्राह्मणसत्तमाः । वक्ष्यन्ति ते महीपालं ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १२ ॥
विभाण्डकसुतं राजन्सर्वोपायैरिहानय । आनाय्य तु महीपाल ऋष्यशृङ्गं सुसत्कृतम् ॥ १३ ॥
विभाण्डकसुतं राजन्ब्राह्मणं वेदपारगम् । प्रयच्छ कन्यां शान्तां वै विधिना सुसमाहितः ॥ १४ ॥
तेषां तु वचनं श्रुत्वा राजा चिन्तां प्रपत्स्यते । केनोपायेन वै शक्यमिहानेतुं स वीर्यवान् ॥ १५ ॥
ततो राजा विनिश्चित्य सह मन्त्रिभिरात्मवान् । पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयिष्यति सत्कृतान् ॥ १६ ॥
ते तु राज्ञो वचः श्रुत्वा व्यथितावनताननाः । न गच्छेम ऋषेर्भीता अनुनेष्यन्ति तं नृपम् ॥ १७ ॥
वक्ष्यन्ति चिन्तयित्वा ते तस्योपायांश्च तान्क्षमान् । आनेष्यामो वयं विप्रं न च दोषो भविष्यति ॥ १८ ॥
एवमङ्गाधिपेनैव गणिकाभिर्ऋषेः सुतः । आनीतोवर्षयद्देवः शान्ता चास्मै प्रदीयते ॥ १९ ॥
ऋष्यशृङ्गस्तु जामाता पुत्रांस्तव विधास्यति । सनत्कुमारकथितमेतावद्व्याहृतं मया ॥ २० ॥
अथ हृष्टो दशरथः सुमन्त्रं प्रत्यभाषत । यथर्ष्यशृङ्गस्त्वानीतो येनोपायेन सोच्यताम् ॥ २१ ॥ [३४०]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

दशमः सर्गः ।

सुमन्त्रश्चोदितो राज्ञा प्रोवाचेदं वचस्तदा । यथर्ष्यशृङ्गस्त्वानीतो येनोपायेन मन्त्रिभिः ॥
तन्मे निगदितं सर्वं शृणु मे मन्त्रिभिः सह ॥ १ ॥
रोमपादमुवाचेदं सहामात्यः पुरोहितः । उपायो निरपायोयमस्माभिरभिचिन्तितः ॥ २ ॥
ऋष्यशृङ्गो वनचरस्तपःस्वाध्यायसंयुतः । अनभिज्ञस्तु नारीणां विषयाणां सुखस्य च ॥ ३ ॥
इन्द्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्तप्रमाथिभिः । पुरमानाययिष्यामः क्षिप्रं चाध्यवसीयताम् ॥ ४ ॥
गणिकास्तत्र गच्छन्तु रूपवत्यः स्वलंकृताः । प्रलोभ्य विविधोपायैरानेष्यन्तीह सत्कृताः ॥ ५ ॥
श्रुत्वा तथेति राजा च प्रत्युवाच पुरोहितम् । पुरोहितो मन्त्रिणश्च तदा चक्रुश्च ते तथा ॥ ६ ॥
वारमुख्यास्तु तच्छ्रुत्वा वनं प्रविविशुर्महत् । आश्रमस्याविदूरेस्मिन्यत्नं कुर्वन्ति दर्शने ॥ ७ ॥
ऋषेः पुत्रस्य धीरस्य नित्यमाश्रमवासिनः । पितुः स नित्यसंतुष्टो नातिचक्राम चाश्रमात् ॥ ८ ॥
न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वं तपस्विना । स्त्री वा पुमान्वा यच्चान्यत्सत्त्वं नगरराष्ट्रजम् ॥ ९ ॥

ततः कदाचित्तं देशमाजगाम यदृच्छया । विभाण्डकसुतस्तत्र ताश्चापश्यद्वराङ्गनाः ॥ १० ॥
ताश्चित्रवेषा प्रमदा गायन्त्यो मधुरस्वरम् । ऋषिपुत्रमुपागम्य सर्वा वचनमब्रुवन् ॥ ११ ॥
कस्त्वं किं वर्तसे ब्रह्मञ्ज्ञातुमिच्छामहे वयम् । एकस्त्वं विजने दूरे वने चरसि शंस नः ॥ १२ ॥
अदृष्टरूपास्तास्तेन काम्यरूपा वने स्त्रियः । हार्दात्तस्य मतिर्जाता आख्यातुं पितरं स्वकम् ॥ १३ ॥
पिता विभाण्डकोस्माकं तस्याहं सुत औरसः । ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातं नाम कर्म च मे भुवि ॥ १४ ॥
इहाश्रमपदोस्माकं समीपे शुभदर्शनाः । करिष्ये वोत्र पूजां वै सर्वेषां विधिपूर्वकम् ॥ १५ ॥
ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा सर्वासां मतिरास वै । तदाश्रमपदं द्रष्टुं जग्मुः सर्वास्ततोङ्गनाः ॥ १६ ॥
गतानां तु ततः पूजामृषिपुत्रश्चकार ह । इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं मूलं फलं च नः ॥ १७ ॥
प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः । ऋषेर्भीताश्च शीघ्रं तु गमनाय मतिं दधुः ॥ १८ ॥
अस्माकमपि मुख्यानि फलानीमानि हे द्विज । गृहाण विप्र भद्रं ते भक्षयस्व च मा चिरम् ॥ १९ ॥
ततस्तास्तं समालिङ्ग्य सर्वा हर्षसमन्विताः । मोदकान्प्रददुस्तस्मै भक्ष्यांश्च विविधाञ्छुभान् ॥२०॥
तानि चास्वाद्य तेजस्वी फलानीति स्म मन्यते । अनास्वादितपूर्वाणि वने नित्यनिवासिनाम् ॥ २१ ॥
आपृच्छ्य च तदा विप्रं व्रतचर्यां निवेद्य च । गच्छन्ति स्मापदेशात्ता भीतास्तस्य पितुः स्त्रियः ॥२२॥
गतासु तासु सर्वासु काश्यपस्यात्मजो द्विजः । अस्वस्थहृदयश्चासीद्दुःखाच्च परिवर्तते ॥ २३ ॥
ततोपरेद्युस्तं देशमाजगाम स वीर्यवान् । विभाण्डकसुतः श्रीमान्मनसाचिन्तयन्मुहुः ॥ २४ ॥
मनोज्ञा यत्र ता दृष्टा वारमुख्याः स्वलंकृताः । दृष्ट्वैव च ततो विप्रमायान्तं हृष्टमानसाः ॥ २५ ॥
उपसृत्य ततः सर्वास्तास्तमूचुरिदं वचः । एह्याश्रमपदं सौम्य अस्माकमिति चाब्रुवन् ॥ २६ ॥
चित्राण्यत्र बहूनि स्युर्मूलानि च फलानि च । तत्राप्येष विशेषेण विधिर्हि भविता ध्रुवम् ॥ २७ ॥
श्रुत्वा तु वचनं तासां सर्वासां हृदयंगमम् । गमनाय मतिं चक्रे तं च निन्युस्तथा स्त्रियः ॥ २८ ॥
तत्र चानीयमाने तु विप्रे तस्मिन्महात्मनि । ववर्ष सहसा देवो जगत्प्रह्लादयंस्तदा ॥ २९ ॥
वर्षेणैवागतं विप्रं तापसं स नराधिपः । प्रत्युद्गम्य मुनिं प्राह शिरसा च महीं गतः ॥ ३० ॥
अर्घ्यं च प्रददौ तस्मै न्यायतः सुसमाहितः । वव्रे प्रसादं विप्रेन्द्रान्मा विप्रं मन्युराविशेत् ॥ ३१ ॥
अन्तःपुरं प्रवेश्यास्मै कन्यां दत्वा यथाविधि । शान्तां शान्तेन मनसा राजा हर्षमवाप सः ॥ ३२ ॥
एवं स न्यवसत्तत्र सर्वकामैः सुपूजितः । ऋष्यशृङ्गो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ॥ ३३ ॥ [३७२]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे दशमः सर्गः ॥ १० ॥

एकादशः सर्गः ।

भूय एव हि राजेन्द्र शृणु मे वचनं हितम् । यथा स देवप्रवरः कथयामास बुद्धिमान् ॥ १ ॥
इक्ष्वाकूणां कुले जातो भविष्यति सुधार्मिकः । नाम्ना दशरथो राजा श्रीमान्सत्यप्रतिश्रवः ॥ २ ॥
अङ्गराजेन सख्यं च तस्य राज्ञो भविष्यति । कन्या चास्य महाभागा शान्ता नाम भविष्यति ॥ ३ ॥
पुत्रस्त्वङ्गस्य राज्ञस्तु रोमपाद इति श्रुतः । तं स राजा दशरथो गमिष्यति महायशाः ॥ ४ ॥
अनपत्योस्मि धर्मात्मञ्छान्ताभर्ता मम क्रतुम् । आहरेत त्वयाज्ञप्तः संतानार्थं कुलस्य च ॥ ५ ॥
श्रुत्वा राज्ञोथ तद्वाक्यं मनसा च विचिन्त्य च । प्रदास्यते पुत्रवन्तं शान्ताभर्तारमात्मवान् ॥ ६ ॥
प्रतिगृह्य च तं विप्रं स राजा विगतज्वरः । आहरिष्यति तं यज्ञं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ७ ॥
तं च राजा दशरथो यशस्कामः कृताञ्जलिः । ऋष्यशृङ्गं द्विजश्रेष्ठं वरयिष्यति धर्मवित् ॥ ८ ॥
यज्ञार्थं प्रसवार्थं च स्वर्गार्थं च नरेश्वरः । लभते च स तं कामं द्विजमुख्याद्विशांपतिः ॥ ९ ॥

पुत्राश्चास्य भविष्यन्ति चत्वारोमितविक्रमाः । वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वभूतेषु विश्रुताः ॥ १० ॥
एवं स देवप्रवरः पूर्वं कथितवान्कथाम् । सनत्कुमारो भगवान्पुरा देवयुगे प्रभुः ॥ ११ ॥
स त्वं पुरुषशार्दूल समानय सुसत्कृतम् । स्वयमेव महाराज गत्वा सबलवाहनः ॥ १२ ॥
सुमन्त्रस्य वचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथोभवत् । अनुमान्य वसिष्ठं च सूतवाक्यं निशाम्य च ॥ १३ ॥
सान्तःपुरः सहामात्यः प्रययौ यत्र स द्विजः । वनानि सरितश्चैव व्यतिक्रम्य शनैः शनैः ॥ १४ ॥
अभिचक्राम तं देशं यत्र वै मुनिपुङ्गवः । आसाद्य तं द्विजश्रेष्ठं रोमपादसमीपगम् ॥ १५ ॥
ऋषिपुत्रं ददर्शाथो दीप्यमानमिवानलम् । ततो राजा यथान्यायं पूजां चक्रे विशेषतः ॥ १६ ॥
सखित्वात्तस्य वै राज्ञः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । रोमपादेन चाख्यातमृषिपुत्राय धीमते ॥ १७ ॥
सख्यं संबन्धकं चैव तदा तं प्रत्यपूजयत् । एवं सुसत्कृतस्तेन सहोषित्वा नरर्षभः ॥ १८ ॥
सप्ताष्टदिवसान्राजा राजानमिदमब्रवीत् । शान्ता तव सुता राजन्सह भर्त्रा विशांपते ॥ १९ ॥
मदीयं नगरं यातु कार्यं हि महदुद्यतम् । तथेति राजा संश्रुत्य गमनं तस्य धीमतः ॥ २० ॥
उवाच वचनं विप्रं गच्छ त्वं सह भार्यया । ऋषिपुत्रः प्रतिश्रुत्य तथेत्याह नृपं तदा ॥ २१ ॥
स नृपेणाभ्यनुज्ञातः प्रययौ सह भार्यया । तावन्योन्याञ्जलिं कृत्वा स्नेहात्संश्लिष्य चोरसा ॥ २२ ॥
ननन्दतुर्दशरथो रोमपादश्च वीर्यवान् । ततः सुहृदमापृच्छ्य प्रस्थितो रघुनन्दनः ॥ २३ ॥
पौरेषु प्रेषयामास दूतान्वै शीघ्रगामिनः । क्रियतां नगरं सर्वं क्षिप्रमेव स्वलंकृतम् ॥ २४ ॥
धूपितं सिक्तसंमृष्टं पताकाभिरलंकृतम् । ततः प्रहृष्टाः पौरास्ते श्रुत्वा राजानमागतम् ॥ २५ ॥
तथा चक्रुश्च तत्सर्वं राज्ञा यत्प्रेषितं तदा । ततः स्वलंकृतं राजा नगरं प्रविवेश ह ॥ २६ ॥
शङ्खदुन्दुभिनिर्ह्रादैः पुरस्कृत्वा द्विजर्षभम् । ततः प्रमुदिताः सर्वे दृष्ट्वा वै नागरा द्विजम् ॥ २७ ॥
प्रवेश्यमानं सत्कृत्य नरेन्द्रेणेन्द्रकर्मणा । यथा दिवि सुरेन्द्रेण सहस्राक्षेण काश्यपम् ॥ २८ ॥
अन्तःपुरं प्रवेश्यैनं पूजां कृत्वा च शास्त्रतः । कृतकृत्यं तदात्मानं मेने तस्योपवाहनात् ॥ २९ ॥
अन्तःपुराणि सर्वाणि शान्तां दृष्ट्वा तथागताम् । सह भर्त्रा विशालाक्षीं प्रीत्यानन्दमुपागमन् ॥ ३० ॥
पूज्यमाना तु ताभिः सा राज्ञा चैव विशेषतः । उवास तत्र सुखिता कंचित्कालं सहद्विजा ।३१।[४०४]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

द्वादशः सर्गः ।

ततः काले बहुतिथे कस्मिंश्चित्सुमनोहरे । वसन्ते समनुप्राप्ते राज्ञो यष्टुं मनोभवत् ॥ १ ॥
ततः प्रणम्य शिरसा तं विप्रं देववर्णिनम् । यज्ञाय वरयामास संतानार्थं कुलस्य च ॥ २ ॥
तथेति च स राजानमुवाच वसुधाधिपम् । संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ३ ॥
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् । ततोब्रवीन्नृपो वाक्यं ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥ ४ ॥
सुमन्त्रावाहय क्षिप्रमृत्विजो ब्रह्मवादिनः । सुयज्ञं वामदेवं च जाबालिमथ काश्यपम् ॥ ५ ॥
पुरोहितं वसिष्ठं च ये चान्ये द्विजसत्तमाः । ततः सुमन्त्रस्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः ॥ ६ ॥
समानयत्स तान्सर्वान्समस्तान्वेदपारगान् । तान्पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा ॥ ७ ॥
धर्मार्थसहितं युक्तं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् । मम तातप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम् ॥ ८ ॥
पुत्रार्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम । तदहं यष्टुमिच्छामि हयमेधेन कर्मणा ॥ ९ ॥
ऋषिपुत्रप्रभावेण कामान्प्राप्स्यामि चाप्यहम् । ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् ॥ १० ॥
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पार्थिवस्य मुखाच्च्युतम् । ऋष्यशृङ्गपुरोगाश्च प्रत्यूचुर्नृपतिं तदा ॥ ११ ॥

संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम्। सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम्॥ १२॥
सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रांश्चतुरोमितविक्रमान्। यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता॥ १३॥
ततः प्रीतोभवद्राजा श्रुत्वा तु द्विजभाषितम्। अमात्यानब्रवीद्राजा हर्षेणेदं शुभाक्षरम्॥ १४॥
गुरूणां वचनाच्छीघ्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे। समर्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यताम्॥ १५॥
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम्। शान्तयश्चाभिवर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि॥ १६॥
शक्यः कर्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि महीक्षिता। नापराधो भवेत्कष्टो यद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे॥ १७॥
छिद्रं हि मृगयन्त्येते विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः। विधिहीनस्य यज्ञस्य सद्यः कर्ता विनश्यति॥ १८॥
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते। तथा विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विह॥ १९॥
तथेति च ततः सर्वे मन्त्रिणः प्रत्यपूजयन्। पार्थिवेन्द्रस्य तद्वाक्यं यथाज्ञप्तमकुर्वत॥ २०॥
ततो द्विजास्ते धर्मज्ञमस्तुवन्पार्थिवर्षभम्। अनुज्ञातास्ततः सर्वे पुनर्जग्मुर्यथागतम्॥ २१॥
गतानां तेषु विप्रेषु मन्त्रिणस्तान्नराधिपः। विसर्जयित्वा स्वं वेश्म प्रविवेश महामतिः॥ २२॥ [४२६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्वादशः सर्गः॥ १२॥

त्रयोदशः सर्गः।

पुनः प्राप्ते वसन्ते तु पूर्णः संवत्सरोभवत्। प्रसवार्थं ततो यष्टुं हयमेधेन वीर्यवान्॥ १॥
अभिवाद्य वसिष्ठं च न्यायतः प्रतिपूज्य च। अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं प्रसवार्थं द्विजोत्तमम्॥ २॥
यज्ञो मे क्रियतां ब्रह्मन्यथोक्तं मुनिपुङ्गव। यथा न विघ्नाः क्रियन्ते यज्ञाङ्गेषु विधीयताम्॥ ३॥
भवान्स्निग्धः सुहृन्मह्यं गुरुश्च परमो महान्। वोढव्यो भवता चैव भारो यज्ञस्य चोद्यतः॥ ४॥
तथेति च स राजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः। करिष्ये सर्वमेवैतद्भवता यत्समर्थितम्॥ ५॥
ततोब्रवीद्द्विजान्वृद्धान्यज्ञकर्मसु निष्ठितान्। स्थापत्ये निष्ठितांश्चैव वृद्धान्परमधार्मिकान्॥ ६॥
कर्मान्तिकाञ्छिल्पकारान्वर्धकीन्खनकानपि। गणकाञ्छिल्पिनश्चैव तथैव नटनर्तकान्॥ ७॥
तथा शुचीञ्छास्त्रविदः पुरुषान्सुबहुश्रुतान्। यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात्॥ ८॥
इष्टका बहुसाहस्रीः शीघ्रमानीयतामिति। उपकार्याः क्रियन्तां च राज्ञो बहुगुणान्विताः॥ ९॥
ब्राह्मणावसथाश्चैव कर्तव्याः शतशः शुभाः। भक्ष्यान्नपानैर्बहुभिः समुपेताः सुनिष्ठिताः॥ १०॥
तथा पौरजनस्यापि कर्तव्याश्च सुविस्तराः। आगतानां सुदूराच्च पार्थिवानां पृथक्पृथक्॥ ११॥
वाजिवारणशालाश्च तथा शय्यागृहाणि च। भटानां महदावासा वैदेशिकनिवासिनाम्॥ १२॥
आवासा बहुभक्ष्या वै सर्वकामैरुपस्थिताः। तथा पौरजनस्यापि जनस्य बहुशोभनम्॥ १३॥
दातव्यमन्नं विधिवत्सत्कृत्य न तु लीलया। सर्वे वर्णा यथा पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः॥ १४॥
न चावज्ञा प्रयोक्तव्या कामक्रोधवशादपि। यज्ञकर्मसु येऽव्यग्राः पुरुषाः शिल्पिनस्तथा॥ १५॥
तेषामपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमम्। ये स्युः संपूजिताः सर्वे वसुभिर्भोजनेन च॥ १६॥
यथा सर्वं सुविहितं न किंचित्परिहीयते। यथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीतियुक्तेन चेतसा॥ १७॥
ततः सर्वे समागम्य वसिष्ठमिदमब्रुवन्। यथेष्टं तत्सुविहितं न किंचित्परिहीयते॥ १८॥
यथोक्तं तत्करिष्यामो न किंचित्परिहास्यते। ततः सुमन्त्रमाहूय वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत्॥ १९॥
निमन्त्रयस्व नृपतीन्पृथिव्यां ये च धार्मिकाः। ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्छूद्रांश्चैव सहस्रशः॥ २०॥
समानयस्व सत्कृत्य सर्वदेशेषु मानवान्। मिथिलाधिपतिं शूरं जनकं सत्यवादिनम्॥ २१॥
तमानय महाभागं स्वयमेव सुसत्कृतम्। पूर्वं संबन्धिनं ज्ञात्वा ततः पूर्वं ब्रवीमि ते॥ २२॥

तथा काशिपतिं स्निग्धं सततं प्रियवादिनम् । सद्वृत्तं देवसंकाशं स्वयमेवानयस्व ह ॥ २३ ॥
तथा केकयराजानं वृद्धं परमधार्मिकम् । श्वशुरं राजसिंहस्य सपुत्रं तमिहानय ॥ २४ ॥
अङ्गेश्वरं महेष्वासं रोमपादं सुसत्कृतम् । वयस्यं राजसिंहस्य सपुत्रं तमिहानय ॥ २५ ॥
तथा कोसलराजानं भानुमन्तं सुसत्कृतम् । मागधाधिपतिं शूरं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ २६ ॥
प्राप्तिज्ञं परमोदारं सत्कृतं पुरुषर्षभम् । राज्ञः शासनमादाय चोदयस्व नृपर्षभान् ॥ २७ ॥
प्राचीनान्सिन्धुसौवीरान्सौराष्ट्रेयांश्च पार्थिवान् । दाक्षिणात्यान्नरेन्द्रांश्च समस्तानानयस्व ह ॥ २८ ॥
सन्ति स्निग्धाश्च ये चान्ये राजानः पृथिवीतले । तानानय यथा क्षिप्रं सानुगान्सहबान्धवान् ॥ २९ ॥
एतान्दूतैर्महाभागैरानयस्व नृपाज्ञया ॥ ३० ॥
वसिष्ठवाक्यं तच्छ्रुत्वा सुमन्त्रस्त्वरितं तदा । व्यादिशत्पुरुषांस्तत्र राज्ञामानयने शुभान् ॥ ३१ ॥
स्वयमेव हि धर्मात्मा प्रयातो मुनिशासनात् । सुमन्त्रस्त्वरितो भूत्वा समानेतुं महामतिः ॥ ३२ ॥
ते च कर्मान्तिकाः सर्वे वसिष्ठाय महर्षये । सर्वं निवेदयन्ति स्म यज्ञे यदुपकल्पितम् ॥ ३३ ॥
ततः प्रीतो द्विजश्रेष्ठस्तान्सर्वान्मुनिरब्रवीत् । अवज्ञया न दातव्यं कस्यचिल्लीलयापि वा ॥ ३४ ॥
अवज्ञया कृतं हन्याद्दातारं नात्र संशयः । ततः कैश्चिदहोरात्रैरुपयाता महीक्षितः ॥ ३५ ॥
बहूनि रत्नान्यादाय राज्ञो दशरथस्य ह । ततो वसिष्ठः सुप्रीतो राजानमिदमब्रवीत् ॥ ३६ ॥
उपयाता नरव्याघ्र राजानस्तव शासनात् । मयापि सत्कृताः सर्वे यथार्हं राजसत्तम ॥ ३७ ॥
यज्ञियं च कृतं सर्वं पुरुषैः सुसमाहितैः । निर्यातु च भवान्यष्टुं यज्ञायतनमन्तिकात् ॥ ३८ ॥
सर्वकामैरुपहृतैरुपेतं वै समन्ततः । द्रष्टुमर्हसि राजेन्द्र मनसैव विनिर्मितम् ॥ ३९ ॥
तथा वसिष्ठवचनादृष्यशृङ्गस्य चोभयोः । दिवसे शुभनक्षत्रे निर्यातो जगतीपतिः ॥ ४० ॥
ततो वसिष्ठप्रमुखाः सर्व एव द्विजोत्तमाः । ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभंस्तदा ॥ ४१ ॥
यज्ञवाटं गताः सर्वे यथाशास्त्रं यथाविधि । श्रीमांश्च सह पत्नीभी राजा दीक्षामुपाविशत् ॥४२॥ [४६८]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

चतुर्दशः सर्गः ।

अथ संवत्सरे पूर्णे तस्मिन्प्राप्ते तुरङ्गमे । सरय्वाश्चोत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यवर्तत ॥ १ ॥
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य कर्म चक्रुर्द्विजर्षभाः । अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ॥ २ ॥
कर्म कुर्वन्ति विधिवद्याजका वेदपारगाः । यथाविधि यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥ ३ ॥
प्रवर्ग्यं शास्त्रतः कृत्वा तथैवोपसदं द्विजाः । चक्रुश्च विधिवत्सर्वमधिकं कर्म शास्त्रतः ॥ ४ ॥
अभिपूज्य तदा हृष्टाः सर्वे चक्रुर्यथाविधि । प्रातःसवनपूर्वाणि कर्माणि मुनिपुङ्गवाः ॥ ५ ॥
ऐन्द्रश्च विधिवद्दत्तो राजा चाभिषुतोऽनघः । मध्यंदिनं च सवनं प्रावर्तत यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
तृतीयसवनं चैव राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः । चक्रुस्ते शास्त्रतो दृष्ट्वा यथा ब्राह्मणपुङ्गवाः ॥ ७ ॥
आह्वयांचक्रिरे तत्र शक्रादीन्विबुधोत्तमान् । ऋष्यशृङ्गादयो मन्त्रैः शिक्षाक्षरसमन्वितैः ॥ ८ ॥
गीतीभिर्मधुरैः स्निग्धैर्मन्त्राह्वानैर्यथार्हतः । होतारो ददुरावाह्य हविर्भागान्दिवौकसाम् ॥ ९ ॥
न चाहुतमभूत्तत्र स्खलितं वा न किंचन । दृश्यते ब्रह्मवत्सर्वं क्षेमयुक्तं हि चक्रिरे ॥ १० ॥
न तेष्वहःसु श्रान्तो वा क्षुधितो वा न दृश्यते । नाविद्वान्ब्राह्मणः कश्चिन्नाशतानुचरस्तथा ॥ ११ ॥
ब्राह्मणा भुञ्जते नित्यं नाथवन्तश्च भुञ्जते । तापसा भुञ्जते चापि श्रमणाश्चैव भुञ्जते ॥ १२ ॥
वृद्धाश्च व्याधिताश्चैव स्त्रीबालाश्च तथैव च । अनिशं भुञ्जमानानां न तृप्तिरुपलभ्यते ॥ १३ ॥

दीयतां दीयतामन्नं वासांसि विविधानि च। इति संचोदितास्तत्र तथा चक्रुरनेकशः ॥ १४ ॥
अन्नकूटाश्च दृश्यन्ते बहवः पर्वतोपमाः। दिवसे दिवसे तत्र सिद्धस्य विधिवत्तदा ॥ १५ ॥
नानादेशादनुप्राप्ताः पुरुषाः स्त्रीगणास्तथा। अन्नपानैः सुविहितास्तस्मिन्यज्ञे महात्मनः ॥ १६ ॥
अन्नं हि विधिवत्स्वादु प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः। अहो तृप्ताः स्म भद्रं ते इति शुश्राव राघवः ॥ १७ ॥
स्वलंकृताश्च पुरुषा ब्राह्मणान्पर्यवेशयन्। उपासन्ते च तानन्ये सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ १८ ॥
कर्मान्तरे तदा विप्रा हेतुवादान्बहूनपि। प्राहुः सुवाग्मिनो धीराः परस्परजिगीषया ॥ १९ ॥
दिवसे दिवसे तत्र संस्तरे कुशला द्विजाः। सर्वकर्माणि चक्रुस्ते यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ २० ॥
नाषडङ्गविदत्रासीन्नाव्रतो नाबहुश्रुतः। सदस्यास्तस्य वै राज्ञो नावादकुशलो द्विजः ॥ २१ ॥
प्राप्ते यूपोच्छ्रये तस्मिन्षड्बैल्वाः खादिरास्तथा। तावन्तो बिल्वसहिताः पर्णिनश्च तथापरे ॥ २२ ॥
श्लेष्मातकमयो दिष्टो देवदारुमयस्तथा। द्वावेव तत्र विहितौ बाहुव्यस्तपरिग्रहौ ॥ २३ ॥
कारिताः सर्व एवैते शास्त्रज्ञैर्यज्ञकोविदैः। शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काञ्चनालंकृता भवन् ॥ २४ ॥
एकविंशतियूपास्ते एकविंशत्यरत्नयः। वासोभिरेकविंशद्भिरेकैकं समलंकृताः ॥ २५ ॥
विन्यस्ता विधिवत्सर्वे शिल्पिभिः सुकृता दृढाः। अष्टास्रयः सर्व एव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः ॥ २६ ॥
आच्छादितास्ते वासोभिः पुष्पैर्गन्धैश्च पूजिताः। सप्तर्षयो दीप्तिमन्तो विराजन्ते यथा दिवि ॥ २७ ॥
इष्टकाश्च यथान्यायं कारिताश्च प्रमाणतः। चितोऽग्निर्ब्राह्मणैस्तत्र कुशलैः शिल्पकर्मणि ॥ २८ ॥
स चित्यो राजसिंहस्य संचितः कुशलैर्द्विजैः। गरुडो रुक्मपक्षो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः ॥ २९ ॥
नियुक्तास्तत्र पशवस्तत्तदुद्दिश्य दैवतम्। उरगाः पक्षिणश्चैव यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ ३० ॥
शामित्रे तु हयस्तत्र तथा जलचराश्च ये। ऋषिभिः सर्वमेवैतन्नियुक्तं शास्त्रतस्तदा ॥ ३१ ॥
पशूनां त्रिशतं तत्र यूपेषु नियतं तदा। अश्वरत्नोत्तमं तत्र राज्ञो दशरथस्य ह ॥ ३२ ॥
कौसल्या तं हयं तत्र परिचर्य समन्ततः। कृपाणैर्विशशासैनं त्रिभिः परमया मुदा ॥ ३३ ॥
पतत्रिणा तदा सार्धं सुस्थितेन च चेतसा। अवसद्रजनीमेकां कौसल्या धर्मकाम्यया ॥ ३४ ॥
होताध्वर्युस्तथोद्गाता हयेन समयोजयन्। महिष्या परिवृत्त्याथ वावातामपरां तथा ॥ ३५ ॥
पतत्रिणस्तस्य वपामुद्धृत्य नियतेन्द्रियः। ऋत्विक्परमसंपन्नः श्रपयामास शास्त्रतः ॥ ३६ ॥
धूमगन्धो वपायास्तु जिघ्रति स्म नराधिपः। यथाकालं यथान्यायं निर्णुदन्पापमात्मनः ॥ ३७ ॥
हयस्य यानि चाङ्गानि तानि सर्वाणि ब्राह्मणाः। अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत्समस्ताः षोडशर्त्विजः ॥३८॥
प्लक्षशाखासु यज्ञानामन्येषां क्रियते हविः। अश्वमेधस्य यज्ञश्च वैतसो भाग इष्यते ॥ ३९ ॥
त्र्यहोऽश्वमेधः संख्यातः कल्पसूत्रेण ब्राह्मणैः। चतुष्टोममहस्तस्य प्रथमं परिकल्पितम् ॥ ४० ॥
उक्थ्यं द्वितीयं संख्यातमतिरात्रं तथोत्तरम्। कारितास्तत्र बहवो विहिताः शास्त्रदर्शनात् ॥ ४१ ॥
ज्योतिष्टोमायुषी चैवमतिरात्रौ च निर्मितौ। अभिजिद्विश्वजिच्चैवमाप्तोर्यामौ महाक्रतुः ॥ ४२ ॥
प्राचीं होत्रे ददौ राजा दिशं स्वकुलवर्धनः। अध्वर्यवे प्रतीचीं तु ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् ॥ ४३ ॥
उद्गात्रे तु तथोदीचीं दक्षिणैषा विनिर्मिता। अश्वमेधे महायज्ञे स्वयंभूविहिते पुरा ॥ ४४ ॥
क्रतुं समाप्य तु तदा न्यायतः पुरुषर्षभः। ऋत्विग्भ्यो हि ददौ राजा धरां तां कुलवर्धनः ॥ ४५ ॥
एवं दत्वा प्रहृष्टोऽभूच्छ्रीमानिक्ष्वाकुनन्दनः। ऋत्विजस्त्वब्रुवन्सर्वे राजानं गतकिल्बिषम् ॥ ४६ ॥
भवानेव महीं कृत्स्नामेको रक्षितुमर्हति। न भूम्या कार्यमस्माकं न हि शक्ताः स्म पालने ॥ ४७ ॥
रताः स्वाध्यायकरणे वयं नित्यं हि भूमिप। निष्क्रयं किंचिदेवेह प्रयच्छतु भवानिति ॥ ४८ ॥
मणिरत्नं सुवर्णं वा गावो यद्वा समुद्यतम्। तत्प्रयच्छ नृपश्रेष्ठ धरण्या न प्रयोजनम् ॥ ४९ ॥
एवमुक्तो नरपतिर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः। गवां शतसहस्राणि दश तेभ्यो ददौ नृपः ॥ ५० ॥
दशकोटिं सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्गुणम् ॥ ५१ ॥

ऋत्विजस्तु ततः सर्वे प्रददुः सहिता वसु । ऋष्यशृङ्गाय मुनये वसिष्ठाय च धीमते ॥ ५२ ॥
ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभागं द्विजोत्तमाः । सुप्रीतमनसः सर्वे प्रत्यूचुर्मुदिता भृशम् ॥ ५३ ॥
ततः प्रसर्पकेभ्यस्तु हिरण्यं सुसमाहितः । जाम्बूनदं कोटिसङ्ख्यं ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥ ५४ ॥
दरिद्राय द्विजायाथ हस्ताभरणमुत्तमम् । कस्मैचिद्याचमानाय ददौ राघवनन्दनः ॥ ५५ ॥
ततः प्रीतेषु विधिवद्द्विजेषु द्विजवत्सलः । प्रणाममकरोत्तेषां हर्षव्याकुलितेन्द्रियः ॥ ५६ ॥
तस्याशिषोथ विविधा ब्राह्मणैः समुदाहृताः । उदारस्य नृवीरस्य धरण्यां पतितस्य च ॥ ५७ ॥
ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञमनुत्तमम् । पापापहं स्वर्नयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः ॥ ५८ ॥
ततोब्रवीदृष्यशृङ्गं राजा दशरथस्तदा । कुलस्य वर्धनं तत्तु कर्तुमर्हसि सुव्रत ॥ ५९ ॥
तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः । भविष्यन्ति सुता राजंश्चत्वारस्ते कुलोद्वहाः ॥ ६० ॥
स तस्य वाक्यं मधुरं निशम्य प्रणम्य तस्मै प्रयतो नृपेन्द्रः । जगाम हर्षं परमं महात्मा तमृष्यशृङ्गं
पुनरप्युवाच ॥ ६१ ॥ [५२९]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

पञ्चदशः सर्गः ।

मेधावी तु ततो ध्यात्वा स किंचिदिदमुत्तरम् । लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु वेदज्ञो नृपमब्रवीत् ॥ १ ॥
इष्टिं तेहं करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात् । अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः ॥ २ ॥
ततः प्राक्रमदिष्टिं तां पुत्रीयां पुत्रकारणात् । जुहावाग्नौ च तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ३ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । भावप्रतिग्रहार्थं वै समवेता यथाविधि ॥ ४ ॥
ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन्सदसि देवताः । अब्रुवँल्लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं ततः ॥ ५ ॥
भगवंस्तत्प्रसादेन रावणो नाम राक्षसः । सर्वान्नो बाधते वीर्याच्छासितुं तं न शक्नुमः ॥ ६ ॥
त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन भगवंस्तदा । मानयन्तश्च तं नित्यं सर्वं तस्य क्षमामहे ॥ ७ ॥
उद्वेजयति लोकांस्त्रीनुच्छ्रितान्द्वेष्टि दुर्मतिः । शक्रं त्रिदशराजानं प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ ८ ॥
ऋषीन्यक्षान्सगन्धर्वान्ब्राह्मणानसुरांस्तथा । अतिक्रामति दुर्धर्षो वरदानेन मोहितः ॥ ९ ॥
नैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वे वाति न मारुतः । चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समुद्रोपि न कम्पते ॥ १० ॥
तन्महन्नो भयं तस्माद्राक्षसाद्घोरदर्शनात् । वधार्थं तस्य भगवन्नुपायं कर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥
एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततोब्रवीत् । हन्तायं विदितस्तस्य वधोपायो दुरात्मनः ॥ १२ ॥
तेन गन्धर्वयक्षाणां देवतानां च रक्षसाम् । अवध्योस्मीति वागुक्ता तथेत्युक्तं च तन्मया ॥ १३ ॥
नाकीर्तयदवज्ञानात्तद्रक्षो मानुषांस्तदा । तस्मात्स मानुषाद्वध्यो मृत्युर्नान्योऽस्य विद्यते ॥ १४ ॥
एतच्छ्रुत्वाप्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतम् । देवा महर्षयः सर्वे प्रहृष्टास्तेभवंस्तदा ॥ १५ ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरुपयातो महाद्युतिः । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जगत्पतिः ॥ वैनतेयं
समारुह्य भास्करस्तोयदं यथा ॥ १६ ॥
तप्तहाटककेयूरो वन्द्यमानः सुरोत्तमैः । ब्रह्मणा च समागत्य तत्र तस्थौ समाहितः ॥ १७ ॥
तमब्रुवन्सुराः सर्वे समभिष्टूय संनताः । त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया ॥ १८ ॥
राज्ञो दशरथस्य त्वमयोध्याधिपतेर्विभो । धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमतेजसः ॥ १९ ॥
अस्य भार्यासु तिसृषु ह्रीश्रीकीर्त्युपमासु च । विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वात्मानं चतुर्विधम् ॥ २० ॥
तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोककण्टकम् । अवध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जहि रावणम् ॥ २१ ॥

स हि देवान्सगन्धर्वान्सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान् । राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योद्रेकेण बाधते ॥ २२ ॥
ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वाप्सरसस्तथा । क्रीडन्तो नन्दनवने रौद्रेण विनिपातिताः ॥ २३ ॥
वधार्थं वयमायातास्तस्य वै मुनिभिः सह । सिद्धगन्धर्वयक्षाश्च ततस्त्वां शरणं गताः ॥ २४ ॥
त्वं गतिः परमा देव सर्वेषां नः परंतप । वधाय देवशत्रूणां नृणां लोके मनः कुरु ॥ २५ ॥
एवं स्तुतस्तु देवेशो विष्णुस्त्रिदशपुङ्गवः । पितामहपुरोगांस्तान्सर्वलोकनमस्कृतः ॥ २६ ॥
अब्रवीत्त्रिदशान्सर्वान्समेतान्धर्मसंहितान् । भयं त्यजत भद्रं वो हितार्थं युधि रावणम् ॥ २७ ॥
सपुत्रपौत्रं सामात्यं समन्त्रिज्ञातिबान्धवम् । हत्वा क्रूरं दुराधर्षं देवर्षीणां भयावहम् ॥ २८ ॥
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । वत्स्यामि मानुषे लोके पालयन्पृथिवीमिमाम् ॥ २९ ॥
एवं दत्त्वा वरं देवो देवानां विष्णुरात्मवान् । मानुष्ये चिन्तयामास जन्मभूमिमथात्मनः ॥ ३० ॥
ततः पद्मपलाशाक्षः कृत्वात्मानं चतुर्विधम् । पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ॥ ३१ ॥
ततो देवर्षिगन्धर्वाः सरुद्राः साप्सरोगणाः । स्तुतिभिर्दिव्यरूपाभिस्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ॥ ३२ ॥
तमुद्धतं रावणमुग्रतेजसं प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषम् । विरावणं साधुतपस्विकण्टकं तपस्विनामुद्धर तं भयावहम् ॥ ३३ ॥
तमेव हत्वा सबलं सबान्धवं विरावणं रावणमुग्रपौरुषम् । स्वर्लोकमागच्छ गतज्वरश्चिरं सुरेन्द्रगुप्तं गतदोषकल्मषम् ॥ ३४ ॥ [५६३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

षोडशः सर्गः ।

ततो नारायणो विष्णुर्नियुक्तः सुरसत्तमैः । जानन्नपि सुरानेवं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥
उपायः को वधे तस्य राक्षसाधिपतेः सुराः । यमहं तं समास्थाय निहन्यामृषिकण्टकम् ॥ २ ॥
एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्विष्णुमव्ययम् । मानुषं रूपमास्थाय रावणं जहि संयुगे ॥ ३ ॥
स हि तेपे तपस्तीव्रं दीर्घकालमरिन्दमः । येन तुष्टोऽभवद्ब्रह्मा लोककृल्लोकपूर्वजः ॥ ४ ॥
संतुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः । नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो भयं नान्यत्र मानुषात् ॥ ५ ॥
अवज्ञाताः पुरा तेन वरदाने हि मानवाः । एवं पितामहात्तस्माद्वरदानेन गर्वितः ॥ ६ ॥
उत्सादयति लोकांस्त्रीन्स्त्रियश्चाप्यपकर्षति । तस्मात्तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परंतप ॥ ७ ॥
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णुरात्मवान् । पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ॥ ८ ॥
स चाप्यपुत्रो नृपतिस्तस्मिन्काले महाद्युतिः । अयजत्पुत्रियामिष्टिं पुत्रेप्सुररिसूदनः ॥ ९ ॥
स कृत्वा निश्चयं विष्णुरामन्त्र्य च पितामहम् । अन्तर्धानं गतो देवैः पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ १० ॥
ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् । प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलम् ॥ ११ ॥
कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम् । स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्धजम् ॥ १२ ॥
शुभलक्षणसंपन्नं दिव्याभरणभूषितम् । शैलशृङ्गसमुत्सेधं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥ १३ ॥
दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम् । तप्तजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छदाम् ॥ १४ ॥
दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीं पत्नीमिव प्रियाम् । प्रगृह्य विपुलां दोर्भ्यां स्वयं मायामयीमिव ॥ १५ ॥
समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशरथं नृपम् । प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप ॥ १६ ॥
ततः परं तदा राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः । भगवन्स्वागतं तेऽस्तु किमहं करवाणि ते ॥ १७ ॥
अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरोऽब्रवीत् । राजन्नर्चयता देवानद्य प्राप्तमिदं त्वया ॥ १८ ॥

इदं तु नृपशार्दूल पायसं देवनिर्मितम् । प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् ॥ १९ ॥
भार्याणामनुरूपाणामश्नीतेति प्रयच्छ वै । तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान्यदर्थं यजसे नृप ॥ २० ॥
तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्य ताम् । पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् ॥ २१ ॥
अभिवाद्य च तद्भूतमद्भुतं प्रियदर्शनम् । मुदा परमया युक्तश्चकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ २२ ॥
ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम् । बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्तमिवाधनः ॥ २३ ॥
ततस्तदद्भुतप्रख्यं भूतं परमभास्वरम् । संवर्तयित्वा तत्कर्म तत्रैवान्तरधीयत ॥ २४ ॥
हर्षरश्मिभिरुद्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ । शारदस्याभिरामस्य चन्द्रस्येव नभोंशुभिः ॥ २५ ॥
सोन्तःपुरं प्रविश्यैव कौसल्यामिदमब्रवीत् । पायसं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रीयं त्विदमात्मनः ॥ २६ ॥
कौसल्यायै नरपतिः पायसार्धं ददौ तदा । अर्धादर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥ २७ ॥
कैकेय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् । प्रददौ चावशिष्टार्धं पायसस्यामृतोपमम् ॥ २८ ॥
अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महामतिः । एवं तासां ददौ राजा भार्याणां पायसं पृथक् ॥ २९ ॥
ताश्चैवं पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमस्त्रियः । संमानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ॥ ३० ॥
ततस्तु ताः प्राश्य तमुत्तमस्त्रियो महीपतेरुत्तमपायसं पृथक् । हुताशनादित्यसमानतेजसोचिरेण गर्भान्प्रतिपेदिरे तदा ॥ ३१ ॥
ततस्तु राजा प्रतिवीक्ष्य ताः स्त्रियः प्ररूढगर्भाः प्रतिलब्धमानसः । बभूव हृष्टस्त्रिदिवे यथा हरिः सुरेन्द्रसिद्धर्षिगणाभिपूजितः ॥ ३२ ॥ [५९५]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

सप्तदशः सर्गः ।

पुत्रत्वं तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः । उवाच देवताः सर्वाः स्वयंभूर्भगवानिदम् ॥ १ ॥
सत्यसंधस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः । विष्णोः सहायान्बलिनः सृजध्वं कामरूपिणः ॥ २ ॥
मायाविदश्च शूरांश्च वायुवेगसमाञ्जवे । नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान्विष्णुतुल्यपराक्रमान् ॥ ३ ॥
असंहार्यानुपायज्ञान्दिव्यसंहननान्वितान् । सर्वास्त्रगुणसंपन्नानमृतप्राशनानिव ॥ ४ ॥
अप्सरःसु च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च । यक्षपन्नगकन्यासु ऋक्षविद्याधरीषु च ॥ ५ ॥
किंनरीणां च गात्रेषु वानरीणां तनूषु च । सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्यपराक्रमान् ॥ ६ ॥
पूर्वमेव मया सृष्टो जाम्बवानृक्षपुंगवः । जृम्भमाणस्य सहसा मम वक्त्रादजायत ॥ ७ ॥
ते तथोक्ता भगवता तत्प्रतिश्रुत्य शासनम् । जनयामासुरेवं ते पुत्रान्वानररूपिणः ॥ ८ ॥
ऋषयश्च महात्मानः सिद्धविद्याधरोरगाः । चारणाश्च सुतान्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः ॥ ९ ॥
वानरेन्द्रं महेन्द्राभमिन्द्रो वालिनमात्मजम् । सुग्रीवं जनयामास तपनस्तपतांवरः ॥ १० ॥
बृहस्पतिस्त्वजनयत्तारं नाम महाकपिम् । सर्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्तमनुत्तमम् ॥ ११ ॥
धनदस्य सुतः श्रीमान्वानरो गन्धमादनः । विश्वकर्मा त्वजनयन्नलं नाम महाकपिम् ॥ १२ ॥
पावकस्य सुतः श्रीमान्नीलोग्निसदृशप्रभः । तेजसा यशसा वीर्यादत्यरिच्यत वीर्यवान् ॥ १३ ॥
रूपद्रविणसंपन्नावश्विनौ रूपसंमतौ । मैन्दं च द्विविदं चैव जनयामासतुः स्वयम् ॥ १४ ॥
वरुणो जनयामास सुषेणं नाम वानरम् । शरभं जनयामास पर्जन्यस्तु महाबलः ॥ १५ ॥
मारुतस्यौरसः श्रीमान्हनूमान्नाम वानरः । वज्रसंहननोपेतो वैनतेयसमो जवे ॥ १६ ॥
सर्ववानरमुख्येषु बुद्धिमान्बलवानपि ॥ १७ ॥

ते सृष्टा बहुसाहस्रा दशग्रीववधोद्यताः । अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः कामरूपिणः ॥ १८ ॥
ते गजाचलसंकाशा वपुष्मन्तो महाबलाः । ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्रमेवाभिजज्ञिरे ॥ १९ ॥
यस्य देवस्य यद्रूपं वेषो यश्च पराक्रमः । अजायत समं तेन तस्य तस्य पृथक्पृथक् ॥ २० ॥
गोलाङ्गूलेषु चोत्पन्नाः किंचिदुन्नतविक्रमाः । ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किंनरीषु च ॥ २१ ॥
देवा महर्षिगन्धर्वास्तार्क्ष्ययक्षा यशस्विनः । नागाः किंपुरुषाश्चैव सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ २२ ॥
बहवो जनयामासुर्हृष्टास्तत्र सहस्रशः । चारणाश्च सुतान्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः ॥ २३ ॥
वानरान्सुमहाकायान्सर्वान्वै वनचारिणः । अप्सरःसु च मुख्यासु तथा विद्याधरीषु च ॥ २४ ॥
नागकन्यासु च तदा गन्धर्वीणां तनूषु च । कामरूपबलोपेता यथाकामविचारिणः ॥ २५ ॥
सिंहशार्दूलसदृशा दर्पेण च बलेन च । शिलाप्रहरणाः सर्वे सर्वे पर्वतयोधिनः ॥ २६ ॥
नखदंष्ट्रायुधाः सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः । विचालयेयुः शैलेन्द्रान्भेदयेयुः स्थिरान्द्रुमान् ॥ २७ ॥
क्षोभयेयुश्च वेगेन समुद्रं सरितां पतिम् । दारयेयुः क्षितिं पद्भ्यामाप्लवेयुर्महार्णवान् ॥ २८ ॥
नभस्तलं विशेयुश्च गृह्णीयुरपि तोयदान् । गृह्णीयुरपि मातङ्गान्मत्तान्प्रव्रजतो वने ॥ २९ ॥
नर्दमानांश्च नादेन पातयेयुर्विहंगमान् । ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां कामरूपिणाम् ॥ ३० ॥
शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनाम् । ते प्रधानेषु यूथेषु हरीणां हरियूथपाः ॥ ३१ ॥
बभूवुर्यूथपश्रेष्ठान्वीरांश्चाजनयन्हरीन् । अन्ये ऋक्षवतः प्रस्थानुपतस्थुः सहस्रशः ॥ ३२ ॥
अन्ये नानाविधाञ्छैलान्काननानि च भेजिरे । सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम् ॥ ३३ ॥
भ्रातरावुपतस्थुस्ते सर्वे च हरियूथपाः । नलं नीलं हनूमन्तमन्यांश्च हरियूथपान् ॥ ३४ ॥
ते तार्क्ष्यबलसंपन्नाः सर्वे युद्धविशारदाः । विचरन्तोऽर्दयन्सर्वान्सिंहव्याघ्रमहोरगान् ॥ ३५ ॥
महाबलो महाबाहुर्वाली विपुलविक्रमः । जुगोप भुजवीर्येण ऋक्षगोपुच्छवानरान् ॥ ३६ ॥
तैरियं पृथिवी शूरैः सपर्वतवनार्णवा । कीर्णा विविधसंस्थानैर्नानाव्यञ्जनलक्षणैः ॥ ३७ ॥
तैर्मेघवृन्दाचलकूटसंनिभैर्महाबलैर्वानरयूथपाधिपैः । बभूव भूर्भीमशरीररूपैः समावृता राम-
सहायहेतोः ॥ ३८ ॥ [६३३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

अष्टादशः सर्गः ।

निवृत्ते तु क्रतौ तस्मिन्हयमेधे महात्मनः । प्रतिगृह्यामरा भागान्प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ १ ॥
समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः । प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः ॥ २ ॥
यथार्हं पूजितास्तेन राज्ञा च पृथिवीश्वराः । मुदिताः प्रययुर्देशान्प्रणम्य मुनिपुंगवम् ॥ ३ ॥
श्रीमतां गच्छतां तेषां स्वगृहाणि पुरात्ततः । बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि चकाशिरे ॥ ४ ॥
गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथः पुनः । प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ॥ ५ ॥
शान्तया प्रययौ सार्धमृष्यशृङ्गः सुपूजितः । अनुगम्यमानो राज्ञा च सानुयात्रेण धीमता ॥ ६ ॥
एवं विसृज्य तान्सर्वान्राजा संपूर्णमानसः । उवास सुखितस्तत्र पुत्रोत्पत्तिं विचिन्तयन् ॥ ७ ॥
ततो यज्ञे समाप्ते तु ऋतूनां षट् समत्ययुः । ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ॥ ८ ॥
नक्षत्रेऽदितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु । ग्रहेषु कर्कटे लग्ने वाक्पताविन्दुना सह ॥ ९ ॥
प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्कृतम् । कौसल्याजनयद्रामं दिव्यलक्षणसंयुतम् ॥ १० ॥
विष्णोरर्धं महाभागं पुत्रमैक्ष्वाकुनन्दनम् । लोहिताक्षं महाबाहुं रक्तोष्ठं दुन्दुभिस्वनम् ॥ ११ ॥

कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा । यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना ॥ १२ ॥
भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः । साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ॥ १३ ॥
अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत्सुतौ । वीरौ सर्वास्त्रकुशलौ विष्णोरर्धसमन्वितौ ॥ १४ ॥
पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधीः । सार्पे जातौ तु सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ ॥ १५ ॥
राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् । गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः ॥ १६ ॥
जगुः कलं च गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खात्पतत् ॥ १७ ॥
उत्सवश्च महानासीदयोध्यायां जनाकुलः । रथ्याश्च जनसंबाधा नटनर्तकसंकुलाः ॥ १८ ॥
गायनैश्च विराविण्यो वादनैश्च तथापरैः । विरेजुर्विपुलास्तत्र सर्वरत्नसमन्विताः ॥ १९ ॥
प्रदेयांश्च ददौ राजा सूतमागधबन्दिनाम् । ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः ॥ २० ॥
अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाकरोत् । ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतम् ॥ २१ ॥
सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरं तथा । वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कुरुते तदा ॥ २२ ॥
ब्राह्मणान्भोजयामास पौरजानपदानपि । अददद्ब्राह्मणानां च रत्नौघममलं बहु ॥ तेषां जन्मक्रियादीनि सर्वकर्माण्यकारयत् ॥ २३ ॥
तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः । बभूव भूयो भूतानां स्वयंभूरिव संमतः ॥ २४ ॥
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः । सर्वे ज्ञानोपसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः ॥ २५ ॥
तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः । इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः ॥ २६ ॥
गजस्कन्धेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु संमतः । धनुर्वेदे च निरतः पितुः शुश्रूषणे रतः ॥ २७ ॥
बाल्यात्प्रभृति सुस्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः । रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः ॥ २८ ॥
सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः । लक्ष्मणो लक्ष्मिसंपन्नो बहिःप्राण इवापरः ॥ २९ ॥
न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः । मृष्टमन्नमुपानीतमश्नाति न हि तं विना ॥ ३० ॥
यदा हि हयमारूढो मृगयां याति राघवः । अथैनं पृष्ठतोऽभ्येति सधनुः परिपालयन् ॥ ३१ ॥
भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः । प्राणैः प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत्तथा प्रियः ॥ ३२ ॥
स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथः प्रियैः । बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः ॥ ३३ ॥
ते यदा ज्ञानसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः । ह्रीमन्तः कीर्तिमन्तश्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः ॥ ३४ ॥
तेषामेवंप्रभावाणां सर्वेषां दीप्ततेजसाम् । पिता दशरथो हृष्टो ब्रह्मा लोकाधिपो यथा ॥ ३५ ॥
ते चापि मनुजव्याघ्रा वैदिकाध्ययने रताः । पितृशुश्रूषणरता धनुर्वेदे च निष्ठिताः ॥ ३६ ॥
अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति । चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ ३७ ॥
तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः । अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ ३८ ॥
स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह । शीघ्रमाख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतम् ॥३९॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राज्ञो वेश्म प्रदुद्रुवुः । संभ्रान्तमनसः सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः ॥ ४० ॥
ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रमृषिं तदा । प्राप्तमावेदयामासुर्नृपायेक्ष्वाकवे तदा ॥ ४१ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सपुरोधाः समाहितः । प्रत्युज्जगाम संहृष्टो ब्रह्माणमिव वासवः ॥ ४२ ॥
स दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्त्या तापसं संशितव्रतम् । प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यमुपहारयत् ॥ ४३ ॥
स राज्ञः प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा । कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् ॥ ४४ ॥
पुरे कोशे जनपदे बान्धवेषु सुहृत्सु च । कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छत्सुधार्मिकः ॥ ४५ ॥
अपि ते संनताः सर्वे सामन्तरिपवो जिताः । दैवं च मानुषं चैव कर्म ते साध्वनुष्ठितम् ॥ ४६ ॥
वसिष्ठं च समागम्य कुशलं मुनिपुङ्गवः । ऋषींश्च तान्यथान्यायं महाभाग उवाच ह ॥ ४७ ॥
ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनम् । विविशुः पूजितास्तेन निषेदुश्च यथार्हतः ॥ ४८ ॥

अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम् । उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ॥ ४९ ॥
यथामृतस्य संप्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके । यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य वै ॥ ५० ॥
प्रनष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदयः । तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ॥ ५१ ॥
कं च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः । पात्रभूतोसि मे ब्रह्मन्दिष्ट्या प्राप्तोसि मानद ॥ ५२ ॥
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् । यस्माद्विप्रेन्द्रमद्राक्षं सुप्रभाता निशा मम ॥ ५३ ॥
पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतितप्रभः । ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तः पूज्योसि बहुधा मया ॥ ५४ ॥
तदद्भुतमभूद्विप्र पवित्रं परमं मम । शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव संदर्शनात्प्रभो ॥ ५५ ॥
ब्रूहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति । इच्छाम्यनुगृहीतोहं त्वदर्थं परिवृद्धये ॥ ५६ ॥
कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि सुव्रत । कर्ता चाहमशेषेण दैवतं हि भवान्मम ॥ ५७ ॥
मम चायमनुप्राप्तो महानभ्युदयो द्विज । तवागमनजः कृत्स्नो धर्मश्चानुत्तमो द्विज ॥ ५८ ॥
इति हृदयसुखं निशम्य वाक्यं श्रुतिसुखमात्मवता विनीतमुक्तम् । प्रथितगुणयशा गुणैर्विशिष्टः परम-
ऋषिः परमं जगाम हर्षम् ॥ ५९ ॥ [६९२]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डेऽष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

एकोनविंशः सर्गः ।

तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम् । हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोभ्यभाषत ॥ १ ॥
सदृशं राजशार्दूल तवैव भुवि नान्यतः । महावंशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः ॥ २ ॥
यत्तु मे हृद्गतं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम् । कुरुष्व राजशार्दूल भव सत्यप्रतिश्रवः ॥ ३ ॥
अहं नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ । तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ॥ ४ ॥
व्रते तु बहुशश्चीर्णे समाप्त्यां राक्षसाविमौ । मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥ ५ ॥
तौ मांसरुधिरौघेण वेदिं तामभ्यवर्षताम् ॥ ६ ॥
अवधूते तथाभूते तस्मिन्नियमनिश्चये । कृतश्रमो निरुत्साहस्तस्माद्देशादपाक्रमे ॥ ७ ॥
न च मे क्रोधमुत्स्रष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव । तथाभूता हि सा चर्या न शापस्तत्र मुच्यते ॥ ८ ॥
स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्यपराक्रमम् । काकपक्षधरं वीरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ॥ ९ ॥
शक्तो ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा । राक्षसा ये विकर्तारस्तेषामपि विनाशने ॥ १० ॥
श्रेयश्चास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः । त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति ॥ ११ ॥
न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथंचन । न च तौ राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान् ॥ १२ ॥
वीर्योत्सिक्तौ हि तौ पापौ कालपाशवशंगतौ । रामस्य राजशार्दूल न पर्याप्तौ महात्मनः ॥ १३ ॥
न च पुत्रगतं स्नेहं कर्तुमर्हसि पार्थिव । अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि राक्षसौ ॥ १४ ॥
अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् । वसिष्ठोपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः ॥ १५ ॥
यदि ते धर्मलाभं तु यशश्च परमं भुवि । स्थिरमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि ॥ १६ ॥
यद्यभ्यनुज्ञां काकुत्स्थ ददते तव मन्त्रिणः । वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय ॥ १७ ॥
अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि । दशरात्रं हि यज्ञस्य रामं राजीवलोचनम् ॥ १८ ॥
नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं मम राघव । तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः ॥ १९ ॥
इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः । विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामतिः ॥ २० ॥

स तन्निशम्य राजेन्द्रो विश्वामित्रवचः शुभम् । शोकेन महताविष्टश्चचाल च मुमोह च ॥
लब्धसंज्ञस्ततोत्थाय व्यषीदत भयान्वितः ॥ २१ ॥
इति हृदयमनोविदारणं मुनिवचनं तदतीव शुश्रुवान् । नरपतिरभवन्महान्महात्मा व्यथितमनाः
प्रचचाल चासनात् ॥ २२ ॥ [७१४]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥

विंशः सर्गः ।

तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् । मुहूर्तमिव निःसंज्ञः संज्ञावानिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः । न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः ॥ २ ॥
इयमक्षौहिणी सेना यस्याहं पतिरीश्वरः । अनया सहितो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाचरैः ॥ ३ ॥
इमे शूराश्च विक्रान्ता भृत्या मेऽस्त्रविशारदाः । योग्या रक्षोगणैर्योद्धुं न रामं नेतुमर्हसि ॥ ४ ॥
अहमेव धनुष्पाणिर्गोप्ता समरमूर्धनि । यावत्प्राणान्धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरैः ॥ ५ ॥
निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता । अहं तत्र गमिष्यामि न रामं नेतुमर्हसि ॥ ६ ॥
बालो ह्यकृतविद्यश्च न च वेत्ति बलाबलम् । न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ॥ ७ ॥
न चासौ रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि राक्षसाः । विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्तमपि नोत्सहे ॥ ८ ॥
जीवितुं मुनिशार्दूल न रामं नेतुमर्हसि । यदि वा राघवं ब्रह्मन्नेतुमिच्छसि सुव्रत ॥ ९ ॥
चतुरङ्गसमायुक्तं मया सह च तं नय । षष्टिर्वर्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक ॥ १० ॥
कृच्छ्रेणोत्पादितश्चायं न रामं नेतुमर्हसि । चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम ॥ ११ ॥
ज्येष्ठे धर्मप्रधाने च न रामं नेतुमर्हसि । किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के च ते ॥ १२ ॥
कथंप्रमाणाः के चैतान्रक्षन्ति मुनिपुङ्गव । कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसाम् ॥ १३ ॥
मामकैर्वा बलैर्ब्रह्मन्मया वा कूटयोधिनाम् । सर्वं मे शंस भगवन्कथं तेषां मया रणे ॥ १४ ॥
स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि राक्षसाः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १५ ॥
पौलस्त्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः । स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशम् ॥ १६ ॥
महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः । श्रूयते च महाराज रावणो राक्षसाधिपः ॥ १७ ॥
साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्रवसो मुनेः । यदा न खलु यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः ॥ १८ ॥
तेन संचोदितौ तौ तु राक्षसौ च महाबलौ । मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः ॥ १९ ॥
इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा । न हि शक्तोस्मि सङ्ग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः ॥ २० ॥
स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ कुरुष्व मम पुत्रके । मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान्गुरुः ॥ २१ ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः । न शक्ता रावणं सोढुं किं पुनर्मानवा युधि ॥ २२ ॥
स तु वीर्यवतां वीर्यमादत्ते युधि रावणः । तेन चाहं न शक्तोस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः ॥ २३ ॥
सबलो वा मुनिश्रेष्ठ सहितो वा ममात्मजैः । कथमप्यमरप्रख्यं सङ्ग्रामाणामकोविदम् ॥ २४ ॥
बालं मे तनयं ब्रह्मन्नैव दास्यामि पुत्रकम् । अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः ॥ २५ ॥
यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम् । मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥ २६ ॥
तयोरन्यतरं योद्धुं यास्यामि ससुहृद्गणः । अन्यथा त्वनुनेष्यामि भवन्तं सहबान्धवः ॥ २७ ॥
इति नरपतिजल्पनाद्द्विजेन्द्रं कुशिकसुतं सुमहान्विवेश मन्युः । सुहुत इव मखेऽग्निराज्यसिक्तः
समभवदुज्ज्वलितो महर्षिवह्निः ॥ २८ ॥ [७४२]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे विंशः सर्गः ॥ २० ॥

एकविंशः सर्गः ।

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम् । समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १ ॥
पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि । राघवाणामयुक्तोयं कुलस्यास्य विपर्ययः ॥ २ ॥
यदीदं ते क्षमं राजन्गमिष्यामि यथागतम् । मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखी भव सुहृद्वृतः ॥ ३ ॥
तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । चचाल वसुधा कृत्स्ना देवानां च भयं महत् ॥ ४ ॥
त्रस्तरूपं तु विज्ञाय जगत्सर्वं महानृषिः । नृपतिं सुव्रतो धीरो वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥
इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाद्धर्म इवापरः । धृतिमान्सुव्रतः श्रीमान्न धर्मं हातुमर्हसि ॥ ६ ॥
त्रिषु लोकेषु विख्यातो धर्मात्मा इति राघवः । स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं वोढुमर्हसि ॥ ७ ॥
प्रतिश्रुत्य करिष्येति उक्तं वाक्यमकुर्वतः । इष्टापूर्तवधो भूयात्तस्माद्रामं विसर्जय ॥ ८ ॥
कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राक्षसाः । गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलनेनामृतं यथा ॥ ९ ॥
एष विग्रहवान्धर्म एष वीर्यवतां वरः । एष विद्याधिको लोके तपसश्च परायणम् ॥ १० ॥
एषोस्त्रान्विविधान्वेत्ति त्रैलोक्ये सचराचरे । नैनमन्यः पुमान्वेत्ति न च वेत्स्यन्ति केचन ॥ ११ ॥
न देवा नर्षयः केचिन्नामरा न च राक्षसाः । गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ १२ ॥
सर्वास्त्राणि कृशाश्वस्य पुत्राः परमधार्मिकाः । कौशिकाय पुरा दत्ता यदा राज्यं प्रशासति ॥ १३ ॥
तेपि पुत्राः कृशाश्वस्य प्रजापतिसुतासुताः । नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः ॥ १४ ॥
जया च सुप्रभा चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे । ते सूतेस्त्राणि शस्त्राणि शतं परमभास्वरम् ॥ १५ ॥
पञ्चाशतं सुताँल्लेभे जया लब्धवरा वरान् । वधायासुरसैन्यानामप्रमेयानरूपिणः ॥ १६ ॥
सुप्रभाजनयच्चापि पुत्रान्पञ्चाशतं पुनः । संहारान्नाम दुर्धर्षान्दुराक्रामान्बलीयसः ॥ १७ ॥
तानि चास्त्राणि वेत्त्येष यथावत्कुशिकात्मजः । अपूर्वाणां च जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् ॥ १८ ॥
तेनास्य मुनिमुख्यस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः । न किंचिदस्त्यविदितं भूतं भव्यं च राघव ॥ १९ ॥
एवंवीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महायशाः । न रामगमने राजन्संशयं गन्तुमर्हसि ॥ २० ॥
तेषां निग्रहणे शक्तः स्वयं च कुशिकात्मजः । तव पुत्रहितार्थाय त्वामुपेत्याभियाचते ॥ २१ ॥
इति मुनिवचनात्प्रसन्नचित्तो रघुवृषभश्च मुमोद पार्थिवः । गमनमभिरुरोच राघवस्य प्रथितयशाः कुशिकात्मजाय बुद्ध्या ॥ २२ ॥ [७६४]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥

द्वाविंशः सर्गः ।

तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः स्वयम् । प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणम् ॥ १ ॥
कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च । पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितम् ॥ २ ॥
स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथस्तदा । ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ ३ ॥
ततो वायुः सुखस्पर्शो नीरजस्को ववौ तदा । विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा राजीवलोचनम् ॥ ४ ॥
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिःस्वनैः । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः प्रयाते तु महात्मनि ॥ ५ ॥
विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो महायशाः । काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वगात् ॥ ६ ॥
कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ दिशो दश । विश्वामित्रं महात्मानं त्रिशीर्षाविव पन्नगौ ॥ ७ ॥
अनुजग्मतुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ । अनुयातौ श्रिया दीप्तौ शोभयन्तावनिन्दितौ ॥ ८ ॥

तदा कुशिकपुत्रं तु धनुष्पाणी स्वलंकृतौ । बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती ॥ ९ ॥
कुमारौ चारुवपुषौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ । अनुयातौ श्रिया दीप्तौ शोभयेतामनिन्दितौ ॥
स्थाणुं देवमिवाचिन्त्यं कुमाराविव पावकी ॥ १० ॥
अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे । रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ ११ ॥
गृहाण वत्स सलिलं मा भूत्कालस्य पर्ययः । मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा ॥ १२ ॥
न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः । न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः ॥ १३ ॥
न बाह्वोः सदृशो वीर्ये पृथिव्यामस्ति कश्चन । त्रिषु लोकेषु वा राम न भवेत्सदृशस्तव ॥ १४ ॥
बलामतिबलां चैव पठतस्तात राघव । न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धिनिश्चये ॥ १५ ॥
नोत्तरे प्रतिवक्तव्ये समो लोके तवानघ । एतद्विद्याद्वये लब्धे न भवेत्सदृशस्तव ॥ १६ ॥
बला चातिबला चैव सर्वज्ञानस्य मातरौ । क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम ॥ १७ ॥
बलामतिबलां चैव पठतस्तात राघव । विद्याद्वयमधीयाने यशश्चाथ भवेद्भुवि ॥ १८ ॥
पितामहसुते ह्येते विद्ये तेजःसमन्विते । प्रदातुं तव काकुत्स्थ सदृशस्त्वं हि पार्थिव ॥ १९ ॥
कामं बहुगुणाः सर्वे त्वय्येते नात्र संशयः । तपसा संभृते चैते बहुरूपे भविष्यतः ॥ २० ॥
ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः । प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मनः ॥ २१ ॥
विद्यासमुदितो रामः शुशुभे भीमविक्रमः । सहस्ररश्मिर्भगवाञ्छरदीव दिवाकरः ॥ २२ ॥
गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजः । ऊषुस्तां रजनीं तत्र सरय्वां ससुखं त्रयः ॥ २३ ॥
दशरथनृपसूनुसत्तमाभ्यां तृणशयनेऽनुचिते तदोषिताभ्याम् । कुशिकसुतवचोऽनुलालिताभ्यां सुखमिव
सा विबभौ विभावरी ॥ २४ ॥ [७८८]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशः सर्गः ।

प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः । अभ्यभाषत काकुत्स्थौ शयानौ पर्णसंस्तरे ॥ १ ॥
कौसल्यासुप्रजा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते । उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाह्निकम् ॥ २ ॥
तस्यर्षेः परमोदारं वचः श्रुत्वा नरोत्तमौ । स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ॥ ३ ॥
कृताह्निकौ महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम् । अभिवाद्यातिसंहृष्टौ गमनायाभितस्थतुः ॥ ४ ॥
तौ प्रयान्तौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीम् । ददृशाते ततस्तत्र सरय्वाः संगमे शुभे ॥ ५ ॥
तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणां भावितात्मनाम् । बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ॥ ६ ॥
तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्यमाश्रमम् । ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ॥ ७ ॥
कस्यायमाश्रमः पुण्यः को न्वस्मिन्वसते पुमान् । भगवञ्छ्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नौ ॥ ८ ॥
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः । अब्रवीच्छ्रूयतां राम यस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ ९ ॥
कन्दर्पो मूर्तिमानासीत्काम इत्युच्यते बुधैः । तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितम् ॥ १० ॥
कृतोद्वाहं तु देवेशं गच्छन्तं समरुद्गणम् । धर्षयामास दुर्मेधा हुंकृतश्च महात्मना ॥ ११ ॥
अवध्यातश्च रुद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन । व्यशीर्यन्त शरीरात्स्वात्सर्वगात्राणि दुर्मतेः ॥ १२ ॥
तत्र गात्रं हतं तस्य निर्दग्धस्य महात्मनः । अशरीरः कृतः कामः क्रोधाद्देवेश्वरेण ह ॥ १३ ॥
अनङ्ग इति विख्यातस्तदाप्रभृति राघव । स चाङ्गविषयः श्रीमान्यत्राङ्गं स मुमोच ह ॥ १४ ॥
तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा । शिष्या धर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते ॥ १५ ॥

इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन । पुण्ययोः सरितोर्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयम् ॥ १६ ॥
अभिगच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम् । इह वासः परोस्माकं सुखं वत्स्यामहे निशाम् ॥ १७ ॥
स्नाताश्च कृतजप्याश्च हुतहव्या नरोत्तम ॥ १८ ॥
तेषां संवदतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा । विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन् ॥ १९ ॥
अर्घ्यं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे । रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ २० ॥
सत्कारं समनुप्राप्य कथाभिरभिरञ्जयन् । तथार्हमजपन्संध्यामृषयस्ते समाहिताः ॥ २१ ॥
तत्र वासिभिरानीता मुनिभिः सुव्रतैः सह । न्यवसत्स सुखं तत्र कामाश्रमपदे तथा ॥ २२ ॥
कथाभिरभिरामाभिरभिरामौ नृपात्मजौ । रमयामास धर्मात्मा कौशिको मुनिपुङ्गवः ॥ २३ ॥ [८११]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशः सर्गः ।

ततः प्रभाते विमले कृताह्निकमरिंदमौ । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥ १ ॥
ते च सर्वे महात्मानो मुनयः संशितव्रताः । उपस्थाप्य शुभां नावं विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ २ ॥
आरोहतु भवान्नावं राजपुत्रपुरस्कृतः । अरिष्टं गच्छ पन्थानं मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ ३ ॥
विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा तानृषीन्प्रतिपूज्य च । ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरंगमाम् ॥ ४ ॥
तत्र शुश्राव वै शब्दं तोयसंरम्भवर्धितम् । मध्यमागम्य तोयस्य तस्य शब्दस्य निश्चयम् ॥ ५ ॥
ज्ञातुकामो महातेजाः सह रामः कनीयसा । अथ रामः सरिन्मध्ये पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥ ६ ॥
वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो ध्वनिः । राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ॥ ७ ॥
कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम् । कैलासपर्वते राम मनसा निर्मितं परम् ॥
ब्रह्मणा नरशार्दूल तेनेदं मानसं सरः ॥ ८ ॥
तस्मात्सुस्राव सरसः सायोध्यामुपगूहते । सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ॥ ९ ॥
तस्यायमतुलः शब्दो जाह्नवीमभिवर्तते । वारिसंक्षोभजो राम प्रणामं नियतः कुरु ॥ १० ॥
ताभ्यां तु तावुभौ कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ । तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ ॥ ११ ॥
स वनं घोरसंकाशं दृष्ट्वा नरवरात्मजः । अविप्रहतमैक्ष्वाकः पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥ १२ ॥
अहो वनमिदं दुर्गं झिल्लिकागणसंयुतम् । भैरवैः श्वापदैः कीर्णं शकुन्तैर्दारुणारवैः ॥ १३ ॥
नानाप्रकारैः शकुनैर्वाश्यद्भिर्भैरवस्वनैः । सिंहव्याघ्रवराहैश्च वारणैश्चापि शोभितम् ॥ १४ ॥
धवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिन्दुकपाटलैः । संकीर्णं बदरीभिश्च किं न्विदं दारुणं वनम् ॥ १५ ॥
तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः । श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ यस्यैतद्दारुणं वनम् ॥ १६ ॥
एतौ जनपदौ स्फीतौ पूर्वमास्तां नरोत्तम । मलदाश्च करूषाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ ॥ १७ ॥
पुरा वृत्रवधे राम मलेन समभिप्लुतम् । क्षुधा चैव सहस्राक्षं ब्रह्महत्या समाविशत् ॥ १८ ॥
तमिन्द्रं मलिनं देवा ऋषयश्च तपोधनाः । कलशैः स्नापयामासुर्मलं चास्य प्रमोचयन् ॥ १९ ॥
इह भूम्यां मलं दत्वा देवाः कारूषमेव च । शरीरजं महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे ॥ २० ॥
निर्मलो निष्करूषश्च शुद्ध इन्द्रो यथाभवत् । ततो देशस्य सुप्रीतो वरं प्रादादनुत्तमम् ॥ २१ ॥
इमौ जनपदौ स्फीतौ ख्यातिं लोके गमिष्यतः । मलदाश्च करूषाश्च ममाङ्गमलधारिणौ ॥ २२ ॥
साधु साध्विति तं देवाः पाकशासनमब्रुवन् । देशस्य पूजां तां दृष्ट्वा कृतां शक्रेण धीमता ॥ २३ ॥
एतौ जनपदौ स्फीतौ दीर्घकालमरिंदम । मलदाश्च करूषाश्च मुदिता धनधान्यतः ॥ २४ ॥

कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षिणी कामरूपिणी । बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती तदा ह्यभूत् ॥ २५ ॥
ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुन्दस्य धीमतः । मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः ॥ २६ ॥
वृत्तबाहुर्महाशीर्षो विपुलास्यतनुर्महान् । राक्षसो भैरवाकारो नित्यं त्रासयते प्रजाः ॥ २७ ॥
इमौ जनपदौ नित्यं विनाशयति राघव । मलदांश्च करूषांश्च ताटका दुष्टचारिणी ॥ २८ ॥
सेयं पन्थानमावृत्य वसत्यत्यर्धयोजने । अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वनं यतः ॥ २९ ॥
स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम् । मन्नियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः ॥ ३० ॥
न हि कश्चिदिमं देशं शक्तो ह्यागन्तुमीदृशम् । यक्षिण्या घोरया राम उत्सादितमसह्यया ॥ ३१ ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथैतद्दारुणं वनम् । यक्ष्या चोत्सादितं सर्वमद्यापि न निवर्तते ॥ ३२ ॥ [८४३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥

— —

पञ्चविंशः सर्गः ।

अथ तस्याप्रमेयस्य मुनेर्वचनमुत्तमम् । श्रुत्वा पुरुषशार्दूलः प्रत्युवाच शुभां गिरम् ॥ १ ॥
अल्पवीर्या यदा यक्षी श्रूयते मुनिपुङ्गव । कथं नागसहस्रस्य धारयत्यबला बलम् ॥ २ ॥
इत्युक्तं वचनं श्रुत्वा राघवस्यामितौजसः । हर्षयञ्छ्लक्ष्णया वाचा सलक्ष्मणमरिंदमम् ॥ ३ ॥
विश्वामित्रोऽब्रवीद्वाक्यं शृणु येन बलोत्कटा । वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ॥ ४ ॥
पूर्वमासीन्महायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान् । अनपत्यः शुभाचारः स च तेपे महत्तपः ॥ ५ ॥
पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा । कन्यारत्नं ददौ राम ताटकां नाम नामतः ॥ ६ ॥
ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः । नत्वेव पुत्रं यक्षाय ददौ चासौ महायशाः ॥ ७ ॥
तां तु बालां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीम् । जम्भपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां यशस्विनीम् ॥ ८ ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत । मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापाद्राक्षसोऽभवत् ॥ ९ ॥
सुन्दे तु निहते राम अगस्त्यमृषिसत्तमम् । ताटका सहपुत्रेण प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ १० ॥
भक्षार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साभ्यधावत । आपतन्तीं तु तां दृष्ट्वा अगस्त्यो भगवानृषिः ॥ ११ ॥
राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः । अगस्त्यः परमामर्षस्ताटकामपि शप्तवान् ॥ १२ ॥
पुरुषादी महायक्षी विकृता विकृतानना । इदं रूपं विहायाशु दारुणं रूपमस्तु ते ॥ १३ ॥
सैषा शापकृतामर्षात्ताटका क्रोधमूर्च्छिता । देशमुत्सादयत्येनमगस्त्याचरितं शुभम् ॥ १४ ॥
एनां राघव दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणाम् । गोब्राह्मणहितार्थाय जहि दुष्टपराक्रमाम् ॥ १५ ॥
न ह्येनां शापसंसृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् । निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन ॥ १६ ॥
न हि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्या नरोत्तम । चातुर्वर्ण्यहितार्थं हि कर्तव्यं राजसूनुना ॥ १७ ॥
नृशंसमनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणात् । पातकं वा सदोषं वा कर्तव्यं रक्षता सदा ॥ १८ ॥
राज्यभारनियुक्तानामेष धर्मः सनातनः । अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्यां न विद्यते ॥ १९ ॥
श्रूयते हि पुरा शक्रो विरोचनसुतां नृप । पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तीं मन्थरामभ्यसूदयत् ॥ २० ॥
विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नी पतिव्रता । अनिन्द्रं लोकमिच्छन्ती काव्यमाता निषूदिता ॥ २१ ॥
एतैश्चान्यैश्च बहुभी राजपुत्रैर्महात्मभिः । अधर्मसहिता नार्यो हताः पुरुषसत्तमैः ॥ २२ ॥
तस्मादेनां घृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनान्नृप ॥ २३ ॥ [८६६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

षड्विंशः सर्गः ।

मुनेर्वचनमक्लीबं श्रुत्वा नरवरात्मजः । राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच दृढव्रतः ॥ १ ॥
पितुर्वचननिर्देशात्पितुर्वचनगौरवात् । वचनं कौशिकस्येति कर्तव्यमविशङ्कया ॥ २ ॥
अनुशिष्टोऽस्म्ययोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना । पित्रा दशरथेनाहं नावज्ञेयं हि तद्वचः ॥ ३ ॥
सोऽहं पितुर्वचः श्रुत्वा शासनाद्ब्रह्मवादिनः । करिष्यामि न संदेहस्ताटकावधमुत्तमम् ॥ ४ ॥
गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्य च हिताय च । तव चैवाप्रमेयस्य वचनं कर्तुमुद्यतः ॥ ५ ॥
एवमुक्त्वा धनुर्मध्ये बद्ध्वा मुष्टिमरिंदमः । ज्याघोषमकरोत्तीव्रं दिशः शब्देन नादयन् ॥ ६ ॥
तेन शब्देन वित्रस्तास्ताटकावनवासिनः । ताटका च सुसंक्रुद्धा तेन शब्देन मोहिता ॥ ७ ॥
तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्च्छिता । श्रुत्वा चाभ्यद्रवत्क्रुद्धा यत्र शब्दो विनिःसृतः ॥ ८ ॥
तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धां विकृतां विकृताननाम् । प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्ष्मणं सोऽभ्यभाषत ॥ ९ ॥
पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः । भिद्येरन्दर्शनादस्या भीरूणां हृदयानि च ॥ १० ॥
एतां पश्य दुराधर्षां मायाबलसमन्विताम् । विनिवृत्तां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ ११ ॥
न ह्येनामुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन रक्षिताम् । वीर्यं चास्या गतिं चैव हन्यामिति हि मे मतिः ॥ १२ ॥
एवं ब्रुवाणे रामे तु ताटका क्रोधमूर्च्छिता । उद्यम्य बाहुं गर्जन्ती राममेवाभ्यधावत ॥ १३ ॥
विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुंकारेणाभिभर्त्स्य ताम् । स्वस्ति राघवयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत ॥ १४ ॥
उद्धुन्वाना रजो घोरं ताटका राघवावुभौ । रजोमेघेन महता मुहूर्तं सा व्यमोहयत् ॥ १५ ॥
ततो मायां समास्थाय शिलावर्षेण राघवौ । अवाकिरत्सुमहता ततश्चुक्रोध राघवः ॥ १६ ॥
शिलावर्षं महत्तस्याः शरवर्षेण राघवः । प्रतिवार्योपधावन्त्याः करौ चिच्छेद पत्रिभिः ॥ १७ ॥
ततश्छिन्नभुजां श्रान्तामभ्याशे परिगर्जतीम् । सौमित्रिरकरोत्क्रोधाद्धृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ १८ ॥
कामरूपधरा सा तु कृत्वा रूपाण्यनेकशः । अन्तर्धानं गता यक्षी मोहयन्ती स्वमायया ॥
अश्मवर्षं विमुञ्चन्ती भैरवं विचचार सा ॥ १९ ॥
ततस्तावश्मवर्षेण कीर्यमाणौ समन्ततः । दृष्ट्वा गाधिसुतः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥
अलं ते घृणया राम पापैषा दुष्टचारिणी । यज्ञविघ्नकरी यक्षी पुरा वर्धेत मायया ॥ २१ ॥
वध्यतां तावदेवैषा पुरा संध्या प्रवर्तते । रक्षांसि संध्याकाले तु दुर्धर्षाणि भवन्ति हि ॥ २२ ॥
इत्युक्तः स तु तां यक्षीमश्मवृष्ट्याभिवर्षिणीम् । दर्शयञ्छब्दवेधित्वं तां रुरोध ससायकैः ॥ २३ ॥
सा रुद्धा बाणजालेन मायाबलसमन्विता । अभिदुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणं च विनेदुषी ॥ २४ ॥
तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्तामशनीमिव । शरेणोरसि विव्याध पपात च ममार च ॥ २५ ॥
तां हतां भीमसंकाशां दृष्ट्वा सुरपतिस्तदा । साधु साध्विति काकुत्स्थं सुराश्चाप्यभिपूजयन् ॥ २६ ॥
उवाच परमप्रीतः सहस्राक्षः पुरंदरः । सुराश्च सर्वे संहृष्टा विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ २७ ॥
मुने कौशिक भद्रं ते सेन्द्राः सर्वे मरुद्गणाः । तोषिताः कर्मणानेन स्नेहं दर्शय राघवे ॥ २८ ॥
प्रजापतेः कृशाश्वस्य पुत्रान्सत्यपराक्रमान् । तपोबलभृतो ब्रह्मन्राघवाय निवेदय ॥ २९ ॥
पात्रभूतश्च ते ब्रह्मंस्तवानुगमने रतः । कर्तव्यं सुमहत्कर्म सुराणां राजसूनुना ॥ ३० ॥
एवमुक्त्वा सुराः सर्वे जग्मुर्हृष्टा विहायसम् । विश्वामित्रं पूजयन्तस्ततः सन्ध्या प्रवर्तते ॥ ३१ ॥
ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोषितः । मूर्ध्नि राममुपाघ्राय इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३२ ॥
इहाद्य रजनीं राम वसाम शुभदर्शन । श्वः प्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम ॥ ३३ ॥
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथात्मजः । उवास रजनीं तत्र ताटकाया वने सुखम् ॥ ३४ ॥
मुक्तशापं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाहनि । रमणीयं विबभ्राज यथा चैत्ररथं वनम् ॥ ३५ ॥

निहत्य तां यक्षसुतां स रामः प्रशस्यमानः सुरसिद्धसंघैः । उवास तस्मिन्मुनिना सहैव प्रभातवेलां प्रतिबोध्यमानः ॥ ३६ ॥ [९०२]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥

सप्तविंशः सर्गः ।

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः । प्रहस्य राघवं वाक्यमुवाच मधुरस्वरम् ॥ १ ॥
परितुष्टोस्मि भद्रं ते राजपुत्र महायशः । प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राणि सर्वशः ॥ २ ॥
देवासुरगणान्वापि सगन्धर्वोरगान्भुवि । यैरमित्रान्प्रसह्याजौ वशीकृत्य जयिष्यसि ॥ ३ ॥
तानि दिव्यानि भद्रं ते ददाम्यस्त्राणि सर्वशः । दण्डचक्रं महद्दिव्यं तव दास्यामि राघव ॥ ४ ॥
धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च । विष्णुचक्रं तथात्युग्रमैन्द्रं चक्रं तथैव च ॥ ५ ॥
वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शैवं शूलवरं तथा । अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ऐषीकमपि राघव ॥ ६ ॥
ददामि ते महाबाहो ब्राह्ममस्त्रमनुत्तमम् । गदे द्वे चैव काकुत्स्थ मोदकी शिखरी शुभे ॥ ७ ॥
प्रदीप्ते नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज । धर्मपाशमहं राम कालपाशं तथैव च ॥ ८ ॥
वारुणं पाशमस्त्रं च ददाम्यहमनुत्तमम् । अशनी द्वे प्रयच्छामि शुष्कार्द्रे रघुनन्दन ॥ ९ ॥
ददामि चास्त्रं पैनाकमस्त्रं नारायणं तथा । आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः ॥ १० ॥
वायव्यं प्रथमं नाम ददामि तव चानघ । अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ११ ॥
शक्तिद्वयं च काकुत्स्थ ददामि तव राघव । कङ्कालं मुसलं घोरं कापालमथ किङ्किणीम् ॥ १२ ॥
वधार्थं रक्षसां यानि ददाम्येतानि सर्वशः । वैद्याधरं महास्त्रं च नन्दनं नाम नामतः ॥ १३ ॥
असिरत्नं महाबाहो ददामि नृवरात्मज । गान्धर्वमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः ॥ १४ ॥
प्रस्वापनं प्रशमनं दद्मि सौम्यं च राघव । वर्षणं शोषणं चैव संतापनविलापने ॥ १५ ॥
मादनं चैव दुर्धर्षं कन्दर्पदयितं तथा । गान्धर्वमस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः ॥ १६ ॥
पैशाचमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः । प्रतीच्छ नरशार्दूल राजपुत्र महायशः ॥ १७ ॥
तामसं नरशार्दूल सौमनं च महाबलम् । संवर्तं चैव दुर्धर्षं मौसलं च नृपात्मज ॥ १८ ॥
सत्यमस्त्रं महाबाहो तथा मायामयं परम् । सौरं तेजःप्रभं नाम परतेजोपकर्षणम् ॥ १९ ॥
सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाष्ट्रमस्त्रं सुदारुणम् । दारुणं च भगस्यापि शीतेषुमथ मानदम् ॥ २० ॥
एतान्राम महाबाहो कामरूपान्महाबलान् । गृहाण परमोदाराञ्क्षिप्रमेव नृपात्मज ॥ २१ ॥
स्थितस्तु प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा । ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् ॥ २२ ॥
सर्वसंग्रहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभम् । तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ॥ २३ ॥
जपतस्तु मुनेस्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघवम् ॥ २४ ॥
ऊचुश्च मुदिता रामं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा । इमे च परमोदार किंकरास्तव राघव ॥ २५ ॥
यद्यदिच्छसि भद्रं ते तत्सर्वं करवाम वै । ततो रामः प्रसन्नात्मा तैरित्युक्तो महाबलैः ॥ २६ ॥
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समालभ्य च पाणिना । मानसा मे भविष्यध्वमिति तान्यभ्यचोदयत् ॥ २७
ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महामुनिम् । अभिवाद्य महातेजा गमनायोपचक्रमे ॥ २८ ॥ [९३०]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशः सर्गः ।

प्रतिगृह्य ततोस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः । गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥
गृहीतास्त्रोस्मि भगवन्दुराधर्षः सुरैरपि । अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारान्मुनिपुङ्गव ॥ २ ॥
एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महातपाः । संहारान्व्याजहाराथ धृतिमान्सुव्रतः शुचिः ॥ ३ ॥
सत्यवन्तं सत्यकीर्तिं धृष्टं रभसमेव च । प्रतिहारतरं नाम पराङ्मुखमवाङ्मुखम् ॥ ४ ॥
लक्ष्यालक्ष्याविमौ चैव दृढनाभसुनाभकौ । दशाक्षशतवक्त्रौ च दशशीर्षशतोदरौ ॥ ५ ॥
पद्मनाभमहानाभौ दुन्दुनाभस्वनाभकौ । ज्योतिषं शकुनं चैव नैरास्यविमलावुभौ ॥ ६ ॥
यौगन्धरविनिद्रौ च दैत्यप्रमथनौ तथा ॥ ७ ॥
शुचिबाहुर्महाबाहुर्निष्कलिर्विरुचस्तथा । सार्चिमाली धृतिमाली वृत्तिमान्रुचिरस्तथा ॥ ८ ॥
पित्र्यः सौमनसश्चैव विधूतमकरावुभौ । परवीरं रतिं चैव धनधान्यौ च राघव ॥ ९ ॥
कामरूपं कामरुचिं मोहमावरणं तथा । जृम्भकं सर्पनाथं च पन्थानवरुणौ तथा ॥ १० ॥
कृशाश्वतनयान्राम भास्वरान्कामरूपिणः । प्रतीच्छ मम भद्रं ते पात्रभूतोसि राघव ॥ ११ ॥
बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । दिव्यभास्वरदेहाश्च मूर्तिमन्तः सुखप्रदाः ॥ १२ ॥
केचिदङ्गारसदृशाः केचिद्धूमोपमास्तथा । चन्द्रार्कसदृशाः केचित्प्रह्वाञ्जलिपुटास्तथा ॥ १३ ॥
रामं प्राञ्जलयो भूत्वाब्रुवन्मधुरभाषिणः । इमे स्म नरशार्दूल शाधि किं करवाम ते ॥ १४ ॥
गम्यतामिति तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः । मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ ॥ १५ ॥
अथ ते राममामन्त्र्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् । एवमस्त्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ १६ ॥
स च तान्राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् । गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥
किमेतन्मेघसंकाशं पर्वतस्याविदूरतः । वृक्षखण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि मे ॥ १८ ॥
दर्शनीयं मृगाकीर्णं मनोहरमतीव च । नानाप्रकारैः शकुनैर्वल्गुभाषैरलंकृतम् ॥ १९ ॥
निःसृताः स्म मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात् । अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुखवत्तया ॥ २० ॥
सर्वं मे शंस भगवन्कस्याश्रमपदं त्विदम् । संप्राप्ता यत्र ते पापा ब्रह्मघ्ना दुष्टचारिणः ॥ २१ ॥
तव यज्ञस्य विघ्नाय दुरात्मानो महामुने । भगवंस्तस्य को देशः सा यत्र तव याज्ञिकी ॥ २२ ॥
रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन्मया वध्याश्च राक्षसाः । एतत्सर्वं मुनिश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥२३॥ [९५३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डेऽष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशः सर्गः ।

अथ तस्याप्रमेयस्य वचनं परिपृच्छतः । विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ १ ॥
इह राम महाबाहो विष्णुर्देवनमस्कृतः । वर्षाणि सुबहूनीह तथा युगशतानि च ॥ २ ॥
तपश्चरणयोगार्थमुवास सुमहातपाः । एष पूर्वाश्रमो राम वामनस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र महातपाः । एतस्मिन्नेव काले तु राजा वैरोचनिर्बलिः ॥ ४ ॥
निर्जित्य दैवतगणान्सेन्द्रान्सहमरुद्गणान् । कारयामास तद्राज्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥
यज्ञं चकार सुमहानसुरेन्द्रो महाबलः ॥ ५ ॥
बलेस्तु यजमानस्य देवाः साग्निपुरोगमाः । समागम्य स्वयं चैव विष्णुमूचुरिहाश्रमे ॥ ६ ॥
बलिर्वैरोचनिर्विष्णो यजते यज्ञमुत्तमम् । असमाप्तव्रते तस्मिन्स्वकार्यमभिपद्यताम् ॥ ७ ॥
ये चैनमभिवर्तन्ते याचितार इतस्ततः । यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रयच्छति ॥ ८ ॥

स त्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः । वामनत्वं गतो विष्णो कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥ ९ ॥
एतस्मिन्नन्तरे राम कश्यपोऽग्निसमप्रभः । अदित्या सहितो राम दीप्यमान इवौजसा ॥ १० ॥
देवीसहायो भगवान्दिव्यं वर्षसहस्रकम् । व्रतं समाप्य वरदं तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ ११ ॥
तपोमयं तपोराशिं तपोमूर्तिं तपात्मकम् । तपसा त्वां सुतप्तेन पश्यामि पुरुषोत्तमम् ॥ १२ ॥
शरीरे तव पश्यामि जगत्सर्वमिदं प्रभो । त्वमनादिरनिर्देश्यस्त्वामहं शरणं गतः ॥ १३ ॥
तमुवाच हरिः प्रीतः कश्यपं धूतकल्मषम् । वरं वरय भद्रं ते वरार्होऽसि मतो मम ॥ १४ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मारीचः कश्यपोऽब्रवीत् । अदित्या देवतानां च मम चैवानुयाचितम् ॥ १५ ॥
वरं वरद सुप्रीतो दातुमर्हसि सुव्रत । पुत्रत्वं गच्छ भगवन्नदित्या मम चानघ ॥ १६ ॥
भ्राता भव यवीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन । शोकार्तानां तु देवानां साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ १७ ॥
अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादात्ते भविष्यति । सिद्धे कर्मणि देवेश उत्तिष्ठ भगवन्नितः ॥ १८ ॥
अथ विष्णुर्महातेजा अदित्यां समजायत । वामनं रूपमास्थाय वैरोचनिमुपागमत् ॥ १९ ॥
त्रीन्पदानथ भिक्षित्वा प्रतिगृह्य च मेदिनीम् । आक्रम्य लोकाँल्लोकार्थी सर्वलोकहिते रतः ॥ २० ॥
महेन्द्राय पुनः प्रादान्नियम्य बलिमोजसा । त्रैलोक्यं स महातेजाश्चक्रे शक्रवशं पुनः ॥ २१ ॥
तेनैव पूर्वमाक्रान्त आश्रमः श्रमनाशनः । मयापि भक्त्या तस्यैव वामनस्योपभुज्यते ॥ २२ ॥
एनमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः । अत्र ते पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः ॥ २३ ॥
अद्य गच्छामहे राम सिद्धाश्रममनुत्तमम् । तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद्यथा मम ॥ २४ ॥
इत्युक्त्वा परमप्रीतो गृह्य रामं सलक्ष्मणम् । प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः ॥ २५ ॥
शशीव गतनीहारः पुनर्वसुसमन्वितः ॥ २६ ॥
तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रमनिवासिनः । उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् ॥ २७ ॥
यथार्हं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते । तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ २८ ॥
मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावरिन्दमौ । प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूचतू रघुनन्दनौ ॥ २९ ॥
अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुङ्गव । सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धः स्यात्सत्यमस्तु वचस्तव ॥ ३० ॥
एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महानृषिः । प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ॥ ३१ ॥
कुमारावपि तां रात्रिमुषित्वा सुसमाहितौ । प्रभातकाले चोत्थाय पूर्वां संध्यामुपास्य च ॥ ३२ ॥
प्रशुची परमं जाप्यं समाप्य नियमेन च । हुताग्निहोत्रमासीनं विश्वामित्रमवन्दताम् ॥ ३३ ॥ [९८६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ २९ ॥

त्रिंशः सर्गः ।

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिन्दमौ । देशे काले च वाक्यज्ञावब्रूतां कौशिकं वचः ॥ १ ॥
भगवञ्छ्रोतुमिच्छावो यस्मिन्काले निशाचरौ । संरक्षणीयौ तौ ब्रूहि नातिवर्तेत तत्क्षणम् ॥ २ ॥
एवं ब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वरमाणौ युयुत्सया । सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसुर्नृपात्मजौ ॥ ३ ॥
अद्यप्रभृति षड्रात्रं रक्षतां राघवौ युवाम् । दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनित्वं च गमिष्यति ॥ ४ ॥
तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ । अनिद्रं षडहोरात्रं तपोवनमरक्षताम् ॥ ५ ॥
उपासाञ्चक्रतुर्वीरौ यत्तौ परमधन्विनौ । ररक्षतुर्मुनिवरं विश्वामित्रमरिन्दमम् ॥ ६ ॥
अथ काले गते तस्मिन्षष्ठेऽहनि तथागते । सौमित्रिमब्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ॥ ७ ॥
रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया । प्रजज्वाल ततो वेदिः सोपाध्यायपुरोहिता ॥ ८ ॥

सदर्भचमसस्रुक्का ससमित्कुसुमोच्चया । विश्वामित्रेण सहिता वेदिर्जज्वाल सर्त्विजा ॥ ९ ॥
मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ संप्रवर्तते । आकाशे च महाञ्छब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ॥ १० ॥
आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि दृश्यते । तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ॥ ११ ॥
मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचरास्तथा । आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघानवासृजन् ॥ १२ ॥
तां तेन रुधिरौघेण वेदीं वीक्ष्य समुक्षिताम् । सहसाभिद्रुतो रामस्तानपश्यत्ततो दिवि ॥ १३ ॥
तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः । लक्ष्मणं त्वभिसंप्रेक्ष्य रामो वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥
पश्य लक्ष्मण दुर्वृत्तान्राक्षसान्पिशिताशनान् । मानवास्त्रसमाधूताननिलेन यथा घनान् ॥ १५ ॥
करिष्यामि न संदेहो नोत्सहे हन्तुमीदृशान् । इत्युक्त्वा वचनं रामश्चापे संधाय वेगवान् ॥ १६
मानवं परमोदारमस्त्रं परमभास्वरम् । चिक्षेप परमक्रुद्धो मारीचोरसि राघवः ॥ १७ ॥
स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः । संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंप्लवे ॥ १८ ॥
विचेतनं विघूर्णन्तं शीतेषुबलपीडितम् । निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १९ ॥
पश्य लक्ष्मण शीतेषुं मानवं मनुसंहितम् । मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्वियुज्यते ॥ २० ॥
इमानपि वधिष्यामि निर्घृणान्दुष्टचारिणः । राक्षसान्पापकर्मस्थान्यज्ञघ्नान्रुधिराशनान् ॥ २१ ॥
इत्युक्त्वा लक्ष्मणं चाशु लाघवं दर्शयन्निव । विगृह्य सुमहच्चास्त्रमाग्नेयं रघुनन्दनः ॥ २२ ॥
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि । शेषान्वायव्यमादाय निजघान महायशाः ॥ २३ ॥
राघवः परमोदारो मुनीनां मुदमावहन् । स हत्वा राक्षसान्सर्वान्यज्ञघ्नान्रघुनन्दनः ॥ २४ ॥
ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा । अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २५ ॥
निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् । कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया ॥ २६ ॥
सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं वीर महायशः । स हि रामं प्रशस्यैवं ताभ्यां संध्यामुपागमत् ॥२७॥ [१०१३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशः सर्गः ।

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ । ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १ ॥
प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिकक्रियौ । विश्वामित्रमृषींश्चान्यान्सहितावभिजग्मतुः ॥ २ ॥
अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पावकम् । ऊचतुः परमोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ॥ ३ ॥
इमौ स्म मुनिशार्दूल किंकरौ समुपागतौ । आज्ञापय मुनिश्रेष्ठ शासनं करवाव किम् ॥ ४ ॥
एवमुक्ते तयोर्वाक्ये सर्व एव महर्षयः । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ॥ ५ ॥
मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति । यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयम् ॥ ६ ॥
त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि । अद्भुतं च धनूरत्नं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ७ ॥
तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ दत्तं सदसि दैवतैः । अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरम् ॥ ८ ॥
नास्य देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः । कर्तुमारोपणं शक्ता न कथंचन मानुषाः ॥ ९ ॥
धनुषस्तस्य वीर्यं हि जिज्ञासन्तो महीक्षितः । न शेकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः ॥ १० ॥
तद्धनुर्नरशार्दूल मैथिलस्य महात्मनः । तत्र द्रक्ष्यसि काकुत्स्थ यज्ञं च परमाद्भुतम् ॥ ११ ॥
तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं धनुः । याचितं नरशार्दूल सुनाभं सर्वदैवतैः ॥ १२ ॥
आयागभूतं नृपतेस्तस्य वेश्मनि राघव । अर्चितं विविधैर्गन्धैर्धूपैश्चागुरुगन्धिभिः ॥ १३ ॥
एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा । सर्षिसंघः सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवताः ॥ १४ ॥

स्वस्ति वोस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाश्रमादहम्। उत्तरे जाह्नवीतीरे हिमवन्तं शिलोच्चयम्॥ १५॥
इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलः कौशिकः स तपोधनः। उत्तरां दिशमुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रमे॥ १६॥
तं व्रजन्तं मुनिवरमन्वगादनुसारिणाम्। शकटीशतमात्रं तु प्रयाणे ब्रह्मवादिनाम्॥ १७॥
मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रमनिवासिनः। अनुजग्मुर्महात्मानो विश्वामित्रं तपोधनम्॥
निवर्तयामास ततः सर्षिसंघः सपक्षिणः॥ १८॥
ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे। वासं चक्रुर्मुनिगणाः शोणाकूले समाहिताः॥ १९॥
तेऽस्तंगते दिनकरे स्नात्वा हुतहुताशनाः। विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितौजसः॥ २०॥
रामोपि सहसौमित्रिर्मुनींस्तानभिपूज्य च। अग्रतो निषसादाथ विश्वामित्रस्य धीमतः॥ २१॥
अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं तपोधनम्। पप्रच्छ मुनिशार्दूलं कौतूहलसमन्वितम्॥ २२॥
भगवन्कोन्वयं देशः समृद्धवनशोभितः। श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः॥ २३॥
नोदितो रामवाक्येन कथयामास सुव्रतः। तस्य देशस्य निखिलमृषिमध्ये महातपाः॥ २४॥ [१०३६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः॥ ३१॥

द्वात्रिंशः सर्गः।

ब्रह्मयोनिर्महानासीत्कुशो नाम महातपाः। अक्लिष्टव्रतधर्मज्ञः सज्जनप्रतिपूजकः॥ १॥
स महात्मा कुलीनायां युक्तायां सुमहाबलान्। वैदर्भ्यां जनयामास चतुरः सदृशान्सुतान्॥ २॥
कुशाम्बं कुशनाभं च असूर्तरजसं वसुम्। दीप्तियुक्तान्महोत्साहान्क्षत्रधर्मचिकीर्षया॥ ३॥
तानुवाच कुशः पुत्रान्धर्मिष्ठान्सत्यवादिनः। क्रियतां पालनं पुत्रा धर्मं प्राप्स्यथ पुष्कलम्॥ ४॥
कुशस्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसत्तमाः। निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरास्तदा॥ ५॥
कुशाम्बस्तु महातेजाः कौशाम्बीमकरोत्पुरीम्। कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम्॥ ६॥
असूर्तरजसो नाम धर्मारण्यं महामतिः। चक्रे पुरवरं राजा वसुर्नाम गिरिव्रजम्॥ ७॥
एषा वसुमती नाम वसोस्तस्य महात्मनः। एते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते समन्ततः॥ ८॥
सुमागधी नदी रम्या मागधान्विश्रुता ययौ। पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते॥ ९॥
सैषा हि मागधी राम वसोस्तस्य महात्मनः। पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी॥ १०॥
कुशनाभस्तु राजर्षिः कन्याशतमनुत्तमम्। जनयामास धर्मात्मा घृताच्यां रघुनन्दन॥ ११॥
तास्तु यौवनशालिन्यो रूपवत्यः स्वलंकृताः। उद्यानभूमिमागम्य प्रावृषीव शतह्रदाः॥ १२॥
गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यस्तु राघव। आमोदं परमं जग्मुर्वराभरणभूषिताः॥ १३॥
अथ ताश्चारुसर्वाङ्ग्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि। उद्यानभूमिमागम्य तारा इव घनान्तरे॥ १४॥
ताः सर्वा गुणसंपन्ना रूपयौवनसंयुताः। दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचनमब्रवीत्॥ १५॥
अहं वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ। मानुषस्त्यज्यतां भावो दीर्घमायुरवाप्स्यथ॥ १६॥
चलं हि यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः। अक्षयं यौवनं प्राप्ता अमर्यश्च भविष्यथ॥ १७॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरक्लिष्टकर्मणः। अपहास्य ततो वाक्यं कन्याशतमथाब्रवीत्॥ १८॥
अन्तश्चरसि भूतानां सर्वेषां सुरसत्तम। प्रभावज्ञाश्च ते सर्वाः किमर्थमवमन्यसे॥ १९॥
कुशनाभसुता देव समस्ताः सुरसत्तम। स्थानाच्च्यावयितुं देवं रक्षामस्तु तपो वयम्॥ २०॥
मा भूत्स कालो दुर्मेधः पितरं सत्यवादिनम्। अवमन्य स्वधर्मेण स्वयंवरमुपास्महे॥ २१॥
पिता हि प्रभुरस्माकं दैवतं परमं च सः। यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति॥ २२॥

तासां तु वचनं श्रुत्वा हरिः परमकोपनः । प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान्प्रभुः ॥ २३ ॥
ताः कन्या वायुना भग्ना विविशुर्नृपतेर्गृहम् । प्रविश्य च सुसंभ्रान्ताः सलज्जाः साश्रुलोचनाः ॥ २४ ॥
स च ता दयिता भग्नाः कन्याः परमशोभनाः । दृष्ट्वा दीनास्तदा राजा संभ्रान्त इदमब्रवीत् ॥ २५ ॥
किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममवमन्यते । कुब्जाः केन कृताः सर्वाश्चेष्टन्त्यो नाभिभाषथ ॥ २६ ॥
एवं राजा विनिःश्वस्य समाधिं संदधे ततः ॥ २७ ॥ [१०६३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशः सर्गः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः । शिरोभिश्चरणौ स्पृष्ट्वा कन्याशतमभाषत ॥ १ ॥
वायुः सर्वात्मको राजन्प्रधर्षयितुमिच्छति । अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते ॥ २ ॥
पितृमत्यः स्म भद्रं ते स्वच्छन्देन वयं स्थिताः । पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ॥ ३ ॥
तेन पापानुबन्धेन वचनं न प्रतीच्छता । एवं ब्रुवन्त्यः सर्वाः स्म वायुनाभिहता भृशम् ॥ ४ ॥
तासां तु वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः । प्रत्युवाच महातेजाः कन्याशतमनुत्तमम् ॥ ५ ॥
क्षान्तं क्षमावतां पुत्र्यः कर्तव्यं सुमहत्कृतम् । ऐकमत्यमुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ॥ ६ ॥
अलंकारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य वा । दुष्करं तच्च वै क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ॥ ७ ॥
यादृशी वः क्षमा पुत्र्यः सर्वासामविशेषतः । क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा यज्ञाश्च पुत्रिकाः ॥ ८ ॥
क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां विष्ठितं जगत् । विसृज्य कन्याः काकुत्स्थ राजा त्रिदशविक्रमः ॥ ९ ॥
मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास प्रदानं सह मन्त्रिभिः । देशे काले च कर्तव्यं सदृशे प्रतिपादनम् ॥ १० ॥
एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम महाद्युतिः । ऊर्ध्वरेताः शुभाचारो ब्राह्मं तप उपागमत् ॥ ११ ॥
तपस्यन्तमृषिं तत्र गन्धर्वी पर्युपासते । सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिलातनया तदा ॥ १२ ॥
सा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा । उवास काले धर्मिष्ठा तस्यास्तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १३ ॥
स च तां कालयोगेन प्रोवाच रघुनन्दन । परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते किं करोमि तव प्रियम् ॥ १४ ॥
परितुष्टं मुनिं ज्ञात्वा गन्धर्वी मधुरस्वरम् । उवाच परमप्रीता वाक्यज्ञा वाक्यकोविदम् ॥ १५ ॥
लक्ष्म्या समुदितो ब्राह्म्या ब्रह्मभूतो महातपाः । ब्राह्मेण तपसा युक्तं पुत्रमिच्छामि धार्मिकम् ॥ १६ ॥
अपतिश्चास्मि भद्रं ते भार्या चास्मि न कस्यचित् । ब्राह्मेणोपगतायाश्च दातुमर्हसि मे सुतम् ॥ १७ ॥
तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ ब्राह्ममनुत्तमम् । ब्रह्मदत्त इति ख्यातं मानसं चूलिनः सुतम् ॥ १८ ॥
स राजा ब्रह्मदत्तस्तु पुरीमध्यवसत्तदा । काम्पिल्यां परया लक्ष्म्या देवराजो यथा दिवम् ॥ १९ ॥
स बुद्धिं कृतवान्राजा कुशनाभः सुधार्मिकः । ब्रह्मदत्ताय काकुत्स्थ दातुं कन्याशतं तदा ॥ २० ॥
तमाहूय महातेजा ब्रह्मदत्तं महीपतिः । ददौ कन्याशतं राजा सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ २१ ॥
यथाक्रमं तदा पाणिं जग्राह रघुनन्दन । ब्रह्मदत्तो महीपालस्तासां देवपतिर्यथा ॥ २२ ॥
स्पृष्टमात्रे तदा पाणौ विकुब्जा विगतज्वराः । युक्तं परमया लक्ष्म्या बभौ कन्याशतं तदा ॥ २३ ॥
स दृष्ट्वा वायुना मुक्ताः कुशनाभो महीपतिः । बभूव परमप्रीतो हर्षं लेभे पुनः पुनः ॥ २४ ॥
कृतोद्वाहं तु राजानं ब्रह्मदत्तं महीपतिम् । सदारं प्रेषयामास सोपाध्यायगणं तदा ॥ २५ ॥
सोमदापि सुतं दृष्ट्वा पुत्रस्य सदृशीं क्रियाम् । यथान्यायं च गन्धर्वी स्नुषास्ताः प्रत्यनन्दत ॥ २६ ॥
स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च ताः कन्याः कुशनाभं प्रशस्य च ॥ २७ ॥ [१०९०]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशः सर्गः ।

कृतोद्वाहे गते तस्मिन्ब्रह्मदत्ते च राघव । अपुत्रः पुत्रलाभाय पौत्रीमिष्टिमकल्पयत् ॥ १ ॥
इष्ट्यां तु वर्तमानायां कुशनाभं महीपतिम् । उवाच परमोदारः कुशो ब्रह्मसुतस्तदा ॥ २ ॥
पुत्रस्ते सदृशः पुत्र भविष्यति सुधार्मिकः । गाधिं प्राप्स्यसि तेन त्वं कीर्तिं लोके च शाश्वतीम् ॥ ३ ॥
एवमुक्त्वा कुशो राम कुशनाभं महीपतिम् । जगामाकाशमाविश्य ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ४ ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य कुशनाभस्य धीमतः । जज्ञे परमधर्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ॥ ५ ॥
स पिता मम काकुत्स्थ गाधिः परमधार्मिकः । कुशवंशप्रसूतोस्मि कौशिको रघुनन्दन ॥ ६ ॥
पूर्वजा भगिनी चापि मम राघव सुव्रता । नाम्ना सत्यवती नाम ऋचीके प्रतिपादिता ॥ ७ ॥
सशरीरा गता स्वर्गं भर्तारमनुवर्तिनी । कौशिकी परमोदारा प्रवृत्ता च महानदी ॥ ८ ॥
दिव्या पुण्योदका रम्या हिमवन्तमुपाश्रिता । लोकस्य हितकार्यार्थं प्रवृत्ता भगिनी मम ॥ ९ ॥
ततोहं हिमवत्पार्श्वे वसामि नियतः सुखम् । भगिन्यां स्नेहसंयुक्तः कौशिक्यां रघुनन्दन ॥ १० ॥
सा तु सत्यवती पुण्या सत्ये धर्मे प्रतिष्ठिता । पतिव्रता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ॥ ११ ॥
अहं हि नियमाद्राम हित्वा तां समुपागतः । सिद्धाश्रममनुप्राप्तः सिद्धोस्मि तव तेजसा ॥ १२ ॥
एषा राम ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य कीर्तिता । देशस्य हि महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ १३ ॥
गतोर्धरात्रः काकुत्स्थ कथाः कथयतो मम । निद्रामभ्येहि भद्रं ते मा भूद्विघ्नोध्वनीह नः ॥ १४ ॥
निष्पन्दास्तरवः सर्वे निलीना मृगपक्षिणः । नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघुनन्दन ॥ १५ ॥
शनैर्विसृज्यते संध्या नभो नेत्रैरिवावृतम् । नक्षत्रतारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते ॥ १६ ॥
उत्तिष्ठते च शीतांशुः शशी लोकतमो नुदः । ह्लादयन्प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया स्वया ॥ १७ ॥
नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः । यक्षराक्षससङ्घाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः ॥ १८ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा विरराम महामुनिः । साधु साध्विति ते सर्वे मुनयो ह्यभ्यपूजयन् ॥ १९ ॥
कुशिकानामयं वंशो महान्धर्मपरः सदा । ब्रह्मोपमा महात्मानः कुशवंश्या नरोत्तमाः ॥ २० ॥
विशेषेण भवानेव विश्वामित्र महायशः । कौशिकी सरितां श्रेष्ठा कुलोद्योतकरी तव ॥ २१ ॥
मुदितैर्मुनिशार्दूलैः प्रशस्तः कुशिकात्मजः । निद्रामुपागमच्छ्रीमानस्तंगत इवांशुमान् ॥ २२ ॥
रामोपि सह सौमित्रिः किंचिदागतविस्मयः । प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां समुपसेवते ॥ २३ ॥ [१११३]
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशः सर्गः ।

उपास्य रात्रिशेषं तु शोणाकूले महर्षिभिः । निशायां सुप्रभातायां विश्वामित्रोभ्यभाषत ॥ १ ॥
सुप्रभाता निशा राम पूर्वा सन्ध्या प्रवर्तते । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते गमनायाभिरोचय ॥ २ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतपूर्वाह्णिकक्रियः । गमनं रोचयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३ ॥
अयं शोणः शुभजलोगाधः पुलिनमण्डितः । कतरेण पथा ब्रह्मन्संतरिष्यामहे वयम् ॥ ४ ॥
एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोब्रवीदिदम् । एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ॥ ५ ॥
ते गत्वा दूरमध्वानं गतेर्धदिवसे तदा । जाह्नवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशुर्मुनिसेविताम् ॥ ६ ॥
तां दृष्ट्वा पुण्यसलिलां हंससारससेविताम् । बभूवुर्मुनयः सर्वे मुदिताः सहराघवाः ॥ ७ ॥
तस्यास्तीरे तदा सर्वे चक्रुर्वासपरिग्रहम् । ततः स्नात्वा यथान्यायं संतर्प्य पितृदेवताः ॥ ८ ॥
हुत्वा चैवाग्निहोत्राणि प्राश्य चामृतवद्धविः । विविशुर्जाह्नवीतीरे शुभा मुदितमानसाः ॥ ९ ॥

विश्वामित्रं महात्मानं परिवार्य समन्ततः । विष्ठिताश्च यथान्यायं राघवौ च यथार्हतः ।
संप्रहृष्टमना रामो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १० ॥
भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीम् । त्रैलोक्यं कथमाक्रम्य गता नदनदीपतिम् ॥ ११ ॥
चोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महामुनिः । वृद्धिं जन्म च गङ्गाया वक्तुमेवोपचक्रमे ॥ १२ ॥
शैलेन्द्रो हिमवान्नाम धातूनामाकरो महान् । तस्य कन्याद्वयं राम रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥ १३ ॥
या मेरुदुहिता राम तयोर्माता सुमध्यमा । नाम्ना मेना मनोज्ञा वै पत्नी हिमवतः प्रिया ॥ १४ ॥
तस्यां गङ्गेयमभवज्ज्येष्ठा हिमवतः सुता । उमा नाम द्वितीयाभूत्कन्या तस्यैव राघव ॥ १५ ॥
अथ ज्येष्ठां सुराः सर्वे देवकार्यचिकीर्षया । शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ॥ १६ ॥
ददौ धर्मेण हिमवांस्तनयां लोकपावनीम् । स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥ १७ ॥
प्रतिगृह्य त्रिलोकार्थं त्रिलोकहितकाङ्क्षिणः । गङ्गामादाय तेऽगच्छन्कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ १८ ॥
या चान्या शैलदुहिता कन्यासीद्रघुनन्दन । उग्रं सुव्रतमास्थाय तपस्तेपे तपोधना ॥ १९ ॥
उग्रेण तपसा युक्तां ददौ शैलवरः सुताम् । रुद्रायाप्रतिरूपाय उमां लोकनमस्कृताम् ॥ २० ॥
एते ते शैलराजस्य सुते लोकनमस्कृते । गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा उमादेवी च राघव ॥ २१ ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा त्रिपथगामिनी । खं गता प्रथमं तात गतिं गतिमतां वर ॥
सुरलोकं समारूढा विपापा जलवाहिनी ॥ २२ ॥ [११९५]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशः सर्गः ।

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नुभौ राघवलक्ष्मणौ । प्रतिनन्द्य कथां वीरावूचतुर्मुनिपुङ्गवम् ॥ १ ॥
धर्मयुक्तमिदं ब्रह्मन्कथितं परमं त्वया । दुहितुः शैलराजस्य ज्येष्ठाया वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥
विस्तरं विस्तरज्ञोऽसि दिव्यं मानुषसंभवम् । त्रीन्पथो हेतुना केन प्लावयेल्लोकपावनी ॥ ३ ॥
कथं गङ्गा त्रिपथगा विश्रुता सरिदुत्तमा । त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञ कर्मभिः कैः समन्विता ॥ ४ ॥
तथा ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रस्तपोधनः । निखिलेन कथां सर्वामृषिमध्ये न्यवेदयत् ॥ ५ ॥
पुरा राम कृतोद्वाहः शितिकण्ठो महातपाः । दृष्ट्वा च भगवान्देवीं मैथुनायोपचक्रमे ॥ ६ ॥
तस्य संक्रीडमानस्य महादेवस्य धीमतः । शितिकण्ठस्य देवस्य दिव्यं वर्षशतं गतम् ॥ ७ ॥
न चापि तनयो राम तस्यामासीत्परंतप । सर्वे देवाः समुद्विग्नाः पितामहपुरोगमाः ॥ ८ ॥
यदिहोत्पद्यते भूतं कस्तत्प्रतिसहिष्यति । अभिगम्य सुराः सर्वे प्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ ९ ॥
देव देव महादेव लोकस्यास्य हिते रत । सुराणां प्रणिपातेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥
न लोका धारयिष्यन्ति तव तेजः सुरोत्तम । ब्राह्मेण तपसा युक्तो देव्या सह तपश्चर ॥ ११ ॥
त्रैलोक्यहितकामार्थं तेजस्तेजसि धारय । रक्ष सर्वानिमाँल्लोकान्नालोकं कर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकमहेश्वरः । बाढमित्यब्रवीत्सर्वान्पुनश्चेदमुवाच ह ॥ १३ ॥
धारयिष्याम्यहं तेजस्तेजसैव सहोमया । त्रिदशाः पृथिवी चैव निर्वाणमधिगच्छतु ॥ १४ ॥
यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजो ह्यनुत्तमम् । धारयिष्यति कस्तन्मे ब्रुवन्तु सुरसत्तमाः ॥ १५ ॥
एवमुक्तास्ततो देवाः प्रत्यूचुर्वृषभध्वजम् । यत्तेजः क्षुभितं ह्यद्य तद्धरा धारयिष्यति ॥ १६ ॥
एवमुक्तः सुरपतिः प्रमुमोच महाबलः । तेजसा पृथिवी येन व्याप्ता सगिरिकानना ॥ १७ ॥
ततो देवाः पुनरिदमूचुश्चापि हुताशनम् । आविश त्वं महातेजो रौद्रं वायुसमन्वितः ॥ १८ ॥

तदग्निना पुनर्व्याप्तं संजातं श्वेतपर्वतम् । दिव्यं शरवणं चैव पावकादित्यसंनिभम् ॥ १९ ॥
यत्र जातो महातेजाः कार्तिकेयोऽग्निसंभवः । अथोमां च शिवं चैव देवाः सर्षिगणास्तथा ॥ २० ॥
पूजयामासुरत्यर्थं सुप्रीतमनसस्तदा । अथ शैलसुता राम त्रिदशानिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥
समन्युरशपत्सर्वान्क्रोधसंरक्तलोचना । यस्मान्निवारिता चाहं संगता पुत्रकाम्यया ॥ २२ ॥
अपत्यं स्वेषु दारेषु नोत्पादयितुमर्हथ । अद्यप्रभृति युष्माकमप्रजाः सन्तु पत्नयः ॥ २३ ॥
एवमुक्त्वा सुरान्सर्वाञ्छशाप पृथिवीमपि । अवने नैकरूपा त्वं बहुभार्या भविष्यसि ॥ २४ ॥
न च पुत्रकृतां प्रीतिं मत्क्रोधकलुषीकृता । प्राप्स्यसे त्वं सुदुर्मेधो मम पुत्रमनिच्छती ॥ २५ ॥
तान्सर्वान्पीडितान्दृष्ट्वा सुरान्सुरपतिस्तदा । गमनायोपचक्राम दिशं वरुणपालिताम् ॥ २६ ॥
स गत्वा तप आतिष्ठत्पार्श्वे तस्योत्तरे गिरेः । हिमवत्प्रभवे शृङ्गे सह देव्या महेश्वरः ॥ २७ ॥
एष ते विस्तरो राम शैलपुत्र्या निवेदितः । गङ्गायाः प्रभवं चैव शृणु मे सहलक्ष्मण ॥ २८ ॥ [११६३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

तप्यमाने तदा देवे सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः । सेनापतिमभीप्सन्तः पितामहमुपागमन् ॥ १ ॥
ततोऽब्रुवन्सुराः सर्वे भगवन्तं पितामहम् । प्रणिपत्य सुरा राम सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः ॥ २ ॥
येन सेनापतिर्देव दत्तो भगवता पुरा । स तपः परमास्थाय तप्यते स्म सहोमया ॥ ३ ॥
यदत्रानन्तरं कार्यं लोकानां हितकाम्यया । संविधत्स्व विधानज्ञ त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ४ ॥
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः । सान्त्वयन्मधुरैर्वाक्यैस्त्रिदशानिदमब्रवीत् ॥ ५ ॥
शैलपुत्र्या यदुक्तं तन्न प्रजाः स्वासु पत्निषु । तस्या वचनमक्लिष्टं सत्यमेव न संशयः ॥ ६ ॥
इयमाकाशगङ्गा च यस्यां पुत्रं हुताशनः । जनयिष्यति देवानां सेनापतिमरिन्दमम् ॥ ७ ॥
ज्येष्ठा शैलेन्द्रदुहिता मानयिष्यति तं सुतम् । उमायास्तद्बहुमतं भविष्यति न संशयः ॥ ८ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतार्था रघुनन्दन । प्रणिपत्य सुराः सर्वे पितामहमपूजयन् ॥ ९ ॥
ते गत्वा परमं राम कैलासं धातुमण्डितम् । अग्निं नियोजयामासुः पुत्रार्थं सर्वदेवताः ॥ १० ॥
देवकार्यमिदं देव समाधत्स्व हुताशन । शैलपुत्र्यां महातेजो गङ्गायां तेज उत्सृज ॥ ११ ॥
देवतानां प्रतिज्ञाय गङ्गामभ्येत्य पावकः । गर्भं धारय वै देवि देवतानामिदं प्रियम् ॥ १२ ॥
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा दिव्यं रूपमधारयत् । स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवशीर्यत ॥ १३ ॥
समन्ततस्तदा देवीमभ्यषिञ्चत पावकः । सर्वस्रोतांसि पूर्णानि गङ्गाया रघुनन्दन ॥ १४ ॥
तमुवाच ततो गङ्गा सर्वदेवपुरोगमम् । अशक्ता धारणे देव तेजस्तव समुद्धतम् ॥ १५ ॥
दह्यमानाग्निना तेन संप्रव्यथितचेतना । अथाब्रवीदिदं गङ्गां सर्वदेवहुताशनः ॥ १६ ॥
इह हैमवते पार्श्वे गर्भोऽयं संनिवेश्यताम् । श्रुत्वा त्वग्निवचो गङ्गा तं गर्भमतिभास्वरम् ॥ १७ ॥
उत्ससर्ज महातेजाः स्रोतोभ्यो हि तदानघ । यदस्या निर्गतं तस्मात्तप्तजाम्बूनदप्रभम् ॥ १८ ॥
काञ्चनं धरणीं प्राप्तं हिरण्यमतुलप्रभम् । ताम्रं कार्ष्णायसं चैव तैक्ष्ण्यादेवाभिजायत ॥ १९ ॥
मलं तस्याभवत्तत्र त्रपु सीसकमेव च । तदेतद्धरणीं प्राप्य नानाधातुरवर्धत ॥ २० ॥
निक्षिप्तमात्रे गर्भे तु तेजोभिरभिरञ्जितम् । सर्वं पर्वतसंनद्धं सौवर्णमभवद्वनम् ॥ २१ ॥
जातरूपमिति ख्यातं तदाप्रभृति राघव । सुवर्णं पुरुषव्याघ्र हुताशनसमप्रभम् ॥ २२ ॥
तं कुमारं ततो जातं सेन्द्राः सहमरुद्गणाः । क्षीरसंभावनार्थाय कृत्तिकाः समयोजयन् ॥ २३ ॥

ताः क्षीरं जातमात्रस्य कृत्वा समयमुत्तमम् । ददुः पुत्रोयमस्माकं सर्वासामिति निश्चिताः ॥ २४ ॥
ततस्तु देवताः सर्वाः कार्तिकेय इति ब्रुवन् । पुत्रस्त्रैलोक्यविख्यातो भविष्यति न संशयः ॥ २५ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा स्कन्नं गर्भपरिस्रवे । स्नापयन्परया लक्ष्म्या दीप्यमानं यथानलम् ॥ २६ ॥
स्कन्द इत्यब्रुवन्देवाः स्कन्नं गर्भपरिस्रवे । कार्तिकेयं महाबाहुं काकुत्स्थ ज्वलनोपमम् ॥ २७ ॥
प्रादुर्भूतं ततः क्षीरं कृत्तिकानामनुत्तमम् । षण्णां षडाननो भूत्वा जग्राह स्तनजं पयः ॥ २८ ॥
गृहीत्वा क्षीरमेकाह्ना सुकुमारवपुस्तदा । अजयत्स्वेन वीर्येण दैत्यसैन्यगणान्विभुः ॥ २९ ॥
सुरसेनागणपतिमभ्यषिञ्चन्महाद्युतिम् । ततस्तममराः सर्वे समेत्याग्निपुरोगमाः ॥ ३० ॥
एष ते राम गङ्गाया विस्तरोभिहितो मया । कुमारसंभवश्चैव धन्यः पुण्यस्तथैव च ॥ ३१ ॥
भक्तश्च यः कार्तिकेये काकुत्स्थ भुवि मानवः । आयुष्मान्पुत्रपौत्रैश्च स्कन्दसालोक्यतां व्रजेत् ॥ ३२ ॥
[११९५]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशः सर्गः ।

तां कथां कौशिको रामे निवेद्य मधुराक्षराम् । पुनरेवापरं वाक्यं काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
अयोध्याधिपतिर्वीर पूर्वमासीन्नराधिपः । सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजः ॥ २ ॥
वैदर्भदुहिता राम केशिनी नाम नामतः । ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी ॥ ३ ॥
अरिष्टनेमेर्दुहिता सुपर्णभगिनी तु सा । द्वितीया सगरस्यासीत्पत्नी सुमतिसंज्ञिता ॥ ४ ॥
ताभ्यां सह महाराजः पत्नीभ्यां तप्तवांस्तपः । हिमवन्तं समासाद्य भृगुप्रस्रवणे गिरौ ॥ ५ ॥
अथ वर्षशते पूर्णे तपसाराधितो मुनिः । सगराय वरं प्रादाद्भृगुः सत्यवतां वरः ॥ ६ ॥
अपत्यलाभः सुमहान्भविष्यति तवानघ । कीर्तिं चाप्रतिमां लोके प्राप्स्यसे पुरुषर्षभ ॥ ७ ॥
एका जनयिता तात पुत्रं वंशकरं तव । षष्टिं पुत्रसहस्राणि अपरा जनयिष्यति ॥ ८ ॥
भाषमाणं नरव्याघ्रं राजपुत्र्यौ प्रसाद्य तम् । ऊचतुः परमप्रीते कृताञ्जलिपुटे तदा ॥ ९ ॥
एकः कस्याः सुतो ब्रह्मन्का बहूञ्जनयिष्यति । श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्सत्यमस्तु वचस्तव ॥ १० ॥
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा भृगुः परमधार्मिकः । उवाच परमां वाणीं स्वच्छन्दोत्र विधीयताम् ॥ ११ ॥
एको वंशकरो वास्तु बहवो वा महाबलाः । कीर्तिमन्तो महोत्साहाः का वा कं वरमिच्छति ॥ १२ ॥
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनन्दन । पुत्रं वंशकरं राम जग्राह नृपसंनिधौ ॥ १३ ॥
षष्टिं पुत्रसहस्राणि सुपर्णभगिनी तदा । महोत्साहान्कीर्तिमतो जग्राह सुमतिः सुतान् ॥ १४ ॥
प्रदक्षिणमृषिं कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य तम् । जगाम स्वपुरं राजा सभार्यो रघुनन्दन ॥ १५ ॥
अथ काले गते तस्य ज्येष्ठा पुत्रं व्यजायत । असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजम् ॥ १६ ॥
सुमतिस्तु नरव्याघ्र गर्भतुम्बं व्यजायत । षष्टिः पुत्रसहस्राणि तुम्बभेदाद्विनिःसृता ॥ १७ ॥
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु धात्र्यस्तान्समवर्धयन् । कालेन महता सर्वे यौवनं प्रतिपेदिरे ॥ १८ ॥
अथ दीर्घेण कालेन रूपयौवनशालिनः । षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्याभवंस्तदा ॥ १९ ॥
स च ज्येष्ठो नरश्रेष्ठः सगरस्यात्मसंभवः । बालान्गृहीत्वा तु जले सरय्वा रघुनन्दन ॥ २० ॥
प्रक्षिप्य प्राहसं नित्यं मज्जतस्तान्निरीक्ष्य वै ॥ २१ ॥
एवं पापसमाचारः सज्जनप्रतिबाधकः । पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वासितः पुरात् ॥ २२ ॥
तस्य पुत्रोंशुमान्नाम असमञ्जस्य वीर्यवान् । संमतः सर्वलोकस्य सर्वस्यापि प्रियंवदः ॥ २३ ॥

ततः कालेन महता मतिः समभिजायत । सगरस्य नरश्रेष्ठ यजेयमिति निश्चिता ॥ २४ ॥
स कृत्वा निश्चयं राजा सोपाध्यायगणस्तदा । यज्ञकर्मणि वेदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ २५ ॥ [१२२०]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डेऽष्टत्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशः सर्गः ।

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा कथान्ते रघुनन्दनः । उवाच परमप्रीतो मुनिं दीप्तमिवानलम् ॥ १ ॥
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते विस्तरेण कथामिमाम् । पूर्वजो मे कथं ब्रह्मन्यज्ञं वै समुपाहरत् ॥ २ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितः । विश्वामित्रस्तु काकुत्स्थमुवाच प्रहसन्निव ॥ ३ ॥
श्रूयतां विस्तरो राम सगरस्य महात्मनः । शंकरश्वशुरो नाम्ना हिमवानिति विश्रुतः ॥ ४ ॥
विन्ध्यपर्वतमासाद्य निरीक्षेते परस्परम् । तयोर्मध्ये समभवद्यज्ञः स पुरुषोत्तम ॥ ५ ॥
स हि देशो नरव्याघ्र प्रशस्तो यज्ञकर्मणि । तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः ॥ ६ ॥
अंशुमानकरोत्तात सगरस्य मते स्थितः । तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य वासवः ॥ ७ ॥
राक्षसीं तनुमास्थाय यज्ञियाश्वमपाहरत् । ह्रियमाणे तु काकुत्स्थ तस्मिन्नश्वे महात्मनः ॥ ८ ॥
उपाध्यायगणाः सर्वे यजमानमथाब्रुवन् । अयं पर्वणि वेगेन यज्ञियाश्वोपनीयते ॥ ९ ॥
हर्तारं जहि काकुत्स्थ हयश्चैवोपनीयताम् । यज्ञच्छिद्रं भवत्येतत्सर्वेषामशिवाय नः ॥ १० ॥
तत्तथा क्रियतां राजन्यज्ञोच्छिद्रः कृतो भवेत् । सोपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन्सदसि पार्थिवः ॥ ११ ॥
षष्टिं पुत्रसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह । गतिं पुत्रा न पश्यामि रक्षसां पुरुषर्षभाः ॥ १२ ॥
मन्त्रपूतैर्महाभागैरास्थितोपि महाक्रतुः । तद्गच्छथ विचिन्वध्वं पुत्रका भद्रमस्तु वः ॥ १३ ॥
समुद्रमालिनीं सर्वां पृथिवीमनुगच्छथ । एकैकं योजनं पुत्रा विस्तारमभिगच्छत ॥ १४ ॥
यावत्तुरगसंदर्शस्तावत्खनत मेदिनीम् । तमेव हयहर्तारं मार्गमाणा ममाज्ञया ॥ १५ ॥
दीक्षितः पौत्रसहितः सोपाध्यायगणस्त्वहम् । इह स्थास्यामि भद्रं वो यावत्तुरगदर्शनम् ॥ १६ ॥
ते सर्वे हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः । जग्मुर्महीतलं राम पितुर्वचनयन्त्रिताः ॥ १७ ॥
योजनायामविस्तारमेकैको धरणीतलम् । बिभिदुः पुरुषव्याघ्रा वज्रस्पर्शसमैर्भुजैः ॥ १८ ॥
शूलैरशनिकल्पैश्च हलैश्चापि सुदारुणैः । भिद्यमाना वसुमती ननाद रघुनन्दन ॥ १९ ॥
नागानां वध्यमानानामसुराणां च राघव । राक्षसानां दुराधर्ष सत्त्वानां निनदोभवत् ॥ २० ॥
योजनानां सहस्राणि षष्टिं तु रघुनन्दन । बिभिदुर्धरणीं राम रसातलमनुत्तमम् ॥ २१ ॥
एवं पर्वतसंबाधं जम्बूद्वीपं नृपात्मजाः । खनन्तो नृपशार्दूल सर्वतः परिचक्रमुः ॥ २२ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सासुराः सहपन्नगाः । संभ्रान्तमनसः सर्वे पितामहमुपागमन् ॥ २३ ॥
ते प्रसाद्य महात्मानं विषण्णवदनास्तदा । ऊचुः परमसंत्रस्ताः पितामहमिदं वचः ॥ २४ ॥
भगवन्पृथिवी सर्वा खन्यते सगरात्मजैः । बहवश्च महात्मानो वध्यन्ते जलचारिणः ॥ २५ ॥
अयं यज्ञहरोस्माकमनेनाश्वोपनीयते । इति ते सर्वभूतानि हिंसन्ति सगरात्मजाः ॥ २६ ॥ [१२४६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशः सर्गः ।

देवतानां वचः श्रुत्वा भगवान्वै पितामहः । प्रत्युवाच सुसंत्रस्तान्कृतान्तबलमोहितान् ॥ १ ॥
यस्येयं वसुधा कृत्स्ना वासुदेवस्य धीमतः । महिषी माधवस्यैषा स एव भगवान्प्रभुः ॥ २ ॥
कापिलं रूपमास्थाय धारयत्यनिशं धराम् । तस्य कोपाग्निना दग्धा भविष्यन्ति नृपात्मजाः ॥ ३ ॥
पृथिव्याश्चापि निर्भेदो दृष्ट एव सनातनः । सगरस्य च पुत्राणां विनाशो दीर्घदर्शिनाम् ॥ ४ ॥
पितामहवचः श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशदरिंदमाः । देवाः परमसंहृष्टाः पुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ ५ ॥
सगरस्य च पुत्राणां प्रादुरासीन्महास्वनः । पृथिव्यां भिद्यमानायां निर्घातसमनिःस्वनः ॥ ६ ॥
ततो भित्त्वा महीं सर्वां कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् । सहिताः सागराः सर्वे पितरं वाक्यमब्रुवन् ॥ ७ ॥
परिक्रान्ता मही सर्वा सत्त्ववन्तश्च सूदिताः । देवदानवरक्षांसि पिशाचोरगपन्नगाः ॥ ८ ॥
न च पश्यामहेऽश्वं ते अश्वहर्तारमेव च । किं करिष्याम भद्रं ते बुद्धिरत्र विचार्यताम् ॥ ९ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां राजसत्तमः । समन्युरब्रवीद्वाक्यं सगरो रघुनन्दन ॥ १० ॥
भूयः खनत भद्रं वो विभेद्य वसुधातलम् । अश्वहर्तारमासाद्य कृतार्थाश्च निवर्तत ॥ ११ ॥
पितुर्वचनमासाद्य सगरस्य महात्मनः । षष्टिः पुत्रसहस्राणि रसातलमभिद्रवन् ॥ १२ ॥
खन्यमाने ततस्तस्मिन्ददृशुः पर्वतोपमम् । दिशागजं विरूपाक्षं धारयन्तं महीतलम् ॥ १३ ॥
सपर्वतवनां कृत्स्नां पृथिवीं रघुनन्दन । धारयामास शिरसा विरूपाक्षो महागजः ॥ १४ ॥
यदा पर्वणि काकुत्स्थ विश्रामार्थं महागजः । खेदाच्चालयते शीर्षं भूमिकम्पस्तदा भवेत् ॥ १५ ॥
ते तं प्रदक्षिणं कृत्वा दिशापालं महागजम् । मानयन्तो हि ते राम जग्मुर्भित्त्वा रसातलम् ॥ १६ ॥
ततः पूर्वां दिशं भित्त्वा दक्षिणां बिभिदुः पुनः । दक्षिणस्यामपि दिशि ददृशुस्ते महागजम् ॥ १७ ॥
महापद्मं महात्मानं सुमहत्पर्वतोपमम् । शिरसा धारयन्तं गां विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ॥ १८ ॥
ते तं प्रदक्षिणं कृत्वा सगरस्य महात्मनः । षष्टिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमां बिभिदुर्दिशम् ॥ १९ ॥
पश्चिमायामपि दिशि महान्तमचलोपमम् । दिशागजं सौमनसं ददृशुस्ते महाबलाः ॥ २० ॥
ते तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चापि निरामयम् । खनन्तः समुपाक्रान्ता दिशं सोमवतीं तदा ॥ २१ ॥
उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ ददृशुर्हिमपाण्डुरम् । भद्रं भद्रेण वपुषा धारयन्तं महीमिमाम् ॥ २२ ॥
समालभ्य ततः सर्वे कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम् । षष्टिः पुत्रसहस्राणि बिभिदुर्वसुधातलम् ॥ २३ ॥
ततः प्रागुत्तरां गत्वा सागराः प्रथितां दिशम् । रोषादभ्यखनन्सर्वे पृथिवीं सगरात्मजाः ॥ २४ ॥
ते तु सर्वे महात्मानो भीमवेगा महाबलाः । ददृशुः कपिलं तत्र वासुदेवं सनातनम् ॥ २५ ॥
हयं च तस्य देवस्य चरन्तमविदूरतः । प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे ते रघुनन्दन ॥ २६ ॥
ते तं यज्ञहनं ज्ञात्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः । खनित्रलाङ्गलधरा नानावृक्षशिलाधराः ॥
अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन् ॥ २७ ॥
अस्माकं त्वं हि तुरगं यज्ञियं हृतवानसि । दुर्मेधस्त्वं हि संप्राप्तान्विद्धि नः सगरात्मजान् ॥ २८ ॥
श्रुत्वा तद्वचनं तेषां कपिलो रघुनन्दन । रोषेण महताविष्टो हुंकारमकरोत्तदा ॥ २९ ॥
ततस्तेनाप्रमेयेण कपिलेन महात्मना । भस्मराशीकृताः सर्वे काकुत्स्थ सगरात्मजाः ॥ ३० ॥ [१२७६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशः सर्गः ।

पुत्रांश्चिरगताञ्ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन । नप्तारमब्रवीद्राजा दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ १ ॥
शूरश्च कृतविद्यश्च पूर्वैस्तुल्योसि तेजसा । पितॄणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वोपवाहितः ॥ २ ॥
अन्तर्भौमानि सत्त्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च । तेषां तु प्रतिघातार्थं सासिं गृह्णीष्व कार्मुकम् ॥ ३ ॥
अभिवाद्याभिवाद्यांस्त्वं हत्वा विघ्नकरानपि । सिद्धार्थः संनिवर्तस्व मम यज्ञस्य पारगः ॥ ४ ॥
एवमुक्तोंशुमान्सम्यक्सगरेण महात्मना । धनुरादाय खड्गं च जगाम लघुविक्रमः ॥ ५ ॥
स खातं पितृभिर्मार्गमन्तर्भौमं महात्मभिः । प्रापद्यत नरश्रेष्ठ तेन राज्ञाभिचोदितः ॥ ६ ॥
देवदानवरक्षोभिः पिशाचपतगोरगैः । पूज्यमानं महातेजा दिशागजमपश्यत ॥ ७ ॥
स तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चैव निरामयम् । पितॄन्स परिपप्रच्छ वाजिहर्तारमेव च ॥ ८ ॥
दिशागजस्तु तच्छ्रुत्वा प्रत्युवाच महामतिः । आसमञ्ज कृतार्थस्त्वं सहाश्वः शीघ्रमेष्यसि ॥ ९ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वानेव दिशागजान् । यथाक्रमं यथान्यायं प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ १० ॥
तैश्च सर्वैर्दिशापालैर्वाक्यज्ञैर्वाक्यकोविदैः । पूजितः सहयश्चैवागन्तासीत्यभिचोदितः ॥ ११ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा जगाम लघुविक्रमः । भस्मराशीकृता यत्र पितरस्तस्य सागराः ॥ १२ ॥
स दुःखवशमापन्नस्त्वसमञ्जसुतस्तदा । चुक्रोश परमार्तस्तु वधात्तेषां सुदुःखितः ॥ १३ ॥
यज्ञियं च हयं तत्र चरन्तमविदूरतः । ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोकसमन्वितः ॥ १४ ॥
स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियाम् । स जलार्थी महातेजा न चापश्यज्जलाशयम् ॥ १५ ॥
विसार्य निपुणां दृष्टिं ततोपश्यत्खगाधिपम् । पितॄणां मातुलं राम सुपर्णमनिलोपमम् ॥ १६ ॥
स चैनमब्रवीद्वाक्यं वैनतेयो महाबलः । मा शुचः पुरुषव्याघ्र वधोयं लोकसंमतः ॥ १७ ॥
कपिलेनाप्रमेयेण दग्धा हीमे महाबलाः । सलिलं नार्हसे प्राज्ञ दातुमेषां हि लौकिकम् ॥ १८ ॥
गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठा दुहिता पुरुषर्षभ । तस्यां कुरु महाबाहो पितॄणां सलिलक्रियाम् ॥ १९ ॥
भस्मराशीकृतानेतान्प्लावयेल्लोकपावनी ॥ २० ॥
तया क्लिन्नमिदं भस्म गङ्गया लोककान्तया । षष्टिः पुत्रसहस्राणि स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ २१ ॥
निर्गच्छाश्वं महाभाग संगृह्य पुरुषर्षभ । यज्ञं पैतामहं वीर निर्वर्तयितुमर्हसि ॥ २२ ॥
सुपर्णवचनं श्रुत्वा सोंशुमानतिवीर्यवान् । त्वरितं हयमादाय पुनरायान्महातपाः ॥ २३ ॥
ततो राजानमासाद्य दीक्षितं रघुनन्दन । न्यवेदयद्यथावृत्तं सुपर्णवचनं तथा ॥ २४ ॥
तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं वाक्यमंशुमतो नृपाः । यज्ञं निर्वर्तयामास यथाकल्पं यथाविधि ॥ २५ ॥
स्वपुरं त्वगमच्छ्रीमानिष्टयज्ञो महीपतिः । गङ्गायाश्चागमे राजा निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ २६ ॥
अगत्वा निश्चयं राजा कालेन महता महान् । त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥२७॥[१३०३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशः सर्गः ।

कालधर्मं गते राम सगरे प्रकृतीजनाः । राजानं रोचयामासुरंशुमन्तं सुधार्मिकम् ॥ १ ॥
स राजा सुमहानासीदंशुमान्रघुनन्दन । तस्य पुत्रो महानासीद्दिलीप इति विश्रुतः ॥ २ ॥
तस्मै राज्यं समादिश्य दिलीपे रघुनन्दन । हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ३ ॥
द्वात्रिंशच्छतसाहस्रं वर्षाणि सुमहायशाः । तपोवनगतो राजा स्वर्गं लेभे तपोधनः ॥ ४ ॥

दिलीपस्तु महातेजाः श्रुत्वा पैतामहं वधम् । दुःखोपहतया बुद्ध्या निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ ५ ॥
कथं गङ्गावतरणं कथं तेषां जलक्रिया । तारयेयं कथं चैतानिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ६ ॥
तस्य चिन्तयतो नित्यं धर्मेण विदितात्मनः । पुत्रो भगीरथो नाम जज्ञे परमधार्मिकः ॥ ७ ॥
दिलीपस्तु महातेजा यज्ञैर्बहुभिरिष्टवान् । त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ ८ ॥
अगत्वा निश्चयं राजा तेषामुद्धरणं प्रति । व्याधिना नरशार्दूल कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ९ ॥
इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव कर्मणा । राज्ये भगीरथं पुत्रमभिषिच्य नरर्षभः ॥ १० ॥
भगीरथस्तु राजर्षिर्धार्मिको रघुनन्दन । अनपत्यो महाराजः प्रजाकामः स च प्रजाः ॥ ११ ॥
मन्त्रिष्वाधाय तद्राज्यं गङ्गावतरणे रतः । तपो दीर्घं समातिष्ठद्गोकर्णे रघुनन्दन ॥ १२ ॥
ऊर्ध्वबाहुः पञ्चतपा मासाहारो जितेन्द्रियः । तस्य वर्षसहस्राणि घोरे तपसि तिष्ठतः ॥ १३ ॥
अतीतानि महाबाहो तस्य राज्ञो महात्मनः । सुप्रीतो भगवान्ब्रह्मा प्रजानां प्रभुरीश्वरः ॥ १४ ॥
ततः सुरगणैः सार्धमुपागम्य पितामहः । भगीरथं महात्मानं तप्यमानमथाब्रवीत् ॥ १५ ॥
भगीरथ महाराज प्रीतस्तेहं जनाधिप । तपसा च सुतप्तेन वरं वरय सुव्रत ॥ १६ ॥
तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहम् । भगीरथो महाबाहुः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥ १७ ॥
यदि मे भगवान्प्रीतो यद्यस्ति तपसः फलम् । सगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सलिलमाप्नुयुः ॥ १८ ॥
गङ्गायाः सलिलक्लिन्ने भस्मन्येषां महात्मनाम् । स्वर्गं गच्छेयुरत्यन्तं सर्वे च प्रपितामहाः ॥ १९ ॥
देव याचे ह संतत्यै नावसीदेत्कुलं च नः । इक्ष्वाकूणां कुले देव एष मेस्तु वरः परः ॥ २० ॥
उक्तवाक्यं तु राजानं सर्वलोकपितामहः । प्रत्युवाच शुभां वाणीं मधुरां मधुराक्षराम् ॥ २१ ॥
मनोरथो महानेष भगीरथ महारथ । एवं भवतु भद्रं ते इक्ष्वाकुकुलवर्धन ॥ २२ ॥
इयं हैमवती ज्येष्ठा गङ्गा हिमवतः सुता । तां वै धारयितुं राजन्हरस्तत्र नियुज्यताम् ॥ २३ ॥
गङ्गायाः पतनं राजन्पृथिवी न सहिष्यते । तां वै धारयितुं राजन्नान्यं पश्यामि शूलिनः ॥ २४ ॥
तमेवमुक्त्वा राजानं गङ्गां चाभाष्य लोककृत् । जगाम त्रिदिवं देवैः सर्वैः सह मरुद्गणैः ॥२५॥[१३२८]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशः सर्गः ।

देवदेवे गते तस्मिन्सोङ्गुष्ठाग्रनिपीडिताम् । कृत्वा वसुमतीं राम वत्सरं समुपासत ॥ १ ॥
अथ संवत्सरे पूर्णे सर्वलोकनमस्कृतः । उमापतिः पशुपती राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥
प्रीतस्तेहं नरश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियम् । शिरसा धारयिष्यामि शैलराजसुतामहम् ॥ ३ ॥
ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनमस्कृता । तदा सातिमहद्रूपं कृत्वा वेगं च दुःसहम् ॥ ४ ॥
आकाशादपतद्राम शिवे शिवशिरस्युत । अचिन्तयच्च सा देवी गङ्गा परमदुर्धरा ॥ ५ ॥
विशाम्यहं हि पातालं स्रोतसा गृह्य शंकरम् । तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान्हरः ॥ ६ ॥
तिरोभावयितुं बुद्धिं चक्रे त्रिनयनस्तदा । सा तस्मिन्पतिता पुण्या पुण्ये रुद्रस्य मूर्धनि ॥ ७ ॥
हिमवत्प्रतिमे राम जटामण्डलगह्वरे । सा कथंचिन्महीं गन्तुं नाशक्नोद्यत्नमास्थिता ॥ ८ ॥
नैव सा निर्गमं लेभे जटामण्डलमन्ततः । तत्रैवाबभ्रमद्देवी संवत्सरगणान्बहून् ॥ ९ ॥
तामपश्यत्पुनस्तत्र तपः परममास्थितः । स तेन तोषितश्चासीदत्यन्तं रघुनन्दन ॥ १० ॥
विससर्ज ततो गङ्गां हरो बिन्दुसरः प्रति । तस्यां विसृज्यमानायां सप्त स्रोतांसि जज्ञिरे ॥ ११ ॥
ह्लादिनी पावनी चैव नलिनी च तथैव च । तिस्रः प्राचीं दिशं जग्मुर्गङ्गाः शिवजलाः शुभाः ॥ १२ ॥

सुचक्षुश्चैव सीता च सिन्धुश्चैव महानदी । तिस्रश्चैता दिशं जग्मुः प्रतीचीं तु दिशं शुभाः ॥ १३ ॥
सप्तमी चान्वगात्तासां भगीरथरथं तदा ॥ १४ ॥
भगीरथोपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः । प्रायादग्रे महातेजा गङ्गा तं चाप्यनुव्रजत् ॥ १५ ॥
गगनाच्छंकरशिरस्ततो धरणिमागता । असर्पत जलं तत्र तीव्रशब्दपुरस्कृतम् ॥ १६ ॥
मत्स्यकच्छपसङ्घैश्च शिशुमारगणैस्तथा । पतद्भिः पतितैश्चैव व्यरोचत वसुंधरा ॥ १७ ॥
ततो देवर्षिगन्धर्वा यक्षसिद्धगणास्तथा । व्यलोकयन्त ते तत्र गगनाद्गां गतां तदा ॥ १८ ॥
विमानैर्नगराकारैर्हयैर्गजवरैस्तदा । पारिप्लवगताश्चापि देवतास्तत्र विष्ठिताः ॥ १९ ॥
तदद्भुतमिमं लोके गङ्गावतरमुत्तमम् । दिदृक्षवो देवगणाः समीयुरमितौजसः ॥ २० ॥
संपतद्भिः सुरगणैस्तेषां चाभरणौजसा । शतादित्यमिवाभाति गगनं गततोयदम् ॥ २१ ॥
शिशुमारोरगगणैर्मीनैरपि च चञ्चलैः । विद्युद्भिरिव विक्षिप्तैराकाशमभवत्तदा ॥ २२ ॥
पाण्डुरैः सलिलोत्पीडैः कीर्यमाणैः सहस्रधा । शारदाभ्रैरिवाकीर्णं गगनं हंससंप्लवैः ॥ २३ ॥
क्वचिद्द्रुततरं याति कुटिलं क्वचिदायतम् । विनतं क्वचिदुद्धूतं क्वचिद्याति शनैः शनैः ॥ २४ ॥
सलिलेनैव सलिलं क्वचिदभ्याहतं पुनः । मुहुरूर्ध्वपथं गत्वा पपात वसुधां पुनः ॥ २५ ॥
तच्छंकरशिरोभ्रष्टं भ्रष्टं भूमितले पुनः । व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम् ॥ २६ ॥
तत्रर्षिगणगन्धर्वा वसुधातलवासिनः । भवाङ्गपतितं तोयं पवित्रमिति पस्पृशुः ॥ २७ ॥
शापात्प्रपतिता ये च गगनाद्वसुधातलम् । कृत्वा तत्राभिषेकं ते बभूवुर्गतकल्मषाः ॥ २८ ॥
धूतपापाः पुनस्तेन तोयेनाथ शुभान्विताः । पुनराकाशमाविश्य स्वाँल्लोकान्प्रतिपेदिरे ॥ २९ ॥
मुमुदे मुदितो लोकस्तेन तोयेन भास्वता । कृताभिषेको गङ्गायां बभूव गतकल्मषः ॥ ३० ॥
भगीरथो हि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः । प्रायादग्रे महाराजस्तं गङ्गा पृष्ठतोन्वगात् ॥ ३१ ॥
देवाः सर्षिगणाः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः । गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ ३२ ॥
सर्पाश्चाप्सरसो राम भगीरथरथानुगाः । गङ्गामन्वगमन्प्रीताः सर्वे जलचराश्च ये ॥ ३३ ॥
यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यशस्विनी । जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ३४ ॥
ततो हि यजमानस्य जह्नोरद्भुतकर्मणः । गङ्गा संप्लावयामास यज्ञवाटं महात्मनः ॥ ३५ ॥
तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धो जह्नुश्च राघव । अपिबत्तु जलं सर्वं गङ्गायाः परमाद्भुतम् ॥ ३६ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वा ऋषयश्च सुविस्मिताः । पूजयन्ति महात्मानं जह्नुं पुरुषसत्तमम् ॥ ३७ ॥
गङ्गां चापि नयन्ति स्म दुहितृत्वे महात्मनः । ततस्तुष्टो महातेजाः श्रोत्राभ्यामसृजत्प्रभुः ॥ ३८ ॥
तस्माज्जह्नुसुता गङ्गा प्रोच्यते जाह्नवीति च । जगाम च पुनर्गङ्गा भगीरथरथानुगा ॥ ३९ ॥
सागरं चापि संप्राप्ता सा सरित्प्रवरा तदा । रसातलमुपागच्छत्सिद्ध्यर्थं तस्य कर्मणः ॥ ४० ॥
भगीरथोपि राजर्षिर्गङ्गामादाय यत्नतः । पितामहान्भस्मकृतानपश्यद्गतचेतनः ॥ ४१ ॥
अथ तद्भस्मनां राशिं गङ्गासलिलमुत्तमम् । प्लावयत्पूतपाप्मानः स्वर्गं प्राप्ता रघूत्तम ॥४२॥ [१३७०]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ।

स गत्वा सागरं राजा गङ्गयानुगतस्तदा । प्रविवेश तलं भूमेर्यत्र ते भस्मसात्कृताः ॥ १ ॥
भस्मन्यथाप्लुते राम गङ्गायाः सलिलेन वै । सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥
तारिता नरशार्दूल दिवं याताश्च देववत् । षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्य महात्मनः ॥ ३ ॥

सागरस्य जलं लोके यावत्स्थास्यति पार्थिव । सगरस्यात्मजाः सर्वे दिवि स्थास्यन्ति देववत् ॥ ४ ॥
इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गङ्गा भविष्यति । त्वत्कृतेन च नाम्नाथ लोके स्थास्यति विश्रुता ॥ ५ ॥
गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या भागीरथीति च । त्रीन्पथो भावयन्तीति तस्मात्त्रिपथगा स्मृता ॥ ६ ॥
पितामहानां सर्वेषां त्वमत्र मनुजाधिप । कुरुष्व सलिलं राजन्प्रतिज्ञामपवर्जय ॥ ७ ॥
पूर्वकेणहि ते राजंस्तेनातियशसा तदा । धर्मिणां प्रवरेणाथ नैष प्राप्तो मनोरथः ॥ ८ ॥
तथैवांशुमता वत्स लोकेऽप्रतिमतेजसा । गङ्गां प्रार्थयता नेतुं प्रतिज्ञा नापवर्जिता ॥ ९ ॥
राजर्षिणा गुणवता महर्षिसमतेजसा । मत्तुल्यतपसा चैव क्षत्रधर्मस्थितेन च ॥ १० ॥
दिलीपेन महाभाग तव पित्रातितेजसा । पुनर्न शकिता नेतुं गङ्गां प्रार्थयतानघ ॥ ११ ॥
सा त्वया समतिक्रान्ता प्रतिज्ञा पुरुषर्षभ । प्राप्तोसि परमं लोके यशः परमसंमतम् ॥ १२ ॥
तच्च गङ्गावतरणं त्वया कृतमरिन्दम । अनेन च भवान्प्राप्तो धर्मस्यायतनं महत् ॥ १३ ॥
प्लावयस्व त्वमात्मानं नरोत्तम सदोचिते । सलिले पुरुषश्रेष्ठ शुचिः पुण्यफलो भव ॥ १४ ॥
पितामहानां सर्वेषां कुरुष्व सलिलक्रियाम् । स्वस्ति तेस्तु गमिष्यामि स्वं लोकं गम्यतां नृप ॥ १५ ॥
इत्येवमुक्त्वा देवेशः सर्वलोकपितामहः । यथागतं तथागच्छद्देवलोकं महायशाः ॥ १६ ॥
भगीरथस्तु राजर्षिः कृत्वा सलिलमुत्तमम् । यथाक्रमं यथान्यायं सागराणां महायशाः ॥ १७ ॥
कृतोदकः शुची राजा स्वपुरं प्रविवेश ह । समृद्धार्थो नरश्रेष्ठ स्वराज्यं प्रशशास ह ॥ १८ ॥
प्रमुमोद च लोकस्तं नृपमासाद्य राघव । नष्टशोकः समृद्धार्थो बभूव विगतज्वरः ॥ १९ ॥
एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया । स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते सन्ध्याकालोऽतिवर्तते ॥ २० ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वर्ग्यमथापि च । यः श्रावयति विप्रेषु क्षत्रियेष्वितरेषु च ॥ २१ ॥
प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रीयन्ते दैवतानि च । इदमाख्यानमायुष्यं गङ्गावतरणं शुभम् ॥ २२ ॥
यः शृणोति च काकुत्स्थ सर्वान्कामानवाप्नुयात् । सर्वे पापाः प्रणश्यन्ति आयुः कीर्तिश्च वर्धते ॥२३॥
[१३९३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ।

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः । विस्मयं परमं गत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥
अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन्कथितं परमं त्वया । गङ्गावतरणं पुण्यं सागरस्यापि पूरणम् ॥ २ ॥
क्षणभूतेव नौ रात्रिः संवृत्तेयं परन्तप । इमां चिन्तयतः सर्वां निखिलेन कथां तव ॥ ३ ॥
तस्य सा शर्वरी सर्वा मम सौमित्रिणा सह । जगाम चिन्तयानस्य विश्वामित्र कथां शुभाम् ॥ ४ ॥
ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं तपोधनम् । उवाच राघवो वाक्यं कृताह्निकमरिन्दमः ॥ ५ ॥
गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमाद्भुतम् । तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ॥ ६ ॥
नौरेषा हि सुखास्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणाम् । भगवन्तमिह प्राप्तं ज्ञात्वा त्वरितमागता ॥ ७ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः । संतारं कारयामास सर्षिसङ्घस्य कौशिकः ॥ ८ ॥
उत्तरं तीरमासाद्य संपूज्यर्षिगणं ततः । गङ्गाकूले निविष्टास्ते विशालां ददृशुः पुरीम् ॥ ९ ॥
ततो मुनिवरस्तूर्णं जगाम सहराघवः । विशालां नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गोपमां तदा ॥ १० ॥
अथ रामो महाप्राज्ञो विश्वामित्रं महामुनिम् । पप्रच्छ प्राञ्जलिर्भूत्वा विशालामुत्तमां पुरीम् ॥ ११ ॥
कतमो राजवंशोऽयं विशालायां महामुने । श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते परं कौतूहलं हि मे ॥ १२ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुङ्गवः । आख्यातुं तत्समारेभे विशालायाः पुरातनम् ॥ १३ ॥
श्रूयतां राम शक्रस्य कथां कथयतः श्रुताम् । अस्मिन्देशे हि यद्वृत्तं शृणु तत्त्वेन राघव ॥ १४ ॥
पूर्वं कृतयुगे राम दितेः पुत्रा महाबलाः । अदितेश्च महाभागा वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १५ ॥
ततस्तेषां नरव्याघ्र बुद्धिरासीन्महात्मनाम् । अमरा विजराश्चैव कथं स्यामो निरामयाः ॥ १६ ॥
तेषां चिन्तयतां तत्र बुद्धिरासीद्विपश्चिताम् । क्षीरोदमथनं कृत्वा रसं प्राप्स्याम तत्र वै ॥ १७ ॥
ततो निश्चित्य मथनं योक्त्रं कृत्वा च वासुकिम् । मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुरमितौजसः ॥ १८ ॥
अथ वर्षसहस्रेण योक्त्रसर्पशिरांसि च । वमन्तोतिविषं तत्र ददंशुर्दशनैः शिलाः ॥ १९ ॥
उत्पपाताग्निसंकाशं हालाहलमहाविषम् । तेन दग्धं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ २० ॥
अथ देवा महादेवं शंकरं शरणार्थिनः । जग्मुः पशुपतिं रुद्रं त्राहि त्राहीति तुष्टुवुः ॥ २१ ॥
एवमुक्तस्ततो देवैर्देवदेवेश्वरः प्रभुः । प्रादुरासीत्ततोत्रैव शङ्खचक्रधरो हरिः ॥ २२ ॥
उवाचैनं स्मितं कृत्वा रुद्रं शूलधरं हरिः । दैवतैर्मथ्यमाने तु यत्पूर्वं समुपस्थितम् ॥ २३ ॥
तत्त्वदीयं सुरश्रेष्ठ सुराणामग्रतो हि यत् । अग्रपूजामिह स्थित्वा गृहाणेदं विषं प्रभो ॥ २४ ॥
इत्युक्त्वा च सुरश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत । देवतानां भयं दृष्ट्वा श्रुत्वा वाक्यं तु शार्ङ्गिणः ॥ २५ ॥
हालाहलं विषं घोरं संजग्राहामृतोपमम् । देवान्विसृज्य देवेशो जगाम भगवान्हरः ॥ २६ ॥
ततो देवासुराः सर्वे ममन्थू रघुनन्दन । प्रविवेशाथ पातालं मन्थानः पर्वतोत्तमः ॥ २७ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वास्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् । त्वं गतिः सर्वभूतानां विशेषेण दिवौकसाम् ॥ २८ ॥
पालयास्मान्महाबाहो गिरिमुद्धर्तुमर्हसि । इति श्रुत्वा हृषीकेशः कामठं रूपमास्थितः ॥ २९ ॥
पर्वतं पृष्ठतः कृत्वा शिश्ये तत्रोदधौ हरिः । पर्वताग्रं तु लोकात्मा हस्तेनाक्रम्य केशवः ॥ ३० ॥
देवानां मध्यतः स्थित्वा ममन्थ पुरुषोत्तमः । अथ वर्षसहस्रेण आयुर्वेदमयः पुमान् ॥ ३१ ॥
उदतिष्ठत्सुधर्मात्मा सदण्डः सकमण्डलुः । अथ धन्वन्तरिर्नाम अप्सराश्च सुवर्चसः ॥ ३२ ॥
अप्सु निर्मथनादेव रसात्तस्माद्वरस्त्रियः । उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादप्सरसोभवन् ॥ ३३ ॥
षष्टिः कोट्योभवंस्तासामप्सराणां सुवर्चसाम् । असंख्येयास्तु काकुत्स्थ यास्तासां परिचारिकाः ॥३४॥
न ताः स्म प्रतिगृह्णन्ति सर्वे ते देवदानवाः । अप्रतिग्रहणादेव ता वै साधारणाः स्मृताः ॥ ३५ ॥
वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुनन्दन । उत्पपात महाभागा मार्गमाणा परिग्रहम् ॥ ३६ ॥
दितेः पुत्रा न तां राम जगृहुर्वरुणात्मजाम् । अदितेस्तु सुता वीर जगृहुस्तामनिन्दिताम् ॥ ३७ ॥
असुरास्तेन दैतेयाः सुरास्तेनादितेः सुताः । हृष्टाः प्रमुदिताश्चासन्वारुणीग्रहणात्सुराः ॥ ३८ ॥
उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठो मणिरत्नं च कौस्तुभम् । उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ तथैवामृतमुत्तमम् ॥ ३९ ॥
अथ तस्य कृते राम महानासीत्कुलक्षयः । अदितेस्तु ततः पुत्रा दितिपुत्रानयोधयन् ॥ ४० ॥
एकतामगमन्सर्वे असुरा राक्षसैः सह । युद्धमासीन्महाघोरं वीरत्रैलोक्यमोहनम् ॥ ४१ ॥
यदा क्षयं गतं सर्वं तदा विष्णुर्महाबलः । अमृतं सोहरत्तूर्णं मायामास्थाय मोहिनीम् ॥ ४२ ॥
ये गताभिमुखं विष्णुमक्षरं पुरुषोत्तमम् । संपिष्टास्ते तदा युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ४३ ॥
अदितेरात्मजा वीरा दितेः पुत्रान्निजघ्निरे । अस्मिन्घोरे महायुद्धे दैतेयादित्ययोर्भृशम् ॥ ४४ ॥
निहत्य दितिपुत्रांस्तु राज्यं प्राप्य पुरन्दरः । शशास मुदितो लोकान्सर्षिसङ्घान्सचारणान् ॥ ४५ ॥
[१४३८]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशः सर्गः ।

हतेषु तेषु पुत्रेषु दितिः परमदुःखिता । मारीचं कश्यपं नाम भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
हतपुत्रास्मि भगवंस्तव पुत्रैर्महात्मभिः । शक्रहन्तारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोर्जितम् ॥ २ ॥
साहं तपश्चरिष्यामि गर्भं मे दातुमर्हसि । ईश्वरं शक्रहन्तारं त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः कश्यपस्तदा । प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखिताम् ॥ ४ ॥
एवं भवतु भद्रं ते शुचिर्भव तपोधने । जनयिष्यसि पुत्रं त्वं शक्रहन्तारमाहवे ॥ ५ ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शुचिर्यदि भविष्यसि । पुत्रं त्रैलोक्यहन्तारं मत्तस्त्वं जनयिष्यसि ॥ ६ ॥
एवमुक्त्वा महातेजाः पाणिना संममार्ज ताम् । तामालभ्य ततः स्वस्ति इत्युक्त्वा तपसे ययौ ॥ ७ ॥
गते तस्मिन्नरश्रेष्ठ दितिः परमहर्षिता । कुशप्लवं समासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ८ ॥
तपस्तस्यां हि कुर्वन्त्यां परिचर्यां चकार ह । सहस्राक्षो नरश्रेष्ठ परया गुणसंपदा ॥ ९ ॥
अग्निं कुशान्काष्ठमपः फलं मूलं तथैव च । न्यवेदयत्सहस्राक्षो यच्चान्यदपि काङ्क्षितम् ॥ १० ॥
गात्रसंवाहनैश्चैव श्रमापनयनैस्तथा । शक्रः सर्वेषु कालेषु दितिं परिचचार ह ॥ ११ ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे सा दशोने रघुनन्दन । दितिः परमसंहृष्टा सहस्राक्षमथाब्रवीत् ॥ १२ ॥
तपश्चरन्त्या वर्षाणि दश वीर्यवतां वर । अवशिष्टानि भद्रं ते भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः ॥ १३ ॥
यमहं त्वत्कृते पुत्र तमाधास्ये जयोत्सुकम् । त्रैलोक्यविजयं पुत्र सह भोक्ष्यसि विज्वरः ॥ १४ ॥
याचितेन सुरश्रेष्ठ पित्रा तव महात्मना । वरो वर्षसहस्रान्ते मम दत्तः सुतं प्रति ॥ १५ ॥
इत्युक्त्वा च दितिस्तत्र प्राप्ते मध्यन्दिनेश्वरे । निद्रयापहृता देवी पादौ कृत्वाथ शीर्षतः ॥ १६ ॥
दृष्ट्वा तामशुचिं शक्रः पादयोः कृतमूर्धजाम् । शिरःस्थाने कृतौ पादौ जहास च मुमोद च ॥ १७ ॥
तस्याः शरीरविवरं प्रविवेश पुरन्दरः । गर्भं च सप्तधा राम चिच्छेद परमात्मवान् ॥ १८ ॥
भिद्यमानस्ततो गर्भो वज्रेण शतपर्वणा । रुरोद सुस्वरं राम ततो दितिरबुध्यत ॥ १९ ॥
मा रुदो मा रुदश्चेति गर्भं शक्रोऽभ्यभाषत । बिभेद च महातेजा रुदन्तमपि वासवः ॥ २० ॥
न हन्तव्यं न हन्तव्यमित्येव दितिरब्रवीत् । निष्पपात ततः शक्रो मातुर्वचनगौरवात् ॥ २१ ॥
प्राञ्जलिर्वज्रसहितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत । अशुचिर्देवि सुप्तासि पादयोः कृतमूर्धजा ॥ २२ ॥
तदन्तरमहं लब्ध्वा शक्रहन्तारमाहवे । अभिन्दं सप्तधा देवि तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ २३ ॥ [१४६१]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशः सर्गः ।

सप्तधा तु कृते गर्भे दितिः परमदुःखिता । सहस्राक्षं दुराधर्षं वाक्यं सानुनयाब्रवीत् ॥ १ ॥
ममापराधाद्गर्भोऽयं सप्तधा शकलीकृतः । नापराधी हि देवेश तवात्र बलसूदन ॥ २ ॥
प्रियं त्वत्कृतमिच्छामि मम गर्भविपर्यये । मरुतां सप्त सप्तानां स्थानपाला भवन्तु ते ॥ ३ ॥
वातस्कन्धा इमे सप्त चरन्तु दिवि पुत्रक । मारुता इति विख्याता दिव्यरूपा ममात्मजाः ॥ ४ ॥
ब्रह्मलोकं चरत्वेक इन्द्रलोकं तथापरः । दिव्यवायुरिति ख्यातस्तृतीयोऽपि महायशाः ॥ ५ ॥
चत्वारस्तु सुरश्रेष्ठ दिशो वै तव शासनात् । संचरिष्यन्ति भद्रं ते कालेन हि ममात्मजाः ॥ ६ ॥
त्वत्कृतेनैव नाम्ना वै मारुता इति विश्रुताः । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः ॥ ७ ॥
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यमितीदं बलसूदनः । सर्वमेतद्यथोक्तं ते भविष्यति न संशयः ॥ ८ ॥

विचरिष्यन्ति भद्रं ते देवरूपास्तवात्मजाः । एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातापुत्रौ तपोवने ॥ ९ ॥
जग्मतुस्त्रिदिवं राम कृतार्थाविति नः श्रुतम् । एष देशः स काकुत्स्थ महेन्द्राध्युषितः पुरा ॥ १० ॥
दितिं यत्र तपःसिद्धामेवं परिचचार सः । इक्ष्वाकोस्तु नरव्याघ्र पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ११ ॥
अलम्बुषायामुत्पन्नो विशाल इति विश्रुतः । तेन चासीदिह स्थाने विशालेति पुरी कृता ॥ १२ ॥
विशालस्य सुतो राम हेमचन्द्रो महाबलः । सुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः ॥ १३ ॥
सुचन्द्रतनयो राम धूम्राश्व इति विश्रुतः । धूम्राश्वतनयश्चापि सृञ्जयः समपद्यत ॥ १४ ॥
सृञ्जयस्य सुतः श्रीमान्सहदेवः प्रतापवान् । कुशाश्वः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ॥ १५ ॥
कुशाश्वस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रतापवान् । सोमदत्तस्य पुत्रस्तु काकुत्स्थ इति विश्रुतः ॥ १६ ॥
तस्य पुत्रो महातेजाः संप्रत्येष पुरीमिमाम् । आवसत्परमप्रख्यः सुमतिर्नाम दुर्जयः ॥ १७ ॥
इक्ष्वाकोस्तु प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः । दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १८ ॥
इहाद्य रजनीमेकां सुखं स्वप्स्यामहे वयम् । श्वःप्रभाते नरश्रेष्ठ जनकं द्रष्टुमर्हसि ॥ १९ ॥
सुमतिस्तु महातेजा विश्वामित्रमुपागतम् । श्रुत्वा नरवरश्रेष्ठः प्रत्यागच्छन्महायशाः ॥ २० ॥
पूजां च परमां कृत्वा सोपाध्यायः सबान्धवः । प्राञ्जलिः कुशलं पृष्ट्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ २१ ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं मुने । संप्राप्तो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मम ॥२२॥ [१४८३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशः सर्गः ।

पृष्ट्वा तु कुशलं तत्र परस्परसमागमे । कथान्ते सुमतिर्वाक्यं व्याजहार महामुनिम् ॥ १ ॥
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ । गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ २ ॥
पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणधनुर्धरौ । अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ ३ ॥
यदृच्छयेव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ । कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ ४ ॥
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् । परस्परेण सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥ ५ ॥
किमर्थं च नरश्रेष्ठौ संप्राप्तौ दुर्गमे पथि । वरायुधधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ६ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं न्यवेदयत् । विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राजा परमविस्मितः ॥ ७ ॥
अतिथी परमं प्राप्तौ पुत्रौ दशरथस्य तौ । पूजयामास विधिवत्सत्कारार्हौ महाबलौ ॥ ८ ॥
ततः परमसत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवौ । उष्य तत्र निशामेकां जग्मतुर्मिथिलां ततः ॥ ९ ॥
तां दृष्ट्वा मुनयः सर्वे जनकस्य पुरीं शुभाम् । साधु साध्विति शंसन्तो मिथिलां समपूजयन् ॥ १० ॥
मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः । पुराणं निर्जनं रम्यं पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥ ११ ॥
इदमाश्रमसंकाशं किं न्विदं मुनिवर्जितम् । श्रोतुमिच्छामि भगवन्कस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ १२ ॥
तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः । प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १३ ॥
हन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्त्वेन राघव । यस्यैतदाश्रमपदं शप्तं कोपान्महात्मनः ॥ १४ ॥
गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महात्मनः । आश्रमो दिव्यसंकाशः सुरैरपि सुपूजितः ॥ १५ ॥
स चात्र तप आतिष्ठदहल्यासहितः पुरा । वर्षपूगान्यनेकानि राजपुत्र महायशः ॥ १६ ॥
तस्यान्तरं विदित्वा च सहस्राक्षः शचीपतिः । मुनिवेषधरो भूत्वा अहल्यामिदमब्रवीत् ॥ १७ ॥
ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते । संगमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥ १८ ॥

मुनिवेषं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन । मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥ १९ ॥
अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरात्मना । कृतार्थास्मि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥ २० ॥
आत्मानं मां च देवेश सर्वथा रक्ष गौतमात् । इन्द्रस्तु प्रहसन्वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥
सुश्रोणि परितुष्टोस्मि गमिष्यामि यथागतम् । एवं संगम्य तु तदा निश्चक्रामोटजात्ततः ॥ २२ ॥
स संभ्रमात्त्वरन्राम शङ्कितो गौतमं प्रति । गौतमं स ददर्शाथ प्रविशन्तं महामुनिम् ॥ २३ ॥
देवदानवदुर्धर्षं तपोबलसमन्वितम् । तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलम् ॥ २४ ॥
गृहीतसमिधं तत्र सकुशं मुनिपुङ्गवम् । दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो विषण्णवदनोभवत् ॥ २५ ॥
अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः । दुर्वृत्तं वृत्तसंपन्नो रोषाद्वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥
मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्मते । अकर्तव्यमिदं यस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि ॥ २७ ॥
गौतमेनैवमुक्तस्य सुरोषेण महात्मना । पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् ॥ २८ ॥
तथा शप्त्वा च वै शक्रं भार्यामपि च शप्तवान् । इह वर्षसहस्राणि बहूनि निवसिष्यसि ॥ २९ ॥
वातभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी । अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमेस्मिन्वसिष्यसि ॥ ३० ॥
यदा त्वेतद्वनं घोरं रामो दशरथात्मजः । आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥ ३१ ॥
तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता । मत्सकाशं मुदा युक्ता स्वं वपुर्धारयिष्यसि ॥ ३२ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीम् । इममाश्रममुत्सृज्य सिद्धचारणसेविते ॥
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः ॥ ३३ ॥ [१५१७]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशः सर्गः ।

अफलस्तु ततः शक्रो देवानग्निपुरोगमान् । अब्रवीत्त्रस्तनयनः सिद्धगन्धर्वचारणान् ॥ १ ॥
कुर्वता तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः । क्रोधमुत्पाद्य हि मया सुरकार्यमिदं कृतम् ॥ २ ॥
अफलोस्मि कृतस्तेन क्रोधात्सा च निराकृता । शापमोक्षेण महता तपोस्यापहृतं मया ॥ ३ ॥
तन्मां सुरवराः सर्वे सर्षिसंघाः सचारणाः । सुरकार्यकरं यूयं सफलं कर्तुमर्हथ ॥ ४ ॥
शतक्रतोर्वचः श्रुत्वा देवाः साग्निपुरोगमाः । पितृदेवानुपेत्याहुः सर्वे सह मरुद्गणैः ॥ ५ ॥
अयं मेषः सवृषणः शक्रो ह्यवृषणः कृतः । मेषस्य वृषणौ गृह्य शक्रायाशु प्रयच्छत ॥ ६ ॥
अफलस्तु कृतो मेषः परां तुष्टिं प्रदास्यति । भवतां हर्षणार्थं च ये च दास्यन्ति मानवाः ॥ ७ ॥
अक्षयं हि फलं तेषां यूयं दास्यथ पुष्कलम् । अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः ॥ ८ ॥
उत्पाट्य मेषवृषणौ सहस्राक्षे न्यवेशयन् । तदाप्रभृति काकुत्स्थ पितृदेवाः समागताः ॥ ९ ॥
अफलान्भुञ्जते मेषान्फलैस्तेषामयोजयन् । इन्द्रस्तु मेषवृषणस्तदाप्रभृति राघव ॥ १० ॥
गौतमस्य प्रभावेण तपसा च महात्मनः । तदागच्छ महातेज आश्रमं पुण्यकर्मणः ॥ ११ ॥
तारयैनां महाभागामहल्यां देवरूपिणीम् । विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ॥ १२ ॥
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य आश्रमं प्रविवेश ह । ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभाम् ॥ १३ ॥
लोकैरपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः । प्रयत्नान्निर्मितां धात्रा दिव्यां मायामयीमिव ॥ १४ ॥
धूमेनाभिपरीताङ्गीं दीप्तामग्निशिखामिव । सतुषाराबृतां साभ्रां पूर्णचन्द्रप्रभामिव ॥ १५ ॥
मध्येम्भसो दुराधर्षां दीप्तां सूर्यप्रभामिव । सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह ॥ १६ ॥
त्रयाणामपि लोकानां यावद्रामस्य दर्शनम् । शापस्यान्तमुपागम्य तेषां दर्शनमागता ॥ १७ ॥

राघवौ तु तदा तस्याः पादौ जगृहतुर्मुदा । स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा हि तौ ॥ १८ ॥
पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं चकार सुसमाहिता । प्रतिजग्राह काकुत्स्थो विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १९ ॥
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिःस्वनैः । गन्धर्वाप्सरसां चैव महानासीत्समुत्सवः ॥ २० ॥
साधु साध्विति देवास्तामहल्यां समपूजयन् । तपोबलविशुद्धाङ्गीं गौतमस्य वशानुगाम् ॥ २१ ॥
गौतमोपि महातेजा अहल्यासहितः सुखी । रामं संपूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपाः ॥ २२ ॥
रामोपि परमां पूजां गौतमस्य महामुनेः । सकाशाद्विधिवत्प्राप्य जगाम मिथिलां ततः ॥२३॥ [१५४०]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकोनपञ्चाशत्तमः सर्गः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशः सर्गः ।

ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामः सौमित्रिणा सह । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ १ ॥
रामस्तु मुनिशार्दूलमुवाच सहलक्ष्मणः । साध्वी यज्ञसमृद्धिर्हि जनकस्य महात्मनः ॥ २ ॥
बहूनीह सहस्राणि नानादेशनिवासिनाम् । ब्राह्मणानां महाभाग वेदाध्ययनशालिनाम् ॥ ३ ॥
ऋषिवाटाश्च दृश्यन्ते शकटीशतसंकुलाः । देशो विधीयतां ब्रह्मन्यत्र वत्स्यामहे वयम् ॥ ४ ॥
रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः । निवासमकरोद्देशे विविक्ते सलिलान्विते ॥ ५ ॥
विश्वामित्रमनुप्राप्तं श्रुत्वा नृपवरस्तदा । शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितः ॥ ६ ॥
ऋत्विजोपि महात्मानस्त्वर्घ्यमादाय सत्वरम् । प्रत्युज्जगाम सहसा विनयेन समन्वितः ॥ ७ ॥
विश्वामित्राय धर्मेण ददौ धर्मपुरस्कृतम् । प्रतिगृह्य तु तां पूजां जनकस्य महात्मनः ॥ ८ ॥
पप्रच्छ कुशलं राज्ञो यज्ञस्य च निरामयम् । स तांश्चाथ मुनीन्पृष्ट्वा सोपाध्यायपुरोधसः ॥ ९ ॥
यथार्हमृषिभिः सर्वैः समागच्छत्प्रहृष्टवत् । अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिरभाषत ॥ १० ॥
आसने भगवानास्तां सहैभिर्मुनिपुंगवैः । जनकस्य वचः श्रुत्वा निषसाद महामुनिः ॥ ११ ॥
पुरोधा ऋत्विजश्चैव राजा च सहमन्त्रिभिः । आसनेषु यथान्यायमुपविष्टाः समन्ततः ॥ १२ ॥
दृष्ट्वा स नृपतिस्तत्र विश्वामित्रमथाब्रवीत् । अद्य यज्ञसमृद्धिर्मे सफला दैवतैः कृता ॥ १३ ॥
अद्य यज्ञफलं प्राप्तं भगवद्दर्शनान्मया । धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ॥ १४ ॥
यज्ञोपसदनं ब्रह्मन्प्राप्तोसि मुनिभिः सह । द्वादशाहं तु ब्रह्मर्षे दीक्षामाहुर्मनीषिणः ॥ १५ ॥
ततो भागार्थिनो देवान्द्रष्टुमर्हसि कौशिक । इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा ॥ १६ ॥
पुनस्तं परिपप्रच्छ प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः । इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ॥ १७ ॥
गजतुल्यगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ । अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ १८ ॥
यदृच्छयेव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ । कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ १९ ॥
वरायुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने । भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ॥ २० ॥
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः । काकपक्षधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २१ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः । न्यवेदयदमेयात्मा पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ २२ ॥
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा । तत्रागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनम् ॥ २३ ॥
अहल्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमम् । महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा ॥ २४ ॥
एतत्सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने । निवेद्य विरराामाथ विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २५ ॥ [१५६५]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशः सर्गः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः । हृष्टरोमा महातेजाः शतानन्दो महातपाः ॥ १ ॥
गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा द्योतितप्रभः । रामसंदर्शनादेव परं विस्मयमागतः ॥ २ ॥
एतौ निषण्णौ संप्रेक्ष्य शतानन्दो नृपात्मजौ । सुखासीनौ मुनिश्रेष्ठं विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥
अपि ते मुनिशार्दूल मम माता यशस्विनी । दर्शिता राजपुत्राय तपो दीर्घमुपागता ॥ ४ ॥
अपि रामे महातेजा मम माता यशस्विनी । वन्यैरुपाहरत्पूजां पूजार्हे सर्वदेहिनाम् ॥ ५ ॥
अपि रामाय कथितं यद्वृत्तं तत्पुरातनम् । मम मातुर्महातेजो दैवेन दुरनुष्ठितम् ॥ ६ ॥
अपि कौशिक भद्रं ते गुरुणा मम संगता । मम माता मुनिश्रेष्ठ रामसंदर्शनादितः ॥ ७ ॥
अपि मे गुरुणा रामः पूजितः कुशिकात्मज । इहागतो महातेजाः पूजां प्राप्य महात्मनः ॥ ८ ॥
अपि शान्तेन मनसा गुरुर्मे कुशिकात्मज । इहागतेन रामेण पूजितेनाभिवादितः ॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रो महामुनिः । प्रत्युवाच शतानन्दं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ १० ॥
नातिक्रान्तं मुनिश्रेष्ठ यत्कर्तव्यं कृतं मया । संगता मुनिना पत्नी भार्गवेणेव रेणुका ॥ ११ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । शतानन्दो महातेजा रामं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोसि राघव । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमपराजितम् ॥ १३ ॥
अचिन्त्यकर्मा तपसा ब्रह्मर्षिरमितप्रभः । विश्वामित्रो महातेजा वेत्स्येनं परमां गतिम् ॥ १४ ॥
नास्ति धन्यतरो राम त्वत्तोन्यो भुवि कश्चन । गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तप्तं महत्तपः ॥ १५ ॥
श्रूयतां चाभिधास्यामि कौशिकस्य महात्मनः । यथाबलं यथातत्त्वं तन्मे निगदतः शृणु ॥ १६ ॥
राजासीदेष धर्मात्मा दीर्घकालमरिंदमः । धर्मज्ञः कृतविद्यश्च प्रजानां च हिते रतः ॥ १७ ॥
प्रजापतिसुतस्त्वासीत्कुशो नाम महीपतिः । कुशस्य पुत्रो बलवान्कुशनाभः सुधार्मिकः ॥ १८ ॥
कुशनाभसुतस्त्वासीद्गाधिरित्येव विश्रुतः । गाधेः पुत्रो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९ ॥
विश्वामित्रो महातेजाः पालयामास मेदिनीम् । बहुवर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ २० ॥
कदाचित्तु महातेजा योजयित्वा वरूथिनीम् । अक्षौहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीम् ॥ २१ ॥
नगराणि च राष्ट्राणि सरितश्च महागिरीन् । आश्रमान्क्रमशो राजा विचरन्नाजगाम ह ॥ २२ ॥
वसिष्ठस्याश्रमपदं नानापुष्पलताद्रुमम् । नानामृगगणाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २३ ॥
देवदानवगन्धर्वैः किंनरैरुपशोभितम् । प्रशान्तहरिणाकीर्णं द्विजसंघनिषेवितम् ॥ २४ ॥
ब्रह्मर्षिगणसंकीर्णं देवर्षिगणसेवितम् । तपश्चरणसंसिद्धैरग्निकल्पैर्महात्मभिः ॥ २५ ॥
सततं संकुलं श्रीमद्ब्रह्मकल्पैर्महात्मभिः । अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च शीर्णपर्णाशनैस्तथा ॥ २६ ॥
फलमूलाशनैर्दान्तैर्जितदोषैर्जितेन्द्रियैः । ऋषिभिर्वालखिल्यैश्च जपहोमपरायणैः ॥ २७ ॥
अन्यैर्वैखानसैश्चैव समन्तादुपशोभितम् । वसिष्ठस्याश्रमपदं ब्रह्मलोकमिवापरम् ॥ २८ ॥
ददर्श जयतां श्रेष्ठो विश्वामित्रो महाबलः ॥ २९ ॥ [१५९४]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशः सर्गः ।

तं दृष्ट्वा परमप्रीतो विश्वामित्रो महाबलः । प्रणतो विनयाद्वीरो वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ १ ॥
स्वागतं तव चेत्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना । आसनं चास्य भगवान्वसिष्ठो व्यादिदेश ह ॥ २ ॥

उपविष्टाय च तदा विश्वामित्राय धीमते । यथान्यायं मुनिवरः फलमूलमुपाहरत् ॥ ३ ॥
प्रतिगृह्य तु तां पूजां वसिष्ठाद्राजसत्तमः । तपोग्निहोत्रशिष्येषु कुशलं पर्यपृच्छत ॥ ४ ॥
विश्वामित्रो महातेजा वनस्पतिगणे तदा । सर्वत्र कुशलं प्राह वसिष्ठो राजसत्तमम् ॥ ५ ॥
सुखोपविष्टं राजानं विश्वामित्रं महातपाः । पप्रच्छ जपतां श्रेष्ठो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ॥ ६ ॥
कच्चित्ते कुशलं राजन्कच्चिद्धर्मेण रञ्जयन् । प्रजाः पालयसे राजन्राजवृत्तेन धार्मिक ॥ ७ ॥
कच्चित्ते संभृता भृत्याः कच्चित्तिष्ठन्ति शासने । कच्चित्ते विजिताः सर्वे रिपवो रिपुसूदन ॥ ८ ॥
कच्चिद्बलेषु कोशेषु मित्रेषु च परंतप । कुशलं ते नरव्याघ्र पुत्रपौत्रे तथानघ ॥ ९ ॥
सर्वत्र कुशलं राजा वसिष्ठं प्रत्युदाहरत् । विश्वामित्रो महातेजा वसिष्ठं विनयान्वितम् ॥ १० ॥
कृत्वा तौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ ताः कथास्तदा । मुदा परमया युक्तौ प्रीयेतां तौ परस्परम् ॥ ११ ॥
ततो वसिष्ठो भगवान्कथान्ते रघुनन्दन । विश्वामित्रमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव ॥ १२ ॥
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि बलस्यास्य महाबल । तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं संप्रतीच्छ मे ॥ १३ ॥
सत्क्रियां हि भवानेतां प्रतीच्छतु मया कृताम् । राजंस्त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १४ ॥
एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महामुनिः । कृतमित्यब्रवीद्राजा पूजावाक्येन मे त्वया ॥ १५ ॥
फलमूलेन भगवन्विद्यते यत्तवाश्रमे । पाद्येनाचमनीयेन भगवद्दर्शनेन च ॥ १६ ॥
सर्वथा च महाप्राज्ञ पूजार्हेण सुपूजितः । नमस्तेस्तु गमिष्यामि मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥ १७ ॥
एवं ब्रुवन्तं राजानं वसिष्ठः पुनरेव हि । न्यमन्त्रयत धर्मात्मा पुनःपुनरुदारधीः ॥ १८ ॥
बाढमित्येव गाधेयो वसिष्ठं प्रत्युवाच ह । यथाप्रियं भगवतस्तथास्तु मुनिपुंगव ॥ १९ ॥
एवमुक्तस्तथा तेन वसिष्ठो जपतां वरः । आजुहाव ततः प्रीतः कल्माषीं धूतकल्मषाम् ॥ २० ॥
एह्येहि शबले क्षिप्रं शृणु चापि वचो मम ॥ २१ ॥
सबलस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितोस्म्यहम् । भोजनेन महार्हेण सत्कारं संविधत्स्व मे ॥ २२ ॥
यस्य यस्य यथाकामं षड्रसेष्वभिपूजितम् । तत्सर्वं कामधुग्दिव्ये अभिवर्ष कृते मम ॥ २३ ॥
रसेनान्नेन पानेन लेह्यचोष्येण संयुतम् । अन्नानां निचयं सर्वं सृजस्व शबले त्वर ॥ २४ ॥ [१६१८]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशः सर्गः ।

एवमुक्ता वसिष्ठेन शबला शत्रुसूदन । विदधे कामधुक्कामान्यस्य यस्येप्सितं तथा ॥ १ ॥
इक्षून्मधूंस्तथा लाजान्मैरेयांश्च वरासवान् । पानानि च महार्हाणि भक्ष्यांश्चोच्चावचानपि ॥ २ ॥
उष्णाढ्यस्यौदनस्यात्र राशयः पर्वतोपमाः । मृष्टान्यन्नानि सूपांश्च दधिकुल्यास्तथैव च ॥ ३ ॥
नानास्वादुरसानां च खाण्डवानां तथैव च । भोजनानि सुपूर्णानि गौडानि च सहस्रशः ॥ ४ ॥
सर्वमासीत्सुसंतुष्टं हृष्टपुष्टजनायुतम् । विश्वामित्रबलं राम वसिष्ठेन सुतर्पितम् ॥ ५ ॥
विश्वामित्रो हि राजर्षिर्हृष्टपुष्टस्तदाभवत् । सान्तःपुरवरो राजा सब्राह्मणपुरोहितः ॥ ६ ॥
सामात्यो मन्त्रिसहितः सभृत्यः पूजितस्तदा । युक्तः परमहर्षेण वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥
पूजितोहं त्वया ब्रह्मन्पूजार्हेण सुसत्कृतः । श्रूयतामभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद ॥ ८ ॥
गवां शतसहस्रेण दीयतां शबला मम । रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ॥
तस्मान्मे शबलां देहि ममैषा धर्मतो द्विज ॥ ९ ॥
एवमुक्तस्तु भगवान्वसिष्ठो मुनिपुंगवः । विश्वामित्रेण धर्मात्मा प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १० ॥

नाहं शतसहस्रेण नापि कोटिशतैर्गवाम् । राजन्दास्यामि शबलां राशिभी रजतस्य वा ॥ ११ ॥
न परित्यागमर्हेयं मत्सकाशादरिन्दम । शाश्वती शबला मह्यं कीर्तिरात्मवतो यथा ॥ १२ ॥
अस्यां हव्यं च कव्यं च प्राणयात्रा तथैव च । आयत्तमग्निहोत्रं च बलिर्होमस्तथैव च ॥ १३ ॥
स्वाहाकारवषट्कारौ विद्याश्च विविधास्तथा । आयत्तमत्र राजर्षे सर्वमेतन्न संशयः ॥ १४ ॥
सर्वस्वमेतत्सत्येन मम तुष्टिकरी तथा । कारणैर्बहुभी राजन्न दास्ये शबलां तव ॥ १५ ॥
वसिष्ठेनैवमुक्तस्तु विश्वामित्रोऽब्रवीत्तदा । संरब्धतरमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ १६ ॥
हैरण्यकक्ष्यग्रैवेयान्सुवर्णाङ्कुशभूषितान् । ददामि कुञ्जराणां ते सहस्राणि चतुर्दश ॥ १७ ॥
हैरण्यानां रथानां च श्वेताश्वानां चतुर्युजाम् । ददामि ते शतान्यष्टौ किङ्किणीकविभूषितान् ॥ १८ ॥
हयानां देशजातानां कुलजानां महौजसाम् । सहस्रमेकं दश च ददामि तव सुव्रत ॥ १९ ॥
नानावर्णविभक्तानां वयःस्थानां तथैव च । ददाम्येकां गवां कोटिं शबला दीयतां मम ॥ २० ॥
यावदिच्छसि रत्नानि हिरण्यं वा द्विजोत्तम । तावद्ददामि ते सर्वं दीयतां शबला मम ॥ २१ ॥
एवमुक्तस्तु भगवान्विश्वामित्रेण धीमता । न दास्यामीति शबलां प्राह राजन्कथंचन ॥ २२ ॥
एतदेव हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनम् । एतदेव हि सर्वस्वमेतदेव हि जीवितम् ॥ २३ ॥
दर्शश्च पौर्णमासश्च यज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणाः । एतदेव हि मे राजन्विविधाश्च क्रियास्तथा ॥ २४ ॥
अतोमूलाः क्रियाः सर्वा मम राजन्न संशयः । बहुना किं प्रलापेन न दास्ये कामदोहिनीम् ॥ २५ ॥
[१६४३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशः सर्गः ।

कामधेनुं वसिष्ठोपि यदा न त्यजते मुनिः । तदास्य शबलां राम विश्वामित्रोऽन्वकर्षत ॥ १ ॥
नीयमाना तु शबला राम राज्ञा महात्मना । दुःखिता चिन्तयामास रुदती शोककर्शिता ॥ २ ॥
परित्यक्ता वसिष्ठेन किमहं सुमहात्मना । याहं राजभृतैर्दीना ह्रियेय भृशदुःखिता ॥ ३ ॥
किं मयापकृतं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः । यन्मामनागसं दृष्ट्वा भक्तां त्यजति धार्मिकः ॥ ४ ॥
इति संचिन्तयित्वा तु निःश्वस्य च पुनःपुनः । जगाम वेगेन तदा वसिष्ठं परमौजसम् ॥ ५ ॥
निर्धूय तांस्तदा भृत्याञ्छतशः शत्रुसूदन । जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ॥ ६ ॥
शबला सा रुदन्ती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत् । वसिष्ठस्याग्रतः स्थित्वा रुदन्ती मेघनिःस्वना ॥ ७ ॥
भगवन्किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मणः सुत । यस्माद्राजभटा मां हि नयन्ते त्वत्सकाशतः ॥ ८ ॥
एवमुक्तस्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचनमब्रवीत् । शोकसंतप्तहृदयां स्वसारमिव दुःखिताम् ॥ ९ ॥
न त्वां त्यजामि शबले नापि मेपकृतं त्वया । एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः ॥ १० ॥
नहि तुल्यं बलं मह्यं राजा त्वद्य विशेषतः । बली राजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः पतिरेव च ॥ ११ ॥
इयमक्षौहिणी पूर्णा गजवाजिरथाकुला । हस्तिध्वजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तमः ॥ १२ ॥
एवमुक्ता वसिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत् । वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षिमतुलप्रभम् ॥ १३ ॥
न बलं क्षत्रियस्याहुर्ब्राह्मणा बलवत्तराः । ब्रह्मन्ब्रह्मबलं दिव्यं क्षात्राच्च बलवत्तरम् ॥ १४ ॥
अप्रमेयं बलं तुभ्यं न त्वया बलवत्तरः । विश्वामित्रो महावीर्यस्तेजस्तव दुरासदम् ॥ १५ ॥
नियुङ्क्ष्व मां महातेजस्त्वं ब्रह्मबलसंभृताम् । तस्य दर्पं बलं यत्नं नाशयामि दुरात्मनः ॥ १६ ॥
इत्युक्तस्तु तया राम वसिष्ठस्तु महायशाः । सृजस्वेति तदोवाच बलं परबलार्दनम् ॥ १७ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुरभिः सासृजत्तदा ॥ १८ ॥
तस्या हुंभारवोत्सृष्टाः पह्लवाः शतशो नृप । नाशयन्ति बलं सर्वं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ १९ ॥
स राजा परमक्रुद्धः क्रोधविस्फारितेक्षणः । पह्लवान्नाशयामास शस्त्रैरुच्चावचैरपि ॥ २० ॥
विश्वामित्रार्दितान्दृष्ट्वा पह्लवाञ्छतशस्तदा । भूय एवासृजद्घोराञ्छकान्यवनमिश्रितान् ॥ २१ ॥
तैरासीत्संवृता भूमिः शकैर्यवनमिश्रितैः । प्रभावद्भिर्महावीर्यैर्हेमकिञ्जल्कसंनिभैः ॥ २२ ॥
तीक्ष्णासिपट्टिशधरैर्हेमवर्णाम्बरावृतैः । निर्दग्धं तद्बलं सर्वं प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ २३ ॥
ततोऽस्त्राणि महातेजा विश्वामित्रो मुमोच ह । तैस्ते यवनकाम्बोजा बर्बराश्चाकुलीकृताः ।२४। [१६६७]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशः सर्गः ।

ततस्तानाकुलान्दृष्ट्वा विश्वामित्रास्त्रमोहितान् । वसिष्ठश्चोदयामास कामधुक्सृज योगतः ॥ १ ॥
तस्या हुंकारतो जाताः काम्बोजा रविसंनिभाः । ऊधसश्चाथ संभूता बर्बराः शस्त्रपाणयः ॥ २ ॥
योनिदेशाच्च यवनाः शकृद्देशाच्छकाः स्मृताः । रोमकूपेषु म्लेच्छाश्च हारीताः सकिरातकाः ॥ ३ ॥
तैस्तन्निषूदितं सर्वं विश्वामित्रस्य तत्क्षणात् । सपदातिगजं साश्वं सरथं रघुनन्दन ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा निषूदितं सैन्यं वसिष्ठेन महात्मना । विश्वामित्रसुतानां तु शतं नानाविधायुधम् ॥ ५ ॥
अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धं वसिष्ठं जपतां वरम् । हुंकारेणैव तान्सर्वान्निर्ददाह महानृषिः ॥ ६ ॥
ते साश्वरथपादाता वसिष्ठेन महात्मना । भस्मीकृता मुहूर्तेन विश्वामित्रसुतास्तथा ॥ ७ ॥
दृष्ट्वा विनाशितान्सर्वान्बलं च सुमहायशाः । सव्रीडं चिन्तयाविष्टो विश्वामित्रोऽभवत्तदा ॥ ८ ॥
समुद्र इव निर्वेगो भग्नदंष्ट्र इवोरगः । उपरक्त इवादित्यः सद्यो निष्प्रभतां गतः ॥ ९ ॥
हतपुत्रबलो दीनो लूनपक्ष इव द्विजः । हतसर्वबलोत्साहो निर्वेदं समपद्यत ॥ १० ॥
स पुत्रमेकं राज्याय पालयेति नियुज्य च । पृथिवीं क्षत्रधर्मेण वनमेवाभ्यपद्यत ॥ ११ ॥
स गत्वा हिमवत्पार्श्वं किंनरोरगसेविते । महादेवप्रसादार्थं तपस्तेपे महातपाः ॥ १२ ॥
केनचित्त्वथ कालेन देवेशो वृषभध्वजः । दर्शयामास वरदो विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १३ ॥
किमर्थं तप्यसे राजन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् । वरदोऽस्मि वरो यस्ते काङ्क्षितः सोऽभिधीयताम् ॥ १४ ॥
एवमुक्तस्तु देवेन विश्वामित्रो महातपाः । प्रणिपत्य महादेवं विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ॥ १५ ॥
यदि तुष्टो महादेव धनुर्वेदो ममानघ । साङ्गोपाङ्गोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयताम् ॥ १६ ॥
यानि देवेषु चास्त्राणि दानवेषु महर्षिषु । गन्धर्वयक्षरक्षःसु प्रतिभान्तु ममानघ ॥ १७ ॥
तव प्रसादाद्भवतु देवदेव ममेप्सितम् । एवमस्त्विति देवेशो वाक्यमुक्त्वा गतस्तदा ॥ १८ ॥
प्राप्य चास्त्राणि देवेशाद्विश्वामित्रो महाबलः । दर्पेण महता युक्तो दर्पपूर्णोऽभवत्तदा ॥ १९ ॥
विवर्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि । हतं मेने तदा राम वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ २० ॥
ततो गत्वाश्रमपदं मुमोचास्त्राणि पार्थिवः । यैस्तत्तपोवनं नाम निर्दग्धं चास्त्रतेजसा ॥ २१ ॥
उदीर्यमाणमस्त्रं तद्विश्वामित्रस्य धीमतः । दृष्ट्वा विप्रद्रुता भीता मुनयः शतशो दिशः ॥ २२ ॥
वसिष्ठस्य च ये शिष्या ये च वै मृगपक्षिणः । विद्रवन्ति भयाद्भीता नानादिग्भ्यः सहस्रशः ॥ २३ ॥
वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्यमासीन्महात्मनः । मुहूर्तमिव निःशब्दमासीदीरिणसंनिभम् ॥ २४ ॥
वदतो वै वसिष्ठस्य मा भैरिति मुहुर्मुहुः । नाशयाम्यद्य गाधेयं नीहारमिव भास्करः ॥ २५ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः । विश्वामित्रं तदा वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥

आश्रमं चिरसंवृद्धं यद्विनाशितवानसि । दुराचारो हि यन्मूढस्तस्मात्त्वं न भविष्यसि ॥ २७ ॥
इत्युक्त्वा परमक्रुद्धो दण्डमुद्यम्य सत्वरः । विधूम इव कालाग्निर्यमदण्डमिवापरम् ॥ २८ ॥ [१६९५]
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशः सर्गः ।

एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः । आग्नेयमस्त्रमुद्दिश्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १ ॥
ब्रह्मदण्डं समुद्यम्य कालदण्डमिवापरम् । वसिष्ठो भगवान्क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥
क्षत्रबन्धो स्थितोस्म्येष यद्बलं तद्विदर्शय । नाशयाम्यद्य ते दर्पं शस्त्रस्य तव गाधिज ॥ ३ ॥
क्व च ते क्षत्रियबलं क्व च ब्रह्मबलं महत् । पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांसन ॥ ४ ॥
तस्यास्त्रं गाधिपुत्रस्य घोरमाग्नेयमुत्तमम् । ब्रह्मदण्डेन तच्छान्तमग्नेर्वेग इवाम्भसा ॥ ५ ॥
वारुणं चैव रौद्रं च ऐन्द्रं पाशुपतं तथा । ऐषिकं चापि चिक्षेप कुपितो गाधिनन्दनः ॥ ६ ॥
मानवं मोहनं चैव गान्धर्वं स्वापनं तथा । जृम्भणं मोहनं चैव संतापनविलापने ॥ ७ ॥
शोषणं दारणं चैव वज्रमस्त्रं सुदुर्जयम् । ब्रह्मपाशं कालपाशं वारुणं पाशमेव च ॥ ८ ॥
पिनाकमस्त्रं दयितं शुष्कार्द्रे अशनी तथा । दण्डास्त्रमथ पैशाचं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ९ ॥
धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैव च । वायव्यं मथनं चैव अस्त्रं हयशिरस्तथा ॥ १० ॥
शक्तिद्वयं च चिक्षेप कङ्कालं मुसलं तथा । वैद्याधरं महास्त्रं च कालास्त्रमथ दारुणम् ॥ ११ ॥
त्रिशूलमस्त्रं घोरं च कापालमथ कङ्कणम् । एतान्यस्त्राणि चिक्षेप सर्वाणि रघुनन्दन ॥ १२ ॥
वसिष्ठे जपतां श्रेष्ठे तदद्भुतमिवाभवत् । तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मणः सुतः ॥ १३ ॥
तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं क्षिप्तवान्गाधिनन्दनः । तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा देवाः साग्निपुरोगमाः ॥ १४ ॥
देवर्षयश्च संभ्रान्ता गन्धर्वाः समहोरगाः । त्रैलोक्यमासीत्संत्रस्तं ब्रह्मास्त्रे समुदीरिते ॥ १५ ॥
तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्मं ब्राह्मेण तेजसा । वसिष्ठो ग्रसते सर्वं ब्रह्मदण्डेन राघव ॥ १६ ॥
ब्रह्मास्त्रं ग्रसमानस्य वसिष्ठस्य महात्मनः । त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत्सुदारुणम् ॥ १७ ॥
रोमकूपेषु सर्वेषु वसिष्ठस्य महात्मनः । मरीच्य इव निष्पेतुरग्नेर्धूमाकुलार्चिषः ॥ १८ ॥
प्राज्वलद्ब्रह्मदण्डश्च वसिष्ठस्य करोद्यतः । विधूम इव कालाग्नेर्यमदण्ड इवापरः ॥ १९ ॥
ततोस्तुवन्मुनिगणा वसिष्ठं जपतां वरम् । अमोघं ते बलं ब्रह्मंस्तेजो धारय तेजसा ॥ २० ॥
निगृहीतस्त्वया ब्रह्मन्विश्वामित्रो महाबलः । अमोघं ते बलं श्रेष्ठ लोकाः सन्तु गतव्यथाः ॥ २१ ॥
एवमुक्तो महातेजाः शमं चक्रे महातपाः । विश्वामित्रो विनिकृतो विनिःश्वस्येदमब्रवीत् ॥ २२ ॥
धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् । एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥ २३ ॥
तदेतत्प्रसमीक्ष्याहं प्रसन्नेन्द्रियमानसः । तपो महत्समास्थास्ये यद्वै ब्रह्मत्वकारणम् ॥ २४ ॥ [१७१९]
इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशः सर्गः ।

ततः संतप्तहृदयः स्मरन्निग्रहमात्मनः । विनिःश्वस्य विनिःश्वस्य कृतवैरो महात्मना ॥ १ ॥
स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह राघव । तताप परमं घोरं विश्वामित्रो महातपाः ॥ २ ॥

फलमूलाशनो दान्तश्चचार परमं तपः । अथास्य जज्ञिरे पुत्राः सत्यधर्मपरायणाः ॥ ३ ॥
हविष्पन्दो मधुष्पन्दो दृढनेत्रो महारथः । पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् । जिता राजर्षिलोकास्ते तपसा कुशिकात्मज ॥ ५ ॥
अनेन तपसा त्वां हि राजर्षिरिति विद्महे । एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सहदैवतैः ॥ ६ ॥
त्रिविष्टपं ब्रह्मलोकं लोकानां परमेश्वरः । विश्वामित्रोपि तच्छ्रुत्वा ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ॥ ७ ॥
दुःखेन महताविष्टः समन्युरिदमब्रवीत् । तपश्च सुमहत्तप्तं राजर्षिरिति मां विदुः ॥ ८ ॥
देवाः सर्षिगणाः सर्वे नास्ति मन्ये तपःफलम् । एवं निश्चित्य मनसा भूय एव महातपाः ॥ ९ ॥
तपश्चचार धर्मात्मा काकुत्स्थ परमात्मवान् । एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ १० ॥
त्रिशङ्कुरिति विख्यात इक्ष्वाकुकुलवर्धनः । तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना यजेयमिति राघव ॥ ११ ॥
गच्छेयं स्वशरीरेण देवतानां परां गतिम् । वसिष्ठं स समाहूय कथयामास चिन्तितम् ॥ १२ ॥
अशक्यमिति चाप्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना । प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन स ययौ दक्षिणां दिशम् ॥ १३ ॥
ततस्तत्कर्मसिद्ध्यर्थं पुत्रांस्तस्य गतो नृपः । वासिष्ठा दीर्घतपसस्तपो यत्र हि तेपिरे ॥ १४ ॥
त्रिशङ्कुस्तु महातेजाः शतं परमभास्वरम् । वसिष्ठपुत्रान्ददृशे तप्यमानान्मनस्विनः ॥ १५ ॥
सोभिगम्य महात्मानः सर्वानेव गुरोः सुतान् । अभिवाद्यानुपूर्वेण ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ॥ १६ ॥
अब्रवीत्स महात्मानः सर्वानेव कृताञ्जलिः । शरणं वः प्रपन्नोहं शरण्याच्छरणं गतः ॥ १७ ॥
प्रत्याख्यातो हि भद्रं वो वसिष्ठेन महात्मना । यष्टुकामो महायज्ञं तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ १८ ॥
गुरुपुत्रानहं सर्वान्नमस्कृत्य प्रसादये । शिरसा प्रणतो याचे ब्राह्मणांस्तपसि स्थितान् ॥ १९ ॥
ते मा भवन्तः सिद्ध्यर्थं याजयन्तु समाहिताः । सशरीरो यथाहं वै देवलोकमवाप्नुयाम् ॥ २० ॥
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन गतिमन्यां तपोधनाः । गुरुपुत्रानृते सर्वान्नाहं पश्यामि कांचन ॥ २१ ॥
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः । तस्मादनन्तरं सर्वे भवन्तो दैवतं मम ॥ २२ ॥ [१७४१]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशः सर्गः ।

ततस्त्रिशङ्कोर्वचनं श्रुत्वा क्रोधसमन्वितम् । ऋषिपुत्रशतं राम राजानमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
प्रत्याख्यातोसि दुर्मेधो गुरुणा सत्यवादिना । तं कथं समतिक्रम्य शाखान्तरमुपेयिवान् ॥ २ ॥
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः । न चातिक्रमितुं शक्यं वचनं सत्यवादिनः ॥ ३ ॥
अशक्यमिति सोवाच वसिष्ठो भगवानृषिः । तं वयं वै समाहर्तुं क्रतुं शक्ताः कथंचन ॥
बालिशस्त्वं नरश्रेष्ठ गम्यतां स्वपुरं पुनः ॥ ४ ॥
याजने भगवाञ्छक्तस्त्रैलोकस्यापि पार्थिव । अवमानं कथं कर्तुं तस्य शक्ष्यामहे वयम् ॥ ५ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधपर्याकुलाक्षरम् । स राजा पुनरेवैतानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥
प्रत्याख्यातो भगवता गुरुपुत्रैस्तथैव हि । अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वस्ति वोस्तु तपोधनाः ॥ ७ ॥
ऋषिपुत्रास्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितम् । शेपुः परमसंक्रुद्धाश्चण्डालत्वं गमिष्यसि ॥ ८ ॥
इत्युक्त्वा ते महात्मानो विविशुः स्वं स्वमाश्रमम् । अथ राज्यां व्यतीतायां राजा चण्डालतां गतः ॥९॥
नीलवस्त्रधरो नीलः पुरुषो ध्वस्तमूर्धजः । चित्यमाल्याङ्गरागश्च आयसाभरणोभवत् ॥ १० ॥
तं दृष्ट्वा मन्त्रिणः सर्वे त्यज्य चण्डालरूपिणम् । प्राद्रवन्सहिता राम पौरा येस्यानुगामिनः ॥ ११ ॥

एको हि राजा काकुत्स्थ जगाम परमात्मवान् । दह्यमानो दिवारात्रं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ १२ ॥
विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतम् । चण्डालरूपिणं राम मुनिः कारुण्यमागतः ॥ १३ ॥
कारुण्यात्स महातेजा वाक्यं परमधार्मिकः । इदं जगाद भद्रं ते राजानं घोरदर्शनम् ॥ १४ ॥
किमागमनकार्यं ते राजपुत्र महाबल । अयोध्याधिपते वीर शापाच्चण्डालतां गतः ॥ १५ ॥
अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य राजा चण्डालतां गतः । अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ १६ ॥
प्रत्याख्यातोस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च । अनवाप्यैव तं कामं मया प्राप्तो विपर्ययः ॥ १७ ॥
सशरीरो दिवं यायामिति मे सौम्यदर्शन । मया चेष्टं क्रतुशतं तच्च नावाप्यते फलम् ॥ १८ ॥
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन । कृच्छ्रेष्वपि गतः सौम्य क्षत्रधर्मेण ते शपे ॥ १९ ॥
यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं प्रजा धर्मेण पालिताः । गुरवश्च महात्मानः शीलवृत्तेन तोषिताः ॥ २० ॥
धर्मे प्रयतमानस्य यज्ञं चाहर्तुमिच्छतः । परितोषं न गच्छन्ति गुरवो मुनिपुंगव ॥ २१ ॥
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् । दैवेनाक्रम्यते सर्वं दैवं हि परमा गतिः ॥ २२ ॥
तस्य मे परमार्तस्य प्रसादमभिकाङ्क्षतः । कर्तुमर्हसि भद्रं ते दैवोपहतकर्मणः ॥ २३ ॥
नान्यां गतिं गमिष्यामि नान्यच्छरणमस्ति मे । दैवं पुरुषकारेण निवर्तयितुमर्हसि ॥ २४ ॥ [१७६५]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमः सर्गः ।

उक्तवाक्यं तु राजानं कृपया कुशिकात्मजः । अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साक्षाच्चण्डालतां गतम् ॥ १ ॥
इक्ष्वाको स्वागतं वत्स जानामि त्वां सुधार्मिकम् । शरणं ते प्रदास्यामि मा भैषीर्नृपपुंगव ॥ २ ॥
अहमामन्त्रये सर्वान्महर्षीन्पुण्यकर्मणः । यज्ञसाह्यकरान्राजंस्ततो यक्ष्यसि निर्वृतः ॥ ३ ॥
गुरुशापकृतं रूपं यदिदं त्वयि वर्तते । अनेन सह रूपेण सशरीरो गमिष्यसि ॥ ४ ॥
हस्तप्राप्तमहं मन्ये स्वर्गं तव नराधिप । यस्त्वं कौशिकमागम्य शरण्यं शरणागतः ॥ ५ ॥
एवमुक्त्वा महातेजाः पुत्रान्परमधार्मिकान् । व्यादिदेश महाप्राज्ञान्यज्ञसंभारकारणात् ॥ ६ ॥
सर्वाञ्छिष्यान्समाहूय वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ७ ॥
सर्वानृषीन्सवासिष्ठानानयध्वं ममाज्ञया । सशिष्यान्सुहृदश्चैव सर्त्विजः सुबहुश्रुतान् ॥ ८ ॥
यदन्यो वचनं ब्रूयान्मद्वाक्यबलचोदितः । तत्सर्वमखिलेनोक्तं ममाख्येयमनादृतम् ॥ ९ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दिशो जग्मुस्तदाज्ञया । आजग्मुरथ देशेभ्यः सर्वेभ्यो ब्रह्मवादिनः ॥ १० ॥
ते च शिष्याः समागम्य मुनिं ज्वलिततेजसम् । ऊचुश्च वचनं सर्वे सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम् ॥ ११ ॥
श्रुत्वा ते वचनं सर्वे समायान्ति द्विजातयः । सर्वदेशेषु चागच्छन्वर्जयित्वा महोदयम् ॥ १२ ॥
वासिष्ठं यच्छतं सर्वं क्रोधपर्याकुलाक्षरम् । यथाह वचनं सर्वं शृणु त्वं मुनिपुङ्गव ॥ १३ ॥
क्षत्रियो याजको यस्य चण्डालस्य विशेषतः । कथं सदसि भोक्तारो हविस्तस्य सुरर्षयः ॥ १४ ॥
ब्राह्मणा वा महात्मानो भुक्त्वा चाण्डालभोजनम् । कथं स्वर्गं गमिष्यन्ति विश्वामित्रेण पालिताः ॥१५॥
एतद्वचननैष्ठुर्यमूचुः संरक्तलोचनाः । वासिष्ठा मुनिशार्दूल सर्वे सहमहोदयाः ॥ १६ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सर्वेषां मुनिपुंगवः । क्रोधसंरक्तनयनः सरोषमिदमब्रवीत् ॥ १७ ॥
यद्दूषयन्त्यदुष्टं मां तप उग्रं समास्थितम् । भस्मीभूता दुरात्मानो भविष्यन्ति न संशयः ॥ १८ ॥
अद्य ते कालपाशेन नीता वैवस्वतक्षयम् । सप्तजातिशतान्येव मृतपाः संभवन्तु ते ॥ १९ ॥
श्वमांसनियताहारा मुष्टिका नाम निर्घृणाः । विकृताश्च विरूपाश्च लोकाननुचरन्त्विमान् ॥ २० ॥

महोदयश्च दुर्बुद्धिर्मामदूष्यं ह्यदूषयत् । दूषितः सर्वलोकेषु निषादत्वं गमिष्यति ॥ २१ ॥
प्राणातिपातनिरतो निरनुक्रोशतां गतः । दीर्घकालं मम क्रोधाद्दुर्गतिं वर्तयिष्यति ॥ २२ ॥
एतावदुक्त्वा वचनं विश्वामित्रो महातपाः । विरराम महातेजा ऋषिमध्ये महामुनिः ॥ २३ ॥ [१७८८]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥

षष्टितमः सर्गः ।

तपोबलहतान्ज्ञात्वा वासिष्ठान्समहोदयान् । ऋषिमध्ये महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥
अयमिक्ष्वाकुदायादस्त्रिशङ्कुरिति विश्रुतः । धर्मिष्ठश्च वदान्यश्च मां चैव शरणं गतः ॥ २ ॥
स्वेनानेन शरीरेण देवलोकजिगीषया । यथायं स्वशरीरेण देवलोकं गमिष्यति ॥
तथा प्रवर्त्यतां यज्ञो भवद्भिश्च मया सह ॥ ३ ॥
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा सर्व एव महर्षयः । ऊचुः समेताः सहसा धर्मज्ञा धर्मसंहितम् ॥ ४ ॥
अयं कुशिकदायादो मुनिः परमकोपनः । यदाह वचनं सम्यगेतत्कार्यं न संशयः ॥ ५ ॥
अग्निकल्पो हि भगवाञ्छापं दास्यति रोषतः । तस्मात्प्रवर्त्यतां यज्ञः सशरीरो यथा दिवि ॥ ६ ॥
गच्छेदिक्ष्वाकुदायादो विश्वामित्रस्य तेजसा । ततः प्रवर्त्यतां यज्ञः सर्वे समधितिष्ठत ॥ ७ ॥
एवमुक्त्वा महर्षयः संजह्रुस्ताः क्रियास्तदा । याजकश्च महातेजा विश्वामित्रोऽभवत्क्रतौ ॥ ८ ॥
ऋत्विजश्चानुपूर्व्येण मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः । चक्रुः सर्वाणि कर्माणि यथाकल्पं यथाविधि ॥ ९ ॥
ततः कालेन महता विश्वामित्रो महातपाः । चकारावाहनं तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ॥ १० ॥
नाभ्यागमंस्तदा तत्र भागार्थं सर्वदेवताः । ततः कोपसमाविष्टो विश्वामित्रो महामुनिः ॥ ११ ॥
स्रुवमुद्यम्य सक्रोधस्त्रिशङ्कुमिदमब्रवीत् । पश्य मे तपसो वीर्यं स्वार्जितस्य नरेश्वर ॥ १२ ॥
एष त्वां स्वशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा । दुष्प्रापं स्वशरीरेण स्वर्गं गच्छ नरेश्वर ॥ १३ ॥
स्वार्जितं किंचिदप्यस्ति मया हि तपसः फलम् । राजंस्त्वं तेजसा तस्य सशरीरो दिवं व्रज ॥ १४ ॥
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्सशरीरो नरेश्वरः । दिवं जगाम काकुत्स्थ मुनीनां पश्यतां तदा ॥ १५ ॥
स्वर्गलोकं गतं दृष्ट्वा त्रिशङ्कुं पाकशासनः । सह सर्वैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥
त्रिशङ्को गच्छ भूयस्त्वं नासि स्वर्गकृतालयः । गुरुशापहतो मूढ पत भूमिमवाक्शिराः ॥ १७ ॥
एवमुक्तो महेन्द्रेण त्रिशङ्कुरपतत्पुनः । विक्रोशमानस्त्राहीति विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ १८ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य क्रोशमानस्य कौशिकः । रोषमाहारयत्तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १९ ॥
ऋषिमध्ये स तेजस्वी प्रजापतिरिवापरः । सृजन्दक्षिणमार्गस्थान्सप्तर्षीनपरान्पुनः ॥ २० ॥
नक्षत्रवंशमपरमसृजत्क्रोधमूर्छितः । दक्षिणां दिशमास्थाय ऋषिमध्ये महायशाः ॥ २१ ॥
सृष्ट्वा नक्षत्रवंशं च क्रोधेन कलुषीकृतः । अन्यमिन्द्रं करिष्यामि लोको वा स्यादनिन्द्रकः ॥ २२ ॥
दैवतान्यपि स क्रोधात्स्रष्टुं समुपचक्रमे । ततः परमसंभ्रान्ताः सर्षिसंघाः सुरासुराः ॥ २३ ॥
विश्वामित्रं महात्मानमूचुः सानुनयं वचः । अयं राजा महाभाग गुरुशापपरिक्षतः ॥ २४ ॥
सशरीरो दिवं यातुं नार्हत्येव तपोधन । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां मुनिपुंगवः ॥ २५ ॥
अब्रवीत्सुमहद्वाक्यं कौशिकः सर्वदेवताः । सशरीरस्य भद्रं वस्त्रिशङ्कोरस्य भूपतेः ॥ २६ ॥
आरोहणं प्रतिज्ञातं नानृतं कर्तुमुत्सहे । स्वर्गोऽस्तु सशरीरस्य त्रिशङ्कोरस्य शाश्वतः ॥ २७ ॥
नक्षत्राणि च सर्वाणि मामकानि ध्रुवाण्यथ । यावल्लोका धरिष्यन्ति तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ॥ २८ ॥

यत्कृतानि सुराः सर्वे तदनुज्ञातुमर्हथ । एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्मुनिपुंगवम् ॥ २९ ॥
एवं भवतु भद्रं ते तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः । गगने तान्यनेकानि वैश्वानरपथाद्बहिः ॥ ३० ॥
नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ तेषु ज्योतिःषु जाज्वलन् । अवाक्शिरास्त्रिशङ्कुश्च तिष्ठत्वमरसंनिभः ॥ ३१ ॥
अनुयास्यन्ति चैतानि ज्योतींषि नृपसत्तमम् । कृतार्थं कीर्तिमन्तं च स्वर्गलोकगतं यथा ॥ ३२ ॥
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः । ऋषिमध्ये महातेजा बाढमित्येव देवताः ॥ ३३ ॥
ततो देवा महात्मानो ऋषयश्च तपोधनाः । जग्मुर्यथागतं सर्वे यज्ञस्यान्ते नरोत्तम ॥ ३४ ॥ [१८२२]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमः सर्गः ।

विश्वामित्रो महातेजाः प्रस्थितान्वीक्ष्य तानृषीन् । अब्रवीन्नरशार्दूल सर्वांस्तान्वनवासिनः ॥ १ ॥
महाविघ्नः प्रवृत्तोयं दक्षिणामास्थितो दिशम् । दिशमन्यां प्रपत्स्यामस्तत्र तप्स्यामहे तपः ॥ २ ॥
पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु महात्मनः । सुखं तपश्चरिष्यामः सुखं तद्धि तपोवनम् ॥ ३ ॥
एवमुक्त्वा महातेजाः पुष्करेषु महामुनिः । तप उग्रं दुराधर्षं तेपे मूलफलाशनः ॥ ४ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपतिर्महान् । अम्बरीष इति ख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ ५ ॥
तस्य वै यजमानस्य पशुमिन्द्रो जहार ह । प्रनष्टे तु पशौ विप्रो राजानमिदमब्रवीत् ॥ ६ ॥
पशुरभ्याहृतो राजन्प्रनष्टस्तव दुर्नयात् । अरक्षितारं राजानं घ्नन्ति दोषा नरेश्वर ॥ ७ ॥
प्रायश्चित्तं महद्ध्येतन्नरं वा पुरुषर्षभ । आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत्कर्म प्रवर्तते ॥ ८ ॥
उपाध्यायवचः श्रुत्वा स राजा पुरुषर्षभः । अन्वियेष महाबुद्धिः पशुं गोभिः सहस्रशः ॥ ९ ॥
देशाञ्जनपदांस्तांस्तान्नगराणि वनानि च । आश्रमाणि च पुण्यानि मार्गमाणो महीपतिः ॥ १० ॥
स पुत्रसहितं तात सभार्यं रघुनन्दन । भृगुतुङ्गे समासीनमृचीकं संददर्श ह ॥ ११ ॥
तमुवाच महातेजाः प्रणम्याभिप्रसाद्य च । महर्षिं तपसा दीप्तं राजर्षिरमितप्रभः ॥ १२ ॥
पृष्ट्वा सर्वत्र कुशलमृचीकं तमिदं वचः । गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि ॥ १३ ॥
पशोरर्थे महाभाग कृतकृत्योस्मि भार्गव । सर्वे परिगता देशा यज्ञियं न लभे पशुम् ॥ १४ ॥
दातुमर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो मम । एवमुक्तो महातेजा ऋचीकस्त्वब्रवीद्वचः ॥ १५ ॥
नाहं ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ विक्रीणीयां कथंचन । ऋचीकस्य वचः श्रुत्वा तेषां माता महात्मनाम् ॥ १६ ॥
उवाच नरशार्दूलमम्बरीषमिदं वचः । अविक्रेयं सुतं ज्येष्ठं भगवानाह भार्गवः ॥ १७ ॥
ममापि दयितं विद्धि कनिष्ठं शुनकं प्रभो । तस्मात्कनीयसं पुत्रं न दास्ये तव पार्थिव ॥ १८ ॥
प्रायेण हि नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः । मातृणां च कनीयांसस्तस्माद्रक्ष्ये कनीयसम् ॥ १९ ॥
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्मुनिपत्न्यां तथैव च । शुनःशेपः स्वयं राम मध्यमो वाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥
पिता ज्येष्ठमविक्रेयं माता चाह कनीयसम् । विक्रेयं मध्यमं मन्ये राजपुत्र नयस्व माम् ॥ २१ ॥
अथ राजा महाबाहो वाक्यान्ते ब्रह्मवादिनः । हिरण्यस्य सुवर्णस्य कोटिभी रत्नराशिभिः ॥ २२ ॥
गवां शतसहस्रेण शुनःशेपं नरेश्वरः । गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन ॥ २३ ॥
अम्बरीषस्तु राजर्षी रथमारोप्य सत्वरः । शुनःशेपं महातेजा जगामाशु महायशाः ॥ २४ ॥ [१८४६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमः सर्गः ।

शुनःशेपं नरश्रेष्ठ गृहीत्वा तु महायशाः । व्यश्रमत्पुष्करे राजा मध्याह्ने रघुनन्दन ॥ १ ॥
तस्य विश्रममाणस्य शुनःशेपो महायशाः । पुष्करं ज्येष्ठमागम्य विश्वामित्रं ददर्श ह ॥ २ ॥
तप्यन्तमृषिभिः सार्धं मातुलं परमातुरः । विषण्णवदनो दीनस्तृष्णया च श्रमेण च ॥ ३ ॥
पपाताङ्के मुने राम वाक्यं चेदमुवाच ह । न मेऽस्ति माता न पिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः ॥ ४ ॥
त्रातुमर्हसि मां सौम्य धर्मेण मुनिपुंगव । त्राता त्वं हि नरश्रेष्ठ सर्वेषां त्वं हि भावनः ॥ ५ ॥
राजा च कृतकार्यः स्यादहं दीर्घायुरव्ययः । स्वर्गलोकमुपाश्नीयां तपस्तप्त्वा ह्यनुत्तमम् ॥ ६ ॥
स मे नाथो ह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा । पितेव पुत्रं धर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात् ॥ ७ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महातपाः । सान्त्वयित्वा बहुविधं पुत्रानिदमुवाच ह ॥ ८ ॥
यत्कृते पितरः पुत्राञ्जनयन्ति शुभार्थिनः । परलोकहितार्थाय तस्य कालोऽयमागतः ॥ ९ ॥
अयं मुनिसुतो बालो मत्तः शरणमिच्छति । अस्य जीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ॥ १० ॥
सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे धर्मपरायणाः । पशुभूता नरेन्द्रस्य तृप्तिमग्नेः प्रयच्छत ॥ ११ ॥
नाथवांश्च शुनःशेपो यज्ञश्चाविघ्नतो भवेत् । देवतास्तर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ॥ १२ ॥
मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा मधुच्छन्दादयः सुताः । साभिमानं नरश्रेष्ठ सलीलमिदमब्रुवन् ॥ १३ ॥
कथमात्मसुतान्हित्वा त्रायसेऽन्यसुतं विभो । अकार्यमिव पश्यामः श्वमांसमिव भोजने ॥ १४ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां मुनिपुंगवः । क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १५ ॥
निःसाध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितम् । अतिक्रम्य तु मद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणम् ॥ १६ ॥
श्वमांसभोजिनः सर्वे वासिष्ठा इव जातिषु । पूर्णं वर्षसहस्रं तु पृथिव्यामनुवत्स्यथ ॥ १७ ॥
कृत्वा शापसमायुक्तान्पुत्रान्मुनिवरस्तदा । शुनःशेपमुवाचार्तं कृत्वा रक्षां निरामयाम् ॥ १८ ॥
पवित्रपाशैराबद्धो रक्तमाल्यानुलेपनः । वैष्णवं यूपमासाद्य वाग्भिरग्निमुदाहर ॥ १९ ॥
इमे च गाथे द्वे दिव्ये गायेथा मुनिपुत्रक । अम्बरीषस्य यज्ञेऽस्मिंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २० ॥
शुनःशेपो गृहीत्वा ते द्वे गाथे सुसमाहितः । त्वरया राजसिंहं तमम्बरीषमुवाच ह ॥ २१ ॥
राजसिंह महाबुद्धे शीघ्रं गच्छावहे वयम् । निवर्तयस्व राजेन्द्र दीक्षां च समुपाहर ॥ २२ ॥
तद्वाक्यमृषिपुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमन्वितः । जगाम नृपतिः शीघ्रं यज्ञवाटमतन्द्रितः ॥ २३ ॥
सदस्यानुमते राजन्पवित्रकृतलक्षणम् । पशुं रक्ताम्बरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत् ॥ २४ ॥
स बद्धो वाग्भिरग्र्याभिरभितुष्टाव वै सुरौ । इन्द्रमिन्द्रानुजं चैव यथावन्मुनिपुत्रकः ॥ २५ ॥
ततः प्रीतः सहस्राक्षो रहस्यस्तुतितोषितः । दीर्घमायुस्तदा प्रादाच्छुनःशेपाय वासवः ॥ २६ ॥
स च राजा नरश्रेष्ठ यज्ञस्य च समाप्तवान् । फलं बहुगुणं राम सहस्राक्षप्रसादजम् ॥ २७ ॥
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा भूयस्तेपे महातपाः । पुष्करेषु नरश्रेष्ठ दशवर्षशतानि च ॥ २८ ॥ [१८७४]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमः सर्गः ।

पूर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिम् । अभ्यगच्छन्सुराः सर्वे तपःफलचिकीर्षवः ॥ १ ॥
अब्रवीत्सुमहातेजा ब्रह्मा सुरुचिरं वचः । ऋषिस्त्वमसि भद्रं ते स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥ २ ॥
तमेवमुक्त्वा देवेशस्त्रिदिवं पुनरभ्यगात् । विश्वामित्रो महातेजा भूयस्तेपे महत्तपः ॥ ३ ॥

ततः कालेन महता मेनका परमाप्सरा । पुष्करेषु नरश्रेष्ठ स्नातुं समुपचक्रमे ॥ ४ ॥
तां ददर्श महातेजा मेनकां कुशिकात्मजः । रूपेणाप्रतिमां तत्र विद्युतं जलदे यथा ॥ ५ ॥
कन्दर्पदर्पवशगो मुनिस्तामिदमब्रवीत् । अप्सरः स्वागतं तेऽस्तु वस चेह ममाश्रमे ॥ ६ ॥
अनुगृह्णीष्व भद्रं ते मदनेन विमोहितम् । इत्युक्ता सा वरारोहा तत्रावासमथाकरोत् ॥ ७ ॥
तपसो हि महाविघ्नो विश्वामित्रमुपागमत् । तस्यां वसन्त्यां वर्षाणि पञ्च पञ्च च राघव ॥ ८ ॥
विश्वामित्राश्रमे सौम्ये सुखेन व्यतिचक्रमुः । अथ काले गते तस्मिन्विश्वामित्रो महामुनिः ॥ ९ ॥
सव्रीड इव संवृत्तश्चिन्ताशोकपरायणः । बुद्धिर्मुनेः समुत्पन्ना सामर्षा रघुनन्दन ॥ १० ॥
सर्वं सुराणां कर्मैतत्तपोपहरणं महत् । अहोरात्रापदेशेन गताः संवत्सरा दश ॥ ११ ॥
काममोहाभिभूतस्य विघ्नोऽयं प्रत्युपस्थितः । स निःश्वसन्मुनिवरः पश्चात्तापेन दुःखितः ॥ १२ ॥
भीतामप्सरसं दृष्ट्वा वेपन्तीं प्राञ्जलिं स्थिताम् । मेनकां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः ॥ १३ ॥
उत्तरं पर्वतं राम विश्वामित्रो जगाम ह । स कृत्वा नैष्ठिकीं बुद्धिं जेतुकामो महायशाः ॥ १४ ॥
कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेपे दुरासदम् । तस्य वर्षसहस्राणि घोरं तप उपासतः ॥ १५ ॥
उत्तरे पर्वते राम देवतानामभूद्भयम् । अमन्त्रयन्समागम्य सर्वे सर्षिगणाः सुराः ॥ १६ ॥
महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकात्मजः । देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ॥ १७ ॥
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् । महर्षे स्वागतं वत्स तपसोग्रेण तोषितः ॥ १८ ॥
महत्त्वमृषिमुख्यत्वं ददामि तव कौशिक । ब्रह्मणस्तु वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ॥ १९ ॥
प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा प्रत्युवाच पितामहम् । ब्रह्मर्षिशब्दमतुलं स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥ २० ॥
यदि मे भगवानाह ततोऽहं विजितेन्द्रियः । तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः ॥ २१ ॥
यतस्व मुनिशार्दूल इत्युक्त्वा त्रिदिवं गतः । विप्रस्थितेषु देवेषु विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २२ ॥
ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षस्तपश्चरन् । घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वाकाशसंश्रयः ॥ २३ ॥
शिशिरे सलिलेशायी रात्र्यहानि तपोधनः । एवं वर्षसहस्रं हि तपो घोरमुपागमत् ॥ २४ ॥
तस्मिन्संतप्यमाने तु विश्वामित्रे महामुनौ । संतापः सुमहानासीत्सुराणां वासवस्य च ॥ २५ ॥
रम्भामप्सरसं शक्रः सर्वैः सह मरुद्गणैः । उवाचात्महितं वाक्यमहितं कौशिकस्य च ॥२६॥ [१९००]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमः सर्गः ।

सुरकार्यमिदं रम्भे कर्तव्यं सुमहत्त्वया । लोभनं कौशिकस्येह काममोहसमन्वितम् ॥ १ ॥
तथोक्ता साप्सरा राम सहस्राक्षेण धीमता । व्रीडिता प्राञ्जलिर्वाक्यं प्रत्युवाच सुरेश्वरम् ॥ २ ॥
अयं सुरपते घोरो विश्वामित्रो महामुनिः । क्रोधमुत्स्रक्ष्यते घोरं मयि देव न संशयः ॥ ३ ॥
ततो हि मे भयं देव प्रसादं कर्तुमर्हसि । एवमुक्तस्तया राम सभयं भीतया तदा ॥ ४ ॥
तामुवाच सहस्राक्षो वेपमानां कृताञ्जलिम् । मा भैषी रम्भे भद्रं ते कुरुष्व मम शासनम् ॥ ५ ॥
कोकिलो हृदयग्राही माधवे रुचिरद्रुमे । अहं कन्दर्पसहितः स्थास्यामि तव पार्श्वतः ॥ ६ ॥
त्वं हि रूपं बहुगुणं कृत्वा परमभास्वरम् । तमृषिं कौशिकं भद्रे भेदयस्व तपस्विनम् ॥ ७ ॥
सा श्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा रूपमनुत्तमम् । लोभयामास ललिता विश्वामित्रं शुचिस्मिता ॥ ८ ॥
कोकिलस्य तु शुश्राव वल्गु व्याहरतः स्वनम् । संप्रहृष्टेन मनसा स चैनामन्ववैक्षत ॥ ९ ॥
अथ तस्य च शब्देन गीतेनाप्रतिमेन च । दर्शनेन च रम्भाया मुनिः संदेहमागतः ॥ १० ॥

सहस्राक्षस्य तत्सर्वं विज्ञाय मुनिपुंगवः । रम्भां क्रोधसमाविष्टः शशाप कुशिकात्मजः ॥ ११ ॥
यन्मां लोभयसे रम्भे कामक्रोधजयैषिणम् । दश वर्षसहस्राणि शैली स्थास्यसि दुर्भगे ॥ १२ ॥
ब्राह्मणः सुमहातेजास्तपोबलसमन्वितः । उद्धरिष्यति रम्भे त्वां मत्क्रोधकलुषीकृताम् ॥ १३ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः । अशक्नुवन्धारयितुं कोपं संतापमात्मनः ॥ १४ ॥
तस्य शापेन महता रम्भा शैली तदाभवत् । वचः श्रुत्वा च कन्दर्पो महर्षेः स च निर्गतः ॥ १५ ॥
कोपेन च महातेजास्तपोपहरणे कृते । इन्द्रियैरजितै राम न लेभे शान्तिमात्मनः ॥ १६ ॥
बभूवास्य मनश्चिन्ता तपोपहरणे कृते । नैवं क्रोधं गमिष्यामि न च वक्ष्ये कथंचन ॥ १७ ॥
अथ वा नोच्छ्वसिष्यामि संवत्सरशतान्यपि । अहं हि शोषयिष्यामि आत्मानं विजितेन्द्रियः ॥ १८ ॥
तावद्यावद्धि मे प्राप्तं ब्राह्मण्यं तपसार्जितम् । अनुच्छ्वसन्नभुञ्जानस्तिष्ठेयं शाश्वतीः समाः ॥ १९ ॥
न हि मे तप्यमानस्य क्षयं यास्यन्ति मूर्तयः ॥ २० ॥
एवं वर्षसहस्रस्य दीक्षां स मुनिपुंगवः । चकाराप्रतिमां लोके प्रतिज्ञां रघुनन्दन ॥ २१ ॥ [१९२१]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्टितमः सर्गः ।

अथ हैमवतीं राम दिशं त्यक्त्वा महामुनिः । पूर्वां दिशमनुप्राप्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १ ॥
मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम् । चकाराप्रतिमं राम तपः परमदुष्करम् ॥ २ ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु काष्ठभूतं महामुनिम् । विघ्नैर्बहुभिराधूतं क्रोधो नान्तरमाविशत् ॥ ३ ॥
स कृत्वा निश्चयं राम तप आतिष्ठताव्ययम् । तस्य वर्षसहस्रस्य व्रते पूर्णे महाव्रतः ॥ ४ ॥
भोक्तुमारब्धवानन्नं तस्मिन्काले रघूत्तम । इन्द्रो द्विजातिर्भूत्वा तं सिद्धमन्नमयाचत ॥ ५ ॥
तस्मै दत्त्वा तदा सिद्धं सर्वं विप्राय निश्चितः । निःशेषितेऽन्ने भगवानभुक्त्वैव महातपाः ॥ ६ ॥
न किंचिदवदद्विप्रं मौनव्रतमुपास्थितः । तथैवासीत्पुनर्मौनमनुच्छ्वासं चकार ह ॥ ७ ॥
अथ वर्षसहस्रं च नोच्छ्वसन्मुनिपुङ्गवः । तस्यानुच्छ्वसमानस्य मूर्ध्नि धूमो व्यजायत ॥ ८ ॥
त्रैलोक्यं येन संभ्रान्तमातापितमिवाभवत् । ततो देवर्षिगन्धर्वाः पन्नगोरगराक्षसाः ॥ ९ ॥
मोहितास्तपसा तस्य तेजसा मन्दरश्मयः । कश्मलोपहताः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ॥ १० ॥
बहुभिः कारणैर्देव विश्वामित्रो महामुनिः । लोभितः क्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्धते ॥ ११ ॥
न ह्यस्य वृजिनं किंचिद्दृश्यते सूक्ष्ममप्युत । न दीयते यदि त्वस्य मनसा यदभीप्सितम् ॥ १२ ॥
विनाशयति त्रैलोक्यं तपसा सचराचरम् । व्याकुलाश्च दिशः सर्वा न च किंचित्प्रकाशते ॥ १३ ॥
सागराः क्षुभिताः सर्वे विशीर्यन्ते च पर्वताः । प्रकम्पते च वसुधा वायुर्वातीह संकुलः ॥ १४ ॥
ब्रह्मन्न प्रतिजानीमो नास्तिको जायते जनः । संमूढमिव त्रैलोक्यं संप्रक्षुभितमानसम् ॥ १५ ॥
भास्करो निष्प्रभश्चैव महर्षेस्तस्य तेजसा । बुद्धिं न कुरुते यावन्नाशे देव महामुनिः ॥ १६ ॥
तावत्प्रसाद्यो भगवन्नग्निरूपो महाद्युतिः । कालाग्निना यथा पूर्वं त्रैलोक्यं दह्यतेऽखिलम् ॥ १७ ॥
देवराज्यं चिकीर्षेत दीयतामस्य यन्मनः । ततः सुरगणाः सर्वे पितामहपुरोगमाः ॥ १८ ॥
विश्वामित्रं महात्मानं वाक्यं मधुरमब्रुवन् । ब्रह्मर्षे स्वागतं तेऽस्तु तपसा स्म सुतोषिताः ॥ १९ ॥
ब्राह्मण्यं तपसोग्रेण प्राप्तवानासि कौशिक । दीर्घमायुश्च ते ब्रह्मन्ददामि समरुद्गणः ॥ २० ॥
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गच्छ सौम्य यथासुखम् । पितामहवचः श्रुत्वा सर्वेषां त्रिदिवौकसाम् ॥ २१ ॥
कृत्वा प्रमाणं मुदितो व्याजहार महामुनिः । ब्राह्मण्यं यदि मे प्राप्तं दीर्घमायुस्तथैव च ॥ २२ ॥

ॐकारोथ वषट्कारो वेदाश्च वरयन्तु माम्। क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि ॥ २३ ॥
ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मामेवं वदतु देवताः। यद्येवं परमः कामः कृतो यान्तु सुरर्षभाः ॥ २४ ॥
ततः प्रसादितो देवैर्वसिष्ठो जपतां वरः। सख्यं चकार ब्रह्मर्षिरेवमस्त्विति चाब्रवीत् ॥ २५ ॥
ब्रह्मर्षिस्त्वं न संदेहः सर्वं संपद्यते तव। इत्युक्त्वा देवताश्चापि सर्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ २६ ॥
विश्वामित्रोपि धर्मात्मा लब्ध्वा ब्राह्मण्यमुत्तमम्। पूजयामास ब्रह्मर्षिं वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ २७ ॥
कृतकामो महीं सर्वां चचार तपसि स्थितः। एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं प्राप्तं राम महात्मना ॥ २८ ॥
एष राम मुनिश्रेष्ठ एष विग्रहवांस्तपः। एष धर्मः परो नित्यं वीर्यस्यैष परायणम् ॥ २९ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा विरराम द्विजोत्तमः। शतानन्दवचः श्रुत्वा रामलक्ष्मणसंनिधौ ॥ ३० ॥
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच कुशिकात्मजम्। धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ॥ ३१ ॥
यज्ञं काकुत्स्थसहितः प्राप्तवानसि कौशिक। पावितोहं त्वया ब्रह्मन्दर्शनेन महामुने ॥ ३२ ॥
गुणा बहुविधाः प्राप्तास्तव संदर्शनान्मया। विस्तरेण च वै ब्रह्मन्कीर्त्यमानं महत्तपः ॥ ३३ ॥
श्रुतं मया महातेजो रामेण च महात्मना। सदस्यैः प्राप्य च सदः श्रुतास्ते बहवो गुणाः ॥ ३४ ॥
अप्रमेयं तपस्तुभ्यमप्रमेयं च ते बलम्। अप्रमेया गुणाश्चैव नित्यं ते कुशिकात्मज ॥ ३५ ॥
तृप्तिराश्चर्यभूतानां कथानां नास्ति मे विभो। कर्मकालो मुनिश्रेष्ठ लम्बते रविमण्डलम् ॥ ३६ ॥
श्वः प्रभाते महातेजो द्रष्टुमर्हसि मां पुनः। स्वागतं जपतां श्रेष्ठ मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३७ ॥
एवमुक्तो मुनिवरः प्रशस्य पुरुषर्षभम्। विससर्जाशु जनकं प्रीतं प्रीतमनास्तदा ॥ ३८ ॥
एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं वैदेहो मिथिलाधिपः। प्रदक्षिणं चकाराशु सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ ३९ ॥
विश्वामित्रोपि धर्मात्मा सहरामः सलक्ष्मणः। स्ववासमभिचक्राम पूज्यमानो महात्मभिः ॥४०॥ [१९६१]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

षट्षष्टितमः सर्गः।

ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः। विश्वामित्रं महात्मानमाजुहाव सराघवम् ॥ १ ॥
तमर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन कर्मणा। राघवौ च महात्मानौ तदा वाक्यमुवाच ह ॥ २ ॥
भगवन्स्वागतं तेस्तु किं करोमि तवानघ। भवानाज्ञापयतु मामाज्ञाप्यो भवता ह्यहम् ॥ ३ ॥
एवमुक्तः स धर्मात्मा जनकेन महात्मना। प्रत्युवाच मुनिश्रेष्ठो वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ४ ॥
पुत्रौ दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ। द्रष्टुकामौ धनुःश्रेष्ठं यदेतत्त्वयि तिष्ठति ॥ ५ ॥
एतद्दर्शय भद्रं ते कृतकामौ नृपात्मजौ। दर्शनादस्य धनुषो यथेष्टं प्रतियास्यतः ॥ ६ ॥
एवमुक्तस्तु जनकः प्रत्युवाच महामुनिम्। श्रूयतामस्य धनुषो यदर्थमिह तिष्ठति ॥ ७ ॥
देवरात इति ख्यातो निमेर्ज्येष्ठो महीपतिः। न्यासोयं तस्य भगवन्हस्ते दत्तो महात्मनः ॥ ८ ॥
दक्षयज्ञवधे पूर्वं धनुरायम्य वीर्यवान्। विध्वस्य त्रिदशान्रोषात्सलीलमिदमब्रवीत् ॥ ९ ॥
यस्माद्भागार्थिनो भागान्नाकल्पयत मे सुराः। वराङ्गानि महार्हाणि धनुषा शातयामि वः ॥ १० ॥
ततो विमनसः सर्वे देवा वै मुनिपुङ्गव। प्रसादयं त देवेशं तेषां प्रीतोभवद्भवः ॥
प्रीतियुक्तस्तु सर्वेषां ददौ तेषां महात्मनाम् ॥ ११ ॥
तदेतद्देवदेवस्य धनूरत्नं महात्मनः। न्यासभूतं तदा न्यस्तमस्माकं पूर्वजे विभौ ॥ १२ ॥
अथ मे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता ततः। क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता ॥ १३ ॥
भूतलादुत्थिता सा तु व्यवर्धत ममात्मजा। वीर्यशुल्केति मे कन्या स्थापितेयमयोनिजा ॥ १४ ॥

भूतलादुत्थितां तां तु वर्धमानां ममात्मजाम् । वरयामासुरागत्य राजानो मुनिपुङ्गव ॥ १५ ॥
तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् । वीर्यशुल्केति भगवन्न ददामि सुतामहम् ॥ १६ ॥
ततः सर्वे नृपतयः समेत्य मुनिपुंगव । मिथिलामप्युपागम्य वीर्यं जिज्ञासवस्तदा ॥ १७ ॥
तेषां जिज्ञासमानानां शैवं धनुरुपाहृतम् । न शेकुर्ग्रहणे तस्य धनुषस्तोलनेपि वा ॥ १८ ॥
तेषां वीर्यवतां वीर्यमल्पं ज्ञात्वा महामुने । प्रत्याख्याता नृपतयस्तन्निबोध तपोधन ॥ १९ ॥
ततः परमकोपेन राजानो मुनिपुंगव । अरुन्धन्मिथिलां सर्वे वीर्यसंदेहमागताः ॥ २० ॥
आत्मानमवधूतं मे विज्ञाय नृपपुंगवाः । रोषेण महताविष्टाः पीडयन्मिथिलां पुरीम् ॥ २१ ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे क्षयं यातानि सर्वशः । साधनानि मुनिश्रेष्ठ ततोहं भृशदुःखितः ॥ २२ ॥
ततो देवगणान्सर्वांस्तपसाहं प्रसादयम् । ददुश्च परमप्रीताश्चतुरङ्गबलं सुराः ॥ २३ ॥
ततो भग्ना नृपतयो हन्यमाना दिशो ययुः । अवीर्या वीर्यसंदिग्धाः सामात्याः पापकारिणः ॥ २४ ॥
तदेतन्मुनिशार्दूल धनुः परमभास्वरम् । रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि सुव्रत ॥ २५ ॥
यद्यस्य धनुषो रामः कुर्यादारोपणं मुने । सुतामयोनिजां सीतां दद्यां दाशरथेरहम् ॥ २६ ॥ [१९८७]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ॥ ६६ ॥

सप्तषष्टितमः सर्गः ।

जनकस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः । धनुर्दर्शय रामाय इति होवाच पार्थिवम् ॥ १ ॥
ततः स राजा जनकः सचिवान्व्यादिदेश ह । धनुरानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यानुलेपितम् ॥ २ ॥
जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन्पुरम् । तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुरमितौजसः ॥ ३ ॥
नृणां शतानि पञ्चाशद्व्यायतानां महात्मनाम् । मञ्जूषामष्टचक्रां तां समूहुस्ते कथंचन ॥ ४ ॥
तामादाय सुमञ्जूषामायसीं यत्र तद्धनुः । सुरोपमं ते जनकमूचुर्नृपतिमन्त्रिणः ॥ ५ ॥
इदं धनुर्वरं राजन्पूजितं सर्वराजभिः । मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदीच्छसि ॥ ६ ॥
तेषां नृपो वचः श्रुत्वा कृताञ्जलिरभाषत । विश्वामित्रं महात्मानं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ७ ॥
इदं धनुर्वरं ब्रह्मञ्जनकैरभिपूजितम् । राजभिश्च महावीर्यैरशक्तैः पूरितुं तदा ॥ ८ ॥
नैतत्सुरगणाः सर्वे सासुरा न च राक्षसाः । गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ ९ ॥
क्व गतिर्मानुषाणां च धनुषोस्य प्रपूरणे । आरोपणे समायोगे वेपने तोलने तथा ॥ १० ॥
तदेतद्धनुषां श्रेष्ठमानीतं मुनिपुंगव । दर्शयैतन्महाभाग अनयो राजपुत्रयोः ॥ ११ ॥
विश्वामित्रः सरामस्तु श्रुत्वा जनकभाषितम् । वत्स राम धनुः पश्य इति राघवमब्रवीत् ॥ १२ ॥
महर्षेर्वचनाद्रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः । मञ्जूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ॥ १३ ॥
इदं धनुर्वरं दिव्यं संस्पृशामीह पाणिना । यत्नवांश्च भविष्यामि तोलने पूरणेपि वा ॥ १४ ॥
बाढमित्यब्रवीद्राजा मुनिश्च समभाषत । लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ॥ १५ ॥
पश्यतां नृसहस्राणां बहूनां रघुनन्दनः । आरोपयत्स धर्मात्मा सलीलमिव तद्धनुः ॥ १६ ॥
आरोपयित्वा मौर्वीं च पूरयामास तद्धनुः । तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः ॥ १७ ॥
तस्य शब्दो महानासीन्निर्घातसमनिःस्वनः । भूमिकम्पश्च सुमहान्पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ १८ ॥
निपेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन मोहिताः । वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ ॥ १९ ॥
प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन्राजा विगतसाध्वसः । उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनिपुंगवम् ॥ २० ॥
भगवन्दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः । अत्यद्भुतमचिन्त्यं च अतर्कितमिदं मया ॥ २१ ॥

जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता । सीता भर्तारमासाद्य रामं दशरथात्मजम् ॥ २२ ॥
मम सत्या प्रतिज्ञा सा वीर्यशुल्केति कौशिक । सीता प्राणैर्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥ २३ ॥
भवतोऽनुमते ब्रह्मञ्छीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः । मम कौशिक भद्रं ते अयोध्यां त्वरिता रथैः ॥ २४ ॥
राजानं प्रश्रितैर्वाक्यैरानयन्तु पुरं मम । प्रदानं वीर्यशुल्कायाः कथयन्तु च सर्वशः ॥ २५ ॥
मुनिगुप्तौ च काकुत्स्थौ कथयन्तु नृपाय वै । प्रीतियुक्तं तु राजानमानयन्तु सुशीघ्रगाः ॥ २६ ॥
कौशिकस्तु तथेत्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः । अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा कृतशासनम् ॥ २७ ॥
यथावृत्तं समाख्यातुमानेतुं च नृपं तथा ॥ २८ ॥ [२०१५]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥

अष्टषष्टितमः सर्गः ।

जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्तवाहनाः । त्रिरात्रमुषिता मार्गे तेऽयोध्यां प्राविशन्पुरीम् ॥ १ ॥
ते राजवचनाद्गत्वा राजवेश्म प्रवेशिताः । ददृशुर्देवसंकाशं वृद्धं दशरथं नृपम् ॥ २ ॥
बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वे दूता विगतसाध्वसाः । राजानं प्रश्रितं वाक्यमब्रुवन्मधुराक्षरम् ॥ ३ ॥
मैथिलो जनको राजा साग्निहोत्रपुरस्कृतः । मुहुर्मुहुर्मधुरया स्नेहसंरक्तया गिरा ॥ ४ ॥
कुशलं चाव्ययं चैव सोपाध्यायपुरोहितम् । जनकस्त्वां महाराजा पृच्छते सपुरःसरम् ॥ ५ ॥
पृष्ट्वा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः । कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥ ६ ॥
पूर्वं प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा । राजानश्च कृतामर्षा निर्वीर्या विमुखीकृताः ॥ ७ ॥
सेयं मम सुता राजन्विश्वामित्रपुरस्कृतैः । यदृच्छयागतै राजन्निर्जिता तव पुत्रकैः ॥ ८ ॥
तच्च रत्नं धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना । रामेण हि महाबाहो महत्यां जनसंसदि ॥ ९ ॥
अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने । प्रतिज्ञां तर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १० ॥
सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरस्कृतः । शीघ्रमागच्छ भद्रं ते द्रष्टुमर्हसि राघवौ ॥ ११ ॥
प्रतिज्ञां मम राजेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि । पुत्रयोरुभयोरेव प्रीतिं त्वमुपलप्स्यसे ॥ १२ ॥
एवं विदेहाधिपतिर्मधुरं वाक्यमब्रवीत् । विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः शतानन्दमते स्थितः ॥ १३ ॥
दूतवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षितः । वसिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणश्चैवमब्रवीत् ॥ १४ ॥
गुप्तः कुशिकपुत्रेण कौसल्यानन्दवर्धनः । लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विदेहेषु वसत्यसौ ॥ १५ ॥
दृष्टवीर्यस्तु काकुत्स्थो जनकेन महात्मना । संप्रदानं सुतायास्तु राघवे कर्तुमिच्छति ॥ १६ ॥
यदि वो रोचते वृत्तं जनकस्य महात्मनः । पुरीं गच्छामहे शीघ्रं मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ १७ ॥
मन्त्रिणो बाढमित्याहुः सह सर्वैर्महर्षिभिः । सुप्रीतश्चाब्रवीद्राजा श्वो यात्रेति च मन्त्रिणः ॥ १८ ॥
मन्त्रिणस्तु नरेन्द्रस्य रात्रिं परमसत्कृताः । ऊषुः प्रमुदिताः सर्वे गुणैः सर्वैः समन्विताः ॥ १९ ॥ [२०३४]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

एकोनसप्ततितमः सर्गः ।

ततो रात्र्यां व्यतीतायां सोपाध्यायः सबान्धवः । राजा दशरथो हृष्टः सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
अद्य सर्वे धनाध्यक्षा धनमादाय पुष्कलम् । व्रजन्त्वग्रे सुविहिता नानारत्नसमन्विताः ॥ २ ॥
चतुरङ्गबलं चापि शीघ्रं निर्यातु सर्वशः । ममाज्ञा समकालं च यानं युग्यमनुत्तमम् ॥ ३ ॥
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ कश्यपः । मार्कण्डेयस्तु दीर्घायुर्ऋषिः कात्यायनस्तथा ॥ ४ ॥
एते द्विजाः प्रयान्त्वग्रे स्यन्दनं योजयस्व मे । यथा कालात्ययो न स्याद्दूता हि त्वरयन्ति माम् ॥५॥
वचनाच्च नरेन्द्रस्य सेना च चतुरङ्गिणी । राजानमृषिभिः सार्धं व्रजन्तं पृष्ठतोऽन्वयात् ॥ ६ ॥
गत्वा चतुरहं मार्गे विदेहानभ्युपेयिवान् । राजा च जनकः श्रीमाञ्छ्रुत्वा पूजामकल्पयत् ॥ ७ ॥
ततो राजानमासाद्य वृद्धं दशरथं नृपम् । मुदितो जनको राजा प्रहर्षं परमं ययौ ॥
उवाच वचनं श्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदान्वितम् ॥ ८ ॥
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोसि राघव । पुत्रयोरुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम् ॥ ९ ॥
दिष्ट्या प्राप्तो महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः । सह सर्वैर्द्विजश्रेष्ठैर्देवैरिव शतक्रतुः ॥ १० ॥
दिष्ट्या मे निर्जिता विघ्ना दिष्ट्या मे पूजितं कुलम् । राघवैः सह संबन्धाद्वीर्यश्रेष्ठैर्महाबलैः ॥ ११ ॥
श्वः प्रभाते नरेन्द्र त्वं संवर्तयितुमर्हसि । यज्ञस्यान्ते नरश्रेष्ठ विवाहमृषिसत्तमैः ॥ १२ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिमध्ये नराधिपः । वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १३ ॥
प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेतन्मया पुरा । यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ तत्करिष्यामहे वयम् ॥ १४ ॥
तद्धर्मिष्ठं यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः । श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मयमागतः ॥ १५ ॥
ततः सर्वे मुनिगणाः परस्परसमागमे । हर्षेण महता युक्तास्तां रात्रिमवसन्सुखम् ॥ १६ ॥
राजा च राघवौ पुत्रौ निशाम्य परिहर्षितः । उवास परमप्रीतो जनकेनाभिपूजितः ॥ १७ ॥
जनकोपि महातेजाः क्रिया धर्मेण तत्त्ववित् । यज्ञस्य च सुताभ्यां च कृत्वा रात्रिमुवास ह १८ [२०५२]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमः सर्गः ।

ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः । उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शतानन्दं पुरोहितम् ॥ १ ॥
भ्राता मम महातेजा वीर्यवानतिधार्मिकः । कुशध्वज इति ख्यातः पुरीमध्यवसच्छुभाम् ॥ २ ॥
वार्याफलकपर्यन्तां पिबन्निक्षुमतीं नदीम् । सांकाश्यां पुण्यसंकाशां विमानमिव पुष्पकम् ॥ ३ ॥
तमहं द्रष्टुमिच्छामि यज्ञगोप्ता स मे ततः । प्रीतिं सोपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह ॥ ४ ॥
एवमुक्ते तु वचने शतानन्दस्य संनिधौ । आगताः केचिदव्यग्रा जनकस्तान्समादिशत् ॥ ५ ॥
शासनात्तु नरेन्द्रस्य प्रययुः शीघ्रवाजिभिः । समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णुमिन्द्राज्ञया यथा ॥ ६ ॥
सांकाश्यां ते समागम्य ददृशुश्च कुशध्वजम् । न्यवेदयन्यथावृत्तं जनकस्य च चिन्तितम् ॥ ७ ॥
तद्वृत्तं नृपतिः श्रुत्वा दूतश्रेष्ठैर्महाजवैः । आज्ञया तु नरेन्द्रस्य आजगाम कुशध्वजः ॥ ८ ॥
स ददर्श महात्मानं जनकं धर्मवत्सलम् । सोभिवाद्य शतानन्दं जनकं चातिधार्मिकम् ॥ ९ ॥
राजार्हं परमं दिव्यमासनं सोध्यरोहत । उपविष्टावुभौ तौ तु भ्रातरावमितद्युती ॥ १० ॥
प्रेषयामासतुर्वीरौ मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनम् । गच्छ मन्त्रिपते शीघ्रमैक्ष्वाकुममितप्रभम् ॥ ११ ॥
आत्मजैः सह दुर्धर्षमानयस्व समन्त्रिणम् । औपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम् ॥ १२ ॥
ददर्श शिरसा चैनमभिवाद्येदमब्रवीत् । अयोध्याधिपते वीर वैदेहो मिथिलाधिपः ॥ १३ ॥

स त्वां द्रष्टुं व्यवसितः सोपाध्यायपुरोहितम् । मन्त्रिश्रेष्ठवचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तथा ॥ १४ ॥
सबन्धुरगमत्तत्र जनको यत्र वर्तते । राजा च मन्त्रिसहितः सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ १५ ॥
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेहमिदमब्रवीत् । विदितं ते महाराज इक्ष्वाकुकुलदैवतम् ॥ १६ ॥
वक्ता सर्वेषु कृत्येषु वसिष्ठो भगवानृषिः । विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सह सर्वैर्महर्षिभिः ॥ १७ ॥
एष वक्ष्यति धर्मात्मा वसिष्ठो मे यथाक्रमम् । तूष्णींभूते दशरथे वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १८ ॥
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोधसम् । अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ॥ १९ ॥
तस्मान्मरीचिः संजज्ञे मरीचेः कश्यपः सुतः । विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः ॥ २० ॥
मनुः प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुश्च मनोः सुतः । तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम् ॥ २१ ॥
इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान्कुक्षिरित्येव विश्रुतः । कुक्षेरथात्मजः श्रीमान्विकुक्षिरुदपद्यत ॥ २२ ॥
विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान् । बाणस्य तु महातेजा अनरण्यः प्रतापवान् ॥ २३ ॥
अनरण्यात्पृथुर्जज्ञे त्रिशङ्कुस्तु पृथोरपि । त्रिशङ्कोरभवत्पुत्रो धुन्धुमारो महायशाः ॥ २४ ॥
धुन्धुमारान्महातेजा युवनाश्वो महारथः । युवनाश्वसुतश्चासीन्मान्धाता पृथिवीपतिः ॥ २५ ॥
मान्धातुस्तु सुतः श्रीमान्सुसन्धिरुदपद्यत । सुसन्धेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसन्धिः प्रसेनजित् ॥ २६ ॥
यशस्वी ध्रुवसन्धेस्तु भरतो नाम नामतः । भरतात्तु महातेजा असितो नाम जायत ॥ २७ ॥
यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः । हैहयास्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशबिन्दवः ॥ २८ ॥
तांश्च स प्रतियुध्यन्वै युद्धे राजा प्रवासितः । हिमवन्तमुपागम्य भार्याभ्यां सहितस्तदा ॥ २९ ॥
असितोल्पबलो राजा कालधर्ममुपेयिवान् । द्वे चास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतुरिति श्रुतिः ॥ ३० ॥
एका गर्भविनाशार्थं सपत्न्यै सगरं ददौ । ततः शैलवरे रम्ये बभूवाभिरतो मुनिः ॥ ३१ ॥
भार्गवश्च्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः । तत्र चैका महाभागा भार्गवं देववर्चसम् ॥ ३२ ॥
ववन्दे पद्मपत्राक्षी काङ्क्षन्ती सुतमुत्तमम् । तमृषिं साभ्युपागम्य कालिन्दी चाभ्यवादयत् ॥ ३३ ॥
स तामभ्यवदद्विप्रः पुत्रेप्सुं पुत्रजन्मनि । तव कुक्षौ महाभागे सुपुत्रः सुमहाबलः ॥ ३४ ॥
महावीर्यो महातेजा अचिरात्संजनिष्यति । गरेण सहितः श्रीमान्मा शुचः कमलेक्षणे ॥ ३५ ॥
च्यवनं च नमस्कृत्य राजपुत्री पतिव्रता । पत्या विरहिता तस्मात्पुत्रं देवी व्यजायत ॥ ३६ ॥
सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिघांसया । सह तेन गरेणैव संजातः सगरोभवत् ॥ ३७ ॥
सगरस्यासमञ्जस्तु असमञ्जादथांशुमान् । दिलीपोंशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः ॥ ३८ ॥
भगीरथात्ककुत्स्थश्च ककुत्स्थाच्च रघुस्तथा । रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः ॥ ३९ ॥
कल्माषपादोप्यभवत्तस्माज्जातस्तु शङ्खणः । सुदर्शनः शङ्खणस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात् ॥ ४० ॥
शीघ्रगस्त्वग्निवर्णस्य शीघ्रगस्य मरुः सुतः । मरोः प्रशुश्रुकस्त्वासीदम्बरीषः प्रशुश्रुकात् ॥ ४१ ॥
अम्बरीषस्य पुत्रोभून्नहुषश्च महीपतिः । नहुषस्य ययातिस्तु नाभागस्तु ययातिजः ॥ ४२ ॥
नाभागस्य बभूवाज अजाद्दशरथोभवत् । अस्माद्दशरथाज्जातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४३ ॥
आदिवंशविशुद्धानां राज्ञां परमधर्मिणाम् । इक्ष्वाकुकुलजातानां वीराणां सत्यवादिनाम् ॥ ४४ ॥
रामलक्ष्मणयोरर्थे त्वत्सुते वरये नृप । सदृशाभ्यां नरश्रेष्ठ सदृशे दातुमर्हसि ॥ ४५ ॥ [२०९७]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमः सर्गः ।

एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः । श्रोतुमर्हसि भद्रं ते कुलं नः परिकीर्तितम् ॥ १ ॥
प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः । वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामते ॥ २ ॥

राजाभूत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः स्वेन कर्मणा । निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्त्ववतां वरः ॥ ३ ॥
तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनको मिथिपुत्रकः । प्रथमो जनको राजा जनकादप्युदावसुः ॥ ४ ॥
उदावसोस्तु धर्मात्मा जातो वै नन्दिवर्धनः । नन्दिवर्धसुतः शूरः सुकेतुर्नाम नामतः ॥ ५ ॥
सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः । देवरातस्य राजर्षेर्बृहद्रथ इति स्मृतः ॥ ६ ॥
बृहद्रथस्य शूरोभून्महावीरः प्रतापवान् । महावीरस्य धृतिमान्सुधृतिः सत्यविक्रमः ॥ ७ ॥
सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः सुधार्मिकः । धृष्टकेतोश्च राजर्षेर्हर्यश्व इति विश्रुतः ॥ ८ ॥
हर्यश्वस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रतीन्धकः । प्रतीन्धकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः सुतः ॥ ९ ॥
पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति स्मृतः । देवमीढस्य विबुधो विबुधस्य महीध्रकः ॥ १० ॥
महीध्रकसुतो राजा कीर्तिरातो महाबलः । कीर्तिरातस्य राजर्षेर्महारोमा व्यजायत ॥ ११ ॥
महारोम्णस्तु धर्मात्मा स्वर्णरोमा व्यजायत । स्वर्णरोम्णस्तु राजर्षेर्ह्रस्वरोमा व्यजायत ॥ १२ ॥
तस्य पुत्रद्वयं राज्ञो धर्मज्ञस्य महात्मनः । ज्येष्ठोहमनुजो भ्राता मम वीरः कुशध्वजः ॥ १३ ॥
मां तु ज्येष्ठं पिता राज्ये सोभिषिच्य पिता मम । कुशध्वजं समावेश्य भारं मयि वनं गतः ॥ १४ ॥
वृद्धे पितरि स्वर्याते धर्मेण धुरमावहम् । भ्रातरं देवसंकाशं स्नेहात्पश्यन्कुशध्वजम् ॥ १५ ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य सांकाश्यादागतः पुरात् । सुधन्वा वीर्यवान्राजा मिथिलामवरोधकः ॥ १६ ॥
स च मे प्रेषयामास शैवं धनुरनुत्तमम् । सीता च कन्या पद्माक्षी मह्यं वै दीयतामिति ॥ १७ ॥
तस्याप्रदानान्महर्षे युद्धमासीन्मया सह । स हतो विमुखो राजा सुधन्वा तु मया रणे ॥ १८ ॥
निहत्य तं मुनिश्रेष्ठं सुधन्वानं नराधिपम् । सांकाश्ये भ्रातरं शूरमभ्यषिञ्चं कुशध्वजम् ॥ १९ ॥
कनीयानेष मे भ्राता अहं ज्येष्ठो महामुने । ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनिपुंगव ॥ २० ॥
सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिलां लक्ष्मणाय वै । वीर्यशुल्कां मम सुतां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥ २१ ॥
द्वितीयामूर्मिलां चैव त्रिर्वदामि न संशयः । ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनिपुंगव ॥ २२ ॥
रामलक्ष्मणयो राजन्गोदानं कारयस्व ह । पितृकार्यं च भद्रं ते ततो वैवाहिकं कुरु ॥ २३ ॥
मघा ह्यद्य महाबाहो तृतीयदिवसे प्रभो । फल्गुन्यामुत्तरे राजंस्तस्मिन्वैवाहिकं कुरु ॥
रामलक्ष्मणयोरर्थे दानं कार्यं सुखोदयम् ॥ २४ ॥ [२१२१]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥

द्विसप्ततितमः सर्गः ।

तमुक्तवन्तं वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः । उवाच वचनं वीरं वसिष्ठसहितो नृपम् ॥ १ ॥
अचिन्त्यान्यप्रमेयाणि कुलानि नरपुंगव । इक्ष्वाकूणां विदेहानां नैषां तुल्योस्ति कश्चन ॥ २ ॥
सदृशो धर्मसंबन्धः सदृशो रूपसंपदा । रामलक्ष्मणयो राजन्सीता चोर्मिलया सह ॥ ३ ॥
वक्तव्यं च नरश्रेष्ठ श्रूयतां वचनं मम । भ्राता यवीयान्धर्मज्ञ एष राजा कुशध्वजः ॥ ४ ॥
अस्य धर्मात्मनो राजन्रूपेणाप्रतिमं भुवि । सुताद्वयं नरश्रेष्ठ पत्न्यर्थं वरयामहे ॥ ५ ॥
भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः । वरये ते सुते राजंस्तयोरर्थे महात्मनोः ॥ ६ ॥
पुत्रा दशरथस्येमे रूपयौवनशालिनः । लोकपालसमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ॥ ७ ॥
उभयोरपि राजेन्द्र संबन्धेनानुबध्यताम् । इक्ष्वाकुकुलमव्यग्रं भवतः पुण्यकर्मणः ॥ ८ ॥
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा वसिष्ठस्य मते तदा । जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुंगवौ ॥ ९ ॥
कुलं धन्यमिदं मन्ये येषां तौ मुनिपुंगवौ । सदृशं कुलसंबन्धं यदाज्ञापयतः स्वयम् ॥ १० ॥

एवं भवतु भद्रं वः कुशध्वजसुते इमे । पत्न्यौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ ११ ॥
एकाह्ना राजपुत्रीणां चतसृणां महामुने । पाणीन्गृह्णन्तु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः ॥ १२ ॥
उत्तरे दिवसे ब्रह्मन्फल्गुनीभ्यां मनीषिणः । वैवाहिकं प्रशंसन्ति भगो यत्र प्रजापतिः ॥ १३ ॥
एवमुक्त्वा वचः सौम्यं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः । उभौ मुनिवरौ राजा जनको वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥
परो धर्मः कृतो मह्यं शिष्योस्मि भवतोस्तथा । इमान्यासनमुख्यानि आस्यतां मुनिपुंगवौ ॥ १५ ॥
यथा दशरथस्येयं तथायोध्या पुरी मम । प्रभुत्वे नास्ति संदेहो यथार्हं कर्तुमर्हथ ॥ १६ ॥
तथा ब्रुवति वैदेहे जनके रघुनन्दनः । राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १७ ॥
युवामसंख्येयगुणौ भ्रातरौ मिथिलेश्वरौ । ऋषयो राजसंघाश्च भवद्भ्यामभिपूजिताः ॥ १८ ॥
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गमिष्यामः स्वमालयम् । श्राद्धकर्माणि विधिवद्विधास्य इति चाब्रवीत् ॥१९॥
तमापृष्ट्वा नरपतिं राजा दशरथस्तदा । मुनीन्द्रौ तौ पुरस्कृत्य जगामाशु महायशाः ॥ २० ॥
स गत्वा निलयं राजा श्राद्धं कृत्वा विधानतः । प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम् ॥ २१ ॥
गवां शतसहस्रं च ब्राह्मणेभ्यो नराधिपः । एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुद्दिश्य धर्मतः ॥ २२ ॥
सुवर्णशृङ्ग्यः संपन्नाः सवत्साः कांस्यदोहनाः । गवां शतसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभः ॥ २३ ॥
वित्तमन्यच्च सुबहु द्विजेभ्यो रघुनन्दनः । ददौ गोदानमुद्दिश्य पुत्राणां पुत्रवत्सलः ॥ २४ ॥
ससुतैः कृतगोदानैर्वृतः सन्नृपतिस्तदा । लोकपालैरिवाभाति वृतः सौम्यः प्रजापतिः ॥२५॥ [२१४६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमः सर्गः ।

यस्मिंस्तु दिवसे राजा चक्रे गोदानमुत्तमम् । तस्मिंस्तु दिवसे वीरो युधाजित्समुपेयिवान् ॥ १ ॥
पुत्रः केकयराजस्य साक्षाद्भरतमातुलः । दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कुशलं राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥
केकयाधिपती राजा स्नेहात्कुशलमब्रवीत् । येषां कुशलकामोसि तेषां संप्रत्यनामयम् ॥ ३ ॥
स्वस्रीयं मम राजेन्द्र द्रष्टुकामो महीपतिः । तदर्थमुपयातोहमयोध्यां रघुनन्दन ॥ ४ ॥
श्रुत्वा त्वहमयोध्यायां विवाहार्थं तवात्मजान् । मिथिलामुपयातांस्तु त्वया सह महीपते ॥ ५ ॥
त्वरयाभ्युपयातोहं द्रष्टुकामः स्वसुः सुतम् । अथ राजा दशरथः प्रियातिथिमुपस्थितम् ॥ ६ ॥
दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजनार्हमपूजयत् । ततस्तामुषितो रात्रिं सह पुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७ ॥
प्रभाते पुनरुत्थाय कृत्वा कर्माणि तत्त्ववित् । ऋषींस्तदा पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ ८ ॥
युक्ते मुहूर्ते विजये सर्वाभरणभूषितैः । भ्रातृभिः सहितो रामः कृतकौतुकमङ्गलः ॥ ९ ॥
वसिष्ठं तु पुरस्कृत्वा महर्षीनपरानपि । वसिष्ठो भगवानेत्य वैदेहमिदमब्रवीत् ॥ १० ॥
राजा दशरथो राजन्कृतकौतुकमङ्गलैः । पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठो दातारमभिकाङ्क्षते ॥ ११ ॥
दातृप्रतिग्रहीतृभ्यां सर्वार्थाः संभवन्ति हि । स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व कृत्वा वैवाह्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥
इत्युक्तः परमोदारो वसिष्ठेन महात्मना । प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित् ॥ १३ ॥
कः स्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञां संप्रतीक्षते । स्वगृहे को विचारोस्ति यथाराज्यमिदं तव ॥ १४ ॥
कृतकौतुकसर्वस्वा वेदिमूलमुपागताः । मम कन्या मुनिश्रेष्ठ दीप्ता वह्नेरिवार्चिषः ॥ १५ ॥
सद्योहं त्वत्प्रतीक्षोस्मि वेद्यामस्यां प्रतिष्ठितः । अविघ्नं क्रियतां सर्वं किमर्थं हि विलम्ब्यते ॥ १६ ॥
तद्वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथस्तदा । प्रवेशयामास सुतान्सर्वानृषिगणानपि ॥ १७ ॥
ततो राजा विदेहानां वसिष्ठमिदमब्रवीत् । कारयस्व ऋषे सर्वामृषिभिः सह धार्मिक ॥ १८ ॥

रामस्य लोकरामस्य क्रियां वैवाहिकीं प्रभो । तथेत्युक्त्वा तु जनकं वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १९ ॥
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दं च धार्मिकम् । प्रपामध्ये तु विधिवद्वेदिं कृत्वा महातपाः ॥ २० ॥
अलंचकार तां वेदिं गन्धपुष्पैः समन्ततः । सुवर्णपालिकाभिश्च चित्रकुम्भैश्च साङ्कुरैः ॥ २१ ॥
अङ्कुराढ्यैः शरावैश्च धूपपात्रैः सधूपकैः । शङ्खपात्रैः स्रुवैः स्रुग्भिः पात्रैरर्घ्यादिपूजितैः ॥ २२ ॥
लाजपूर्णैश्च पात्रीभिरक्षतैरपि संस्कृतैः । दर्भैः समैः समास्तीर्य विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ २३ ॥
अग्निमाधाय तं वेद्यां विधिमन्त्रपुरस्कृतम् । जुहावाग्नौ महातेजा वसिष्ठो मुनिपुंगवः ॥ २४ ॥
ततः सीतां समानीय सर्वाभरणभूषिताम् । समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ॥ २५ ॥
अब्रवीज्जनको राजा कौसल्यानन्दवर्धनम् । इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव ॥ २६ ॥
प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना । पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ॥ २७ ॥
इत्युक्त्वा प्राक्षिपद्राजा मन्त्रपूतं जलं तदा । साधु साध्विति देवानामृषीणां वदतां तदा ॥ २८ ॥
देवदुन्दुभिनिर्घोषः पुष्पवर्षो महानभूत् । एवं दत्त्वा सुतां सीतां मन्त्रोदकपुरस्कृताम् ॥ २९ ॥
अब्रवीज्जनको राजा हर्षेणाभिपरिप्लुतः । लक्ष्मणागच्छ भद्रं ते ऊर्मिलामुद्यतां मया ॥ ३० ॥
प्रतीच्छ पाणिं गृह्णीष्व मा भूत्कालस्य पर्ययः । तमेवमुक्त्वा जनको भरतं चाभ्यभाषत ॥ ३१ ॥
गृहाण पाणिं माण्डव्याः पाणिना रघुनन्दन । शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा अब्रवीन्मिथिलेश्वरः ॥ ३२ ॥
श्रुतकीर्तेर्महाबाहो पाणिं गृह्णीष्व पाणिना । सर्वे भवन्तः सौम्याश्च सर्वे सुचरितव्रताः ॥ ३३ ॥
पत्नीभिः सन्तु काकुत्स्था मा भूत्कालस्य पर्ययः । जनकस्य वचः श्रुत्वा पाणीन्पाणिभिरस्पृशन् ॥३४॥
चत्वारस्ते चतसृणां वसिष्ठस्य मते स्थिताः । अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा वेदिं राजानमेव च ॥ ३५ ॥
ऋषींश्चापि महात्मानः सहभार्या रघूद्वहाः । यथोक्तेन ततश्चक्रुर्विवाहं विधिपूर्वकम् ॥ ३६ ॥
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदन्तरिक्षात्सुभास्वरा । दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैर्गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ ३७ ॥
ननृतुश्चाप्सरःसङ्घा गन्धर्वाश्च जगुः कलम् । विवाहे रघुमुख्यानां तदद्भुतमदृश्यत ॥ ३८ ॥
ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्धुष्टनिनादिते । त्रिरग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजसः ॥ ३९ ॥
अथोपकार्यं जग्मुस्ते सभार्या रघुनन्दनाः । राजाप्यनुययौ पश्यन्सर्षिसङ्घः सबान्धवः ॥ ४० ॥ [२१८६]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमः सर्गः ।

अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः । आपृष्ट्वा तौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् ॥ १ ॥
विश्वामित्रे गते राजा वैदेहं मिथिलाधिपम् । आपृष्ट्वैव जगामाशु राजा दशरथः पुरीम् ॥ २ ॥
अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बहु । गवां शतसहस्राणि बहूनि मिथिलेश्वरः ॥ ३ ॥
कम्बलानां च मुख्यानां क्षौमान्कोट्यम्बराणि च । हस्त्यश्वरथपादातं दिव्यरूपं स्वलंकृतम् ॥ ४ ॥
ददौ कन्याशतं तासां दासीदासमनुत्तमम् । हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्य च ॥ ५ ॥
ददौ राजा सुसंहृष्टः कन्याधनमनुत्तमम् । दत्त्वा बहुविधं राजा समनुज्ञाप्य पार्थिवम् ॥ ६ ॥
प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां मिथिलेश्वरः । राजाप्ययोध्याधिपतिः सह पुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७ ॥
ऋषीन्सर्वान्पुरस्कृत्य जगाम सबलान्वितः । गच्छन्तं तु नरव्याघ्रं सर्षिसङ्घं सराघवम् ॥ ८ ॥
घोरास्तु पक्षिणो वाचो व्याहरन्ति समन्ततः । भौमाश्चैव मृगाः सर्वे गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणम् ॥ ९ ॥
तान्दृष्ट्वा राजशार्दूलो वसिष्ठं पर्यपृच्छत । असौम्याः पक्षिणो घोरा मृगाश्चापि प्रदक्षिणाः ॥ १० ॥
किमिदं हृदयोत्कम्पि मनो मम विषीदति । राज्ञो दशरथस्यैतच्छ्रुत्वा वाक्यं महानृषिः ॥ ११ ॥
उवाच मधुरां वाणीं श्रूयतामस्य यत्फलम् । उपस्थितं भयं घोरं दिव्यं पक्षिमुखाच्च्युतम् ॥ १२ ॥

मृगाः प्रशमयन्त्येते संतापस्त्यज्यतामयम् । तेषां संवदतां तत्र वायुः प्रादुर्बभूव ह ॥ १३ ॥
कम्पयन्मेदिनीं सर्वां पातयंश्च महाद्रुमान् । तमसा संवृतः सूर्यः सर्वं नावेदिषुर्दिशः ॥ १४ ॥
भस्मना चावृतं सर्वं संमूढमिव तद्बलम् । वसिष्ठो ऋषयश्चान्ये राजा च ससुतस्तदा ॥ १५ ॥
ससंज्ञा इव तत्रासन्सर्वमन्यद्विचेतनम् । तस्मिंस्तमसि घोरे तु भस्मच्छन्नेव सा चमूः ॥ १६ ॥
ददर्श भीमसंकाशं जटामण्डलधारिणम् । भार्गवं जामदग्न्येयं राजा राजविमर्दनम् ॥ १७ ॥
कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्निमिव दुःसहम् । ज्वलन्तमिव तेजोभिर्दुर्निरीक्ष्यं पृथग्जनैः ॥ १८ ॥
स्कन्धे चासज्य परशुं धनुर्विद्युद्गणोपमम् । प्रगृह्य शरमुग्रं च त्रिपुरघ्नं यथा शिवम् ॥ १९ ॥
तं दृष्ट्वा भीमसंकाशं ज्वलन्तमिव पावकम् । वसिष्ठप्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः ॥ २० ॥
संगता मुनयः सर्वे संजजल्पुरथो मिथः । कच्चित्पितृवधामर्षी क्षत्रं नोत्सादयिष्यति ॥ २१ ॥
पूर्वं क्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः । क्षत्रस्योत्सादनं भूयो न खल्वस्य चिकीर्षितम् ॥ २२ ॥
एवमुक्त्वार्घ्यमादाय भार्गवं भीमदर्शनम् । ऋषयो राम रामेति मधुरं वाक्यमब्रुवन् ॥ २३ ॥
प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिदत्तां प्रतापवान् । रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्योभ्यभाषत ॥ २४ ॥ [२२१०]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमः सर्गः ।

राम दाशरथे वीर वीर्यं ते श्रूयतेद्भुतम् । धनुषो भेदनं चैव निखिलेन मया श्रुतम् ॥ १ ॥
तदद्भुतमचिन्त्यं च भेदनं धनुषस्तथा । तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्य परं शुभम् ॥ २ ॥
तदिदं घोरसंकाशं जामदग्न्यं महद्धनुः । पूरयस्व शरेणैव स्वबलं दर्शयस्व च ॥ ३ ॥
तदहं ते बलं दृष्ट्वा धनुषोप्यस्य पूरणे । द्वन्द्वयुद्धं प्रदास्यामि वीर्यश्लाघ्यमहं तव ॥ ४ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथस्तदा । विषण्णवदनो दीनः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥
क्षत्ररोषात्प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महातपाः । बालानां मम पुत्राणामभयं दातुमर्हसि ॥ ६ ॥
भार्गवाणां कुले जातः स्वाध्यायव्रतशालिनाम् । सहस्राक्षे प्रतिज्ञाय शस्त्रं प्रक्षिप्तवानसि ॥ ७ ॥
स त्वं धर्मपरो भूत्वा कश्यपाय वसुन्धराम् । दत्वा वनमुपागम्य महेन्द्रकृतकेतनः ॥ ८ ॥
मम सर्वविनाशाय संप्राप्तस्त्वं महामुने । न चैकस्मिन्हते रामे सर्वे जीवामहे वयम् ॥ ९ ॥
ब्रुवत्येवं दशरथे जामदग्न्यः प्रतापवान् । अनादृत्य तु तद्वाक्यं राममेवाभ्यभाषत ॥ १० ॥
इमे द्वे धनुषी श्रेष्ठे दिव्ये लोकाभिपूजिते । दृढे बलवती मुख्ये सुकृते विश्वकर्मणा ॥ ११ ॥
अनुसृष्टं सुरैरेकं त्र्यम्बकाय युयुत्सवे । त्रिपुरघ्नं नरश्रेष्ठ भग्नं काकुत्स्थ यत्त्वया ॥ १२ ॥
इदं द्वितीयं दुर्धर्षं विष्णोर्दत्तं सुरोत्तमैः ॥ १३ ॥
तदिदं वैष्णवं राम धनुः परपुरञ्जयम् । समानसारं काकुत्स्थ रौद्रेण धनुषा त्विदम् ॥ १४ ॥
तदा तु देवताः सर्वाः पृच्छन्ति स्म पितामहम् । शितिकण्ठस्य विष्णोश्च बलाबलनिरीक्षया ॥ १५ ॥
अभिप्रायं तु विज्ञाय देवतानां पितामहः । विरोधं जनयामास तयोः सत्यवतां वरः ॥ १६ ॥
विरोधे तु महद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम् । शितिकण्ठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः ॥ १७ ॥
तदा तु जृम्भितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम् । हुंकारेण महादेवः स्तम्भितोथ त्रिलोचनः ॥ १८ ॥
देवैस्तदा समागम्य सर्षिसंघैः सचारणैः । याचितौ प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ ॥ १९ ॥
जृम्भितं तद्धनुर्दृष्ट्वा शैवं विष्णुपराक्रमैः । अधिकं मेनिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तथा ॥ २० ॥
धनू रुद्रस्तु संक्रुद्धो विदेहेषु महायशाः । देवरातस्य राजर्षेर्ददौ हस्ते ससायकम् ॥ २१ ॥

इदं च वैष्णवं राम धनुः परपुरञ्जयम् । ऋचीके भार्गवे प्रादाद्विष्णुः स न्यासमुत्तमम् ॥ २२ ॥
ऋचीकस्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकर्मणः । पितुर्मम ददौ दिव्यं जामदग्नेर्महात्मनः ॥ २३ ॥
न्यस्तशस्त्रे पितरि मे तपोबलसमन्विते । अर्जुनो विदधे मृत्युं प्राकृतां बुद्धिमास्थितः ॥ २४ ॥
वधमप्रतिरूपं तु पितुः श्रुत्वा सुदारुणम् । क्षत्रमुत्सादयं रोषाज्जातं जातमनेकशः ॥ २५ ॥
पृथिवीं चाखिलां प्राप्य कश्यपाय महात्मने । यज्ञस्यान्ते ददं राम दक्षिणां पुण्यकर्मणे ॥ २६ ॥
दत्त्वा महेन्द्रनिलयस्तपोबलसमन्वितः । श्रुत्वा तु धनुषो भेदं ततोऽहं द्रुतमागतः ॥ २७ ॥
तदेव वैष्णवं राम पितृपैतामहं महत् । क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनुरुत्तमम् ॥ २८ ॥
योजयस्व धनुःश्रेष्ठे शरं परपुरञ्जयम् । यदि शक्तोसि काकुत्स्थ द्वन्द्वं दास्यामि ते ततः ।२९। [२२३९]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमः सर्गः ।

श्रुत्वा तु जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा । गौरवाद्यन्त्रितकथः पितू राममथाब्रवीत् ॥ १ ॥
श्रुतवानसि यत्कर्म कृतवानसि भार्गव । अनुरुध्यामहे ब्रह्मन्पितुरानृण्यमास्थितः ॥ २ ॥
वीर्यहीनमिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव । अवजानासि मे तेजः पश्य मेद्य पराक्रमम् ॥ ३ ॥
इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धो भार्गवस्य वरायुधम् । शरं च प्रतिजग्राह हस्ताल्लघुपराक्रमः ॥ ४ ॥
आरोप्य स धनू रामः शरं सज्यं चकार ह । जामदग्न्यं ततो रामं रामः क्रुद्धोब्रवीदिदम् ॥ ५ ॥
ब्राह्मणोसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च । तस्माच्छक्तो न ते राम मोक्तुं प्राणहरं शरम् ॥ ६ ॥
इमां वा त्वद्गतिं राम तपोबलसमर्जितान् । लोकानप्रतिमान्वापि हनिष्यामीति मे मतिः ॥ ७ ॥
न ह्ययं वैष्णवो दिव्यः शरः परपुरञ्जयः । मोघः पतति वीर्येण बलदर्पविनाशनः ॥ ८ ॥
वरायुधधरं रामं द्रष्टुं सर्षिगणाः सुराः । पितामहं पुरस्कृत्य समेतास्तत्र सर्वशः ॥ ९ ॥
गन्धर्वाप्सरसश्चैव सिद्धचारणकिंनराः । यक्षराक्षसनागाश्च तद्द्रष्टुं महदद्भुतम् ॥ १० ॥
जडीकृते तदालोके रामे वरधनुर्धरे । निर्वीर्यो जामदग्न्योसौ रामो राममुदैक्षत ॥ ११ ॥
तेजोभिर्गतवीर्यत्वाज्जामदग्न्यो जडीकृतः । रामं कमलपत्राक्षं मन्दमन्दमुवाच ह ॥ १२ ॥
काश्यपाय मया दत्ता यदा पूर्वं वसुंधरा । विषये मे न वस्तव्यमिति मां काश्यपोब्रवीत् ॥ १३ ॥
सोहं गुरुवचः कुर्वन्पृथिव्यां न वसे निशाम् । तदाप्रभृति काकुत्स्थ कृता मे काश्यपस्य ह ॥ १४ ॥
तामिमां मद्गतिं वीर हन्तुं नार्हसि राघव । मनोजवं गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ १५ ॥
लोकास्त्वप्रतिमा राम निर्जितास्तपसा मया । जहि ताञ्छरमुख्येन मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ १६ ॥
अक्षय्यं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुरेश्वरम् । धनुषोस्य परामर्शात्स्वस्ति तेस्तु परन्तप ॥ १७ ॥
एते सुरगणाः सर्वे निरीक्षन्ते समागताः । त्वामप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वन्द्वमाहवे ॥ १८ ॥
न चेयं तव काकुत्स्थ व्रीडा भवितुमर्हति । त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः ॥ १९ ॥
शरमप्रतिमं राम मोक्तुमर्हसि सुव्रत । शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ २० ॥
तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्ये प्रतापवान् । रामो दाशरथिः श्रीमांश्चिक्षेप शरमुत्तमम् ॥ २१ ॥
स हतान्दृश्य रामेण स्वाँल्लोकांस्तपसार्जितान् । जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ २२ ॥
ततो वितिमिराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा । सुराः सर्षिगणा रामं प्रशशंसुरुदायुधम् ॥ २३ ॥
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्यः प्रपूजितः । ततः प्रदक्षिणीकृत्य जगामात्मगतिं प्रभुः ॥ २४ ॥ [२२६३]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमः सर्गः ।

गते रामे प्रशान्तात्मा रामो दाशरथिर्धनुः । वरुणायाप्रमेयाय ददौ हस्ते महायशाः ॥ १ ॥
अभिवाद्य ततो रामो वसिष्ठप्रमुखानृषीन् । पितरं विकलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः ॥ २ ॥
जामदग्न्यो गतो रामः प्रयातु चतुरङ्गिणी । अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता ॥ ३ ॥
रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथः सुतम् । बाहुभ्यां संपरिष्वज्य मूर्ध्न्युपाघ्राय राघवम् ॥ ४ ॥
गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः । पुनर्जातं तदा मेने पुत्रमात्मानमेव च ॥ ५ ॥
चोदयामास तां सेनां जगामाशु ततः पुरीम् । पताकाध्वजिनीं रम्यां तूर्योद्घुष्टनिनादिताम् ॥ ६ ॥
सिक्तराजपथां रम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम् । राजप्रवेशसुमुखैः पौरैर्मङ्गलपाणिभिः ॥ ७ ॥
संपूर्णां प्राविशद्राजा जनौघैः समलंकृताम् । पौरैः प्रत्युद्गतो दूरं द्विजैश्च पुरवासिभिः ॥ ८ ॥
पुत्रैरनुगतः श्रीमाञ्छ्रीमद्भिश्च महायशाः । प्रविवेश गृहं राजा हिमवत्सदृशं प्रियम् ॥
ननन्द स्वजनै राजा गृहे कामैः सुपूजितः ॥ ९ ॥
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च सुमध्यमा । वधूप्रतिग्रहे युक्ता याश्चान्या राजयोषितः ॥ १० ॥
ततः सीतां महाभागामूर्मिलां च यशस्विनीम् । कुशध्वजसुते चोभे जगृहुर्नृपयोषितः ॥ ११ ॥
मङ्गलालापनैर्होमैः शोभिताः क्षौमवाससः । देवतायतनान्याशु सर्वास्ताः प्रत्यपूजयन् ॥ १२ ॥
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तदा । रेमिरे मुदिताः सर्वाः भर्तृभिर्मुदिता रहः ॥ १३ ॥
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृज्जनाः । शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तयन्ति नरर्षभाः ॥ १४ ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा दशरथः सुतम् । भरतं कैकयीपुत्रमब्रवीद्रघुनन्दनः ॥ १५ ॥
अयं केकयराजस्य पुत्रो वसति पुत्रक । त्वां नेतुमागतो वीरो युधाजिन्मातुलस्तव ॥ १६ ॥
श्रुत्वा दशरथस्यैतद्भरतः कैकयीसुतः । गमनायाभिचक्राम शत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ १७ ॥
आपृच्छ्य पितरं शूरो रामं चाक्लिष्टकारिणम् । मातुश्चापि नरश्रेष्ठः शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ १८ ॥
युधाजित्प्राप्य भरतं सशत्रुघ्नं प्रहर्षितः । स्वपुरं प्राविशद्वीरः पिता तस्य तुतोष ह ॥ १९ ॥
गते च भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः । पितरं देवसंकाशं पूजयामासतुस्तदा ॥ २० ॥
पितुराज्ञां पुरस्कृत्य पौरकार्याणि सर्वशः । चकार रामः सर्वाणि प्रियाणि च हितानि च ॥ २१ ॥
मातृभ्यो मातृकार्याणि कृत्वा परमयन्त्रितः । गुरूणां गुरुकार्याणि काले कालेन्ववैक्षत ॥ २२ ॥
एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्मणा नैगमास्तथा । रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः ॥ २३ ॥
तेषामतियशा लोके रामः सत्यपराक्रमः । स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ २४ ॥
रामश्च सीतया सार्धं विजहार बहूनृतून् । मनस्वी तद्गतमनास्तस्या हृदि समर्पितः ॥ २५ ॥
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति । गुणाद्रूपगुणाच्चापि प्रीतिर्भूयोभिवर्धते ॥ २६ ॥
तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते । अन्तर्गतमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा ॥ २७ ॥
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा । देवताभिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥ २८ ॥
तया स राजर्षिसुतोभिकामया समेयिवानुत्तमराजकन्यया । अतीव रामः शुशुभे मुदान्वितो विभुः
श्रिया विष्णुरिवामरेश्वरः ॥ २९ ॥ [२२९२]

इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे वाल्मीकीय आदिकाव्ये चतुर्विंशतिसाहस्र्यां संहितायां बालकाण्डे
रामक्रीडाख्यानं नाम सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ ७७ ॥

समाप्तमिदं बालकाण्डम् ॥ १ ॥

परिशिष्टं प्रथमम् ।

मातृकानुक्रमणिका ।

[प्रा० स्थ० = प्राप्तिस्थलम् । सं० = सङ्ग्राहकः । प्र० = प्रकाशकः । ले० व० = लेखन-वर्षम् । ह० लि० = हस्तलिखितं पुस्तकम् । मु० पु० = मुद्रितपुस्तकम् । कटी० = कतकटीका । गो, गोटी० = गोविंदराजीय भूषणटीका । ति, तिटि०=तिलकटीका । रा, राटी, राशि०=रामायण-शिरोमणि टीका । अनु०=अनुष्टुप् ।]

१. श्री—प्रा० स्थ०—भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमंदिरम्, पुण्यपत्तनम् । ह० लि० । "No 123 of 1884-87, Text only. Age Samvat 1512" " ले० व०—"संवत् १५१२ कार्त्तिकमासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां तिथौ सोमदिने ।" सर्वत्र पृष्ठमात्राप्रयोगः । लिपिश्चातिपुराणा ब्राह्मी । मूलमात्रम् । संपूर्णा मातृका ।

२. क—प्रा० स्थ०—वैराजक्षेत्रम् (वांई) । ह० लि० । ले० व०—अनुमानतः ३७५ वर्षेभ्यः प्राक्कालीनम् । देवनागरीलिपिस्थम् । संपूर्णा मातृका । मूलमात्रम् ।

३. ख—प्रा० स्थ० भाण्डारकर प्रा० वि० सं० मं०, पुण्यपत्तनम् । ह० लि० । ले० व० अनुमानतः ३०० वर्षेभ्यः प्राक्कालीनम् । देव० लिपि० । उत्तरभारतीयमिति अक्षराकारतोऽनुमीयते ।" "No. 63 of Vishram (Bagwada Poona)2, with महेश्वरतीर्थ Com" आदितश्चतुर्थसर्गस्य सप्तविंश (२७) श्लोकपर्यन्तं, महेश्वरटीकासमेतम् । अपूर्णा मातृका ।

४. ग—प्रा० स्थ०—भाण्डारकर प्रा० वि० सं० मं०, पुण्यपत्तनम् । ह० लि० । ले० व० अनुमानतः ३५० वर्षेभ्यः प्राक्कालीनम् । देव० लिपि० । उत्तरभारतीयमिति अक्षरानुसारेण ज्ञायते । "No. 32 of A. 1883-84, with C. Ramayan Tilakam" रामकृत तिलक-टीकया सहितम् । आदितश्चतुर्थ-सर्गस्य त्रयस्त्रिंशश्लोकपर्यन्तो ग्रन्थो नोपलभ्यते । अपूर्णा मातृका । अतीवाशुद्धम् ।

५. घ—प्रा० स्थ० पुण्यपत्तनम् । सं०—व्याकरणकोविद वैद्य गणेशशास्त्री शेण्डे महाशयाः । ह० लि० । ले० व० "श्री संवत् १८४० श्रावण शुक्ल पक्षस्य सप्तमी भौमवासरे लिखितम् ॥ शम्भुर्गौडज्ञातीयः। ग्रन्थ संख्या ॥ ५०५० ॥ मूल ॥ २२५० ॥ टीका ॥ २८०० ॥ सम्पूर्णम् ॥" देव० लिपि० ॥ तिलक-टीका सहितम् । संपूर्णा मातृका ।

६. च—प्रा० स्थ०—कोडगू प्रदेशः । तालपत्रपुस्तकम् । मलियाळ लिपिस्थम् । ह० लि० । सं०—केशव नायर महोदयाः । ले० व० "शक वर्ष १५१८ ।" मूलमात्रम् । समग्रपुस्तकम् ।

७. छ—प्रा० स्थ०—दक्षिणापथस्थं हैद्राबादनगरम् । सं०—कृष्णय्याशास्त्रिणः । तालपत्रपुस्तकम् । आन्ध्र-(तेलुगु) लिपिस्थम् । ह०लि० । ले० व०—"शकनृपवर्ष १६५२ ।" मूलमात्रम् । समग्रं पुस्तकम् ।

८. ज—प्रा० स्थ०—जगन्नाथपुरी । सं०—श्यामाचार्याः । तालपत्रपुस्तकम् । आन्ध्र (तेलुगु) लिपिस्थम् । ह० लि० । ले० व० अनुमानतः शकस्य १६०० तमं वर्षम् । मूलमात्रम् । समग्रपुस्तकम् ।

९. झ—प्रा. स्थ०—विष्णुकाञ्ची । सं०—सुब्रह्मण्य अय्यर महाशयाः । तालपत्रपुस्तकम् । तमिळलिपिस्थम् । ह० लि० । ले० व० अनुमानतः १५०० तमः शकाब्दः । मूलमात्रम् । समग्रपुस्तकम् ।

१०. ट—प्रा०स्थ०—श्रीरङ्गम् । सं०—कुप्पुस्वामिनो अय्यंगार महोदयाः । तमिळलिपिस्थम् । ह० लि० । ले० व० "शकनृपकालः १५७३ ।" गोविन्दराजकृतरामायणभूषणटीकासमेतम् । संपूर्णा मातृका ।

११. ड—प्रा० स्थ०—ग्वाल्हेरनगरम् । सं०—विश्वनाथशास्त्री आपटे महाशयाः । देव० लिपि० । ह० लि० । ले० व० "संवत् १७४३" । शिरोमणिटीकोपेतम् । समग्रपुस्तकम् ।

१२. त—प्रा० स्थ०—गया । सं०—माधवप्रसाद तिवारी महोदयाः । देव०लिपि० । ह० लि० । ले० व० "संवत् १७५२ श्रावण कृष्ण ५" । मूलमात्रम् । समग्रपुस्तकम् ।

१३. थ—प्रा० स्थ०—डाकोरक्षेत्रम् । सं०—रणछोडराय देसाई महाशयाः । देव० लिपि० । ले० व० अनुमानतः १५५० तमः शकाब्दः । शिरोमणिटीकासहितम् । समग्रपुस्तकम् ।

१४. द—प्रा० स्थ०—जयपुरम् । सं०—रामविलास ओझा महोदयाः । देव० लिपि० । ले० व०"–संवत् १६०९" । तिलकटीकोपेतम् । समग्रपुस्तकम् ।

१५. न—मु० पु० । प्र०—"गुजराती प्रिंटिंग प्रेस, मुंबई" । समग्रपुस्तकम् । तिलक–शिरोमणि–भूषण–टीकात्रयोपेतम् ।

१६. प—मु० पु० । प्र०–"मद्रास लॉ जर्नल प्रेस, मद्रास" । शिरोमणि–भूषणटीकाद्वयोपेतम् । समग्रपुस्तकम् ।

१७. ग्या०—मु० पु० । प्र० "गास्परे गोरेशिओ, पारिगी, इ. स. १८४३" । एतत्पुस्तकपाठाः अन्यमातृकापाठेभ्योऽतीव भिन्नाः । अतो मद्रास लॉ जर्नल पुस्तके बालकाण्डस्य प्रथमसर्गस्थदशमश्लोकान्तान्येव पाठान्तराणि दत्तानि । पश्चात्तु न दत्तानि । अस्माभिरपि तथैव विधीयते ।

१८. ब—मु० पु० । प्र०टी. आर. कृष्णाचार्यः, कुम्भघोणम् । समग्रपुस्तकम् ।

१९. भ—मु० पु० । प्र०–वाणीविलास प्रेस, श्रीरङ्गम् । समग्रपुस्तकम् ।

२०. र—मु० पु० । निर्णयसागर प्रेस, मुंबई, शके १८२४ । तिलकटीकोपेतम् । समग्रपुस्तकम् ।

२१. ल—मु० पु० । प्र०–जगन्नाथ प्रसादः । प्रा० स्थ० मेडिकल हॉल प्रेस । १९२१ तमे खिस्ताब्दे प्रकाशितम् । "वाल्मीकि रामायणम् । अनेक प्राचीन पुस्तकसंवादेन समुद्धृतेन् बहुपाठभेदेन सहितम् । Text of a Bengali Ms. in the Govt Samskrit College Banaras, edited with footnotes by Pt. Rasiklal Bhattacharya, Benaras college" समग्रपुस्तकम् ।

२२. श—प्रा० स्थ०–कलकत्ता नगरम् । वङ्गलिपिस्थम् । ह० लि० । सं०–पं० कालीचरण बन्दोपाध्याय महाशयाः । ले० व०–अनुमानतः ३५० वर्षेभ्यः प्राक्कालीनम् । मूलमात्रम् । समग्रपुस्तकम् ।

२३. क्ष—प्रा० स्थ०–म्हैसूरनगरम् । कर्णाटलिपिस्थम् । सं०–पं०कण्ठय्याशास्त्रिणः । ह० लि० । ले० व० अनुमानतः ३०० वर्षेभ्यः प्राक्कालीनम् । माधवयोगिकृतकतकटीकासहितम् । समग्रपुस्तकम् ।

२४. झ—मु० पु०। प्र०–" रेवदण्डाकर महादेवशास्त्रिणः, गणपत कृष्णाजी मुद्रायन्त्रालयः, मुंबई।" मु० व०"–रसाष्टसप्तेन्दुमिते १७८६ शकाब्दे रक्ताक्षिनाम प्रथितेऽब्जवारे। ऊर्जस्य कृष्णप्रतिपत्तिथौ च समाप्तमासीत्पुनरङ्कनं सत्।" समग्रपुस्तकम्। तिलकटीकोपेतम्।

२५. मो०—मु० पु०। प्र० काशिनाथ वामन लेलेशास्त्रिणः, मोदवृत्त मुद्रायन्त्रालयः, वांई। मूलमात्रम्। समग्रपुस्तकम्।

इतराण्यपि हस्तलिखितानि मुद्रितपुस्तकानि च दशसङ्ख्याकानि निरीक्षितानि। किन्तु तद्गतपाठान्तराणामसमीचीनत्वादुपरिनिर्दिष्टपंचविंशतिमातृकागतपाठान्तरेषु च तेषां यथायथमन्तर्भावान्न तानि पुस्तकान्यत्र निर्दिष्टानि। महत्वपूर्णा " श्री " मातृका च प्रायशः समग्रैव द्वितीये परिशिष्टे मुद्रिता। तत्कालीनायास्तत्प्राक्कालीनाया वा मातृकाया अनुपलम्भान्नेतराः सर्वा अपि निर्दिष्टा–अनिर्दिष्टाश्च मातृका अतिमहत्त्वं भजन्ते।

॥ श्रीराम समर्थ ॥

॥ वाल्मीकीयरामायणस्य बालकाण्डगतानां हस्तलिखितादिभिन्नभिन्नकोशानां पाठभेदसङ्ग्रहः ॥

[सर्गाङ्कः प्रत्येकं पृथङ् निर्दिश्यते। तत्पुरतो धनुराकृतिचिन्हे श्लोकाङ्कः। तदनन्तरं पाठभेदप्रदर्शनार्थं गृहीतानां हस्तलिखितपुस्तकानां ताडपत्रपुस्तकानां मुद्रितपुस्तकानां च सङ्केताक्षराणि "श्री, क, ख, ग," एवमादीनि वर्तन्ते। ततः परं पाठभेदाः। ते च तेषु तेषु स्थानेषु स्पष्टीक्रियन्ते। इति निश्चित्य पठितव्यम्।]

सर्गः १—(५) ग्या०–...देवर्षे त्वं...। (६) ग्या०–...कालत्रयज्ञस्तच्छ्रुत्वा...चामन्त्र्य तमृषिं प्रत्यभाषत। (७) ग्या०–बहवो...गुणाः। अस्यार्धस्य स्थाने–एके न हि नृलोकेऽस्मिन् गुणा एते सुदुर्लभाः। देवेष्वपि न पश्यामि कंचिदेभिर्गुणैर्युतम्॥ श्रूयतां तु गुणैरेभिर्यो युक्तो नरचन्द्रमाः। (८) ग्या०–इक्ष्वा...श्रुतः। अस्यार्धस्य स्थाने–एभिरप्यधिकैश्चैव गुणैर्युक्तो महाद्युतिः। संयतात्मा महात्मा च द्युतिमान् धृतिमान् वशी। (९) ग्या०–बुद्धिमानृद्धिमान्...।(१०) ग्या०–अस्य श्लोकस्यस्थाने–महेष्वासो महातेजा दृढजानुरारिंदमः। आजानुबाहुः सुमुखो बलवान् सत्यविक्रमः॥ (१२) ग्या०–अन्त्यपादत्रयस्थाने–जितक्रोधो जितेन्द्रियः। मनस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वीर्यसमन्वितः। (१३) ग्या०–प्रथमार्द्धं नास्ति।...रक्षिता सर्वलोकस्य...। (१६) ज–...सदैक प्रियदर्शनः। (१७) ख–...कौशल्या...। (२०) ख, घ, मो०–ज्येष्ठं श्रेष्ठ गुणै...। (२१) ख,क्ष–तस्याभिषेकं...भार्यापि ...। (२३) ख, न,श–...पाशेन संयुत। (२४) न,राशि, ...त्केकेय्याः ...। (२६) ख– ... दयिता भार्या...। (३०) ख–बहुदकीः। (३२) ख, च, छ, झ,श–...। शोकातुरस्तदा। (३३) प–मृते तु ...। (३५) छ–स सुमहानादं रामं...। (३६) ख–त्वमेव राजधर्मज्ञ...(४०) ख, क्ष–रामश्च...। (४६) ख–...सूर्यनखी राक्षसी...। (४७) ख–...सूर्यनखीवाक्या...छ–शूर्पनखी। ख...विदूषणं...। (४८) ख–...तस्मिन्निवसतां...। (५५) ख–कवंधं...। (५६) ख–...सवरीं...। र–ततोऽस्य कथयामास। (५७) ख, घ, न, प–श्रमणीं। ख–... शबरीं...। प न–राघवं। न, टीप–आर्षमात्मनेपदमिति भावः। (५८) ख–सवर्य्या (६३) ख–वालिनश्च

बधं...। (६६) ख–पुनस्तालांश्च...। (७३) र–पुरा रावणपालिताम्। (७४) प–...प्रवृत्तिं च निवेद्य...। (८१) ख–...पुरीं क्रीडा...। (८३) घ–उत्तरार्धे–अग्रहीदमलां रामो वचनाच्च गुरोस्तदा। प–उत्तरार्धे–बभौ रामः महता त्रैलोक्यं सर्व दैवतैः। (८५) न–विभीषणं। (९५) ख–...दत्त्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति। ख–पुस्तके सर्गारम्भे नवश्लोकात्मकं नमनमधिकं वर्तते एवं मिलित्वा १०९ श्लोकात्मकोऽयं सर्गः।

सर्गः २—(१) प–महामुनिः। (२) न, राटी, गोटी, क्ष, ड–आप्रष्टुवैवा...। (६) ख–कलशं। ड–...कलशं मम। (११) तिटी–चेष्टमानं खेपरिभ्रमा। (१२) प–च हितेन वै। (१३) ड, त, श–तथा तु तम् द्विजं। (१६) ख–यस्यैवं ब्रुवत...। प–तस्यैवं...। (१८) गोटी–प्रवृत्तोऽयम् श्लोको। (१९) प–तुष्टोऽभवद्गुरुः। (२१) ख, ड, क्ष, गोटी–श्रुतवान् मुनिः। (२४) प–प्रणतो भूत्वा। (२५) ख–दृष्ट्वानामयमव्ययं। च, छ,–पृष्ट्वा नामयमव्ययम्। ड, त, क्ष–नामायमव्ययम्। प–चैवाप्यनामयम्। (२६) ख, च, श, छ–वाल्मीकये महर्षये। (२९) ख–श्लोकमिमं पुनः। जगावंतर्गतमना...। छ–क्रौञ्चम्। प–शोचन्नेव मुहुः...इमं पुनः...जगावंतर्गत मना। (३०) च, छ–एव त्वयं। प,श–ब्रम्हा प्रहस्य। तिटी–श्लोक एव त्वया। (३२) ख, घ, प–गुणवतो लोके। प–कथय वीरस्य। (३४) प–यच्चाप्य...। (३६) ख, प–...कथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति। (३७) ख–पूर्वार्द्धं नास्ति। (४०) च, छ, ड–श्लोकः श्लोकत्व...। (४१) प–जाता वाल्मीके...। (४२) ख–काव्यमुदारधीर्मुनिः। प,श–र्मनोरमैस्ततः स रामस्य...काव्यमुदारधीर्मुनिः। च, छ–काव्य...धीर्मुनिः।

सर्गः ३—(१) च, छ, प–तद्धर्मात्मा धर्मसंहितम्। (२) ख–न्वीक्षते गतिम्। प–न्वेक्षते। (३) च, छ, ड–यद्वृत्तम् तत्र। (५) प–चान्ववेक्षितम्। (७) च, छ, प–अभिरामस्य चरितं। ख–धर्मेण स महार्थवित्। प–स महाद्युतिः। (९) प–नारदेन महर्षिणा...भगवानृषिः। त–रघुनाथस्य चरितं। (११) प–विश्वामित्रसमागमे। (१२) प–तथा रामाभिषेकं च। (१३) छ–व्याघातम् चाभि...। (१६) प–वास्तुकर्मविवेशं (१८) तिटी–अ...समास्यां चाप्य। ड–सुतीक्ष्णेन नाभिसङ्गमम्। त–नापि सङ्गतिम्। (१९) ड–अगस्त्यदर्शनं चैव शूर्पनख्याश्च दर्शनं। त, न, श–अगस्त्यदर्शनं चैव जटायोरभिसंगमम्। पञ्चवट्याश्चगमनं शूर्पणख्याश्च दर्शनं। (२१) ख–कवंध (२२) ड–शबर्या दर्शनम्। ख, प–शबरी...चैव हनुमद्दर्शनं तथा। विलापं चैव पम्पायां राघवस्य महात्मनः। ख–शवरी। (२६) ख–संपातेश्चासुदर्शनम्। (२७) ज, प–सागरस्य च दर्शनं। (३१) ड–राक्षसीदर्शनं। (३३) तिटी–लङ्कादाहाभिमर्दनम्। (३५) ख–विभीषणेन। (३७) ख–अयोध्यायाश्च गमनं भरतेन समागमम्। प–पुष्पकस्य निवेदनम्।...भरतेन समागमम्। (३८) ख–इदमर्धं नास्ति। (३९) पँ–स्वराज्यरञ्जनं।

सर्गः ४—(१) ख, प–विचित्रपदमात्मवान्। (३) न–सभविष्यं। (४) च, छ, प–अगृह्णीतां। (८) ख–सप्ततिर्बद्धं। प–सप्तभिर्बद्धं। (९) ख, प–वीरादिभिश्चसंयुक्तं वाक्यमेतद। (१०) ख, प–अश्विनाविवरूपिणौ। (११) छ–बिम्बादिवोद्धृतौ। (१३) ख, र–जगतुः सुसमाहितौ। छ–जगतुस्तौ कुशीलवौ। तिटी–सर्वलक्ष्यलक्षण...। (१४) प, क्ष–आसीनानां समीप...। (१६) गोटी–मुनयो निर्मत्सराः। प–गायन्तौ तौ कुशी...। (१८) गोटी–उत्तरार्धं नास्ति। (१९) गोटी, राशि–श्लाघ्यैर्महात्मभिः। (२०)

त–सस्मितः कलशं...ताभ्यां महातपाः। प–उत्थितः कलशं। च, श–प्रीतः कश्चिदेतस्मादारभ्य...मुनयः सत्यवादिन.. (२०–२५) इत्यन्तो ग्रन्थः प्रक्षिप्तः। (२१) प–कृष्णाजिनं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः।...प्रादाद्यज्ञसूत्रमथापरः। (२२) प–औदुम्बरीं बृसीमन्यो जपमालामथापरः। बृसीमन्य...। (२३) क्ष–जटिबंधन। (२४) प–तथापरः आयुष्यमपरे...। (२७) छ, तिटी–अविगीतमिदं। न–शिरोमणिभूषणकाराभ्यां त्रयोदश श्लोकः षट्चरणः स्वीकृतस्ते न तदारभ्य त्रयस्त्रिंशदवधिकास्तट्टीकाङ्का अर्धाधिक्येन विज्ञेयाः। २१, २२, २३, २४, २५, २६ स्थानेषु पतिता, गोटी० २६, २७, २८, २९, ३०, ३१ स्थानेषु क्रमतो विज्ञेया। (२८) च–त्तत्र गाथिनौ। (२९) प–भ्रातरौ च। (३०) च–सिंहासने वृतः। प–...भिश्च परंतपः। (३१) प–...संपन्नौ तावुभौ नियतस्तदा। (३२) च–सम्यग्गाथिनौ। (३३) प–मधुरं व्यक्तं। ङ, त–स्वञ्चितायत...। राशि–संचितायत...(३५) ग–निबोधय। राशि, गोटी–प्रवक्ष्यते। (३६) ग, प–बभूव ह।

सर्गः ५—(२) छ–नामयः समुद्रमखानयत्। (४) प–वर्तयिष्यामि...। अनसूयया। (९) त–महान्राष्ट्रविवर्धनः। राशि, गोटी–दिवं देवपति। (१०) ग–तोरणवतां। गोटी–कवाटतोरण। गोटी, राशि–युधवतीमुपेताम्। (१२) ग–महतां। (१५) प, गोटी, राशि–पर्वतैरुपशोभिताम्। तिटी–कूटाः शालाः। द्यूतफलकाकाराम्। (१६) प, गोटी, राशि–नारीगणैर्युताम्। (१७) त–मिक्षुदण्डरसो...। (१८) छ,श–मुहुरत्यर्थं। (२१) गोटी–नर्दतां वने। प–र्बाणैर्बलाद्बाहु। (२२) राशि–दशरथस्तथा।

सर्गः ६—(१) त, प–वेदवित्सत्यसंगरः। (२) गोटी, राशि–धर्मरतो। (३) गोटी, राशि–धनैश्च संग्रहैः। (४) प, राशि, गोटी–राजा वसञ्जगदपालयत्। (५) राशि–इन्द्रस्येवा। (७) त–कुटुम्बी न सिद्धार्थो गोमांश्च धन...। (९) प, क्ष–उदिताः शील...। (१०) राशि–नानुलिप्ताङ्गो। (११) श–वाप्यनात्मवान्। (१२) राशि, गोटी, तिटी–न च निर्वृत्तसंकरः। राशि–कश्चिन्नासी...। (१३) ग– ... यनशीलीश्च...। (१४) प, गोटी, राशि, तिटी–न नास्तिको नानृतको...विद्यते तदा। (राशि)...तथा। (१५) न, प–नाव्रतो नासहस्रदः। ग–क्षिप्तवृत्तो। (१९) गोटी, राशि–...द्वैश्याः धर्मनिरताः। (२१) त–पेशलानाम् सुवर्चसाम्। (२४) प, गोटी, राशि–निष्पन्नैर्वामना ..। (२६) क्ष, गोटी, राशि–प्रकाशते। अस्यानन्तरम्–यस्यां दशरथो राजा वसञ्जगदपालयत्। पाठेऽधिकम्। (२८) प, राशि–नृपसिंहसंकुलां।

सर्गः ७—(१) प, गोटी–इक्ष्वाकोस्तु महा...। (३) प, श,क्ष,ज्ञ–विजयः सिद्धार्थो ह्यर्थसाधकः। अशोको मन्त्रपालश्च...अष्टमोऽभवत्। (५) क्ष, गोटि–सुयज्ञो...। इतआरभ्यार्धत्रयं न धृतम्। (६) प–पूर्वकाः। (७) प–परस्परानुरक्ताश्च नीतिमन्तो बहुश्रुता। श्रीमन्तश्च प्रणि...। गोटी–शास्त्रज्ञाः। (१०) गोटी–...कालं तु ते दण्डं। (११) ग–परुषं। त, गोटी–न विहिंस्युरदूषकं। (१२) त–राजशास्त्र अनुव्रताः। (१३) तिटी–कोशं अभिपूरयन्। त–समवर्धयन्। (१५) प, गोटी–परदाररतो...सीद्राष्ट्रे। (१६) गोटी, राशि–सुशीलिनः सुवे...। (१७) गोटी, राशि–गुरौ।... पराक्रमे। त–विख्याताः। ज्ञ, गोटी–बुद्धिनिश्चयात्। तिटी–गुणागुणगृहिताः। (१८) गोटी–अभितो गुण...वर्जिताः। इदमर्धं न धृतम्। (१९) प–शक्ताः श्लक्ष्णाः। त–युक्ताः शक्ताः। (२१) गोटी, राशि–धर्मेण रञ्जयन्। (२३) गोटी–द्राजा दिवम्। (२४) प–नियुक्तैर्वृतो...।

सर्गः ८—(१) गोटी, राशि—तस्य त्वेवं । (२) ग—यजाम्यहे । ज, त—तस्येयम् । छ, त, गोटी—सुतार्थी । (३) प—सर्वैरेव । (४) प—अब्रवीदिदं राजा । त—अब्रवीत्स तम् । (५) त—...त्स गुरूंस्तान् तान्स...। (६) प—चान्ये द्विजसत्तमाः । (८) तिटी—तातप्यमानस्य । (९) प—विचार्यताम् । (१०) प—मुखाच्च्युतम् । (१४) गोटी—ततः प्रीतो । प—हर्षपर्याकुलेक्षणः । (१७) छ—न प्रमादो भवेत् । राशि—शक्यः कर्तुमयं ... । (१८) प—मृगयन्तेऽत्र । गोटी—निहतस्य च यज्ञस्य । (१९) प—समर्थाः करणेष्विह । (२०) गोटी, राशि, तिटी—मंत्रिणः प्रत्यपूजयन् । राशि—यथाज्ञप्तं निशम्य । (२२) प—उपदिष्टोऽयं यथा ...। (२३) प—महाद्युतिः । (२४) प—हृदयप्रियाः ।

सर्गः ९—(१) गोटी, राशि—उत्तरार्धं नास्ति । (४) क्ष, ज्ञ, गोटी—कश्यपस्येति...विभंडक । (५) ड—र्वनचरैः सह । (९) प,श—सर्वभूतभया...। (१०) प—श्रुतवृद्धांश्च समा...। (११) त, राशि—श्रुतधर्माणः । (१२) गोटी, राशि—पूर्वार्द्धं नास्ति । (१३) गोटी—विभण्डक । (१४) प, राशि—पूर्वार्द्धं नास्ति । (१६) त—ततः प्रेष्यति । (१७) छ—गच्छेयुः । गोटी—विनतावनता...। (१८) गोटी—तत्क्षमान् । (२१) राशि, गोटी—...नीतो विस्तरेण त्वयोच्यताम् ।

सर्गः १०—(१) येनेत्यारभ्य सर्वमित्यन्तो भागः केषुचित् कोशेषु न दृश्यते । (२) त—अभिमन्त्रितः । (३) ड, त—स्वाध्यायने रतः । प—स्वाध्यायतत्परः । (७) छ—...दूरेऽस्य... । (९) प, श—यच्चान्यत्सर्वं । (११) प—मधुरस्वनैः । (१२) प—विजने घोरे । (१६) ज, ज्ञ—श्रुत्वा तासां प्रीतिरजायत । प—सर्वांश्च तेन ताः । (१७) प—आगतानां...मूलमिदं फलम् । (१८) म—शीघ्रं ता । राशि—शीघ्रेण । (१९) प—वै द्विज । गोटी— गृहाण प्रति । (२३) ड—दुःखं स्म परि...। (२४) ज्ञ—उत्तरार्धं नास्ति । (२५) प—च तदा । (२७) प—तत्राप्येष विधिः श्रीमान् विशेषेण भविष्यति । गोटी, राशि—पूर्वार्द्धं नास्ति । (२८) त—तासां मुनिस्तद्धृदयंगमम् । (३०) गोटी—हर्षेण एवागतं । प,क्ष—विप्रं विषयं स्वं नरा...।...मुनिं प्रहः । त—मुनिं प्रीतः । (३१) राशि—मन्युराविशद् । (३२) गोटी—प्रविश्येति ।

सर्गः ११ (१)—प—कथायामेवमब्रवीत् । (३) त—उत्तरार्धं नास्ति । (४) प—पुत्रस्तु सोऽङ्गराजस्य । गोटी—तं अङ्गराजम् । (६) छ, त, ज्ञ—च विमृश्य च । (८) प—दशरथो यष्टुकामः । (९) श, गोटी—जनेश्वर । (१०) प—सर्वं लोकेषु । (१२) प—तमानय । गोटी—स्वयमेव च राजेन्द्र । (१३) राशि, गोटी—पूर्वार्द्धं नास्ति । गोटी—निशाम्य च । अस्यानन्तरम्—वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातो राजा संपूर्णमानसा । एतदर्धं अधिकं दृश्यते । (१६) प, श...पुत्रं ददर्शादौ । (१८, १९) तिटी, क्ष—...अनेन मेऽनपत्याय दत्तेयं वरवर्णिनी ॥ याचते पुत्रतुल्यैषा शांता प्रियतरात्मजा । सोऽयं ते श्वशुरो ब्रह्मन्यथैवाहं तथा नृपः ॥ (२४) राशि—पौरेभ्य । (२७) प—...भिनिर्घोषैः । गोटी—दृष्ट्वा तम् । (२८) गोटी, राशि—उत्तरार्धं नास्ति । (२९) प—कृत्वा विधानतः ।...कृतकृत्यमिवात्मानं । (३०) गोटी—अन्तःपुरस्त्रियः सर्वा । प—तदागताम् । (३१) प—कालं सहर्त्विजा ।

सर्गः १२—(२) प—ततः प्रसाद्य...यज्ञार्थं । (३) गोटी—...मुवाच सुसत्कृतम् । (४) छ, ज्ञ—पूर्वार्द्धं नास्ति । ड, त, राशि—ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सुमन्त्रं मंत्रिसत्तमम् । (६) गोटी—येचाप्यन्ये द्विजातयाः । (७) प—तान् विप्रान्समर्थान्वेद । (८) प—लालप्यमानस्य । (९) गोटी—तदर्थं । प, गोटी—...च्छामि

शास्त्रदृष्टेन । (१२) गोटी—उत्तरार्धं नास्ति । (१८) प—मृगयन्तेऽत्र...विघ्नितस्य हि यज्ञस्य । छ—१७, १८ अनु० न स्तः । (२२) प—गतानां तु द्विजातीनां...गोटी—...वेश महाद्युतिः । ड, त—गतेष्वथ द्विजाग्र्येषु ।

सर्गः १३—(१) गोटी, राशि—गतो यष्टुं । (३) त—मे प्रीयताम् । राशि—विप्रन्यथोक्तं । प—विघ्न क्रियते । (४) घ—परमो भवान् । (९) ग, घ, प—औपकार्याः । प—राज्ञां । (११) कर्तव्या बहुविस्तराः । गोटी, राशि—उत्तरार्धं नास्ति । (१३) प, राशि—पौरजानपदस्यापि । (१५) गोटी—यज्ञकर्मणि । (१६) गोटी, राशि—तेच स्युः संभृताः । (१७) प—तथा भवन्तः । गोटी, राशि—प्रीतस्निग्धेन । ग—संपूर्ण अनु० नास्ति (१८) गोटी—यथोक्तं तत् । प, छ, तथा बहुषु कोशेषु पूर्वार्द्धं न दृश्यते । व्याख्यातॄणामपि न संमतम् । राशि-परिहीयत । गोटी—सुमंत्रमानीय । (२१) ड, त सत्यविक्रमम् । प—...सत्यवादिनम् । अस्यानन्तरम्—निष्ठितं सर्वशास्त्रेषु तथा वेदेषु निष्ठितम् । एतदर्धं अधिकं । (२५) क्ष, श, गोटी...महाभागं रोम... । प, श—...सिंहस्य समानय यशस्विनम् । प, गोटी, राशि—२६, २७ श्लोकौ न स्तः । (२६) झ—सर्वविद्या । (२९) प—ततः क्षिप्रं । (३०) गोटी, राशि—इदमर्धं नास्ति । (३२) प—प्रययौ मुनि । गोटी ...नेतुं महीक्षितः । (३३) प—वसिष्ठाय च धीमते । (३४) प—सर्वानिदमब्रवीत् । गोटी—सर्वान्पुनः । (३७) गोटी, राशि—मयाचेति । प—राजसत्तमाः । (३८) प—कृतं राजन् । (४२) ग, प—यज्ञवाट । गोटी, राशि—उत्तरार्धं नास्ति ।

सर्गः १४—(२) प—राज्ञस्तस्य महा... । (५) प—...पूज्य ततो । (६) श, राशि—चाभिष्टुत । न—माध्यंदिनं । (७) प—कर्माणि मुनिपुंगवाः । (८, ९) गोटी—श्लोकौ न स्तः । (१०) प—वापि । राशि—नापि । (११) प—ब्राह्मणस्तत्र नाश... । (१२) प—श्रमणा भुञ्जते तथा । (१३) प, क्ष—...रुपजायते । (१८) राशि—उपासत । (१९) गोटी—प्राहुः स्म । (२१) त—नावेदकुशलो । (२३) प—...तक मयस्त्वेको । राशि, तिटी—...मयोऽभिष्ठः । (२५) तिटी—महोच्छ्रायपरीणाहो यूपोऽन्यः सर्वकाञ्चनः । यज्ञे समभवत्तत्र शोभार्थमुपकल्पितः ॥ (२४, २५) गोटी—श्लोकौ न स्तः । (२६) न—सर्वे । (२८) प—शुल्बकर्माणि । (३१) प—ऋत्विग्भिः । (३३) ग—...शासैनं मंत्रिभिः । (३४) तिटी—पतत्रिणा गरुडवेगेन । (३५) प—हस्तेन । प—परिवृक्त्या । (३८) ड, त—तानि समन्त्राः । प—सर्वाणि भूसुराः । (४२) प—...मसोर्यामो... । (४४) राशि—हयमेधे । (४५) गोटी—समाप्य तथेति । ड—क्रतुवर्धनः । प—संपूर्ण अनु० नास्ति । न—४५,४६ श्लोकयोर्मध्ये—एवं दत्त्वा प्रहृष्टोऽभूत श्रीमानिक्ष्वाकुनन्दनः । (४६) गोटी, राशि—पूर्वार्द्धं नास्ति । (४९) प—नरश्रेष्ठ । (५५) प—नृपतिर्द्विजेषु विधि...।...हर्षपर्याकुलेक्षणः । (५७) गोटी—...षोथ विधिवत् । (५९) प—वर्धनं त्वं तु । (६१) प, गोटी—संपूर्ण अनु० नास्ति ।

सर्गः १५—(१) ड, त—प्रक्रम्य तामिष्टिम् । गोटी, राशि—प्रारब्धवानिष्टिम् । (४) घ, गोटी—भागप्रतिग्रहार्थं । (५) प, राशि—वचनं महत् । (७) गोटी—भगवन्पुरे । (११) प—सुमहन्नो । (१३) प—देवदानवरक्षसाम् । (१६-१७) प, गोटी, राशि—वैनतेयं...सुरोत्तमैः । इदं अनु० नास्ति । (१७) प, श—समागम्य तत्र । (२०) प—तस्य । (२२) प—मुनिसत्त... । राशि—वीर्योत्सेकेन । (२३) प—रौद्रेण किल हिंसिताः । गोटी—क्रूरेण... । (२६) प—एवमुक्तस्तु । (२८) राशि—क्रूरं दुरात्मानम् । (३०) गोटी—मानुष ।

सर्गः १६—(३) ड, त—मानुषीं तनुम् । (४) छ, त—लोकपूजितः । (६) प—तस्माद्वरं प्राप्य स । (७) घ, न, र,...श्चाप्युप... । गोटी—...प्यवकर्षति । (८) राशि—नृपं दशरथं भृशम् । (९) ग—महिपतिः ।

(१९) गोटी–नरशार्दूल । (२०) प–प्राप्स्यसे नृप । (२३) ग–देवदर्शनं । (२५) प–उत्तरार्धं नास्ति । (२७–२९) क्ष, तिटी–इत्युक्त्वा प्रददौ तस्यै हविषोऽर्धं नराधिपः । स्वयमेव समं कृत्वा भागं भागवतां वरः । अर्धादर्धं ददौ चापि कैकेय्यै स नराधिपः । चतुर्भागं द्विधा कृत्वा सुमित्रायै ददौ तदा ॥ (२९) प–महिपतिः । (३०) प–तास्त्वेतत् पायसं । ज–प्राश्य । (३१) ड, त–तेजसश्चिरेण (३२) प–राजा प्रसमीक्ष्य ।

सर्गः १७—(१) राशि–अविष्णौ । (४) प, श–यज्ञान्सिंहसंहन...। (५) गोटी–ऋक्षी । प–उत्तरार्धं नास्ति । (६) प–च यक्ष च वानरीणां । (९) च–...धरोरगाः । बहवो जनयामासुर्हृष्टास्तत्र सहस्रशः ॥ (१०) ड, त–वालिनम् ऊर्जितम् । (१२) प–महाहरिम् । (१३) ड, त–...च्यत वानरान् । (१५) गोटी–महाबलम् । (१६) गोटी–मारुतस्यांतमज । (१८) राशि–वधे रताः । (१९) ड–मेरुमंदरसंकाशाः । (२०) ड, त, क्ष–समस्तेन...सुतः पृथक् । (२१) प, गोटी–केचित्संमतविक्रमाः । छ–अस्य (२१) उत्तरार्धमारभ्य " नागाः । " " तनूषु च "–(२५) पूर्वार्द्धपर्यंतं । एतदवधि नास्ति । (२६) गोटी–पादपयोधिनः । (२८) गोटी–महार्णवम् । (३०) राशि–गर्दमानांश्च । (३४) श, राशि–सर्व एव हरीश्वराः । (३५) प, श–अर्दयन् दर्पात्सिंह । (३६) गोटी–तां श्च सर्वान् महाबाहुः । (३८) प–...कूटकल्पै । गोटी–यूथपालैः । राशि–यूथपैः ।

सर्गः १८—(१) प–सुरा भागान् । (४) प–स्वपुराणि । (५) प–दशरथस्तदा । (६) प, राशि–अन्वीयमानो राज्ञाथ । (१०) प–सर्वलक्षण । (११) प–मैक्ष्वाकवर्धनम् । राशि–ऐक्ष्वाककुलवर्धनम् । प–लोहिताक्षं । उत्तरार्धं नास्ति । (१४) म–संपूर्णं अनु० नास्ति । (१६) घ–गुणवंतः सुरूपाश्च । (१७) प–खाच्च्युता । (१९) गोटी–उत्तरार्धं नास्ति । (२२) प–कृतवांस्तदा । (२३) गोटी–अमितं बहु । (२५) राशि–ज्ञानोपपन्नाश्च । (२६) गोटी–सुधांशुरिव । (३१) प–तदैनं । (३९) राशि–गाधिनंदनम् । (४०)प–वचनं त्रासाद्राज्ञो । (४३) गोटी–तं दृष्ट्वा । छ, त–समुपाहरत् । (४७) प–महाभागानुवाच । तिटी–वसिष्ठश्च समागम्य प्रहसन्मुनिपुंगवः । यथार्हं पूजयित्वैनं पप्रच्छ कुशलं तदा ॥ (५०) राशि–जन्माप्रशस्यते । (५१) ड, त–महोदये । (५२) प–प्राप्तोऽसि धार्मिक । (५३) म–उत्तरार्धं नास्ति । (५५) प–तदद्भुतमिदं ब्रह्मन् । (५६) राशि–काममागमनं । (५७) प–मर्हसि कौशिक । (५८) प–नुत्तमो मम ।

सर्गः १९—(५) राशि–महाकुल । प–तवैतद्भुवि । (४) घ–आतिष्ठे विध्यर्थं । (५) ग–सुबाहुश्च यज्ञविघ्नकरावुभौ । ज–राक्षसाधमौ । गोटी–व्रते मे । (६) प–स मांस । (८) ग–तत्र विद्यते । (९)प–तत्पुत्रं । ... शूरं ज्येष्ठं । (१०) छ–राक्षसा विघ्नकर्तारि एतेषां च विनाशने । (१३) राशि–राजशार्दूल पर्याप्तौ न रणाजिरे । (१४) झ–पार्थिव । अस्यानन्तरम् । दशरात्रस्तु यज्ञस्य तस्मिन् रामेण राक्षसौ । हन्तव्यौ विघ्नकर्तारौ मम यज्ञस्य वैरिणौ ॥ (१६) राशि–स्थितमिच्छसि । (१७) गोटी–सर्वे राघवं मे । (२०)प–महामुनिः । (२१) ड, त–लब्ध...न्वितः । अत्र स्थाने । शोकमभ्यागमत्तीव्रं व्यषीदत भयान्वितः । (२२) ड–पतिरभवन्महांस्तदा । त–पतिरगमद्भयं महत् ।

सर्गः २०—(३) प–संवृतो गत्वा । (८) झ–पूर्वार्द्धं नास्ति । न–चासौ राक्षसाः । प–कूटयुद्धा हि ते ध्रुवम् । (९) राशि–पूर्वार्द्धं नास्ति । (१०) प–मया च सहितं । (११) प–दुःखेनोत्पादित । (१२)प–ज्येष्ठं धर्मप्रधानं । (१६) छ, त–पुलस्त्य । (१७) गोटी, राशि–महावीर्यं रावणो नाम राक्षसः । (१८) प–

यदा स्वर्ग न। (१९) प—द्वौ तु। (२३) राशि—युधि राक्षसः।...संयोक्तुं। (२६) गोटी—दास्याम्यहं सुतं। ङ—...पुत्रकम्। तौहि यक्षस्य कन्यायां जातौ सुन्दोपसुन्दयोः। मारीच। प—उत्तरार्द्धं नास्ति। राशि—तौहि...जातौ दैत्यकुलोद्वहौ। इत्यधिकम्। (२७) प—अन्यतरेणाहं योद्धा स्या...सहबान्धवैः। (२८) राशि—सुहुत इव समिद्धिः।

सर्गः २१—(१) ग—हर्षपर्याकुला...। (३) प, क्ष—भव सबान्धवः। (४) प—कृत्स्ना विवेश च भयं सुरान्। (८) प, गोटी, राशि—संश्रुत्यैवं करिष्यामीत्य कुर्वाणस्य राघव। (१०) प—बुद्ध्याधिको। (११) प—एषोऽस्त्रं विविधं। (१२) प, श—केचिन्नासुरा। (१३) प—भृशाश्वस्य। (१५) प, राशि—ते सुवातेऽस्त्रा। (१६) ङ, त—लब्ध परान् पुरा। प—जया नाम वराङ्गना। गोटी, राशि—नाममेयान् कामरूपिणः। (१७) प—जनयामास। (१८) प—भूयः स। (१९) प—सर्वशस्य। च, गोटी—सपूर्ण अनु० नास्ति। (२१) क्ष—कुशिकात्मजः। अस्यानंतरम्। धनुर्भृतोऽस्य शक्रस्तु विभियात् समरे विभो। इत्यधिकम्। (२२) न—पार्थिवाग्र्यः। राशि—भास्वराग्र्यः। गोटी—भास्वराङ्गः। ग—भास्वरः।

सर्गः २२—(१) प—दशरथः सुतम्। (३) प, गोटी, राशि—दशरथः प्रियम्। (४) प—विरजस्को। (५) ग—ददृशाते महावीर्यौ। (८) ज—पूर्वार्द्धं नास्ति। प, गोटी, राशि—उत्तरार्धं नास्ति। (१०) प—उत्तरार्धं नास्ति। (१३) क्ष गोटी—न भ्रमो वा। (१४) राशि—राम भविष्यति तवानघ। प—वै राम...दशस्त्वया। (१५) प, गोटी, राशि—पूर्वार्धं नास्ति। (१६) राशि—भविता नास्ति ते सम। (१७) क्ष—नरोत्तम। अस्यानंतरम्—गृहाण सर्वलोकस्य गुप्तये रघुनन्दन। इत्यधिकम्। (१८) प, गोटी, राशि—पठतः पथि...यशश्चाप्यतुलं त्वयि। तिटी—...प्यतुलं भुवि। (१९) प—हि धार्मिक। (२२) प—भूरिविक्रमः। (२३) प, राशि—कुशिकात्मजे...तीरे सरय्वां। घ—सुसुखं। (२४) प—सहोषिताभ्याम्...क्षणमिव सा। [“प (मद्रास लॉ जर्नल पुस्तकं), गोटी (गोविंदराजीय टीका), राशि—(रामायण-शिरोमणि टीका)” इत्येतैरक्षरैस्सङ्केतितानां कोशानां पाठाः प्रायस्सर्वत्रैकरूपा एव वर्तन्ते, तस्मादेतेषामुल्लेखो नास्माभिरनेकत्र कृतः।]

सर्गः २३—(१) प—काकुत्स्थं शयानं। (४) प—गमनायोपतस्थतुः। (५) गोटी, राशि—प्रयातौ। (६) ङ, त, क्ष—ऋषीणां उग्रतेजसाम्। (१२) प—अवदग्धस्य रौद्रेण। राशि—अथ दग्धस्तु रुद्रेण। (१५) प—धर्मपरा नित्यं। (१६) राशि—वत्स्याम। (१७) प—परो राम। (२१) प—कथाभिरनुर...यथार्ह। (२२) घ, प—न्यवसन् सुसुखं।

सर्गः २४—(३) गोटी, राशि—शुभां नावं...भूत्कालविपर्ययः। (४) प—अभिपूज्य। (५) प—तं शब्दं...गम्य तोयस्य सह रामः कनीयसा। गोटी, राशि—तत शुश्राव...अति संरभ। गोटी—तस्य शब्दस्य। एतस्मादारभ्य चरणद्वयं नास्ति। (६) प—पूर्वार्द्धं नास्ति। (८) प, राशि—निर्मितं सरम्। (१३) प—गणनादितम्। गोटी—श्वापदैः पूर्णं...दारुणैरुतैः। (१५) गोटी—किंशुकपाटलैः। प—...कर्णलदिरैर्बि...न्वेतदारुणं। (१६) गोटी—किन्वेतदारुणं। (१९) प—तमिन्द्रं स्नापयन्। (२०) राशि—दत्वा कारुष्यम्। क्ष—अस्य अनु० स्थाने—सोऽहस्मिन् देशे मलं त्यक्त्वा कारुषमेव च। वृत्रारिब्रोहसंभूतं

ततो–हर्षमवाप्तवान् । (२१) प, झ–शुचिरिन्द्रो यदा...भवत् ददौ...प्रभुरनुत्तमम् । (२४) प–मुदितौ । (२५) प–यक्षी वै । (२७) ड, त–बाहुर्महावीर्यः । (२९) प–इत एव । (३१) प–देशं शक्रो त्यागन्तु । (३२) राशि–यदेतद् कथितं सर्वं ।

सर्गः २५—(२) यक्षाः श्रूयन्ते । (३) गोटी–पूर्वार्द्धं नास्ति । राशि–उत्तरार्धं नास्ति । प–तस्य तद्वचनं...वस्य महात्मनः । (४) राशि–बलोत्तरा । (६) गोटी–संप्रीत । (७) प–ददौ ब्रह्मा । (८) प–तां तु जातां । श, तिटी–खञ्जुपुत्राय सुन्दाय । (१०) प, राशि–सागस्त्यं मुनिपुंगवम् । (१२) प–परमक्रुद्धस्ताटकाम् । (१३) गोटी राशि–यक्षी विरूपा...विहायाथ । (१५) राशि–दुर्धर्षां । (१६) प–शापसंस्पृष्टां । (१७) प–हितार्थाय । (१८) प, क्ष–पावनं वा...सता । (२१) ड, त–पत्नी दृढव्रता । गोटी, तिटी, राशि–अनिन्द्रम् । (२२) गोटी–राजपुत्रे । (२३) छ, गोटी–इदमर्धं नास्ति ।

सर्गः २६—(५) ग, प, क्ष–लोकस्य च सुखाय । (८) प, श, गोटी–...द्रवद्वेगाद्यतः शब्दो । (९) राशि–क्रुद्ध...नातिवृत्ताम् । (११) गोटी, राशि–एनां...करोम्येनां इत । (१२) राशि–हनिष्यामीति । (१३) प–बाहु । (१५) गोटी–उद्धून्वान । राशि–त्वमोहयत् । (१७) ड, त–प्रतिहत्योप । (१९) प, श–रूपधरा सद्यः...विचचार ह । (२०) छ–पूर्वार्द्धानंतरम्–ज्यास्वनं चक्रतुर्वीरौ वज्राशनिसमं तदा । मोहिता तेन शब्देन लब्धसंज्ञा चिरात्ततः ॥ तदा तौ शस्त्रवर्षेण ववर्ष क्रोधमूर्छिता । तत स्तौ शस्त्रवर्षेण कीर्यमाणौ समन्ततः । इत्यधिकम् । (२१) गोटी–घृणया वीर...वर्धति । (२२) प–कालेषु । (२३) प, क्ष, राशि–इत्युक्तस्तु तदा...वर्षतीम् । (२४) राशि–शरजालेन । (२५) प–विव्याध सा । (२६) प–समपूजयन् । (३०) राशि–च महत्कार्यं । प, गोटी–गमने धृतः । राशि–वृतः । (३१) प, गोटी–हृष्टा यथागतम् ।...मित्रं पुरस्कृत्य । (३२) राशि–रामं अवघ्राय । (३३) प–वसेम । (३५) राशि–सुवभ्राज । झ–तदाहनि । अस्यानंतरम् । चम्पकाशोकपुन्नागमल्लिकाभिः सुशोभितम् । चूतैश्च पनसैः पूगैर्नारिकेलैश्च शोभितम् । वापीकूपतडागैश्च दीर्घिकाभिरलंकृतम् । मल्लिकाहेमकूटैश्च मण्टपैरुपशोभितम् ॥ इत्यधिकम् । (३६) राशि–सुतां पराक्रमात् ..सिद्धरुद्धैः ।

सर्गः २७—(१) च–महातपाः । प–मधुराक्षरम् । (३) प–उरगानपि...विजेष्यसि । (५) मैन्द्रमस्त्रं । राशि–उत्तरार्धं नास्ति । (६) प, गोटी, तिटी, राशि–शूलवरम् । (७) प–उभे । ग–शिखरे । (८) राशि–धर्मपाश अयम् । (११) प–प्रथनं । झ–मथनम् । ग–प्रथमं राम । (१२) प–कङ्कणम् । (१३) ड, त–वधार्थं धारयन्त्यसुराः । राशि–ददाम्यस्त्राणि । (१४) गोटी–मानवं नाम । (१५) गोटी–दग्धि सौरं...दर्पणं शोषणं । राशि–घर्षणं शोषणं । (१६) ग, राशि–मदनं । छ–मोहनं । प, गोटी, राशि–उत्तरार्धं नास्ति । (१८) ड, राशि–मौसलं च नाम नामतः । (१९) राशि–ततो मायां परंतप । गोटी–मायाधरं । राशि–घोर तेजःप्रदम् । गोटी–घोरं । (२०) प, राशि–सौम्यास्त्रं...मथ मानवम् । राशि–शीतलं नाम । गोटी–सुकामदम् । राशि–च गभस्त्यस्त्रम् शीतेषु अति । न–मानवम् । (२२) राशि–ग्राममनुस्मरन् । (२५) प, राशि–इमे स्म । (२६) झ, त–संपूर्णं अनु० नास्ति ।

सर्गः २८—(२) प–सुरासुरैः । (३) प–महामतिः । गोटी–महायशाः । (४) राशि–हृष्टं रभस । (५) ड, त–लक्षाक्षविषमौ । (६) गोटी–सुनाभकौ...कुशानं चैव । (७) ड, त–...न्धरहरिद्रौ...

प्रशमनौ। त-प्रशानम्। (८) प-...निष्कुलिर्विरुचि। छ-...माली धृतज्वाला वृत्तिमात्रावुकास्तथा। गोटी-धृतिर्माली। गोटी, राशि-पूर्वार्धे नास्ति। (९) ङ-पितृः। प-पित्र्यं। छ-विधूम्र। प, गोटी-करवीरकरम् चैव। राशि-करवीरनिरम्। (१०) प, श-मोहनं मारणं। गोटी, राशि-सर्वनाथम् च संतान-वरुणौ। ङ, त-परवीरं रतिं। प्रारंभात्। आवरणं तथा। पर्यंतम् नास्ति। प-सर्वनाभं च संधान वरुणौ। (११) प-भृशाश्व। (१२) गोटी-अन्तरात्मना। एतदग्रे-जग्राह मंत्रग्रामं तेऽप्युपतस्थुश्च राघव। इत्यधिको पाठः। तत्रापि राघवमिति युक्तम्। स च प्रक्षिप्त इति भाति 'जग्राहेति शेषः' इति टीकाकृतोक्त-त्वात्। (१६) यथागतम्। अस्यानन्तरम्। तिटी-ततस्तु रामः काकुत्स्थः शासनाद्ब्रह्मवादिनः। लक्ष्मणाय च तान् सर्वान् वरास्त्रान् रघुनन्दनः। संहारान् स च संहृष्टः श्रीमांस्तस्मै न्यवेदयत्। इति प्रक्षिप्तं दृश्यते। (१८) गोटी, राशि-किंन्वेतद्। (१९) गोटी-वल्गु नादैः। (२२) राशि-महामते। छ-महामुने। अस्यानंतरम्-भगवन घोररूपास्ते मांसशोणितभोजनाः। (२३) गोटी, राशि-ब्रह्मन्मम। प-मिच्छामि सुव्रत।

सर्गः २९—(२) प-दैववरः प्रभुः। राशि-वरप्रभ। ग-सुबहुन्यत्र। (५) झ-तृतियार्धे नास्ति। गोटी-मतिमान् सुरेन्द्रो। (७) प-असमाप्ते क्रतौ। (९) प, गोटी-मुपागतः। (१२) प-मूर्तिं तपोधनम्। राशि-सुतत्वेन। न, र-पुरुषोपमम्। (१४) प-काश्यपं। (१५) प-याचतः। छ-अनु० १४।१५ नास्ति। (२०) प, गोटी-त्रीन् क्रमान्। ङ, त, राशि-गृह्य च मानदः। प-लोकालोकात्मा। (२२) राशि-वामनस्य निषेव्यते। (२३) राशि-उत्तरार्धं नास्ति। (२५) गोटी, राशि-पूर्वार्धे नास्ति। (२९) राशि-मुहूर्त इव। (३१) प, गोटी, राशि-महामुनिः। राशि-ततः दीक्षां। (३२) राशि-कुमारौ अपि। (३३) प, गोटी-स्पृष्टौदकौ शुची जप्यं।

सर्गः ३०—(२) प-तौ ब्रह्मन्। (४) राशि-मौनत्वं। (५) गोटी, राशि-अनिद्रौ। (६) प-मरिंदमौ। (७) गोटी-षष्ठेहनि समागते। (८) च, छ, ज-उत्तरार्धं नास्ति। (१०) राशि-यशोऽयम्। (११) प-प्रावृषि निर्गत। (१२) गोटी-नुचरा च ये। राशि-मेघसंकाशा। (१३) गोटी। राशि-सां तेन। (१५) ङ-पिशिताशनान्। अस्यानंतरम्-यज्ञघ्नानशनिप्रख्यान् देवारीन् पिशिताशनान्, (१६) च, छ, ज-संपूर्ण अनु० नास्ति। अस्यानंतरम्। छ-एवं वदन्तं तं दृष्ट्वा धनुः प्रवरपाणिनम्। बालोऽयमिति विज्ञाय तमनादृत्य दुर्मती॥ विश्वामित्रस्य तां वेदिं सत्वरावभ्यधावताम्। तावुद्वीक्ष्य त्वरन् रामश्चापमायम्य वीर्यवान्॥ (१८) प-समाहितः। (१९) गोटी-बलताडितम्। (२०) प-धर्मसंहितम्। गोटी-क्षेपकोयं अनु०। (२१) प-यज्ञघ्नान् पिशिताशनान्। (२२) च, ज, त-पूर्वार्धे नास्ति। प-संग्रह्य सुमहच्चापमाग्नेयं। छ, त-उत्तरार्धस्य स्थाने-प्रगृह्यास्त्रं ततो रामो दिव्यमाग्नेयमुत्तमम्। (२४) झ-संपूर्ण अनु० तथा (२५) पूर्वार्धे नास्ति। (२७) गोटी-कृतं राम। गोटी, राशि, च-उत्तरार्धे नास्ति।

सर्गः ३१—(२) गोटी-विश्वामित्रमुनीन्। (३) राशि-मधुरोदारं। (४) प, श-समुपस्थितौ। गोटी-आज्ञापय यथेष्टं वै। (५) प-एवमुक्तास्ततस्ताभ्यां। (६) गोटी-धर्मिष्ठस्तस्य। (७) प-तत्रैकं द्रष्टु। गोटी-तत्र तत्। (११) प, गोटी-यज्ञं चाद्भुतदर्शनम्। (१२) राशि-फलं चैति। (१३) तिटी-न्यासभूतं नरपतेः। गोटी, राशि-श्चमाल्यैगन्धिभिः। ज-उत्तरार्धे नास्ति। (१६) प-प्रदक्षिणं ततः कृत्वा सिद्धाश्रममनुत्तमम्। उत्तरां...। (१७) क्ष, गोटी-द्रु प्रायेण। प-तं प्रयान्तं। गोटी-अनुसारिणम्। राशि-

...मन्वयादनु । (१८) प–ततः पक्षिसंघान् मृगानपि...मित्रं महामुनिम् । ज–पूर्वार्द्धं नास्ति । राशि–पक्षिसंघान्बहूनपि । (१९) गोटी–मुनिवराः । राशि–समागताः । (२२) प,श...मित्रं महामुनिम् । ग–तपोनिधिं । प–समन्वितः । राशि–नरशार्दूला । (२३) गोटी, राशि–भगवन् कस्य देशोयऽम् । (२४) प, राशि–चोदितो ।

सर्गः ३२––(१) राशि–महायशाः । (२) प–सुगुणोल्बलान् । (३) ड, त–आधूर्तरजसं । राशि–अमूर्तिरजसं । (५) राशि–पितुस्ते वचनं । गोटी–ऋषेस्तं । राशि–लोकसंमताः । (७) ड, त–आधूर्तरजसं । राशि–महीपतिः । गोटी–वसु चक्रे । (९) प–पुण्या मगधान् । घ, गोटी–मगधान् । (१०) राशि–मागधी नाम...चरिता वीर । (१३) प, गोटी–वादयन्त्यश्च सर्वशः । (१४) प–उद्यानमध्ये शोभन्ते । (१७) राशि–अमरीः च । च–नित्यमित्यादिः यौवनमित्यन्तो भागः नास्ति । छ–संपूर्ण अनु० नास्ति । (१९) प–त्वं सुरोत्तम । गोटी–किमस्मानवमन्यसे । छ–प्रभावशश्चेत्यादिः सुरोत्तमेत्यन्तो भागः नास्ति । (२०) प, गोटी–...नाभसुताः सर्वाः समर्थास्त्वां सुरोत्तम । राशि–सर्वाः सधर्माः स्म सुरोत्तम । (२१) गोटी–नावमन्य । तिटी–"नावमन्य" । इति पाठस्तु क्वाचित्कोऽपपाठः । तथा पाठे न इतिच्छेदः । छान्दसं दीर्घत्वम् । क्वचित्तु "नोऽवमन्यस्व" इति पाठः । अत एव "मा भूत्स कालो यद्वा नो पितरं सत्यवादिनम् । कामतः समतिक्रम्य वरयेम स्वयंवरम् ।" इत्येतदर्थ विवरण श्लोको दृश्यते क्वचित् । (२२) प–च नः । राशि–हि नः । (२३) प, तिटी–तासां तद्वचनं श्रुत्वा वायुः । न, गोटी–प्रभुः । अस्यानन्तरम्–अरत्निमात्राकृतयो भग्नगात्रा भयार्दिताः । (२४) प, गोटी–प्रापतन् भुवि संभ्रान्ताः...साश्रुलोचनाः । (२५) प–दयिता दीना...दृष्ट्वा भग्नास्तदा । (२६) प–श्च वेष्टन्त्यो ।

सर्गः ३३––(३)...न्दे न वयं । (४) प, श–वायुनानिहता । राशि–ब्रुवत्य । (५) गोटी–तासां तद्वचनं । (७) प, श–दुष्करं तद्विवः । (८) च–पूर्वार्द्धं नास्ति । (९) क्ष, गोटी–धर्मः क्षमयेति । राशि–निष्ठितम् । (१०) ड, श–काले प्रदानस्य । छ, त–देशकालौ । (११) प–महामुनिः । (१२) प–तप्यन्तं तम् । (१५) प–मधुरास्वरा । (१७) राशि–ब्राह्मणोपगता । (१८) गोटी, राशि–पुत्रमनुत्तमम् । (१९) प–राजा सौमदेयस्तु । राशि–काम्पिलीम् । (२०) घ, राशि–सुबुद्धिं । (२१) प, श–महिपतिम् । (२२) गोटी–ततः पाणीन् । (२३) गोटी–ततः पाणौ । प–बभुः । (२४) तिटी–वायुना भग्नाः । (२५) ज–उत्तरार्धं नास्ति । (२६) प–सोमदापि सुसंहृष्टां ।

सर्गः ३४––(४) तिटी–कुशो नाम । (५) च–त्येव विश्रुतः । (९) गोटी, राशि, तिटी–हित कामार्थम् । (१०) प–निरतः । (११) राशि–सत्यधर्मे । (१२) प-अनुप्राप्य । (१४) राशि–कथां । (१६) गोटी–शनैर्वियुज्यते । (१७) ड, त–प्रभया विभो । (१९) गोटी, राशि–ते तम् ऋषयो । (२१) प–सरिच्छ्रेष्ठा । (२२) प–इति तैः मुनि । राशि–कौशिकात्मज ।

सर्गः ३५––(३) प–कृत्वा पौर्वाह्णिकीं । (५) ड, त, गोटी–महर्षयः । अस्यानंतरम् । एवमुक्तो महर्षयो विश्वामित्रेण धीमता । पश्यन्त स्ते प्रयाता वै वनानि विविधानि च । इत्यधिकम् । (७) च–बभूवुरित्यादिः समन्तत (१०) इत्यन्तो नास्ति । (८) गोटी–स्तीरे ततश्चक्रुस्त आवास । (९) प–चानुत्तमं हविः । गोटी–शुचौ मुदित । (१०) ग, प–संप्रहृष्ट यथा न्याये । गोटी, राशि–द्वितीयं चरणं (उत्तरार्धं)

नास्ति। गोटी–अथ तत्र तदा राम विश्वामित्र। (१२) च–उत्तरार्धे नास्ति। (१३) राशि–हिमवान्नाम। (१४) ङ–नाम्ना मनोरमा नाम। त–मैना। राशि–च मेनका नाम। प–मेना मनोरमा देवी। (१५) गोटी–...याभूत्नाम्ना। च–उत्तरार्धे नास्ति। (१६) ङ, त–सर्वे देवतार्थे। (१८) प–प्रतिगृह्य ततो देवास्त्रिलोकहितकारिणः। (१९) गोटी–उग्रं सा व्रतं। (२०) गोटी राशि–उग्रायाप्रति। (२२) गोटी–ख्यातं गंगा त्रिपथगां नदी। राशि–प्रथमं राम। न, प, गोटी–गतिमतां वर। अस्यानंतरम्–सैषा सुरनदी रम्या शैलेन्द्रतनया तदा। इत्यधिकं। गोटी–शैलेन्द्रस्य सुता तदा। प–त्रिपथगा नदी। त–तात गंगा।

सर्गः ३६––(१) गोटी–अभिनन्द्य। (६) गोटी–नीलकण्ठो। राशि–स्पृहया देवीं। (८) गोटी, राशि–ततो देवाः। ग, र, न–समुद्युक्ताः। (९) राशि–सहिष्यते। (१६) प, गोटी, राशि–श्वेतस्तद्धरा। (१७) प–प्रमुमोच महीतले। (१८) प–देवाः सगन्धर्वाः पुनरूचुः...प्रविश त्वं। (१९) गोटी, राशि–संजातः। (२०) गोटी–गणास्तदा। (२१) गोटी–मनसस्तता। प–अब्रवीत्। अस्यानन्तरम्–अप्रियस्य कृतस्याद्य फलं प्राप्स्यथ मे सुराः। इत्युक्त्वा सलिलं गृह्य पार्वती भास्करप्रभा॥ इत्यधिकं। (२२) गोटी राशि–चैव संगतिः। (२१) गोटी–दारेषु तस्मान्नोत्पादयिष्यथ...पत्नयः। अस्यानंतरम्–(राशि)–पत्न्यो न जनयिष्यन्ति अद्य प्रभृति चात्मजान्। इत्यधिकं। (२५) ग, प, गोटी, राशि–सुदुर्मेधे। (२६) प–सर्वान् व्रीडितान्।

सर्गः ३७––(१) प–...माने तपो देवे देवाः सर्षिगणाः पुरा। तिटी–सेन्द्राः सर्षिगणाः पुरा। (२) च–भगवन्तमित्यादिः सर्व इत्यन्तो भागो नास्ति। प, गोटी, राशि–सुराः सर्वे। (३) गोटी–यो न। (५) राशि–देवानां वचनं। (६) क्ष, गोटी–प्रजाः सन्तु...सत्य एतद्। तिटी–प्रजास्यथ। इति पाठकल्पना छान्दसत्वकल्पना च विफलैव। (७) क्ष, श–गोटी–आकाशगा गंगा। (१०) गोटी, राशि–गत्वा पर्वतं। (११) प–संविधस्स्व। (१३) प–संपूर्ण अनु० नास्ति। तत्र स्थाने–अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा दिव्यं रूपमधारयत्। स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवकीर्यत। इदं अनु०। गोटी–तस्य तद्वचनं...दृष्ट्वा तन्महिमानं स। (१६) प–देवपुरोहितः। गोटी, राशि–पुरोहितम्। (१७) प, गोटी, राशि–हैमवतेपादे। (१९) श, गोटी, राशि–हिरण्यममलं शुभं...ताम्र...तैक्ष्णा देवाभ्यजायत। (२२) प, श, गोटी, राशि–समप्रभम्। अस्यानंतरम्–तृणवृक्षलतागुल्मं सर्वं भवति काञ्चनम्। इत्यधिकम्। (२३) घ, गोटी, राशि–समपूजयन्। (२७) प, गोटी–परिस्रवात्...केयं महाभागं। (३०) प, गोटी, राशि–गणपतिं ततस्तममलद्युतिम्। अभ्यषिञ्चन् सुरगणाः।

सर्गः ३८––(१) गोटी–कुशिकात्मजः। (२) प–पतिः शूरः। (३) प–विदर्भे। (४) प–दुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि। (५) प–तदा राजाः। (८) न–द्वितीया जन...। (९) प–भाषमाणं महात्मानं। (१४) राशि–तथा। (१५) गोटी, राशि–प्रणम्य च। (१६) प–तस्मिञ्ज्येष्ठा। (१७) प–पुत्राः। (२०) घ–सरय्वां। (२१) गोटी, तिटी–प्रहसं। गोटी–समीक्ष्य।

सर्गः ३९––(२) प–पूर्वको। (३) च–पूर्वार्द्धे नास्ति। (४) प–नाम हिमवानचलोत्तमः। अस्यानंतरम्। ट–इन्द्रदत्तवरः श्रीमानद्रिराज्येऽभिषेचितः। (५) प–मध्ये प्रवृत्तोऽभूद्यज्ञः। (७) त–तं संयुक्तं। राशि–पूर्वार्द्धे नास्ति। (११) प, गोटी, राशि–राजन्यथाच्छिद्रः क्रतुः। गोटी–उपाध्याय। (१३)

तिटी—विचिन्वध्वमन्वेषयतेत्यर्थः । परेतु आस्थितो हि । (१४) गोटी, राशि—उत्तरार्धं नास्ति । (१६) प—...ध्यायगणो ह्यहम् । (१७) ट—महाबलाः । अस्यानंतरम्—प्रणम्य शिरसा तस्मै कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् । झ, प, गोटी, राशि—यन्त्रिताः । अस्यानंतरम्—गत्वा तु पृथिवीं सर्वामदृष्ट्वाश्वं तं महाबलाः । इत्यधिकम् । (१८) प—समैर्नखैः । (१९) ट—सुदारुणैः । अस्यानंतरम्—मुष्टिभिश्चरणैर्दन्तैर्दम्भोलिसदृशैर्नखैः । (२०) गोटी, राशि—...राणां च दुर्धर्षं । (२१) प—धरणीं वीरा । (२४) राशि—संभ्रान्ताः । (२६) राशि, तिटी—यशहनः । गोटी—भूतानि निघ्नन्ति ।

सर्गः ४०—(१) र—सुमन्त्रस्तान्कृतान्त । (२) ज, झ, गोटी—उत्तरार्धं नास्ति । (३) ट—धराम् । अस्यानंतरम्—आस्ते रसातले धीमान् सर्वान्नो धारयन् प्रभुः । (४) प—दीर्घजीविनाम् । (५) गोटी—...रेण अरिंदम् । (६) प—...सीन्महात्मनाम् । (७) प—सर्वे कृत्वा । त—कृत्स्नां कृत्वाचाभि । (८) गोटी, राशि—...चोरगकिन्नराः । (९) प,श—तमश्व । राशि—चाश्वाम् । (११) गोटी, राशि—बो निर्भिद्य । (१५) राशि—शीघ्रं भूमि । (१७) राशि—हि त्वा । (१८) गोटी, राशि—धारयन्तं ते । (१९) प—ततः प्रदक्षिणं । (२१) प, गोटी—दिशं हैमवतीं ततः । (२७) प—तं हयहरं ज्ञात्वा ।

सर्ग ४१:—(२) राशि—चाश्वोपहारितः । (३) गोटी, राशि—तेषां त्वम् । (९) प, गोटी—तच्छ्रुत्वा प्रत्याहांशुमतो वचः । (११) गोटी—श्चैव गन्तासीत्य । (१५) प—सलिलार्थी । (१६) राशि—तत्र अपश्यत् । (१८) राशि—हता हीमे । प—नार्हसि । (१९) प,क्ष—तु जलक्रियां । (२१) प, तिटी—नयिष्यति । अस्यानंतरम्—झ, प—गंगामानय भद्रं ते देवलोकान्महीतलम् । क्रियतां यदि शक्नोषि गंगायास्त्ववतारणम् । (२२) गोटी—संवर्तयितुम् । (२३) राशि—महायशाः । (२६) गोटी—श्चागमत् । (२७) गोटी—अकृत्वा ।

सर्गः ४२—(३) गोटी, राशि—तस्मिन् । (४) प, गोटी—द्वात्रिंशच्च सहस्राणि...लेभे महायशाः । गोटी, राशि—गतो राम । (१०) प—नरर्षभम् । (१४) प—पतिरीश्वरः । (१६) राशि—...रथ महातेजः । गोटी—महाभागः...तपसा ते । प—जनेश्वर । च—पूर्वार्द्धं नास्ति । (१७) गोटी—महाभागः । प—कृताञ्जलिरुपस्थितः । (१९) राशि—सर्वे मे । (२०) प, गोटी, राशि—देया च संततिर्देव । (२२) प—कुलमव्ययम् । (२३) प—शक्तो हरस्तत्र । त—उत्तरार्धं नास्ति । (२४) प—सहिष्यति । गोटी—वीर नान्यं । (२५) प—देवः सह देवैर्मरुद्गणैः । गोटी—दैवः सह देवैः ।

सर्गः ४३—(१) प—संवत्सरमुपासत । अस्यानंतरम्—ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षो निराश्रयः । अचलः स्थाणुवत्स्थित्वा रात्रिंदिवमरिंदिम । इत्यधिकम् । च—(१) संपूर्ण अनु० नास्ति । (३) राशि—ज्येष्ठसुतामहम् । ट—सुतामहम् । अस्यानंतरम्—उमापतेर्वचः श्रुत्वा गङ्गा क्रोधसमन्विता । (५) प—अपतद्गङ्गा । (९) गोटी—निर्गमनं...बभ्रमत् । प, क्ष, राशि—मण्डलमोहिता । (१०) गोटी, राशि—अनेन...श्चाभूत् । म—श्चाभूदत्यर्थं । (१२) प—तथा परा । (१३) राशि—शुभा नदी । प—तिस्रस्त्वेता । गोटी—तु शुभोदकाः । अस्यानंतरम्—छ, प—तथैवालकनन्दा च विश्रुता लोकपावनी । (१४) प—भगीरथमथो नृपं । (१६) प—व्यसर्पत...तत्र प्रतिशब्द । (१७) प—पतितैश्चान्यै । (१८) झ—उत्तरार्धं नास्ति । (२०) प—तमद्भुततमं । गोटी, राशि—गंगापतनं । (२२) गोटी—विक्षिप्तं । (२५) गोटी—ऊर्ध्वमुखं । राशि—ऊर्ध्वगतिं । प—

वसुधातलं । (२७) प–तत्र देवर्षि । (२९) राशि–ततस्तेन । गोटी–तोयेन च सुभास्वतः । प–गंगातोयेन भास्वता । (३०) प, राशि–विगतक्लमः । (३१) राशि–अग्रे तेजास्तं । (३३) प–रथानुगाम् । गोटी, राशि–सर्वांश्चाप्सरसो । (३४) राशि–विनाशिनी । (३६) प, गोटी–क्रुद्धो यज्वा तु...अपिबच्च । (३७) तिटी–अनुनयन्ति । (३८) प, क्ष–चानुनयन्ति । गोटी, राशि–असृजत् पुनः । अस्यानंतरम् । छ–विसृज्य गंगां जह्नुश्च ज्ञात्वा प्राप्तं भगीरथम् । पूजयित्वा यथान्यायं यज्ञवाटमुपागमत् । इत्यधिकम् । (३९) र–गन्ता प्रोच्यते । (४१) प–अपश्यद्दीनचेतनः । (४२) छ–रघूत्तम । अस्यानंतरम्–ततस्तु गंगां प्रतिलभ्य राजा दिलीपसूनुर्गगनाच्च शंकरात् । दृष्टोऽवतार्याशु नृपाच्च जन्होः संभावयामास पितामहान् सः ॥ इत्यधिकम् ।

सर्गः ४४—(४) प–...स्यात्मजास्तावत्स्वर्गे । (६) गोटी, राशि–ततः त्रिपथगा राजन् दिव्या । छ–उत्तरार्धे नास्ति । (८) प–प्रवरेणापि । (९) प, गोटी–...मता तात । छ–९ उत्तरार्धे । १० पूर्वार्द्धे नास्ति । (११) श, गोटी–शंकिता । च–पूर्वार्द्धे नास्ति । (१३) प, राशि–यच्च । (१४) प, गोटी–पुरुषव्याघ्र । (१८) प–रघुश्रेष्ठ । (२१) प, गोटी–स्वर्ग्यमतीव । (२२) प, गोटी, राशि–माख्यानमव्यग्रं । (२३) गोटी, राशि–सर्वे पापानि नश्यन्ति ।

सर्गः ४५—(३) ग–सा रात्रिः । प, गोटी–...तेयं महातपः । राशि–चिन्तयतोः पुण्याम् । छ–तव । अस्यानंतरम्–संतुष्टं मे मनोब्रह्मन्नित्युक्त्वा विरराम ह । इत्यधिकम् । (४) प, गोटी–सौमित्रिणा तदा । राशि–तस्य सा । एतदादि सार्धं श्लोकद्वयं नास्ति । (५) प–...मित्रं महामुनिम् । (६) प–परमं श्रुतं । (८) प–सर्षिसंघः स राघवः । (९) राशि–कूलमासाद्य । गोटी–तदा । छ–गणं ततः । अस्यानंतरम्–निवर्त्यामन्त्र्यर्षिगणं गंगाकूलनिवासिनम् । इत्यधिकम् । (१२) गोटी–कतरो । (१३) घ; प, राशि–विशालस्य । (१४) गोटी–...यतः शुभाम् । हिं तदपि । (१६) राशि–स्याम् । (१७) गोटी–...यतां राम । प–बुद्धिरासीन्महात्मनाम् । ग–क्षारोद... । (१८) अमितौजसः । अस्यानंतरम्–च, छ, त–अथ दीर्घेण कालेन कालाग्निसदृशं विषम् । उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ हालाहलमिति श्रुतम् । सुरासुराश्च वित्रस्ता दग्धास्तेन विषाग्निना । शरण्यं शरणं जग्मुर्भगवन्तं महेश्वरम् । कृत्वाल्पपिण्डं पाणिस्थं तद्विषं भगवान्हरः । सर्वलोकहितार्थाय भगवान् परमेश्वरः । कण्ठस्थमकरोत्प्राश्य लीलयामरपूजितः । प्रणम्य विज्वराजग्मुर्देवदेवं वृषध्वजं ॥ मन्दरं पूर्ववत्कृत्वा ममन्थुरमितौजसः । ततः पर्वतमूलं तत्पाताले तु प्रवेशितम् ॥ सुरासुराश्च निश्चेष्टा बभूवुः क्लेशविक्लवाः । देवदुःखनिवृत्त्यर्थमागतः पुरुषोत्तमः ॥ भयं त्यजत भद्रं व उद्धरिष्याम्यहं गिरिम् । इत्युक्त्वा कूर्मरूपेण विवेश क्षीरवारिधौ ॥ मन्दरं पृष्ठतः कृत्वा ववृधे कूर्मरूपधृत् । सुरासुरैरनाक्रान्त उद्गतोऽथ नगोत्तमः ॥ नगाग्रं पीडयामास वामहस्तेन माधवः । ममन्थ देवतानां च मध्ये नारायणो हरिः ॥ क–अथ वर्षसहस्रेण ज्येष्ठानाम वराङ्गना । उत्पपात वरारोहा सागरायैव कल्पिता ॥ अभवत्पारिजाताख्यो वृक्ष इन्द्राय कल्पितः । म–अनु० १९ प्रारंभात् ३१ पर्यंतं नास्ति । झ–आयुर्वेदेत्यादि सुधर्मात्मेत्यन्तम् । केवलं दृश्यते । (१९) झ, ड–वमन्त्यतिविषं । गोटी–अथ वर्ष... । एतस्मादारभ्य सार्धद्वादश श्लोका न वर्तते । (२४) झ, ड–अग्रपूजामिमां मत्वा । (३२) राशि–स धर्मात्मा । प–पूर्वं धन्वन्तरी राम । (३५) प–ग्रहणात्ताश्च सर्वाः । राशि–...ग्रहणादेव तेन । (३७) राशि–सुता राम । (३८) न–असुरास्ते न । (३९) च, छ–अमृतमुत्तमम् । अस्यानंतरम्–सोमो देवस्तथैव च । अस्यानंतरम् । च–तुरगं देवराजाय कौस्तुभं केशवाय च । धन्वतरिर्महातेजा लोकरक्षणतत्परः ॥ आयुर्वेदमयो राम तथा साधारणः स्मृतः । ततो दीर्घेण कालेन सुतप्ता

कमलालया । अतीव रूपसंपन्ना प्रथमे वयसि स्थिता । सर्वाभरणपूर्णाङ्गी सर्वलक्षणलक्षिता ॥ मकुटाङ्गदचित्राङ्गी नीलकुञ्चितमूर्धजा । तप्तहाटकसंकाशा मुक्ताभरणभूषिता ॥ चतुर्भुजा महादेवी पद्महस्ता वरानना । सा च देवी तदोत्पन्ना पद्मश्रीर्लोकपूजिता ॥ सुपद्मा पद्मनाभस्य ययौ वक्षःस्थलं हरेः । उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ तथैवामृतमुत्तमम् ॥ (धन्वतरीत्यादेः स्मृता इत्यन्तस्य भागस्य स्थाने । छ–सुरासुराः सगंधर्वा ममन्थुः क्षीरवारिधिम् ।) (४०) प–दितेः पुत्रानसूदयन् । (४१) प–एकतोऽभ्यागमन् । तिटी–त्रैलोक्यमपरम् । अत्र "ममन्थुरमितौजसः" इति श्लोकानन्तरम् "अथ वर्ष" इत्यादि "आयुर्वेदमयः पुमान्" इत्यन्तत्रयोदश श्लोकाः प्रक्षिप्ताः । इति बहवः । (४२) गोटी–गताः सर्वे । (४३) प, राशि–विष्णुमक्षय्यं । (४४) प, गोटी, राशि–तस्मिन् युद्धे महाघोरे । (४५) प–पुत्रांश्च ।

सर्गः ४६—(१) प–काश्यपं । (२) प–महाबलैः । (३) प–गर्भमाधातुमर्हसि । एतदनंतरम् । च, ज, त–बलवन्तं महेश्वासं स्थितिज्ञं समदर्शिनम् । ट, तिटी–ईदृशम् शक्र । (४) प, श–काश्यप । (६) प–त्रैलोक्यभर्तारं । (७) प–स ममार्ज...समालभ्य...स तपसे । राशि–समालभ्य । (८) राशि, गोटी, क्ष, श–कुशप्लवनमासाद्य । (१२) गोटी–अथ वर्षे । प–तु दशोने...परमसंप्रीता । (१३) न–रामायण-शिरोमणि कृता गोविन्दराजेन च "याचितेन" इति पञ्चदशः श्लोकः "तपश्चरन्त्या" इति त्रयोदशा-त्प्राग्व्याख्यातः । तथापि तिलकानुरोधेनास्माभिरत्र व्याख्या परिवर्तिता । (१४) प–तमहं...पुत्रं समाधास्ये । (१६) प–एवमुक्त्वा दितिः शक्रं...दिवाकरे । (१८) प–राम बिभेद । (२१) प–हन्तव्यो । (२३) ग–अछिन्दं । प–अभिदं ।

सर्गः ४७—(२) प–ममापराधोऽस्ति । गोटी, राशि–यिफलीकृतः । (३) गोटी–प्रियं तु कर्तुम् । प–भवन्त्विव मे । (४) राशि–पुत्रका । (५) तिटी–रुद्रलोकम् । (६) प–ते देवभूता ममात्मजाः । राशि–देवरूपा । (८) प–वाक्यं दितिं बलनिषूदनः । (१०) राशि–देशः तु । (१७) प, राशि–आवसत्यमर । (१९) प–रजनीं राम...वत्स्यामहे । (२०) प–प्रत्युद्गच्छन् । (२२) राशि–...तरो मया ।

सर्गः ४८—(४) गोटी–यदृच्छयैव संप्राप्तौ । (५) राशि–परस्परस्य । (६) च–पूर्वार्द्धे नास्ति । (७) छ–न्यवेदयत् । अस्यानंतरम्–अयोध्याधिपतेः पुत्रौ राज्ञो दशरथस्य ह । मम यज्ञसमाप्त्यर्थ-मागतौ रामलक्ष्मणौ ॥ इत्यधिकं । ड, त–सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा । इत्यधिकम् । राशि–च तद्वधम् । प, राशि–परमहर्षितः । (८) प–परमौ । (१२) प–श्रीमदाश्रम । (१६) प–स चेह...न्यनेकांश्च ...महायशाः । अस्यानंतरम्–क्ष, त–कदाचिद्दिवसे राम ततो दूरगते मुनौ । (१७) प–वेषधरोऽहल्यामिदं वचनमब्रवीत । (२१) प, गोटी–रक्ष मानद । (२२) प–तु तया । (२३) प–संददर्शाथ । (२५) गोटी–विवर्णवदनो । (२९) प–शक्रमहल्यामपि । राशि–त्वं निवत्स्यसि । (३०) गोटी, राशि–वायुभक्षा । प–निवत्स्यसि । (३२) प–मत्सकाशे । तिटी–कतककारस्तु–"यदा तु" इत्यादिशापांतप्रतिपादकम् "त्वं वपुर्धारयिष्यसि" इत्यन्तं श्लोकद्वयं प्रक्षिप्तम् इत्याह । "एवमुक्त्वा" इत्यादिसार्धश्लोकस्तु प्रामाणिक एव । एवं च द्वात्रिंशच्छ्लोका एवात्र" इत्याहुः ।

सर्गः ४९—(१) गोटी–पुरोधसान् । प–सर्षिसंघान् सचारणान् । गोटी, राशि–त्रस्तवदनः सर्षिसंघान् । (४) प–तस्मात्...सुरसाह्यकरं सर्वे । (५) प, क्ष–मरुद्गणैः । अस्यानंतरम्–पुरा बिचार्य मोहेन

मुनिपत्नीं शतक्रतुः। धर्षयित्वा मुनेः शापात्तत्रैव विफलीकृतः॥ इदानीं कुप्यते देवान् देवराजः पुरंदरः। झ–पुरेत्यादिः पुरंदर इत्यन्तो भागः नास्ति। (७) गोटी–हर्षणार्थं। (८) च–पूर्वार्द्धं नास्ति। (१०) घ–...मयोजयत्। (११) राशि–तापसस्य। (१३) प–तमाश्रममथाविशत्। (१५) गोटी–पूर्वार्द्धं नास्ति। ग–परीतांगा। (१७) राशि–रामस्य दर्शनात्। (१८) गोटी, राशि–राघवौ त्वतिथी... जगृहतुर्तदा...हि च। प–ततस्तस्याः। ...हतुस्तदा। (२०) गोटी–...नासीत्समागमः। (२२) राशि–...मोऽहि महायशा। (२३) राशि–महात्मनः।

सर्गः ५०—(४) ग–शकटा (अस्य श्लोकस्य पूर्वार्धापरार्धयोर्व्यत्यासः।) (५) प–निवेशमक...। (६) प–स नृपतिस्तदा। गोटी–अनिन्दितम्। (७) गोटी, राशि–ऋत्विजोऽपि। अस्य पूर्वार्धापरार्धयोर्व्यत्यासः। राशि–सत्वरा। (८) प–ददुर्मन्त्र। (१०) प–यथान्यायं ततः सर्वैः। (११) राशि–मुनिसत्तमैः। (१२) प–मुपविष्टान्। (१५) प–शेषमाहुर्मे। ग, ध–मनस्विनः। तिटी, र–यशोपसदनं। (१६) प, गोटी–वदनस्तदा। (१७) प–प्रणतो। (१८) राशि–पूर्वार्द्धं नास्ति। गोटी–गजसिंहगती। प–गज...उपमौ। अस्यानंतरम् गोटी–पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ। इत्यमधिकं। (१९) झ–दिवामरौ। अस्यानंतरम्–पुण्डरीकविशालाक्षौ वरायुधधराशुभौ। बद्धगोधांगुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युतिः। च। इदमेव पद्यं चेष्टितैरित्यस्यानन्तरम् दृश्यते। (२१) छ–चेष्टितैः। अस्यानंतरम्–किमर्थं च नरश्रेष्ठ संप्राप्तौ दुर्गमे पथि। प्रकाश्य कुलमस्माकं मामुद्धर्तुमिहागतौ॥ तत्त्वतः। अस्य पादस्य स्थाने–झ–कुमाराविव पावकी। अस्यानंतरम्। झ, त–रूपोदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचित्तापहारकौ। प्रकाश्य...गतौ। त–कस्य पुत्रौ मुनिश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः। इत्यधिकम्। (२२) तिटी–निवेदयत्। गोटी, राशि–न्यवेदयदमहात्मानौ। (२३) प–तच्चागमनम्। (२४) च–कर्तुमारोपणम्। (२५) तिटी–विरराम तदा।

सर्गः ५१—(१) गोटी, राशि–सतौ निषण्णौ। (६) प–यथावृत्तं पुरातनं...दैवेन। (८) गोटी–पूजां प्राप्त। (९) गोटी–प्रयतेनाभि। (१४) प, क्ष, गोटी–अतुलप्रभः...वेत्स्येनं। (१६) प, तिटी, क्ष, राशि–यथावृत्तं तन्मे। (१७) गोटी–राजा अभूत एष। (२२) गोटी–तथा गिरीन्। प–क्रमशो राम। (२३) प, गोटी–आश्रमपदं नानावृक्षसमाकुलम्। त–लताकुलम्। (२६) प, गोटी–पूर्वार्द्धं नास्ति। (२८) च, त–पूर्वार्द्धानंतरम्। सततं संकुलं श्रीमद्ब्रह्मकल्पैर्महात्मभिः। (२९) राशि–अर्धमिदं नास्ति।

सर्गः ५२–(१) गोटी–स दृष्ट्वा। (३) प–मूलान्युपाहरत्। (५) गोटी, राशि–चाह वसिष्ठो। (७) प–पालयसे वीर। र–धार्मिक। (८) राशि–सुभृता। (९) प–तवानघ। (१०) प–विनयान्वितः। (११) प, गोटी, राशि–कृत्वोभौ...कथाः शुभाः। (१४) राशि–भवाँस्त्वेतान्। प–मयोद्यताम्। (१५) ष, राशि–महामतिः। गोटी–राजा त्वम ..। राशि–प्रियवाक्येन। (१७) गोटी–सर्वधा। (१९) प, गोटी–मुनिसत्तम। (२०) प, राशि–एवमुक्तो महातेजा...धूतकल्मषः। (२२) राशि–व्यवसितोऽस्म्यहम्। (२३) प, गोटी–कामधुक् क्षिप्रम्। (२४) राशि–चूष्येण...अन्नाद्यनिचयम्...शबलेतिवह।

सर्गः ५३—(१) घ, र यथा। प–तथा। नास्ति। (४) प–च षड्रसानां। च–पूर्वार्द्धं नास्ति। उत्तरार्धे–भाजनानि सुवर्णानि माल्यानि च सहस्रशः। क्ष, गोटी–भाजनानि। (५) प–वसिष्ठेनाभितर्पितम्। (१०) प, राशि–मुनिसत्तमः। (१५) श, गोटी, राशि–तुष्टिकरी सदा। (१७) प–कक्ष्याग्रैः...। राशि–दास्यामि। (१८) प–रथानां ते। (१९) राशि–दास्यामि। (२१) प–रत्नं वा...तावद्दास्यामि। ड, त–तत्सर्वं। (२३) च–पूर्वार्द्धं नास्ति। (२४) प–पूर्णमास। (२५) गोटी, राशि–अदोमूलाः।

सर्गः ५४—(३) तिटी, प—राजभटैः। गोटी—ह्रियेयम्। (४) प—भक्ष्यमिष्टं। (६) प—उत्तरार्धे, नास्ति। गोटी—संपूर्णे अनु० नास्ति। (७) प, गोटी—स्थित्वा मेघदुन्दुभिराविणि। (१२) च, छ, झ, ड, त गोटी, राशि—पूर्णा सवाजिरथसंकुला। न—बलवत्तरः। प—पत्तिध्वज...बलवत्तरः। (१३) प—अमितप्रभम्। (१४) प, राशि—क्षत्त्रात्तु। (१५) छ, श—त्वत्तो। (१६) घ, प—यत्तन्नाशयामि। गोटी, राशि—...स्त्वं त्वद्ब्रम्ह।...बलं यत्तद्। (१७) ड, त, गोटी—परबलारुजम्। (१९) गोटी—पप्लवाः शतशो। प—पश्यतः। अस्यानंतरम्—बलं भग्नं ततो दृष्ट्वा रयेनाक्रम्यकौशिकः। इत्यधिकम्। (२०) गोटी—पप्लवान्नाश...। (२१) गोटी—पह्लवान्। (२२) प—पद्मकिंजक। (२३) गोटी, राशि—दीर्घासिपट्टिश। (२४) प—पह्लवाश्चाकुली। गोटी—पह्लवाश्चा।

सर्गः ५५—(२) प—हुंभारवोत्सृष्टाः...ऊधसस्त्वथ। ड, त—संजाताः पह्लवाः। गोटी—हुंभारवात्। गोटी—पह्लवाः। (३) प—च्छकाः तथा। राशि—हारिकास्तु। (४) प—यैस्त...तं सैन्यं। (६) प, गोटी—भगवानृषिः। (८) प, गोटी, राशि—तांन्पुत्रान्बलं। (१०) प, गोटी—हतदर्पो हतोत्साहो। (११) क्ष गोटी—...वान्वपद्यत। (१२) प—उरगसेवितम्। (१३) गोटी, राशि ०मित्रं महाबलं। (१५) प, गोटी—...देवं वचनमब्रवीत्। (१९) गोटी, राशि—...चास्त्राणि राजर्षिर्विश्वा...। (२०) प—इव पर्वसु। हतमेव तदा मेने। (२१) प, राशि—...वनं सर्वं। २३) प, गोटी, राशि—शिष्यास्तथैव। (२८) प—कालाग्निं।

सर्गः ५६—(१) प, गोटी—राशि—मस्त्रमुत्क्षिप्य। (२) प—दण्डं समुत्क्षिप्य। (५) गोटी—माग्नेयमुद्यतम्। (६) राशि—रुषितो। (७) राशि—जृम्भणं। एतस्मात्पूर्वं दण्डास्त्रमित्यर्धपिकं। गोटी—मादनं चैव। (९) प—पैनाकं...अशनी उभे...दाण्डास्त्र। गोटी—पैनाकस्त्रं च। (१२) राशि—किंकिणीम्। (१७) तिटी—मोहनं घोरं। (२२) प—...मित्रोऽपि निकृतो। राशि—सामं चक्रे। न—महाबलः। (२४) प—समवेक्ष्याहं।

सर्गः ५७—(३) गोटी—पूर्वार्द्धं नास्ति। राशि—दान्तश्चकार। (१०) गोटी, राशि—तपश्चकार। (१४) झ—संपूर्णं अनु० नास्ति। (१५) गोटी—त्रिशंकु सः। प—यशस्विनः। (१७) प—अब्रवीत्सुमहा-भागान्। गोटी, राशि—प्रपद्योऽहं...शरणागतः। श, छ—त्रिशंकु इत्यादिः कृताञ्जलिः इत्यन्तो भागः नास्ति। (१८) गोटी, राशि—...ख्यातोस्मि। (२०) गोटी—ते मां। (२१) ग कंचन। (२२) प—पूर्वार्द्धा-नंतरम्—पुरोधसस्तु विद्वांसस्तारयन्ति सदा नृपाम्। तिटी—" अयं श्लोकः प्रक्षिप्तः " इति कतकस्वरसः।

सर्गः ५८—(२) प, गोटी, राशि—...ख्यातोहि दुर्बुद्धे। (३) गोटी, राशि—परमो गुरुः। (४) प—कथं तव। न—सावोच। गोटी—चोवाच। (५) प—...मानं च तत्कर्तुं। (७) प—प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा। (९) प—एवमुक्त्वा...विविशुस्ते। ड—स्वमाश्रमम्। अस्यानन्तरम्—तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशमृषिपुत्रस्य भाषितम्। प्राविशत्स्वपुरं राजा चिन्तयामास दुःखितः। (१०) ग, ध, र, प—परुषो। गोटी, राशि—माल्यानुलेपश्च। राशि—आभरणान्वित्। (११) प—त्यक्त्वा चण्डाल...। (१४) प—गोटी—घोररूपिणम्। (१९) झ—संपूर्णं अनु० नास्ति।

सर्गः ५९—(१) प, गोटी, राशि—चण्डालरूपिणम्। (२) प—ऐक्ष्वाको स्वागतं तेऽस्तु...ते भविष्यामि। (८) प—सर्वानृषिगणान् वत्सा। ड—स बहुश्रुतान्। (१३) प, गोटी, राशि—यदाह। (१६) गोटी, राशि—ते समहोदयाः। (१८) प, गोटी—ये दूषयन्ति। (१९) प, गोटी—मृतपाः सन्तु सर्वशः।

सर्गः ६०—(१) प—...हतान्कृत्वा। (३) गोटी, राशि—स्वर्गलोकं। (४) प, क्ष—समेत्य सहिता। (६) गोटी—रोषितः। प, गोटी—दिवम्। (७) गोटी—तथा प्रव...। (८) प, गोटी—चकुस्तास्ताः क्रियाः। राशि—संचक्रुस्ता। (९) प—कार्याणि। (११) प, गोटी—...स्तदाहूताः। गोटी, राशि—क्रोधसमा। झ—पूर्वार्द्ध नास्ति। (१३) प—दिवमोजसा...नराधिप। (१४) प—राजन् स्वतेजसा। (१५) प, र—दिवं जगाम। (१६) प, गोटी, राशि—देवलोकं। (१९) प—क्रोधमाहार। (२१) प, राशि—नक्षत्रमालामपराम्। ...मुनिमध्ये महातपाः। (२३) च, त—सुरासुराः। अस्यानन्तरम्—सकिन्नरमहायक्षाः सहसिद्धाः सचारणाः। इत्यधिकम्। (२७) प—प्रतिज्ञाय। राशि—त्रिशंकोरेण। (२९) घ, प, राशि—मत्कृतानि। (३२) प—तथा। (३३) गोटी—ऋषिभिश्च...बाढमाहेति। (३४) प, गोटी, राशि—मुनयश्च।

सर्गः ६१—(१) प—...मित्रो महात्माथ...प्रेक्ष्य। तिटी—...स्तान्विनयान्वितान्। महात्मन इति छांदसं प्रथमाबहुवचनम्। (२) प—...महेवयम्। (३)...श्चरिण्यामो वरं। (५) प, गोटि—..पतिर्नृपः। (७) प, गोटी, राशि—पशुरश्च ..नरेश्वरम्। (८) राशि—...श्चित्तं अश्वस्यैतद्। (११) गोटी—भृगुतुन्दे। (१२) ग, घ, प, गोटी—ब्रह्मर्षि। (१४) गोटी—सर्वे परिस्रुता। राशि—परिप्लुता। गो—याशियं। (१७) प, गोटी—अम्बरीषं तपस्विनि। छ, राशि—उत्तरार्धं नास्ति। (१९) राशि—द्रक्षे। (२०, २३) राशि—शुनः—शेफः शुनः शेफं। (२१) प—राजन्पुत्रं। गोटी, राशि—विक्रीतं। (२२) प—राजा महान् राम। च, छ, त, ट, गोटी, राशि—संपूर्णं अनु० नास्ति।

सर्गः ६२—(१) प, गोटी, तिटी, राशि—व्यश्राम्यत्। (२) प, श, राशि—पुष्करक्षेत्रमागम्य। (३) प, गोटी—विवर्णवदनो। (४) प—मुनेराशु। (५) प, क्ष—मुनिश्रेष्ठ। (६) झ—उत्तरार्द्ध नास्ति। (७) प, गोटी—त्वं मे। राशि—तेजसा। (८) राशि—शांतयित्वा। (१३) गोटी, राशि—मुनेस्तुवचनं। राशि—मधुण्यन्दादयः। गोटी—...स्येन्दादयः। (१८) झ, ट—उत्तरार्धानंतरम्—इदमाह मुनिश्रेष्ठो विश्वामित्रो महातपाः। इत्यधिकम्। (१९) प—पाशैरासक्तो। च, ड—मुदाहर। अस्यानन्तरम्—इन्द्राविष्णूसुरश्रेष्ठौ स्तुहि त्वं मुनिपुत्रक। इत्यधिकम्। (२०) छ—प्रथमार्द्ध नास्ति। (२१) प—तु ते गाथे। (२२) न, र—समुदाहर। गोटी—समुपाविश। प—...महासत्व शीघ्रं...सदः। समुपाविश। गोटी, राशि—गच्छावहे सदः। (२३) प, गोटी—हर्षसमुत्सुकः। (२४) घ, न, र, श—राजा पवित्र। (२६) प, गोटी—स्तुतितर्पितः...शेपाय राघव। (२७) प—यज्ञस्यान्तमवाप्तवान्। राशि—बहुविधं।

सर्गः ६३—(३) राशि—...मित्रो महर्षिस्तु। (६) प, गोटी—दृष्ट्वा कन्दर्पवशगो। (८) प, गोटी—प्रथमार्द्ध नास्ति। (९) प—आश्रमे तस्मिन्। गोटी, राशि—आश्रमे रामे। (१२) प, गोटी—विनिः—श्वसन्। (१४) प—तप्तुकामो महातपाः। (१५) प, गोटी—तेपे सुदारुणम्। (१८) राशि—हर्षितः। (१९) प—तव सुव्रत। ब्रह्मणः स वचः श्रुत्वा सर्वलोकेश्वरस्य ह॥ न विषण्णो न संतुष्टो विश्वामित्रस्तपोधनः॥ (२०) गोटी—प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा सर्वलोकपितामहम्। प्रत्युवाच ततो वाचं विश्वामित्रो महामुनिः॥ ब्रह्मर्षि... शुभैः। ड—महर्षिशब्द। (२१) घ, गोटी—भगवानाह। राशि—...वाच महातेजा न। (२२) राशि—नर-शार्दूल। (२४) गोटी, राशि—सलिले स्थायी। राशि—वर्षसहस्राणि। (२५) प—संभ्रमः सुमहा...।

सर्गः ६४—(२) प, गोटी, राशि—प्राञ्जलिर्भूत्वा। (३) तिटी—मुत्सृज्यते घोरं। (४) प—राम रम्भया। छ—उत्तरार्धं नास्ति। (५) ट—मैषीस्त्वं वरारोहे। (७) गोटी—कौशिकं रंभे। (८) च—शुचि-स्मिता। अस्यानन्तरम्—कोकिलोरुचिरग्राही भेदयामास वै मुनिम्। (९) प—मनसा तत एनामुदैक्षत। (११) प, गोटी—तत्कर्म। (१३) राशि—स महातेजाः। (१४) राशि—महातपाः। प, गोटी—संतापमागतः। (१६) ग—...हरणे कृतं। (१८) न—अथवा। प—अहं विशोषयिष्यामि ह्यात्मानं। (१९) श, राशि—स्वतपोर्जितम्। (२१) प—दीक्षां च दिवौकसाम्।

सर्गः ६५—(७) प, गोटी—उत्तरार्द्धं नास्ति। (९) प, क्ष, गोटी, राशि—संभ्रान्तमादीपितम्। गोटी—देवाः सगन्धर्वाः। (१०) राशि—मोहिताः देवताः। (१२) प, गोटी—सूक्ष्ममप्यथ। (१४) प—च पृथिवी वायुर्वाति भृशाकुलः। ग—च पृथिवी। (१५) राशि—जायते नरः। (१६) राशि—पूर्वार्द्धं नास्ति। (१८) प, गोटी—यन्मतम्। (२६) प, गोटी, राशि—संपत्स्यते। (२७) गोटी—पूर्वार्द्धं नास्ति। (२९) प—विग्रहवत्तपः। गोटी—धर्मपर। (३०) राशि—पूर्वार्द्धं नास्ति। (३२) प, गोटी—...वानसि धार्मिक। च, ड, त, ८—उत्तरार्द्धानन्तरम्—विश्वामित्र महाभाग ब्रम्हर्षीणां वरोत्तम। (३३) प, राशि—च ते। (३५) च, ट, ड, क्ष—उत्तरार्द्धानन्तरम्—पितामहस्य च यथा यथा चैव ह्युमापतेः। (३७) घ—जयतां। (३८) राशि—विससर्जाथ। (३९) प—चकाराथ। (४०) तिटी, गोटी, राशि—स्ववाटमभि। प—...मानो महर्षिभिः।

सर्गः ६६—(४) गोटी, राशि—तु धर्मात्मा। प—मुनिर्वीरं। (७) राशि—यदर्थं उपतिष्ठति। (८) प—निमेः षष्ठो। (९) गोटी, राशि—रुद्रस्तु त्रिदशान्। (१०) तिटी—अकल्पयतेत्येकवचनमार्षम्। सुरा इति संबोधनान्तमग्रे व इत्युक्तत्वादकल्पयतेति च लङो मध्यमपुरुषबहुवचनं चेद्बाधकमार्षत्वे साधकं च न पश्यामः। (११) गोटी—प्रीतियुक्त सः। म—प्रसादयन्ति। (१२) प—पूर्वके। (१३) प, राशि—उत्थिता मम। राशि—क्षेत्रलाङ्गलात्। गोटी—उत्थिता मया। (१५) प, गोटी—मासुरागम्य। (१६) राशि—सुतामिमाम्। (१७) प—वीर्यं। (१८) प—मानानामैशं धनुः। गोटी, राशि—वीर्यं धनु। (२०) प, गोटी—न्यरुन्धन्। (२१) प—ते विज्ञाय। गोटी—मुनिपुंगवाः। (२४) गोटी—पापकर्मणः।

सर्गः ६७—(२) प—माल्यविभूषितम्। गोटी—विलेपितम्। (३) प, गोटी—पुरीम्। गोटी—निर्जग्मुः पार्थिवाज्ञया। (५) प, राशि—तु मंजूषाम्। (७) गोटी, राशि—तौ चोभौ राम। (८) प, वीर्यै-रशक्यं। गोटी—पूरितं पुरा। राशि—तथा। (९) गोटी, राशि—नासुरा। (१०) गोटी, राशि—तोलनेपि वा। (१२) प—...मित्रस्तु धर्मात्मा। (१३) राशि—महर्षि वचनाद्। (१४) प—धनुर्वरं ब्रम्हन्। (१५) प—मित्येव तं राजा। (१६) गोटी—उत्तरार्धं नास्ति। (१७) प—आरोपयित्वा धर्मात्मा पूरयामास वीर्यवान्। (२१) प—न तर्कितम्। (२३) प, गोटी—प्रतिज्ञा च। (२७) घ, प, र—शासनान्। (२८) प—तदा।

सर्गः ६८—(२) गोटी, राशि—वचनाद्दूताः। प—अस्यश्लोकस्य स्थाने—राज्ञो भवनमासाद्य द्वार-स्थानिदमब्रुवन्। शीघ्रं निवेद्यतां राज्ञे दूताञ्जो जनकस्य च॥ २॥ इत्युक्ता द्वारपालास्ते राघवाय न्यवेदयन्। ते राजवचनाच्छीघ्रं द्वाःस्था दूतान् बभाषिरे॥ ३॥ द्रुतं गच्छन्तु दूता वै राजवेश्म महाद्युति। ते राजवचनाद्दूता राजवेश्म प्रवेशिताः॥ ४॥ ददृशुर्देवसंकाशं वृद्धं दशरथं नृपम्। इति अधिक पद्यानि। बद्धाञ्जलि...। (३)गोटी—

राजानं प्रयता। (४) प–स्नेहसंयुक्तया। (६) प–...कानुमतो। (८) प, गोटी, राशि–पुरःसरैः। गोटी–गतैर्वीरैर्निर्जिता। (९) प–हि महावीर यशान्ते जन...। गोटी–तच्च राजन्। रामेण हि महाराज। (११) प–...हितपुरःसरः। (१२) ड, त–प्रीतिं च। प–प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम्। ड–त्वमपि लप्स्यसे। (१३) ट, ड, त–उत्तरार्धानन्तरम्–इत्युक्त्वा विरता दूता राजगौरवशंकिताः। इत्यधिकम्। (१४) प, गोटी, राशि– मंत्रिणोऽन्यांश्च सः। १७ राशि–कालविपर्ययः। (१८) गोटी–स मंत्रिणः। (१९) गोटी–मंत्रिणस्ताम्। तिटी– नरेन्द्रश्च। प–नरेन्द्रेण। गोटी, राशि– ऊचुः ते मुदिताः।

सर्गः ६९—(३) प–बलं सर्वं। (४) गोटी, राशि–काश्यप। प, गोटी–मार्कण्डेयः सुदीर्घा...। राशि–जाबालि अपि। (६) प–...द्रस्य सा सेना चतु...। तोऽन्वगात्। (७) प–मार्गे। (८) प–राजा हर्षे च। गोटी–उवाच च नरश्रेष्ठ...मुदान्वितः। (९) गोटी, राशि–ते महाराज। (११) प, गोटी–श्रेष्ठैर्महात्मभिः। (१२) गोटी, राशि–नरेन्द्रेन्द्र निवर्तयितुम्। प–त्वं निवर्त...।...मृषि संमतम्। (१३) राशि–श्रेष्ठम्। (१५) घ, प, र, श, क्ष, गोटी–धार्मिष्ठ च यशस्यं च। (१६) प, गोटी, राशि–निशाम्। प, राशि–उत्तरार्द्धानंतरम्–अथ रामो महातेजा लक्ष्मणेन समं ययौ। विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पितुः पादावुपस्पृशन्॥ इत्यधिकम्। (१७) गोटी, राशि–उवाज परम। (१८) गोटी–क्रियाम्।

सर्गः ७०—(२) प, गोटी, राशि–तेजा यवीयानति। (३) तिटी–...वार्यामलक। (४) गोटी, राशि–मे मतः। (५) छ, गोटी–संपूर्ण अनु० नास्ति। (७) गोटी–पूर्वार्द्ध नास्ति। छ–संपूर्ण ७ अनु० ८ पूर्वार्द्ध नास्ति। (८) प, गोटी–आज्ञायाथ। राशि–महाबलैः। (९) गोटी–...नन्दं राजानं चापि। (१०) प, राशि–भ्रातरावमितौजसा। गोटी–भ्रातरौ अतितेजसौ। (११) घ–मिक्ष्वाकुम। (१२) गोटी–स्वमंत्रिणम्। (१५) मोटी, राशि–स राजा। (१८) प–उत्तरार्धानंतरम्–एवमुक्त्वा नरश्रेष्ठे राज्ञां मध्ये महात्मनाम्। इत्यधिकम्। (१९) राशि–पुरोहितम्। (२०) गोटी, राशि—वैवस्वतःसुतः। (२१) प, गोटी, राशि–मिक्ष्वाकुस्तु। (२२) राशि–विकुक्षिः इति विश्रुत। (२४) प–पृथोः सुतः। (२५) प–युवनाश्वो व्यजायत। गोटी–पूर्वार्द्ध नास्ति। (२७) र–यजस्वी। प–नाम जातवान्। (२८) प, गोटी–शशिबिंदवः। (२९) प–राज्यात्प्रवासितः। प, गोटी–...गम्य भृगुप्रस्रवणेऽवसत स्तदा। (३०) गोटी–राजा मन्त्रिभिः सहितस्तदा। प, गोटी–श्रुतम्। (३१) प, गोटी–विनाशाय। गोटी–शैलवरं रम्यम्। (३३) प, गोटी–सुतमात्मनः। राशि–चाभ्युपागम्य। (३६) घ–तिटी–पतिना रहिता। इति पाठे नाभाव आर्षः। प, गोटी, राशि–पतिशोकातुरा तस्मात्। (३७) प, गोटी, राशि–गरैणेव जातः स सगरो। (३९) प, गोटी–भगीरथात्ककुत्स्थोऽभूत्ककुत्स्थस्य रघुः सुतः। (४२) प, गोटी, राशि–पृथिवी पतिः।

सर्गः ७१—(२) प–महामुने। (३) राशि–आसीत् त्रिषु। (४) ङ, श, गोटी–जनको मिथिला येन निर्मिता। गोटी–नाम जनकादप्यु...। (५) प–...वर्धनपुत्रस्तु सुकेतु। (६) प–इति श्रुतः। (१०) इति श्रुतः। (१३) प–द्वयं जज्ञे। (१४) प, गोटी, राशि–...षिच्य नराधिप। (१६) गोटी, राशि–अगमत् पुरा। (१८) प, गोटी–ब्रम्हर्षे। राशि–भगवन्। गोटी–अभिमुखो। (१९) घ–मुनिश्रेष्ठ। प, गोटी–वीरमभ्य...। (२२) प, गोटी, राशि–त्रिर्ददामि। राशि–ते रघुनन्दन। प, गोटी–उत्तरार्धं नास्ति। (२४) गोटी–तृतीये।

सर्गः ७२—(३) तिटी—सीतयोर्मिल्या । (६) प—वरयेम सुते । (७) राशि—...रथस्येते । (८) प—संबन्धो ह्यनु...इक्ष्वाको । (१०) प, गोटी, राशि—येषां नो । गोठी—ज्ञापयथः । ङ्म—पूर्वार्द्धे नास्ति । (११) राशि—भद्रं ते । (१२) क्ष, तिटी—चतसणामिति दीर्घत्वमार्षम् । (१५) प, गोटी, राशि—भवतोः सदा...आसातां । राशि—आस्येतां । (१९) प—कर्माणि सर्वाणि विधास्य । गोटी, राशि—गमिष्यामि । गोटी—विधास्यामीति । (२२) प, गोटी, राशि—शतसहस्त्राणि ब्राम्हणे । तिटी—एकैकश इत्यार्षम् । (२३) घ, प, गोटी, राशी—सुवर्णश्रृंगाः । (२५) प, न, र—स सुतेः । प, गोटी—नैर्वृतस्तु नृपति ।

सर्गः—७३ (१) प—शूरो । (८) प, गोटी—कर्मवित् । च—पूर्वार्द्धे नास्ति । (१०) प, गोटी, राशि—तु पुरतः कृत्वा । उत्तरार्द्धे—पितुः समीपमाश्रित्य तस्थौ भातृभिरावृत्तः । छ—पितुः । इदमर्धं नास्ति । (११) गोटी—वरश्रेष्ठे । (१२) प—सर्वार्थाः प्रभवन्ति हि । तिटी—उत्तमं वैवाह्यम् । आर्षः ष्यञ् । (१५) प—वन्ह्येर्यथाचिर्षः । (१६) प—सज्जोऽहं । उत्तरार्धस्यस्थाने—राशि, ड—अविघ्नं कुरुतां राजा किमर्थमवलम्बते । त—क्रियतां राजन् किम... ते । (२१) घ, तिटी—अच्छिद्र कुम्भैः । प, गोटी, राशि—छिद्रकुम्भैश्च । (२२) प, गोटी, राशि—रर्घ्याभिपूरितैः । (२३) प, र—संस्कृतैः । (२४) प—धाय वेद्यां तु । वसिष्ठो भगवानृषिः । गोटी—ऋषिसत्तम । (३२) प—अब्रवीज्जनकेश्वरः । (३३) प, गोटी—श्रुतकीर्त्या । (३५) श, राशि—पूर्वार्द्धे नास्ति । (३६) गोटी, राशि—रघूत्तमाः । च—उत्तरार्धं नास्ति । प—सभार्या रघुसत्तमाः । उत्तरार्धानंतरम—काकुत्स्थैश्च गृहीतेषु ललितेषु च पाणिषु । इत्यधिकम् । (३८) राशि—तदद्भुतमिवाभवत् । (४०) प, गोटी, राशि—औपकार्यां । राशि—सदारा ।

सर्गः ७४—(१) प—उत्तरार्द्धानंतरम्—आशाभिः पूरयित्वा च कुमारांश्च । स राघवान् । (२) श, राशि—अपृच्छावाथ । गोटी—अपृष्ट्वाथ । प—आपृच्छयाथ । उत्तरार्धानंतरम्—प, राशि—गच्छन्तं तं तु राजानमन्वथ छत्रराधिपः । इत्यधिकम् । च—उत्तरार्धं नास्ति । (३) राशि—बहूनि पृथिवीपतिः । (४) प, गोटी, राशि—क्षौमकोट्य...। (५) प—कन्यापिता । (६) प, गोटी, राशि—ददौ परमसंहृष्टः । (८) प, न—सबलानुगः । गोटी, राशि—तं नरव्याघ्रं । (९) प, गोटी—घोराः स्म । गोटी, राशि—...रन्ति ततस्ततः । (१४) गोटी, राशि—पृथिवीम् । गोटी—द्रुमाञ्छुभान् । प, गोटि—सर्वा न प्रबबुर्दिशः । (१६) गोटी, राशि—सशङ्का इव । (१७) प—...दग्न्यं तं राजराजविमर्दिनम् । (१९) र—चासज्ज्य । प, श, गोटी, राशि—चासाद्य...शरमुख्यं...हरम् । (२०) प—प्रमुखाः सर्वे । (२१) प—क्षत्त्रं । (२२) प—सर्वक्षत्त्रवधं । (२३) गोटी, राशि, प—रामेति वचो मधुरमब्रुवन् ।

सर्गः ७५—(१) गोटी—दाशरथे राम । (२) प, गोटी—धनुषस्त्वया । प, घ, गोटी, राशि—...गृंह्यापरम् । (३) तिटी—जामदग्न्यं जमदग्नेः स्वपितुरागतम् । अत्रार्थे ष्यञ् आर्षः । (४) प, गोटी, राशि—धनुषोऽस्य प्रपूरणे । गोटी—श्लाघ्यस्य राघव । छ—उत्तरार्धानंतरम्—भीतो यदि धनुस्त्यक्त्वा निर्जितोऽस्मीति वा वद । अन्यथा द्वन्द्वयुद्धं मे दाता त्वं वै न संशयः । इत्यधिकम् । (६) प, गोटी, राशि—ब्राह्मणत्वं महायशाः । (७) गो, रा—निश्चितवानसि । (८) प—काश्यपाय । (१०) प—ब्रुवदत्यैव तद्वाक्यं । (११) प, गोटी—लोकाभिविश्रुते । राशि—दृढे बहुबले । (१२) गोटी, राशि—अतिसुष्टं । (१३) गोटी, च—इदमर्धं नास्ति । (१४) गोटी—धनुः परमभास्वरम् । छ—उत्तरार्धं नास्ति । (१६) प—तयोः सत्त्वपरीक्षया । (२०) ज, ख, क्ष—उत्तरार्धानन्तरम्—पूजयित्वा ततो विष्णुमामन्त्र्य च पिनाकिनम् । ब्रह्मेन्द्रादीन् पुरस्कृत्य नाकपृष्ठं ययुस्तदा ।

(२२) प–सन्न्यास। (२५) राशि–क्षत्त्रमुत्पाटयन्न। (२६) प, गोटी, राशि–काश्यपाय।... स्यान्ते तदा। (२७) गोटी, राशि–श्रुतवान धनुषो। प–उत्तरार्धं नास्ति। ङ, त–उत्तरार्धस्य स्थाने–स्थितोऽस्मि तस्मिंस्तप्यन् वै सुसुखं सुरसेविते। अद्य तूत्तमवीर्येण त्वया राम महाबल। इत्यधिकम्। (२८) प, गोटी, राशि–तदिदं। न–तदेवं। (२९) घ–शक्नोषि।

सर्गः ७६—(१) प–गोटी, राशि–श्रुत्वा तज्जाम...। (४) प, क्ष–भार्गवस्य शरासनं। राशि–प्रतिसंग्रह्य। तिटी–इत्युक्त्वा। अत्राप्यग्रे वक्ष्यति–" निर्वीयो जामदग्न्योऽसौ "। (५) प, गोटी, राशि–ऽब्रवीद्वचः। (७) घ, गोटी–समार्जितान्। प, गोटी–इमां पादगतिम्। प, गोटी–ते हनिष्यामि यदिच्छसि। (११) प–जामदग्न्योऽथ। (१२) प, गोटी, राशि–तेजोऽभिहृत। (१३) गोटी–यथा। (१४) प–तदा प्रतिज्ञा...कृताभूः...हि। तिटी–निशां रात्रिं न वसे। तङार्षः। (१५) प, गोटी, राशि–तदिमां त्वं गतिं राम। (१७) प, गोटी, राशि–सुरोत्तमम्। (१९) राशि–चेयं राम। (२०) राशि–गमिष्येऽहं। (२३) राशि–प्रशशंसुमुदान्विता। च–उत्तरार्धं नास्ति। (२४) प, गोटी–जामदग्न्यः प्रशस्य च...। प्रदक्षिणं कृत्वा। तिटी–प्रशस्य ह। इति पाठान्तरम्।

सर्गः ७७—(१) प, गोटी–हस्ते ससायकम्। (२) गोटी–विव्हलम् दृष्ट्वा। (३) ङ, क्ष, झ–उत्तरार्धानन्तरम्–संदिशस्व महाराज सेनां त्वच्छासने स्थिताम्। शासनं काङ्क्षते सेना चातकालिर्जलं यथा। इत्यधिकम्। (४) गोटी–तद्वच श्रुत्वा। प, गोटी, राशि–मूर्ध्नि चाघ्राय। (७) गोटी, राशि–यद्यपि राजपथाम्। राशि–टीकायां विरुद्धमिव दृश्यतेः। प, गोटी–मंगलवादिभिः। र–पथारम्यां। (९) गोटी–सदृशं पुनः।...स्वजनो। (१०) राशि–कौशल्या। (११) प, गोटी–नृपपत्नयः। (१२) प–मङ्गलालापनैश्चैव। त–मंगलालेपनैश्चैव। (१३) प, गोटी, राशि–भर्तृभिर्सहिता रहः। अस्यानन्तरम्–कुमाराश्च महात्मानो वीर्येणाप्रतिमा भुवि। इत्यधिकम्। ङ–पूर्वार्द्धानंतरम्–स्वं स्वं गृहमथासाद्य कुबेरभवनोपमम्। गोभिर्धनैश्च धान्यैश्च तर्पयित्वा द्विजोत्तमान्। च, झ, त–उत्तरार्धं नास्ति। (१४) तिटी–कृताशाः कृतास्त्राश्च। प–उत्तरार्धानन्तरम्–काले काले तु नीतिज्ञास्तोषयन्तो गुरुं गुणैः। इत्यधिकम्। (१८) राशि–पितरं वीरं। (१९) गोटी–पूर्वार्द्धं नास्ति। (२१) प, गोटी, राशि–चकार रामो धर्मात्मा। (२३) गोटी–नैगमास्तदा। (२५) गोटी–तद्गतस्तस्य नित्यं हृदि। प–तद्गतमना नित्यं। (२६) राशि–पितृकृता इव। गोटी, प–...भूयोऽभ्यवर्धत। (२७) गोटी–अन्तर्जातमपि। (२९) प, गोटी, राशि–...सुतोऽभिरामया। प, गोटी, राशि–शुशुभेऽतिकामया। घ–विष्णुरिवामरेश्वरः ॥ २९ ॥ अस्यानन्तरम्–इत्यार्षे ... वाल्मीकीये ... चतुर्विंशत्सहस्रिकायां ... सर्गः ॥ ७७ ॥ अतः परमयोध्याकांडं तस्यायमाद्यः श्लोकः ॥ गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः। शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीतिपुरस्कृतः ॥ १ ॥ तिलकटीका–" तत्र द्वादशवर्षाणि राघवः सह सीतया। रमयामास धर्मात्मा नारायण इव श्रिया। " इति पाद्मउक्तम्। एकोनषोडशवर्षस्य विश्वामित्रेण नयनात्पञ्चदशवर्षसमाप्तौ विवाह इति बोध्यम् ॥ ॥ २९ ॥ इति श्रीरामाभिरामे श्रीरामीये रामायणतिलके वाल्मीकीय आदिकाव्ये बालकाण्डे सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ ७७ ॥ बालकाण्डेतु सर्गाणां कथिता सप्तसप्ततिः। श्लोकानां द्वे सहस्रं च पंचाशच्चशतद्वयं ॥ १ ॥ अयं कंठकुठारस्ते कुरु राम यथोचितं। गवाग्न्यजन्मनां तात न शूरा राघवो वयं ॥ २ ॥ बाले बालेन कल्पेन कृत्वा संरक्षणं कृतोः। सीता अंके धृता येन स रामः पातु नः सदा ॥ ३ ॥ बालकांड व्याख्या समाप्ता ॥ श्री संवत् ॥ १८ ॥ ४० ॥ श्रावण शुक्लपक्षस्य सप्तमी भौमवासरेण लिखितं शंभू गौडज्ञातीय ॥ ग्रंथसंख्या ॥ ५०५० ॥ ॥ मूळ ॥ २२५० ॥ टीका ॥ २८०० ॥

द्वितीयं परिशिष्टम् ।

"श्री" मातृकाया भूमिका ।

अयं बालकाण्डात्मकः प्रथमः खण्डः "क" मातृकानुसारेण मुद्रितः । तदनन्तरं च बहवो मातृका उपलभ्य तद्गतानि पाठान्तराणि मुद्रणार्थं दत्तानि । अथैकदाहं यदृच्छया भाण्डारकर-प्राच्य-संशोधन-मन्दिरं गतः । तत्रस्था ग्रन्थाधिकृता जगद्विख्याताः संशोधका अपि कीर्तिविमुखाः, श्रीरामायणसंशोधनसमितेरादितः प्रभृत्युपदेष्टारः श्री परशुराम कृष्ण गोडे, एम्. ए., एम्. टी. ए. (इटली), महाशया मत्परमसुहृदः । ते च संशोधनफलरूपं "एम्. टी. ए." उपाधिं, "इटली" देशस्थ "अकॅडमी ऑफ् टेम्प्लर्स" इतिख्यातविद्वत्परिषदोऽधिगतवन्तः । "संशोधनमन्दिरस्थाः श्रीवाल्मीकिरामायणमातृकाः पाठान्तरलेखनार्थं मे दीयंताम्" इति मया विज्ञप्तैस्तैःकतिपया मातृका दत्ताः । तासुच द्वे बालकाण्डमातृके उपलब्धे । तत्पाठान्तरलेखनानन्तरं दशसङ्ख्याका अयोध्याकाण्डमातृका यथाक्रमं दृष्टाः । चरममातृकायाः प्रथमे पत्रे तु बालकाण्डस्य प्रथमः श्लोकः "तपःस्वाध्यायनिरतः" एवमादिर्दृष्टः । ततश्च यावन्मया सकलैव मातृका निरीक्षिता, तावत्तन्नायोध्याकाण्डं किन्तु बालकाण्डमित्यवगतम् । तदक्षरवटिकानुसारेण च सा पञ्चशतसंवत्सरेभ्यः प्राचीना भवितुमर्हतीत्यनुमितम् । एतन्मातृकावेष्टने पुनः "No. 123/of 1884-87 रामायण- अयोध्याकाण्ड..." एवंरूपाण्यक्षराणि सन्तीत्यवधेयम्

एतां मातृकां दृष्ट्वातीव विस्मितो नितरां हृष्टश्चाहं यदा तां विद्वद्भ्यो मन्मित्रेभ्यः श्री गोडे, डॉ. रामचंद्र नारायण दाण्डेकर एम्. ए., पी. एच्. डी. (जर्मनी), परशुराम लक्ष्मण वैद्य एम्. ए., डी. लिट् (पारीस) महाशयेभ्योऽदर्शयं, तदा तेऽपि नितरां हृष्टाः । अस्याश्च अनेककाण्डात्मिकाया मातृकाया वेष्टनगतेन "Samwat 1512" एवंरूपेण लेखेन जनितकौतुकोऽहं यावत्तस्याश्चरमपत्रमपश्यं, तावत्तत्रापि "संवत् १५१२ कार्तिकमासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां तिथौ सोमदिने" इत्येवमक्षराणि दृष्टवान् तेभ्यश्च दर्शितवानस्मि । तेन सर्वेऽपि मुदिताः ।

अनन्तरं मया एल्. डी. स्वामी कन्नु पिलाईमहाशयस्य Indian Ephemeris ग्रन्थस्य पञ्चमे भागे १५१२ सं. द्वादशाधिकपञ्चदशशततमस्य संवत्सरस्य कार्तिकमासस्य कृष्णाष्टम्यवलोकिता । तत्रत्यः सन्दर्भो एवं वर्तते । "कार्तिक बहुल अष्टमी Monday नक्षत्र १० (मघा), युवा संवत्सर, 5 November 1455" एतन्मया मन्मित्रत्रयाय दर्शितं, तेषां सम्मतं चाभवत् । एवं चैषा मातृका पञ्चशतवर्षेभ्यः प्राग्लिखितेति गम्यते । वर्षचतुष्टयमात्रं न्यूनंच वर्तते ।

यदा मया श्रीरामायणस्य संशोधितावृत्तिप्रकाशनं निर्धारितं, तदाप्रभृति मया श्रीरामचन्द्रो बहुवारं प्रार्थितो, यद्भगवत्प्रसादेन श्रीरामायणस्य मातृका पञ्चशतवर्षेभ्यः प्राचीना ममोपलब्धा भवतु।सैषा मत्प्रार्थना तद्दिनेऽवन्ध्या संवृत्ता।

एतावत्कालपर्यन्तमुपलब्धा मातृकाः सङ्केतार्थं "क" "ख" इत्याद्यक्षरैः सञ्ज्ञिताः । पुस्तकं च "क" मातृकानुसारेण मुद्रितम् । तस्य सप्तसप्ततिसर्गमुद्रणानन्तरं, अन्यमातृकागतपाठान्तराणि मुद्रणार्थं दत्तानि । ततश्चेयं मातृकाकस्मात्सहसैवोपलब्धा श्रीरामप्रसादेन । अत इयं "श्री" इति सञ्ज्ञिता ।

अस्यामपि मातृकायामितरास्विव, अल्पान्येव पाठान्तराणि भवेयुरिति भातम् । किन्तु यथा यथा सा पुरतोऽवलोकिता, तथा तथा तस्यां "क" मातृकागतप्रतिश्लोकं पाठान्तराणि दृष्टानि । केचिच्छ्लोका अपि "क" मातृकाया मूलतो भिन्ना उपलब्धाः । सर्गविपर्ययोऽप्युपलभ्यते । "क" मातृकास्थाः केचिच्छ्लोकाः "श्री"

मातृकायां अन्यस्मिन्नेव सर्गे दृश्यंते। एतेषां च सर्वत्र विकीर्णत्वात्तेषां स्थलनिर्देशः प्रायोऽसम्भव एव। एतत्पाठाश्च "क" मातृकापाठापेक्षया साधीयांसो, युक्ततराः, कथासूत्रसंलग्ना, निष्प्रमादा, भ्रमोत्पादनरहिताश्च। अतस्ते, 'राक्षयो मूलत आर्यजनानामुत यवनानाम्, '–'सीतोत्पत्तिः,' 'सगरकथा,' 'गङ्गावतरणम्,' इत्यादि-विवाद्य-विषयेषु निर्णायका भवितुमर्हन्ति। वर्णनानि चात्रत्यानि ऐतिह्यमनुसृत्यैव दृश्यन्ते, न त्वद्भुतरसः। क्षेपकाण्यपि प्रायो न दृश्यन्त एव। तस्मादियं मातृका वाल्मीकीयपाठनेदीयसी स्यादिति प्रतिभाति। अत्र विषये मया सहसम्पादका अन्ये च बहवो विद्वांसः पृष्टाः। तेषां चोपदेशानुसारेण समग्रैवेयं "श्री" मातृका काण्डशः परिशिष्टरूपेण मुद्रणीयेति निर्णीतम्। तदनु "श्री" मातृकागतं बालकाण्डमिदं द्वितीयपरिशिष्टे मुद्रितं, इतिहाससंशोधकेभ्यः पुरातत्त्ववेत्तृभ्यश्च, अग्रिमकाण्डप्रकाशनाय चातीवोपयुक्तं भवेदित्याशासे।

अस्याः सामान्यस्वरूपं निम्नलिखितं वर्तते। :–(१) सर्वत्र पृष्ठमात्रा वर्तन्ते। (२) 'अ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ओ, क, च, झ, ञ, ढ, ण, द, ध, फ, भ, य, ल, स, क्ष, श, कृ, कु, दु, पू, ह्र, द्द, त्व, द्ध, द्व, ध्या, तृ' एवमादिसर्ववर्णाः संयुक्ताश्च शिरोरेखारहिताः। तेषां वर्णानां कतिपयानामङ्कानामप्याकृतयः पञ्चशतात्सप्तशतवर्षेभ्यः प्राक्तनताम्रपटशिलालेखगताक्षराकृतिसदृशा एव। काश्चिदाकृतयश्च अशोकस्य शिलाशासनगताकृतिसदृशाः। ॐकारोऽपि प्राचीन एव, यथोक्तो ज्ञानेश्वरविरचितायां भावार्थदीपिकायाम्। "अकार चरणयुगल। उकार उदर विशाल। मकार महामंडल। मस्तकाकारें॥" (अ. १-१०) (३) मातृकातीव शुद्धा वर्तते, व्याकरण-विषया अन्यविषया वा प्रमादा अल्पीयांस एव। (४) पत्रं घनं विद्यते किन्तु अतिप्राचीनत्वाज्जीर्णं भङ्गुरं च संवृत्तम्। कतिपयस्थलानां सच्छिद्रत्वात्तत्रत्याः शब्दा लुप्ताः। कतिचित्स्थानेषु पुनरस्माभिरन्यमातृकागता शब्दास्तत्र-तत्र मुद्रिताः। (५) मातृका १०॥। पादोनैकादशाङ्गुलिपरिमितत्वेनायता, ४॥। पादोनपञ्चाङ्गुलिपरिमितत्वेन वितता। प्रतिपत्रपृष्ठे दक्षिणसमासे पत्राङ्को निर्दिष्टोऽस्ति। ६८ अष्टषष्टयङ्कः प्रमादात्पत्रद्वये लिखितः। किन्तु यदा लेखकेन तज्ज्ञातं तदा तेन तत्स्थाने "पत्र ६८ प्रथम" "६८ पत्र २" एवंरूपं संस्करणं कृतम्। (६) लेखन-शैली चेदृशा यत्–श्लोकानन्तरमेका चरणरेषा, तत्पुरतः श्लोकाङ्कः, तदग्रे तु न चरणरेषा, किन्तु श्लोकान्तरप्रारम्भः। (७) प्रतिपत्रं प्रायश एकादशपङ्क्तयः। पत्रस्य भुजचतुष्टये अङ्गुलिद्वयात्मकः समासो वर्तते। (८) लेखकः सर्वत्र 'सर्गः' 'स्वर्गः' इत्यादिस्थाने 'सर्ग्गः' 'स्वर्ग्गः' इत्यादिशब्दानलिखत्। (९) प्रतिसर्गसमाप्तौ च सर्वत्र "बालकाण्डे" इत्यस्य स्थाने "अयोध्याकाण्डे" एवं लिखितत्वाद्वेष्टनगताङ्ग्ललेखेऽपि तथैवालिखितं। अत एव मया एतावत्कालपर्यन्तं इयं मातृका न निरीक्षिता। केवलं २६, २७, ३०, ३७, ५२ एतत्सर्गसमाप्तौ 'अयोध्या-काण्डस्य'–स्थाने "बालचरितं (त्रं)" लिखितम्। अनेन "पुरा बालकाण्डस्य नाम 'बालचरित्र–काण्डं आसीत्" इत्यनुमीयते। पश्चाच्च कदाचित् 'चरित' शब्दो लुप्तोऽभवत्। कतिपयसर्गसमाप्तौ 'इत्यार्षे श्रीरामायणे' एतदपि नास्ति। किन्तु प्रतिसर्गसमाप्तौ सर्गकथानुसारेण प्रत्येकमनुगुणं कथानाम 'वस्तूत्पादनं,' 'राज्यवर्णनं,'–'दशरथप्रमोदनं' इत्यादिकं वर्तते। (१०) पाठान्तराणि, विवरणादीनि च समासे लिखितानि। यस्मिन्स्थले पाठान्तराणि, विवरणादीनि वा विद्यन्ते, तत्स्थलं उपरितः रेखाद्वयाङ्कितं वर्तते। अत्र च लेखनीभेदो दृश्यते। (११) पत्रस्य वामदक्षिणभागयोर्द्वे द्वे समासरेखे स्तः। समासरेखा श्लोकाङ्काः सर्गसमाप्तिलेखाश्च गैरिकर-ञ्जिताः। (१२) यदा लेखकः कतिचिदक्षराणि श्लोका वा शोधयितुमैच्छत्तदा तेन शिरोरेखाया उपरि ऊर्ध्वरेखा दत्ताः, न तु पीतकस्तत्र लिप्तः। (१३) ग्रन्थारम्भे प्रथममेव श्लोकत्रयं मूलतो भिन्नम्। 'तपःस्वाध्यायनिरतः' एवमादिः श्लोकोऽत्र चतुर्थो दृश्यते। (१४) 'शबरी' शब्दः 'सबरी' इत्येव लिख्यते। अद्यापि आतिरिव

'सबर' इत्यनया संज्ञयाभिधीयत इति मया तद्देशे संशोधनार्थं भ्रमता ज्ञातम्। इत्थमेवाद्यापि तत्तज्जातीनां स्थलानां नामानि तत्कालीनस्वरूपेणैव वर्तमानानि मातृकायामस्यां समुपलभ्यन्ते। (१५) द्वादशे सर्गे त्रिंशश्लोकतो एकचत्वारिंशच्छ्लोकपर्यन्तं सर्वे श्लोका नूतनाः। लेखकस्त्रयोदशसर्गमपि द्वादशत्वेनैवाङ्कयति। तथैव पंचाशत्तमोऽपि सर्गाङ्को द्विवारं लिखितः। एवं पुरतः सर्वत्र सर्गाङ्क अंकद्वयेन न्यून एव वर्तते। द्वादशत्रयोदशसर्गौ ऋष्यशृङ्गकथा-विस्तारात्मकौ अन्यमातृकास्वविद्यमानौ प्रक्षिप्ताविव प्रतिभातः। (१६) रामादिबन्धुचतुष्टयजन्मवर्णने राशि-नक्षत्रादिकं नैव दृश्यते। एतद्राशिवादनिर्णये उपयुक्तं भवेत्। (१७) चतुर्दशसर्गे विंशः श्लोको नूतनः, एकविंशः, "क" मातृकास्थसप्तसप्ततितम-सर्गस्थचतुर्विंशश्लोकेन, "श्री" मातृकास्थद्विपञ्चाशत्तमसर्गस्थाष्टा-त्रिंशत्तमश्लोकेन चाभिन्नः, द्वाविंशः "क" गत ७७-२८ श्लोकेन, "श्री" गत ५२-४२ श्लोकेन चानन्यः, त्रयोविंशोऽपि "क" ७७-२६ श्लोकेन, "श्री" ५२-४० श्लोकेन चाभिन्नः, चतुर्विंशस्तु नूतन एव, त्रिंशोऽपि नूतनः एकत्रिंशद्द्वात्रिंशत्रयस्त्रिंशाः क्रमशः "क" ७७-१४, २५,२९ श्लोकैः, "श्री" ५२-३७, ३९, ४३ श्लोकैश्चाभिन्नाः। इयमुपपत्तिरत्र प्रदर्श्यते। लेखनकाले आदर्शपुस्तकस्यान्तिमं पत्रं वायुना उत्पतितं लेखकस्य पुरस्तात्पतितं स्यात्। तस्मात्तेनानवहितेन कदाचिदेतेऽन्तिमसर्गगताः श्लोकास्तत्रैव लिखिता भवेयुः। पश्चाच्च तेन यथाक्रमं लिखितं, परमेतेषां शोधनं तु विस्मृतम्। एतद्वर्जयित्वा "श्री" मातृकायामीदृशः प्रमादो न कुत्राप्युपलभ्यते। (१८) "श्री" मातृका ४४-१२६ तमे श्लोके, ब्रह्मा विश्वामित्रं "महर्षि" वदति, न तु "ब्रह्मर्षि" यथा "क" मातृकायाम्। यतः स अद्यापि तदर्थं न परीक्षित आसीत्। (१९) सीताजन्मकथाप्यपूर्वैव।

अस्यां मातृकायां कालनिर्देशात्पश्चात्तनानां अन्तिमपङ्क्तीनामस्पष्टत्वान्न ज्ञायते लेखकस्य नाम, निवासस्थानं वा। तथापि तस्य लेखनशैलीमनुसृत्यात्र कानिचिदनुमानानि स्थाप्यन्ते। स "सूत्रभाष्यं" उल्लिखति (९-५), तस्मात्स्फुटं अवगम्यते यत्स पाणिनिपतञ्जलिभ्यामर्वाचीनः। स गङ्गामादरेणैव सर्वदो-ल्लिखति, गङ्गावतरणकथा च विस्तरेण प्रदर्शयति, तस्य कान्यकुब्जदेशनगरब्राह्मणवर्णनपि अहेतुकमादरपूर्णं च। तस्मादिदमनुमीयते यत्स गङ्गातीरस्थकान्यकुब्जीयो ब्राह्मणोऽभवत्। स ऋष्यशृङ्गगोत्रो विभाण्डकगोत्रो वाभूत्, यतस्तेनर्ष्यशृङ्गकथाप्रस्तावे सर्गद्वयं क्षेपकमेव दत्तम्। स बहुषु स्थलेषु "य" स्य स्थाने "जः," (२७-७ प्रथमं 'यज्ञे' लिखित्वा पश्चात् 'ज' ज्ञे इति संशोधयति, ४८ तमे सर्गे 'ययाति' शब्दस्थाने 'जयाति' इति लिखति), "ख" स्य स्थाने "षः," (४१. २९ खाडव = षाडव, ४४. १६७ पाखंडी = पाषण्डी, ३०.१० शिखर = शिषर, ४४.३९ मूर्ख = मूर्ष,) लिखति। तथा च "शैल" स्थले "शील," "श्रमणा" स्थले "श्रवणा" "स" स्य स्थाने "शः," "स्थ" स्य स्थाने "स्छः," "स्छ" स्य स्थाने "छः", सर्वत्र "धर्म" शब्दस्य स्थाने "धर्म्म", "अब्रवीत्" इत्यस्य स्थाने "अब्रुवीत" इत्यपि लिखति। एतेन प्रतिभाति, यत्स शुक्लयजुर्वेद्यपि स्यादिति। (२०) स० ४८.३० तमश्लोकस्थसमासस्यविवरणे "दीपिका"... टीकामुल्लिखति। तस्मात्स तस्या अप्यर्वाचीनो भवेत्।

अस्यां मातृकायां द्विपञ्चाशत् (वस्तुतस्तु ५४) सर्गाः सन्ति, "क" मातृकायां पुनः सर्गाः सप्तसप्ततिसङ्ख्याकाः। केषुचित्स्थलेषु अत्र "क" मातृकागतं सर्गद्वयं सर्गत्रयं वा एकसर्गत्वेनैव विद्यते। प्रथम सप्तसर्गपर्यन्तं प्रति सर्गस्य श्लोकसंख्या एकीकृत्य प्रदत्ता। सप्तमसर्गान्ते च सा ३४३ वर्तते। ततः पश्चात्सा न दीयते। "क" मातृकायां बालकाण्डस्य श्लोकसङ्ख्या २२१२ वर्तते, "श्री" मातृकायां च २२२४ वर्तते।

"श्री" मातृका प्रायो यथायथमेव मुद्रिता। मुद्रणकाले तु तच्छ्लोकाः "क" सञ्ज्ञकमुद्रित-पुस्तकस्थश्लोकैः सह परस्परं तुलिताः। यत्र यत्र ते समानास्तत्र तत्र "श्री" पुस्तके "......" ईदृशानि चिह्नानि दत्त्वाम्रेडितं परिहृतम्। तस्मात्पाठकैः "श्री" पुस्तकवाचनवेलायां सततं "क" पुस्तकमनुसन्धेयम्। एवं च "श्री" पुस्तकं सम्पूर्णं भवेदित्यवधेयम्।

एत एव एतन्मातृगता विशेषाः। अतश्चास्या महत्त्वानुरूपमियं मातृका "श्री" इत्यन्वर्थाभिधानेन सञ्ज्ञिता।

मातृकादानेन च श्री परशुराम कृष्ण गोडे महाशयैः अहं, सम्पादकमण्डलं, रामायणसमितिः, एतद्देशस्थाः परदेशस्थाश्च रामायणसंशोधकाः, जिज्ञासवश्च सर्वेऽपि नितरामुपकृताः। तदर्थं चाहं सम्पादकमण्डलेन, समित्या च सह तेषां ऋणभारमनिशं वहामि।

भूमिकालेखनानन्तरं सा अस्मत्सहसम्पादकेभ्यः परमसुहृद्भ्यः पण्डितवरेण्येभ्यः खुपेरकरोपाह्वश्रीबाला-चार्येभ्यः, तथा श्री आ. बा. जोशीमहाशयेभ्यश्च दर्शिता। तेषामनुमत्या च मुद्रणार्थं दत्ता।

भूमिकामुद्रणानन्तरं च "श्री" ति संकेतितं हस्तलिखितं यथावन्मुद्रितम्।

"ल" मातृकागताः पाठभेदाः "श" मातृकागतपाठसदृशा एव दृष्टास्तस्मात्
पाठभेदसंग्रहे ते नैवास्माभिर्दत्ताः।

वाम्दोरकरोपाह्व आबाशर्मा।

। ᖰᖲ०॥ ॐ नमो विघ्नवल्ली विध्वंसनायं ॥ जयति भृगुवंशतिलकः प्रथमकविर्द्विजवरः स वाल्मीकिः मृदुललितपदनिबद्धं कृतमिदं रामायणं येन ॥ १ ॥ जयति रघुवंशतिलकः कौसल्याहृदयनंदनो रामः। दशवदन-निधनकारी दाशरथिः पुंडरीकाक्षः ॥ २ ॥ (अ) त्रैव धर्म्मविधिरत्र पतिव्रतानां सौभ्रात्रमत्र निखिला गुरुभक्तिरत्र। वाल्मीकिना कविवरप्रवरेण गीते रामायणे वदत केऽत्र गुणा न संति॥ ३ ॥ तपःस्वाध्यायनिरतस्तपस्वी वाग्विदांवरः। नारदं परिपप्रछ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवः ॥ ४ ॥ कोप्यस्ति प्रथितो लोके स्वैर्गुणैर्गुणवत्तरः। गुणज्ञः कश्च धर्म्मज्ञः कः सत्यः को दृढव्रतः ॥ ५ ॥ चारित्रेण...को हितः। वीर्यवांश्च कृतज्ञश्च मतिमान् कोऽनसूयकः ॥ ६ ॥ जितक्रोधो महान् कश्च कश्चाति गु(ण)वत्तरः। एतैर्वक्तुं समर्थोसि...नरं ॥ ७ ॥ क उदारः समर्थश्च त्रैलोकस्यापि रक्षणे। कः प्रजानुग्रहरतः को निधिर्गुणसंपदां ॥ ८ ॥ समग्रा रूपिणी लक्ष्मीः कमेकं संश्रिता नरं। अनिलानलसूर्येंदुशक्रोपेंद्रसमश्च कः ॥ ९ ॥ यदि श्रोतुं मया शक्यमत्र कौतूहलं मम। कथय त्वं समर्थोसि ज्ञातुमेवंविधं नरं ॥१०॥ श्रुत्वा चैव त्रिकालज्ञो...वचः। इक्ष्वाकुवंशप्रभवो राम एभिर्गुणैर्युतः ॥ ११ ॥ धर्म्मात्मा च महात्मा च धृतिमान् द्युतिमान् क्षमी। बुद्धिमान...निबर्हणः ॥ १२ ॥ विपुलांसो...हनुः। महेश्वासो महातेजा गूढ...रिंदमः ॥ १३ ॥ आजानु...सुशिराः बलवान् सिंहविक्रमः। समासम...वान् ॥ १४ ॥ विशालाक्षः पीनवक्षा लक्ष्मी...लक्षणः। धर्म्मज्ञः...श्च जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ १५ ॥ मनस्वी ज्ञान...शुचिर्वीर्यसमन्वितः। रक्षिता सर्वलोकस्य... रक्षिता ॥ १६ ॥ सर्ववेदांगविच्चैव सर्व शास्त्रविशारदः। सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो नीतिमान् प्रति...वान् ॥ १७ ॥

सर्व...हीनात्मा बहुश्रुतः । सर्वदानुगतः...सिंधुभिः ॥ १८ ॥ स सत्यः स समः शूरः स चैकः प्रियदर्शनः । कालाग्नि...समः ॥ १९ ॥ धनदस्य सम...सत्येष्वनुपमः सदा । तमेवंविधसंपन्नं...क्रमं ॥ २० ॥ ज्येष्ठं श्रेष्ठ...युक्तं राजा दशरथःसुतं । यौवराज्येन संयोक्तुमिच्छन्नु स मही...॥ २१ ॥ तस्याभिषेकसमयं दृष्ट्वा कैकेयसंभवा । पूर्वं दत्तवराभार्या वर...याचत ॥ २२ ॥ विवा...षेचनं । स...संयतः ॥ २३ ॥ विवास...सुतं राजा दश...प्रियं । जगाम स वने वीरः...यन् ॥ २४ ॥ पितु...प्रियकाम्यया । तं ..ह ॥ २५ ॥ सदा विनयसंपन्नः सौभ्रात्रमनुदर्शयन् । सर्वलक्षण...नारीणा...वधूः ॥ २६ ॥ सीता...रामं निशाकरमिव प्रभा । पौरै...गता...च ॥ २७ ॥ ते वनेन...बहूदकाः । चित्र...प्रासाः...नात् ॥ २८ ॥ रम्य...श्रयः । वास्तुपूजां च तत्रैव चक्रुस्ते सुसमाहिताः ॥ २९ ॥ देव...न्सुखं । चित्र...शोकार्दितो नृपः ॥ ३० ॥ राजा...स्वर्गमगमद्विलपन्सुतं । गते...न्भरते...द्विजैः ॥ ३१ ॥ प्रनोदयत्स तु तदा भरतं भरताग्रजः । स कामयत चाप्येवं गृहीत्वा मम पादुके ॥ ३२ ॥ नंदिग्रामे...कांक्षया । रामोऽपि पुनराकांक्षन्नागरस्य जनस्य वै ॥ ३३ ॥ तत्रागमन...ह । विराधं...ददर्श ह ॥ ३४ ॥ सुतीक्ष्णं...तथा । अगस्त्य...हैन्द्रं धनुस्तदा ॥ ३५ ॥ लब्ध्वा च परमप्रीतस्तूणा चाक्षय सायकैः । वसत...सह ॥ ३६ ॥ ऋषयोऽभ्यागताः...रक्षसां । तेन तत्र सहभ्रात्रा जन...निवासिनी ॥ ३७ ॥ विरूपिता सूर्पणखा...रूपिणी । ततः...वाक्यान्मर्दिताः सर्वं राक्षसाः ॥ ३८ ॥ खरं च दूषणं चैव रक्षं त्रिशरसं तथा । जघान च रणे रामो घोरांस्तान् सर्व राक्षसान् ॥ ३९ ॥ तेषामनुबलं सर्वं सहस्राणि चतुर्दश । ततो...काममूर्छितः ॥ ४० ॥ सहायं...राक्षसं । न विरोधो...क्षमो रामेण तेरिवति ॥ ४१ ॥ अनादृत्य...कालनोदितः । जगाम...मारीचो रामाश्रमपदंततः ॥ ४२ ॥ तेन माया कृता दूरमपकृष्टे नृपात्मजे । रावणोऽतरमासाद्य सीतां सुरसुतोपमां ॥ ४३ ॥ जहार...जटायुषं । गृध्रं...हृतां भार्यां च मैथिलीं ॥ ४४ ॥ राघवः...विललाप स दुःखितः । तत...जटायुषं ॥ ४५ ॥ मार्गमाणो वने वीरो राक्षसं तौ ददर्शतुः । कबंधं रुजदंनृणां विकृतं...दर्शिनं ॥ ४६ ॥ तं हत्वा राक्षसं घोरं श्रियाः पुत्रं दनुं तदा । ततो पश्यन्महाबाहुर्दिवं गच्छंतमेव हि ॥ ४७ ॥ दनोस्तु वचनादेव सुग्रीवं शरणं गतः । स चास्य कथयामास श्रमणां शबरीं ततः ॥ ४८ ॥ श्रमणां...मध्यगच्छत्स राघवाः । सोऽभ्य...न्महाबाहुः...सूदनः ॥ ४९ ॥ सबर्या...थात्मजः । पंपा...ह ॥ ५० ॥ हनुमन्वचना...गतः । सुग्रीवेण च तत्त्वज्ञः पृष्टो रामो महाबलः ॥ ५१ ॥ चकार...रामोऽपि सुग्रीवेण महात्मना । ततो...कथितं प्रति ॥ ५२ ॥ रामे निवेदितं...च । प्रतिज्ञातं...प्रति ॥ ५३ ॥ सुग्रीवः शंकितो नित्यं वालिवीर्ये च राघवे । राघवः...कायमुत्तमं ॥ ५४ ॥ पादांगुष्ठेन...योजनं । सप्ततालान्विनिर्भिद्य शरेण नतपर्वणा ॥ ५५ ॥ गिरिं...चैव गमयामास प्रत्ययं । ततः...स्तेन कर्म्मणा विश्वस्तकपिः ॥ ५६ ॥ किष्किंध्यां...स्वगृहांस्तदा । निनादेन च सुग्रीवः पूरयामास रोदसीं ॥ ५७ ॥ तेन नादेन...कपीश्वरः । अनुमान्य ततस्तारां...गतः ॥ ५८ ॥ निजघान च रामोपि शरेणैकेन वालिनं । ततः...माहवे ॥ ५९ ॥ सुग्रीव...तद्राज्यं...यन् । स च...वानरर्षभः ॥ ६० ॥ दिशः...मास मार्गध्वं जन...जां । ततो...हनुमत्कपिः ॥ ६१ ॥ शत...वे मकरालयं । तत्र...पालितां ॥ ६२ ॥ ददर्श...गतां । निवेद...प्रवृत्तिं संनिवेद्य च ॥ ६३ ॥ समासाद्य...मास नैर्ऋतान् । पंच...सुतानपि ॥ ६४ ॥ शूरमक्षं निहित्वा च ग्रहणं...मत् । मर्षयन् बंधनं वीरो वर्षणां तां यदृच्छया ॥ ६५ ॥ ततो...लंकां दृष्ट्वा सीतां च जानकीं । देव्या चाप्यायितः क्षिप्रं पुन...कपिः ॥ ६६ ॥ सोऽभिगम्य...प्रदक्षिणं । निवेदयत सुमाशो दृष्टा...तत्त्वतः ॥ ६७ ॥ ततः...महोदधेः । समुद्रं...संनिभैः ॥ ६८ ॥ दर्शयामास...समुद्रो राघवस्य तु । समुद्र...मकारयत् ॥ ६९ ॥ स वै गत्वा...हत्वा तं राक्षसेश्वरं । अभिषिच्य स विभीषणं ॥ ७० ॥ कर्मणा तेन महता देवा इंद्र पुरोगमाः ।

सदेवऋषिगणाः तुष्टा...त्मनः ॥ ७१ ॥ बभौ परम संतुष्टः...दैवतैः। कृतकृत्य...विज्वरः समपद्यते ॥ ७२ ॥ देवेभ्यः स वरं प्राप्य रामः सीतामवाप्य च। पुष्पकं स समारुह्य...ग्राममुपागतः ॥ ७३ ॥ नंदि...सहराघवः। रामः...वान् ॥ ७४ ॥ हृष्टः...सधार्म्मिकः। निरा...निरोग...वर्ज्जितः ॥ ७५ ॥ न पुत्र...केचित्पश्यंति स्म नराः क्वचित्। नार्य...नित्यं पतिशुश्रूषणेरताः ॥ ७६ ॥ न वातजं.. किंचित् माप्सु मज्जंति प्राणिनः। न चाग्निजं...किंचिद्यथा कृतयुगं तथा ॥ ७७ ॥ अश्वमेध...सुवर्णकैः। गवां शतसहस्राणि बहूनि स हि दास्यति ॥ ७८ ॥ बहून् वंश्यांश्च राज्ञोऽसौ राघवस्तु करिष्यति। चातुर्वर्ण्य...स्मिन् स्वधर्मे स्थापयिष्यति ॥ ७९ ॥ दश...च। रामो...लोकं गमिष्यति ॥ ८० ॥ इदं पवित्रमाख्यानं पुण्यं चैव सुखावहं। यः...प्रमुच्यते ॥ ८१ ॥ एत...नरः। सपुत्र...सगणः स्वर्गलोके महीयते ॥ ८२ ॥ पठन् द्विजो वृषभत्वमीयवान् क्षत्रान्वयो भूमि...त्। वणिग्...पुण्य...त् शृण्वं हि शूद्रोऽपि...यात् ॥ ८३ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे अयोध्याकांडे नारदवाक्यं नाम सर्गः ॥ छ ॥

नारदस्य...विशारदः। पूजया...शिष्यैर्महात्मभिः ॥ १ ॥ यथावत्...महर्षि...स्ततः। आपृच्छ्यैवाभ्यनुज्ञातो जगाम त्रिदिशालयं ॥ २ ॥ स...लोकाय नारदे। जगाम जान्हव्याः नविदूरतः ॥ ३ ॥ तत्र तीरं...स्तदा। उवाच शिष्यं पार्श्वस्थं दृष्ट्वा...कर्दमं ॥ ४ ॥ नकर्दम...मय। पुण्यं चैव प्रसन्नं च सज्जनानां यथा मनः ॥ ५ ॥ इदं तीर्थसमं सौम्यं सुजलं सूक्ष्मवालुकं। न्यस्यतां कलशस्तावत्...॥ ६ ॥ वल्कलं त्वमिहादाय शीघ्रं मे ह्याश्रमान्पुनः। यथा कालात्ययो न स्यात्तथा साधु विधीयतां ॥ ७ ॥ इदमेवाव...मुत्तमं। स गुरोर्वचनाच्छीघ्रमागम्य पुनराश्रमं ॥ ८ ॥ आनीय वल्कलं चासौ गुरवे प्रत्यवेदयत्। स शिष्य...दाय स्नात्वा चैव महामुनिः ॥ ९ ॥ तर्पयित्वा च विधिवत् तोयेन पितृदेवताः। विचचार निरीक्षन्स सर्वतो...वनं ॥ १० ॥ ततः स तमसातीरे विचरंतमभीतवत्। ददर्श क्रौंचयोस्तत्र मिथुनं चारुदर्शनं ॥ ११ ॥ तस्मात्तु...निश्चयः। जघान तीरनिलयं निषादो दुष्टः सन्निधौ ॥ १२ ॥ हतं रुधिरदिग्धांगं चेष्टमानं महीतले। ददर्शाल्पस्थितिप्राणमुत्सर्दत यथा बलं ॥ १३ ॥ भार्या तं...दृष्ट्वा विललापार्त्तया गिरा। तथा विलपमानां तां क्रौंचीं बाष्पाहतां भुवि ॥ १४ ॥ यथा च तं द्विजं तेन निषादेन नि...तं। दृष्ट्वा शिष्य सहायस्य मुनेः कारुण्यमागतं ॥ १५ ॥ ततः...द्विजः। निशम्य...ब्रवीत् ॥ १६ ॥ मा निषाद...समाः। यत्क्रौंच...मोहितं ॥ १७ ॥ तस्यैवं...वीक्षितुं। शोकार्त्तौ चैव शकुनौ...भाषितं मया ॥ १८ ॥ मुहूर्त्तमिव तत् ध्यात्वा वाक्यं तत्प्रविमृश्य च। उवाच शिष्यं भगवान् भरद्वाजमिदं वचः ॥ १९ ॥ पादे बद्धसमश्चैव तंत्री...तः। शोका...नान्यथा ॥ २० ॥ शिष्यांथ...त्तमं। प्रति...संहृष्टस्तस्य प्रीतोभवद्गुरुः ॥ २१ ॥ सोऽभि...न्यथाक्रमं। तमेव...नर्थमाश्रमायन्यवर्त्तत ॥ २२ ॥ तमन्वियाद्विनीतात्मा भरद्वाजो महामुनिः। कलशं...तो मुनिसत्तमः ॥ २३ ॥ संप्रवेश्या...वित्। उपविश्यासने तूष्णीं ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ २४ ॥ आजगामाश्रमपदे...पितामहः। स्वयं स्वयंभूर्भगवानासने परमार्चिते ॥ २५ ॥ ऋषिणाभ्यर्चितः सम्यगास्तां चक्रे पितामहः। वाल्मीकयेर्घासनं स्वंदिदेशानंतरं ततः ॥ २६ ॥ उपविष्टे ततस्तस्मिन्...महः। तद्गते...माश्रितः ॥ २७ ॥ शोचन्निव मुहुः क्रौंचीं तमेवार्थं पुनः पुनः। जगादांतर्गतमना...यणः ॥ २८ ॥ कष्टं कृतं पाप्मना वै निषादेनाल्पबुद्धिना। यत्ता...रुतरं जघ्ने क्रौंचमकारणात् ॥ २९ ॥ तमुवाच...प्रहस्य...वं। श्लोक एष त्वया बद्धस्तस्य वाक्यस्य शोचनात् ॥ ३० ॥ स्वच्छंदाचैव ते...। रामस्य...सत्तम ॥ ३१ ॥ धर्म्मा... गुणवतो...धीमतः। वृत्त प्रसिद्धं रामस्य यथा ..श्रुतं ॥ ३२ ॥ रहस्यं...धीमतः। रामस्य ससहायस्य...सर्वशः ॥ ३३ ॥ वैदेह्या...रहः। सदारेण सराष्ट्रेण राज्ञा दशरथेन यत् ॥ ३४ ॥ आसितं भाषितं चैव कृतं यद्वाप्य-

गुहितं । तथाप्य वितथं सर्वं...ष्यति ॥ ३५ ॥ धर्म्मकामार्थसंबद्धं बहु विशार्थविस्तरं । समुद्रमिव रत्नाढ्यं लोकश्रुतिरसायनं ॥ ३६ ॥ न ते...भविष्यति । कुरु...दिव्यां...रमां ॥ ३७ ॥ यावत्...तले । तावद्रा...ष्यति ॥ ३८ ॥ यावच्च...विचरिष्यति । तावदूर्ध्वंगतिश्चैव मम लोके...सि ॥ ३९ ॥ इत्यु...धीयतः । ततः...वाल्मीकिर्मुनिर्विस्मयमागतः ॥ ४० ॥ तस्य...श्लोकं हितं तदा । मुहु...विस्मिताः ॥ ४१ ॥ समा...र्विणा । सो...मागतः ॥ ४२ ॥ ततो बुद्धिरभूत्तस्य वाल्मीकेर्मा...नः । कृत्स्नं...काव्यमेष वै प्रकरोम्यहं ॥ ४३ ॥ अगौ स भगवन्कृत्स्नमेतद्बीजं निशम्य तु । कृत्स्नं रामायणं श्लोकैरीदृशैः...ण्यहं ॥ ४४ ॥ उदार...नोहरैस्ततः स रामस्य...मान् । समा...श्लोकपदैर्ये...दारधीरिति ॥ ४५ ॥ (समासांतर्गत—"...शोकवृत्तात्...चिंत्य।") इत्यार्षे श्रीरामायणे अयोध्याकांडे वस्तूत्पादनं नाम सर्गः ॥ छ ॥ २ ॥ १२८ ॥

श्रुत्वा वाक्यं पूर्वबीजं देवर्षे नारदान्मुनिः । लोकादन्विष्य भूयश्च विस्तरं चरितव्रतः ॥ १ ॥ उप...जलिः । प्राची...दर्भेषु काव्यस्यान्वेषणेरतः ॥ २ ॥ तपोबलेन चान्विष्य चरितं भूरितेजसः । गुणा रामस्य रामस्य राज्ञो दशरथस्य च ॥ ३ ॥ सभार्यस्य सराष्ट्रस्य सांतःपुरजनस्य च । भरतस्य यथा वृत्तं शत्रुघ्नस्य च धीमतः ॥ ४ ॥ वसिष्ठस्य सुमंत्रस्य वामदेवस्य चैव हि । विश्वामित्रस्य देवर्षेर्जनकस्य च धीमतः ॥ ५ ॥ रक्षसां वानराणां च तथा वीर्यविचेष्टितं । सीतासहायेन वचो कथितं वसता वने ॥ ६ ॥ सत्यसंधेन रामेण लक्ष्मणेन च धीमता । त्रैलोक्यदर्शनं भगवान् तपोयोगबलेन च ॥ ७ ॥ तत्सर्वं तत्त्वतोन्विष्य रामवृत्तांतज्ञानवान् । ददर्श तत्र प्रत्यक्षं पाणौ चामलकं यथा ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा चानंतरं चक्रे रामस्य चरितं महत् । धर्मकामार्थसंयुक्तं पुण्यश्रवणकीर्तनं ॥ ९ ॥ श्रुतिरत्नाकराकीर्णं काव्यसागरमुत्तमं । प्राप्तराज्यस्य रामस्य चरितं भूरितेजसः ॥ १० ॥ पश्चादशेषतश्चक्रे वाल्मीकिर्भगवानृषिः । अयोध्यावर्णनं चैव गुणान् दशरथस्य च ॥ ११ ॥ मंत्रिणां च गुरूणां च प्रकृतीनां तथैव च । प्रकाशं च रहस्यं च यत्परस्परचेष्टितं ॥ १२ ॥ कथयामि यथावृत्तं निखिलेन विशेषतः । ऋषिशृंगाभिगमनं कुमाराणां च संभवं ॥ १३ ॥ विश्वामित्राभिगमनं रामस्य च विसर्जनं । नाना कथाश्चाप्यभवन् विश्वामित्रमहावने ॥ १४ ॥ धनुर्भेदं च मिथिलां वैदेह्यानां प्रतिक्रिया । रामरामविवादं च गुणा रामस्य कीर्तिताः ॥ १५ ॥ तथाभिषेकं रामस्य प्रकृतीनां प्रतिक्रिया । मंथरायाः कुमंत्रं च कैकेय्या दुष्टभावता ॥ १६ ॥ व्याघातं चाभिषेकस्य...सनं । राज्ञः...च कौशल्याश्च तथैव च ॥ १७ ॥ प्रकृतीनां...तथैव च...र्जनं । गंगाया...सन्तारं पत्रैश्चापि निवासनं ॥ १८ ॥ रात्रौ शोकोविलापश्च रामस्य च महात्मना । लक्ष्मणेनाश्वासितश्च प्रकृत्यं च स्वयं गतः ॥ १९ ॥ निषादाधिपसंवादं ततस्तस्य निवर्तनं । गंगाया...दर्शनं ॥ २० ॥ भरद्वाजस्य वचनात् चि...र्शनं । वास्तु...तथा ॥ २१ ॥ प्रसादनं...क्रियां । पादुकास्वभिषेकं च अगस्त्यस्य विसर्जनं ॥ २२ ॥ दंड...गमनं सुतीक्ष्णेन समागमं । अनसूयासमायोगमंग...र्पणं ॥ २३ ॥ शरभंगाश्रमे वासं शक्रेण सहसंगमं । अगस्त्याश्रमवासं च अगस्त्यस्यविसर्जनं ॥ २४ ॥ समागमं विराधेन वासं पंचवटे तथा । सूर्पणख्या प्रहासं च वि...था ॥ २५ ॥ वधं...रावणस्य च । मारीचस्य विनाशं च वै...था ॥ २६ ॥ जटायोर्निधनं चैव विलापं राघवस्य च । कबंधग्रहणं चैव कबंधस्य वधं तथा ॥ २७ ॥ शबर्या दर्शनं चैव पंपासंदर्शनं तथा । ऋष्य...गमं ॥ २८ ॥ प्रत्ययो...विग्रहं । वालि...नं राज्ये सु...दनं ॥ २९ ॥ ताराविलापसमये वर्षारात्रि...नं । कोपाद्रा...संग्रहं ॥ ३० ॥ दिशः...दनं । अंगुली...च तथैव वि...नं ॥ ३१ ॥ प्रायो...नं शोकं संपातश्चैव दर्शनं । पर्वता...लंघनं ॥ ३२ ॥ रात्रौ प्रवेशं लंकायां चिंता हनुमतस्तथा । आपानभूमौ गमनं सावरोधस्य दर्शनं ॥ ३३ ॥ अशोक...कायां च सी...नं । संभाषणं च सीताया अभिज्ञानस्य चार्पणं ॥ ३४ ॥ मणि...सीतायै...च । रक्षोविद्रवणं...हणं

॥ ३५ ॥ ग्रहणं वानरेंद्रस्य लंकादाहेति गर्जनं। कपिप्रवणमेवापि मधूनां भक्षणं तथा ॥ ३६ ॥ राघवा...तथा। संगमं...बंधनं ॥ ३७ ॥ प्रतारं...स्य रौद्रं...धनं। विभी...दनं ॥ ३८ ॥ कुंभ...च वधं मेघनादाभिमर्दनं। रावण...वार्ति तथैव च ॥ ३९ ॥ विभी...दर्शनं। अयोध्या...गमनं भरतेन समागमं ॥ ४० ॥ रामा...दयं हरिरक्षोविसर्जनं। सीतायाश्च परित्यागं प्रकृतीरंजनं तथा ॥ ४१ ॥ अना...तले। तच्च...त्तरेकांडे रितं भगवानृषिः ॥ ४२ ॥ अभ्यागममृषीणां च शत्रुघ्नस्य विसर्जनं। स्थाप्य राज्ये सुतान् पौरैः सार्धं यातो यथा दिवं ॥ ४४ ॥ ऋक्षवानरगोपुच्छैस्तथा जनपदैरपि। एतत्स तपसा दृष्ट्वा निखिलेन महामुनिः ॥ ४५ ॥ चरितं सत्यसंधस्य सर्वं काव्ये चकार ह। ततः पुनरहः (समासांतर्गत—"दिने दिने।") किंचिदुपश्लोकयते मुनिः ॥ ४६ ॥ तं ब्रह्मा संप्रहस्यैव श्लोक इत्यब्रवीद्वचः। ततः शिष्याश्च वृद्धाश्च सर्वेचान्ये तपस्विनः ॥ ४७ ॥ अभिवाद्य महात्मानमृषिवाक्यं विचारयत्। पादबद्धश्चतुष्पादः श्लोकांते च महर्षिणा ॥ ४८ ॥ अत्र व्याहरणार्थं वै शोकः श्लोकत्वमागतः। तस्य बुद्धिरियं जाता वाल्मीकेर्भावितात्मनः ॥ ४९ ॥ कृत्स्नं रामायणं काव्यं अयमेव करोम्यहं। यथा मे ब्रह्मणा प्रोक्तं नारदस्य च दर्शने ॥ ५० ॥ श्रुत्वा सवस्तुमात्रं हि धर्मज्ञो धर्मसंहितौ। वस्तुमन्विष्यते भूयो यद्वृत्तं तत्र तत्वतः ॥ ५१ ॥ प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः। चकार...तं तस्य...पदमात्मवान् ॥ ५२ ॥ कृत्वा...प्राज्ञः काव्यं रामायणं शुभं। कोपीदं प्रथमं लोके प्रयुंजीताभ्यचिंतयन् ॥ ५३ ॥ तस्य...त्मनः। वालौ जग्रहतुः पादौ...लवौ ॥ ५४ ॥ कुशी...स धर्मात्मा राम...नौ। भ्रातरौ सत्य...नौ ॥ ५५ ॥ सतो...तौ। मुनिर्मूर्द्धन्युपाघ्राय वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ कृत्स्नं रामायणं तावन्मया काव्यमिदं कृतं। गृह्यतां मन्नियोगेन पुण्यश्रवणकीर्तनं ॥ ५७ ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् प्रयतः प्राग्मुखःस्थितः। सम्यगध्यापयामास काव्यं रामकथाश्रयं ॥ ५८ ॥ वेदोपग्रहणार्थाय तावद्ग्राहयतां पुनः। काव्यं...यणं यस्तु सीता...त् ॥ ५९ ॥ पौलस्त्य...इत्यर्थं नियतं नियतात्मना। वाग्विधेयं यदा ताभ्यां कृतं तच्चाप्यशेषतः ॥ ६० ॥ पुण्यं रामायणं काव्यं तदा तौ मुनिरब्रवीत्। गीयतामिदमाख्यातं भवद्भ्यामृषिसन्निधौ ॥ ६१ ॥ राजर्षीणां पुण्यकृतां साधूनां च समागमे। श्रुत्वा ततो गुरोर्वाक्यं शिरसा प्रतिगृह्य च ॥ ६२ ॥ तौ कदाचित्समेतानामृषीणां देवरूपिणां। सभासीनां शुभां वाचं रामायणमुदीरतु ॥ ६३ ॥ तच्छ्रुत्वा...क्षणाः ॥ ६४ ॥ काव्यं रामायणं मध्ये सहितावभ्यगायतां। यदोपदिष्टमृषिणा सान्निध्ये ब्रह्मवादिनां ॥ ६५ ॥ तयोर्ब्रह्माभवत्प्रीतः सेंद्राश्चसुरसत्तमाः। गंधर्वाश्च प्लवंगाश्च (समासे—"गरुडादयः।") पन्नगाः समहर्षयः ॥ ६६ ॥ तच्छ्रुण्वतां तदा काव्यमृषीणां हर्षसंभवः। सद्यः सोभून्महान् शब्दः साधु साध्विति शंस तां ॥ ६७ ॥ सुप्रीत...वत्सलाः। शशंसुर्भ्रातरौ तत्र गाय...लवौ ॥ ६८ ॥ अहो भावानुगं काव्यमाभ्यां गीयेत विस्तरं। पेशलं मधुरं चैव परया स्वरसंपदा ॥ ६९ ॥ अहो भगवता काव्यमिदं रामायणं कृतं। चिरवृत्तमपि ह्येतत्प्रत्यक्षमिव दृश्यते ॥ ७० ॥ संहतं मधुरं चैव समाक्षरपदक्रमं। प्रयोक्ताराविमौ चापि सम्यगस्य कुशीलवौ ॥ ७१ ॥ कुमारौ देवगर्भाभौ (समासे—"देवपुत्र तु...।") तरुणौ मधुरस्वरौ। अहो श्राव्यमहोरवाद्यं अहो गीतं सुविस्तरं ॥ ७२ ॥ एवं...तौ श्लाघ्यमानौ महर्षिभिः। राजधानीषु राज्ञा च समीपेष्वथ गायतां ॥ ७३ ॥ रथ्यासु राजमार्गेषु तौ तु शुश्राव राघवः। अथाश्वमेधे रामोऽपि तावुपश्रुत्य गायतौ ॥ ७४ ॥ आनयामास सत्कृत्य पुरुषैराप्तकारिभिः। पूजयामास पूजार्हौ सत्कारार्हौ सुसंस्कृतौ ॥ ७५ ॥ ताविदं जगतुस्तत्र काव्यं रामकथाश्रयं। कर्मांतरेषु विप्राणां रामलक्ष्मणसन्निधौ ॥ ७६ ॥ शत्रुघ्नभरतादीनामन्येषां च महात्मनां। वशिष्ठाग्निपुरोगाणां सन्निधौ ब्रह्मवादिनां ॥ ७७ ॥ रामस्तत्रासने शुभ्रे स्वद्वीस्तरणसंयुते। सुखोपविष्टः शुश्राव तदात्मचरितं महत् ॥ ७८ ॥ श्रूयतामिदमाख्यानमुभयोरत्र गायतोः। विचित्रार्थपदं रम्यं गायंतौ मधुरस्वरं ॥ ७९ ॥

बालाविमौ पार्थिव... चैव तपोवनाश्रयौ । ममेति वृत्तं किल गानमद्भुतं महर्षिवाल्मीकिकृतं प्रगायकः ॥ ८० ॥ ततस्तु... प्रमोदिता... यतां काव्यमिदं यथाक्रमं । स... रामः सहितैः सभासदैर्बभूव तत्रार्पित चेतनस्तदा ॥ ८१ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे अयोध्याकांडे वस्तूत्पादनं नामः सर्गः ॥ छ ॥ ३ ॥ श्लो० २०९ ॥

सागरांता मही येषामासीद्वीर्यार्जिता किल । आत्मनः पुण्यकीर्तीनां राज्ञाममिततेजसां ॥ १ ॥ सगरः पूर्वजो येषां सागरो... नितः । षष्टि... यन् ॥ २ ॥ नक्षत्रराजं वर्धतेन्यश्राज्योतिर्गणाइव । इक्ष्वा... तेषां वंशकीर्तिविवर्द्धनं ॥ ३ ॥ निबद्धं पुण्यमाख्यानं... श्रुतं । तदिदं श्रूयतां पुण्यमार्षं पापभयापहं ॥ ४ ॥ धर्म्मकामार्थसहितं नानाश्रुत्युपबृंहितं । कौशलो... महान् ॥ ५ ॥ निविष्टः... रे पशुधान्यधनर्द्धिमान् । अयोध्या... श्रुता ॥ ६ ॥ मनुना... ण पुरा सम्भि निर्मिता । आयता... पुरी ॥ ७ ॥ श्रीमती... पथा । राज... सुशोभिता ॥ ८ ॥ बहुपुष्पा... जलसंशांतरेणुना । पताकातोरण... स्कचतुष्पथा ॥ ९ ॥ सर्वयंत्रायुधवतीरुपेता स... मिः । उद्दालाख्ययुवती शतघ्नीशतसंवृताः ॥ १० ॥ सूत... घसंघुष्टा श्रीमती सर्वतः शुभा । उद्यानोपवनोपेता सुमहाशाल... ला ॥ ११ ॥ दुर्गा... खा गुप्ताचान्यैर्दुरासदा । वाजि... स्तथा ॥ १२ ॥ नानादेश... भिता । दुंदुभी... वेणु... स्तथा ॥ १३ ॥ नादिता... र्यैं प्रार्थिता सा स्वनुत्तमा । प्रासादजालैर्बहुभिः पर्वतैरुपशोभिता ॥१४॥ कूटागारैश्च संछन्ना शक्रस्येवामरावती । विमान... दिवि ॥ १५ ॥ सुनि... वेशा सा नरनारीसमाकुलाः । विचित्राष्टापदाकारा नानाद्रव्यसमुच्चया ॥१६॥ सर्वरत्न... र्णा विमानवरशोभिता । तत्र राजा दशरथो धृतिमान्यिष्टिवर्द्धनः ॥१७॥ दीर्घ... पदप्रियः । इक्ष्वाकूणा... धर्म्मभृतांवरः ॥ १८ ॥ महर्षि... विश्रुतः । बल... मित्रः सत्यवाग्विजितेंद्रियः ॥ १९ ॥ धनस्य... श्चापि... पमः । यथा... लोकानां... ता ॥२०॥ तेन... ष्ठता । पालिता... शक्रेणे... ती ॥२१॥ तस्मि... रे रम्ये... ताः । नरा... दिनः ॥२२॥ न चाल्प... समे । कुटुंबी यो नभिशांगे न चाप्य धन... न् ॥ २३ ॥ नातिमानी कदर्यो... षोऽपि वा । द्रष्टुं शक्यस्त्वयोध्याया स विद्वान्नास्तिकोऽपि वा ॥ २४ ॥ सर्वे... यैश्च दानशीलाः सुधार्म्मिकाः । वेदज्ञा वृत्तशीलज्ञा मह... मलाः ॥२५॥ ना... ग्वी नाविलेपनी । नाहस्ता... प्यवान्वान् ॥२६॥ नाना... मिर्योयज्वा विश्रद्धो वा सहस्रदः । काश्चि... यां सद्वृत्तरहितो नरः ॥ २७ ॥ स्व... याः । यज्ञाध्यननित्याश्च विरताश्च प्रतिग्रहात् ॥ २८ ॥ न ना... नानृतवाग्न क... तः । नासू... नावात्सल्यो नाशुचिस्तत्र दृश्यते ॥ २९ ॥ नामृष्टभोक्ता वा दाता ना सुगंधो न चानृजुः । न दुःखी पुरुषः कश्चित्तवासीदनलंकृतः ॥ ३० ॥ रूपचातुर्यमाधुर्यशीलाचारगुणान्वितः । नार्यश्चासीन्नयोध्यायां भूषाभरणवाससः ॥ ३१ ॥ नानात्मवान्न चक्रूरो न विरूपो न चालसः । कश्चिदासीदयोध्यायां नाश्रीमान्न महाशनः ॥ ३२ ॥ न दीनो नापिचोद्विग्नो नातुरो न भयान्वितः । द्रष्टुं शक्य... भक्तिमान् ॥ ३३ ॥ वर्णज्येष्ठान् पूजयंतः पितृदेवातिथींस्तदा । वर्णेष्व... पूजकः ॥ ३४ ॥ आसन्दीर्घायुषस्तत्र नराः सत्यपराक्रमाः आसीत्क्षत्रादृब्रह्ममुखं वैश्याः... ताः ॥ ३५ ॥ शूद्राः... र्णानभ्यपूजयन् । न योनिसंकरश्चासीत्तत्र नाचारसंकरः ॥ ३६ ॥ एवमिक्ष्वाकुनाथेन पालिता सा भवत्पुरी । यथा... ना प्रजेयं परिपालिता ॥ ३७ ॥ योधा... ल्पानां संयुगेष्वनिवर्तिनां । गुप्ता पुरी सहस्रैः सा सिंहैरिव गिरेर्गुहा ॥ ३८ ॥ कांबोजदेशजैश्चापि हयैर्वानायुजैस्तथा । नदीजैर्बाह्लिकैश्चापि पूर्णा... योपमैः ॥ ३९ ॥ विंध्य... जैर्नागैस्तथा है... पि । ऐरावणकुलीनैश्च सत्ववद्भिर्गुणान्वितैः ॥ ४० ॥ कुमदांजनकुलोद्भूतैरंजनादपि निर्वृतैः । भद्रमंदमृगैर्मंद्रैर्वामनैरपि च द्विपैः ॥ ४१ ॥ पुरी सा बहुभिः कीर्णा तथासीद्बहुहस्तिभिः । अयोधनादयोध्या सा सत्यनामा प्रकाशते । निर्जराभूत्पुरी सा तु पुरा दशरथे नृपे ॥ ४३ ॥ तां सत्य... गैला महर्षिभिर्वेश्मवरैरलंकृतां । पुरीं महोद्यानसह... लां... पतिः ॥ ४४ ॥ इत्यार्षे श्रीरा... णे अयो... डे राज्यवर्णनो-नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४ ॥ २५३ ॥

मंत्रिणौ ऋत्विजौ चैव तस्यास्तामृषिसत्तमौ। वसिष्ठो वामदेवश्च वेदवेदांगपारगैः॥ १॥ अष्टावन्ये बभूवुश्च तस्यामात्या महीपतेः। धृष्टि...जयः सिद्धार्थो रा...नः॥ २॥ अशोको ध...मो भवत्। शुचयश्चानुरक्ताश्च राजकर्म्मसु नोदिताः॥ ३॥ ह्रीमंतो विनयोपेता नीतिज्ञा विजितेंद्रियाः। कांतिमंतश्चाभिरता (समासे-राज्ञः प्रीतिरताः।) राज्ञां आदेशकारिणः॥ ४॥ तेजः क्षमा वयोवृद्धा स्मि...षणः। अलुब्धवृत्तिमंतश्च सत्यधर्म्मपरायणाः। ॥ ५॥ नैषामविदितं चासीत् स्वेषु चैव परेषु च। राज्ञांमित्रान्युदासीनमध्यस्थानां चिकीर्षितां॥ ६॥ धर्म्माचारविवादज्ञाः सर्वत्र समदर्शिनः। कोशसंरक्षणसंयुक्तास्तथा बलपरिग्रहे॥ ७॥ पुत्रेऽपि च प्राप्तदोषे धर्म्मतो दंडपातिनः। आयोद्धारः सुधर्म्मेण शत्रोरपि कृतागसः॥ ८॥ (समासे-कृतापराधस्य।) आगतज्ञानविज्ञानाः पितृपैतामहोचिताः। रक्षितारश्च वर्णानां नित्यं विषयवासिनां॥ ९॥ कोश...युक्ता ब्रह्मस्वस्याविहिंसकाः। अभीरुदंडवेत्तारः परीता (समासे-युक्ता।) दंडपौरुषैः॥ १०॥ परस्परेणाविरुद्धाः प्रीतिमंतः प्रियंवदाः। परापवादविरता गुणाढ्या न च गर्विताः॥ ११॥ आर्यवेषाः सुवचसो न च संघृष्टबुद्धयः। नरेंद्रवचनासक्ता चेतसस्तत्परायणाः। ॥ १२॥ सुराष्ट्रेषु सुविख्याता नयबुद्धिगुणांशुभिः। आसन्सुनिगृहीतास्तैः सर्वे वर्णाः स्वकर्मसु॥ १३॥ नासीत्पुरे वा राष्ट्रे वा तस्करो नाशुचिर्नरः। न दुष्टश्चाभवत्कश्चित् परदारानसूयकः॥ १४॥ कृत्स्नमासीदनुद्विग्नं राष्ट्रं तैः परिपालितं। अमात्यैरीदृशैस्तैः स राजा दशरथोन्वितः॥ १५॥ पालयामास धर्म्मेण पृथिवीमनुरंजयन्। अवेक्ष्यमाणश्चारेण महीं सूर्यइवांशुभिः॥ १६॥ नाभ्यगच्छच्च्कचित्किंचिदिक्ष्वाकुः शत्रुमात्मनः। तैर्मंत्रिभिर्मंत्रहितैर्निविष्टैर्विद्वद्भिरातैः कु...थैः। स...वोदय्यितदीतिमद्भिस्तेजो...र्कः॥ १७॥ इति श्री रा...णे अयो...डे अमात्यवर्णनं नाम सर्गः॥ छ॥ ५॥ २७०॥

तस्य चैवं प्रधानस्य...त्मनः। सुतार्थे त...स्य नाभूद्वंशकरः सुतः॥ १॥ तस्य चिंतयतो बुद्धिरुत्पन्नेयं महात्मनः। सुतार्थे...किं पुनर्न...हं॥ २॥ सुनिश्चितां...ष्टव्ये वसुधाधिपः। मंत्रिभिःसह संमंत्र्य स्वामिने हितकारिभिः॥ ३॥ ततोऽब्रवीदिदं राजा सु...मं। शीघ्र...र्वान् वसिष्ठप्रमुखान् गुरून्॥ ४॥ (क-९) एवमुक्तो नृपतिना सुमंत्रो वाक्यमब्रवीत्। नरेंद्र श्रूयतां एतां एतत् पुरा...यन्मया श्रुतं॥ ५॥ (समासे-श्रूयतां यत्पुरावृत्तं। १ पाठः।) सनत्कु...कथां। ऋषीणां प्रति॥ ६॥ कश्यप...श्रुतः। ऋष्य...ष्यति॥ ७॥ स...जातः संवृद्धः ऋषिपुत्रो नरेश्वर। नान्यं प्रशासते किंचिन्मानुषं पितरं विना॥ ८॥ तस्य तत्त्वं ब्रह्मचर्यं भ...त्मनः। लोकेषु प्रथितं चोग्रं तपस्तस्य भविष्यति। ९। तपोरतस्य तस्यैव कालः समभिवर्त्स्यत (समासे-गत)। अग्नि...स्विनः॥ १०॥ एत...लोम...वान्। अंगे...बलः॥ ११॥ तस्य...क्रम भवा भवि...णा। अनावृष्टिर्जनपदे क्षयाय बहुवार्षिकी॥ १२॥ अनावृष्ट्या तया राजा स तदा परिकर्शितः। प्रक्ष्यति ज्ञानिनो विप्रान् नानावृष्टिप्रतिक्रियां॥ १३॥ भवंतः श्रुतवृत्तज्ञा लोकवृत्तांतवेदिनः। ममाज्ञां दातुमर्हंति यथावत्प्रशमेदियं॥ १४॥ ते तमाज्ञापयिष्यंति श्रुतिदृष्टांतवेदिनः। विभांडकं...यैस्त्वमानय॥ १५॥ आनयैवं महात्मानमृष्यश्रृंगं मुनेःसुतं। प्रयच्छास्मै सुतां भार्यां शांतां च सु...तः॥ १६॥ तेषां तद्वचनं...तामवाप्स्यति। केनोपायेनानयेयमृषिश्रृंगमिति प्रभुः॥ १७॥ स निश्चयं तदा राजा स्वयमेव करिष्यति। तदामात्यान् समाहूय परिपृच्छत्यसंशयं॥ १८॥ पुरोहितं जनांश्चान्यान् मंत्रनिश्चयकोविदान्। ते चैव पृष्टास्तैस्तत्र प्रतिपत्स्यंति निश्चयं॥ १९॥ यदा तदा स्वकान् राजा मंत्रिणस्तत्र वक्ष्यति। मन्नियोगादषेःपुत्रं गत्वानयत तत्स्वयं॥ २०॥ ते च राज्ञो...थिता दीनचेतसः। न गच्छाम...ताः प्रतिवक्ष्यंति तं नृपं॥ २१॥ चिंतयित्वास्य कार्यस्य प्रतिपत्स्याम निश्चयं। इति तेषां वचः श्रुत्वा भूयः स पृथिवीपतिः॥ २२॥ तैरेव सह संचिंत्य मंत्रिभिर्मंत्रनिश्चयं।

वेश्याभिर्मुनिरूपाभिरानेष्यति मुनेःसुतं ॥ २३ ॥ लोभयित्वाभ्युपायेन स्वपुरं पितुराश्रमात् । वर्षिष्यति तदा देवस्तस्य राष्ट्रे महीपतेः ॥ २४ ॥ तस्याभ्यागमतादेव ऋषिपुत्रस्य धीमतः । ततः स राजा विधिवत् शांतां तस्मै प्रदास्यति ॥ २५ ॥ स्वकां दुहितरं जायां रूपौदार्यगुणान्वितां । एवं तस्य च जामाता भविष्यति महायशाः ॥२६॥ लोमपादस्य राजर्षिः ऋष्यशृंगः प्रतापवान् । राज्ञो दशरथस्यापि स पुत्रानभिकांक्षितान् ॥ २७ ॥ विधास्यति महातेजा हविर्हुत्वाध्वराग्निषु । सनत्कुमारस्य वचः पुरैवं संश्रुतं मया ॥ २८ ॥ ऋषिमध्ये कथयतस्तथा तदिति मे मतं । मंत्रिभिःसहिताश्चैवं तथा तत्कृतवांस्तदा ॥ २९ ॥ अंगराजो महाप्राज्ञो लोमपादो महायशाः । इति श्रुत्वा दशरथः सुमंत्रं पुनरब्रवीत् ॥ ३० ॥ कथेयमृषिशृंगस्य विस्तरेण त्वयोच्यतां । इत्यार्षे श्रीरामायणे अयो...के सुमंत्रवाक्यं नामः सर्गः ॥ छ ॥ ६ ॥ ३०० ॥

इति पृष्टः सुमंत्रस्तमाख्यातुमुपचक्रमे । आनीत ऋषिशृंगोभूयेनो...भिः ॥ १ ॥ लोमपादममात्यास्ते वाक्यमुचुर्महीपतेः । उपायो...परिचिंतितः ॥ २ ॥ ऋष्य...स्तपस्येकरसेस्थितः । अन...शः स ना...च ॥ ३ ॥ इंद्रि...नैचचिंतापहारिभिः । (समासे—स्रक्चंदनवनिताभिः ।) लोभयित्वाभ्युपायेन शीघ्रमानीयतां वनात् ॥ ४ ॥ मुनिवेषप्रतिच्छन्नास्तत्र गच्छंतु योषितः ॥ उपायज्ञाः कलाज्ञाश्च वैशिके (समासे—वशीकरणे) परिनिष्ठिताः ॥ ५ ॥ गणिका...कृताः । रहस्युपेत्य ता एवमानयंतु शुभव्रतं ॥ ६ ॥ लोभयित्वा यथायोग्यं येनोपायेन शक्यते । श्रुत्वा...ति तद्राजा प्रत्युवाच विचारयन् ॥ ७ ॥ मंत्रिभिः सहितश्चैव तथा तत्कृतवांस्तदा । वारमुख्यस्ततो वेश्या गत्वा तं निर्जनं वनं ॥ ८ ॥ नातिदूरे ततस्तस्थुराश्रमस्य महामुनेः । ...दर्शनार्थिन्यऋषिशृंगस्य धीमतः ॥ ९ ॥ विभांडकभयोद्विग्ना वनगुल्मलतावृताः । विचारयित्वा तमृषिमाश्रमादभिनिर्गतं ॥ १० ॥ ततः संदर्शने तस्युर्ऋषिपुत्रांतिके पुनः । दृष्ट्वैव च सुचार्वंग्यस्तास्तदा तनुमध्यमाः ॥ ११ ॥ निर्ज्जगामाश्रमात्तूर्णमृष्यशृंगो मुनेःसुतः । न तेन...दृष्टपूर्वाः श्रुतास्तथा ॥ १२ ॥ नार्यो वा पुरुषा वाथ पुरराष्ट्रनिवासिनः । स तं देशमुपागम्य जातकौतूहलस्तदा ॥ १३ ॥ विभांडकसुतो राजंस्तस्थौ विस्मितमानसः । ताश्च तं विस्मितं दृष्ट्वा जगुः कलपदाक्षरं ॥ १४ ॥ गीतं मधुरभाषिण्यो जहसुश्चायतेक्षणाः । अब्रुवंश्चैवमभ्यासमागतं मदविह्वलं ॥ १५ ॥ ऋषिपुत्रं समागम्य...ब्रुवन् । एकश्च व्यजनेऽरण्ये कस्माच्चरसि शंसनः ॥ १६ ॥ ज्ञातुं त्वां वयमिच्छामस्तत्त्वमाख्याहि नः प्रभो । अदृष्टपूर्वास्ता दृष्ट्वा चारुरूपधरा स्त्रियः ॥ १७ ॥ ऋषिपुत्रस्तदात्मानमाख्यातुमुपचक्रमे । विभांडको मम पिता सुतस्तस्याहमौरसः ॥ १८ ॥ ऋषि...भुवि । आश्रमोयमिहास्माकं स्वादुमूलफलान्वितः ॥ १९ ॥ करिष्ये तत्र पूजां च सर्वेषामभिगम्यतां । ऋषि...त्वा तासां मतिरजायत ॥ २० ॥ तदा...ष्टुं प्रजग्मुः सहितास्ततः । तत्र पूजां ततश्चक्रे तासामृषिसुतस्तदा ॥ २१ ॥ इद...मिदंचापि फलोदकं । प्रतिगृह्य ततः पूजां सर्वास्ताः परिशंकिताः ॥ २२ ॥ ऋषेः शापभयोद्विग्ना गम...दधुः । अथैनमूचुस्ता वाक्यं हसमाना इदं पुनः ॥ २३ ॥ अस्माकं त्वमृषेःपुत्र स्वादूनीमानि भक्षय । फलान्याश्रमजातानि यदि रोचंति तेऽनघ ॥ २४ ॥ अथास्यै प्रददुः स्वादून्मोदकान्फलसन्निभान् । अन्यांश्च विविधान्भक्षान्मधूनि मधुराणि च ॥ २५ ॥ तीर्थोदकमिदं तावत्प्रीयतामिह भूपतेः । तान्यास्वादंश्च तेजस्वी फलानीतित्वमन्यत ॥ २६ ॥ अनात्वा...वने वननिवासिना । परिषस्वजिरे चैनं हसंत्यो मदविह्वलाः ॥ २७ ॥ पस्पर्शं च शिरश्चैनं पीनैरुरसिजैर्मुहुः । श्रोत्रमूले चोपजगुर्वदनैर्मदगंधिभिः ॥ २८ ॥ सोमन्यत फलानीति मोदकांस्तान् सुवर्तुलान् । भक्षांश्च विविधान् स्वादून्फलाकारान् सुयोजितान् ॥ २९ ॥ अनाघ्रातितपूर्वाणि फलान्यास्वादितानि सः । मधूनि तानि चास्वाद्य पीत्वा च मुदितोऽभवत् ॥ ३० ॥ सुकुमारैश्च तैरंगैस्ताभिः स्पृष्टो व्यमुह्यत । चकार च स्पृहां तासां स्पर्शस्य ललितस्य च ॥ ३१ ॥ अथ पृष्ट्वा मुनिसुतं ताः स्त्रियः

प्रवयुस्ततः। स्वमाश्रमपदं नाम व्यपदिश्य च दूरतः ॥ ३२ ॥ तासु प्रतिगतास्वेव ऋष्यशृंगः समुत्सुकः। तद्गतेनैव मनसा अनिद्रामभ्यगच्छत ॥ ३३ ॥ अथापरेद्युस्तं देशमाजगाम स सत्वरः। मान्यस्वरूपा यत्रैव दृष्टास्ताश्चारुमध्यमाः ॥ ३४ ॥ ताश्च दृष्ट्वैव दूरात्तमायांतं काश्यपात्मजं। प्रत्युद्गम्याब्रुवन् वाक्यं प्रहर्षस्य इदं तदा ॥ ३५ ॥ एष्याश्रमपदं रम्यं पश्यास्माकमिति प्रभो। तत्र पूजामवाप्याम्यां पुनरभ्यागमिष्यसि ॥ ३६ ॥ श्रुत्वा च...गमं। गमना...चक्रे ताश्चैनं नित्युरंगनाः ॥३७॥ आनीयमान एवाथ तस्मिन्नृषिसुते ततः। प्रववर्ष तदा देवस्तस्य राष्ट्रे महीपतेः ॥३८॥ वर्षेणैवागतं मत्वा सदृशा स...धिपः। प्रत्युद्गम्यार्च्चयांचक्रे शिरसा च महीं ययौ ॥ ३९ ॥ अर्घ्यं...तस्मै पुरस्कृत्य पुरोहितं। सांतःपुरजनश्चैनं...शांतयन्निव ॥ ४० ॥ महार्हैश्चेप्सितैर्भोगैर्युयुजे तं प्रसादितं। स्वयं च प्रच्चचारैनं मन्युर्नास्य भवेदिति ॥ ४१ ॥ ददौ कन्यां ततस्तस्मै भार्यां कमललोचनां। शांतां शांतेन मनसा राजा हर्षमवाप च ॥४२॥ एवं स...स्तत्र तेन राज्ञाभिपूजितः। ऋष्य...भार्यया ॥४३॥ आर्षे रामायणे अयोध्याकांडे ऋष्यशृंगोपाख्यानं नामः सर्गः ॥ छ ॥ ७ ॥ ३४३ ॥

भूय एव महाराज शृणु मेद्य हितं वचः। सनत्कुमाराद्वदतः श्रुतं मे वचनं यथा ॥ १ ॥ इक्ष्वाकुवंशजो राजा भ...ति महायशाः। नाम्ना...थोनाम धीमान् धर्म्मपरायणः ॥ २ ॥ सख्यं तस्यांगराजेन भविष्यति महात्मनः। कन्या तस्य...ति ॥ ३ ॥ अंगराजोनपत्यस्तु लोम...तः। स राजानं दशरथं प्रार्थयिष्यति भूमिपः ॥ ४ ॥ अनपत्यस्य मे कन्यां सखे त्वं दातुमर्हसि। श्रुत्वा च दशरथश्चास्य विचिंत्य मनसा चिरं ॥ ५ ॥ दास्यते तां तदा तस्मै शांतां दुहितरं प्रियां। प्रतिगृह्य च तां कन्यां स...ज्वरः ॥ ६ ॥ स्वपुरं यास्यति प्रीतः प्रहृ...ना। तां कन्यामृषिशृंगाय स प्रदास्यति वीर्यवान् ॥ ७ ॥ ऋषिशृंगस्ततः प्रीतो लब्ध्वा भार्यां भविष्यति। तं च...थो होतारं वरयिष्यति ॥ ८ ॥ यष्टुं यज्ञं पुत्रकामः समुपेत्य कृतांजलिः। लप्स्यते स च...पतिः ॥ ९ ॥ सुताश्चास्य...क्रमाः। वंश...लोकेषु विश्रुताः ॥ १० ॥ एवं...कथां। सन...भगवन्निमां मुनिसमागमे ॥ ११ ॥ स...मनुजशार्दूल तमा...कृतं। स्वय...वाहनः ॥ १२ ॥ स तस्य वचनं श्रुत्वा राजा संपूर्णमानसः। अनुगम्य व...निवेद्य च ॥ १३ ॥ वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातः प्रीतो दशरथस्तथा। सांतः...द्विजः ॥ १४ ॥ वनानि...व विनिक्रम्य...नैः। लोमपादपुरं श्रीमान् प्रविवेशाभिपुजितः ॥ १५ ॥ ततो ददर्श राजासौ लोमपादनिवेशने। ऋषिपुत्रं दशरथो दीप्य...नलं ॥ १६ ॥ ततो राजा दशरथं प्रियातिथिमुपागतं। ततो राजा लोमपादः पूजां तस्य चकार ह ॥ १७ ॥ सखित्वात्तत्र राज्ञश्च प्र...ना। स एवं पूजितस्तेन वसंस्तत्र नरर्षभः ॥ १८ ॥ सप्ता...राजा ततो वचनमब्रवीत्। शांता...सुता वीरं सह...पते ॥ १९ ॥ मदीयं...तं। तयेति...धीमतः ॥ २० ॥ लोमपादोऽगमद्दकुमृषिपुत्राय धीमते। ऋषिशृंगाय चैवेति न्यवेदयदनंतरं ॥ २१ ॥ अयं राजा दशरथः सखा मे दयितः सुहृत्। अपत्यार्थं ममानेन दत्तेयं वरवर्णिनी ॥ २२ ॥ याच्यमानस्य मे विप्र शांता प्रियतरात्मजा। सोऽयं ते श्वशुरो विप्र यथैवाहं तथा नृपः ॥ २३ ॥ शरणं त्वामनुप्राप्तः पुत्रार्थी द्विजसत्तमः। पुत्रकाममिमं तात सफलं कर्तुमर्हसि ॥ २४ ॥ तारयैनमितो गत्वा शांतया सहभार्यया। ऋषिपुत्रोथ तच्छ्रुत्वा तथे...तदा ॥ २५ ॥ गच्छेति विप्रवचनाद्राजोवाच ततो नृपं। नृपेण चाभ्यनुज्ञात...या ॥ २६ ॥ तावन्योन्यकुशलं कृत्वा संश्लिष्य-चोरसा। गमने मतिमाधत्त राजा दशरथस्तदा ॥ २७ ॥ सोनुज्ञातो दशरथ तेन राज्ञा महीपतिः। प्रययौ स्वां पुरीं वीरः शांतामादाय सत्वरं ॥ २८ ॥ ततो राजा प्रहृष्टात्मा प्रेषयामास वै तदा। क्रियतां नगरं...कृतं ॥ २९ ॥ ततः...मागतं। तथा...तदा ॥ ३० ॥ ततः...ह। शंख...निर्घोषैः...र्षभं ॥ ३१ ॥ ततः...द्विजं। प्रवेश्य...

कर्मणा ॥ ३२ ॥ अंतःपुराणि...गतां । सह...श्रीं प्रत्यनंद मुदा यथा ॥ ३४ ॥ संपूज्यमानः स्तुतिभिर्यथा राजा विशेषतः । उवास...सुसुखं...लं द्विजर्षभः ॥ ३५ ॥ उपास्यमानः शुशुभे शांतया दिव्य रूपया । अरुंधती सहावेन वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ॥ ३६ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...ण अयो...डे ऋष्यशृंगागमनोनामः सर्गः ॥ छ ॥ ८ ॥

ततः...तिथि...हरे । वसंते...मनागमत् ॥ १ ॥ ततः प्रसाद्य...र्णिनं । यज्ञार्थे...नार्थे च बुद्धिमान् ॥ २ ॥ तथेति...वाचप्राप्तसत्क्रियः । संभाराः...ता च सहायश्च द्विजातयः ॥ ३ ॥ ततो राजाब्रवीत्सूतं ब्राह्मणान् सपुरोहितान् । क्षिप्रमानय धर्मज्ञ यज्ञार्थे मम सुव्रतान् ॥ ४ ॥ वेदविद्याव्रतस्नातान् यज्ञकर्मसुनिष्ठितान् । सूत्रभाष्यविदश्चैव वेदवेदांगपारगान् ॥ ५ ॥ सुमंत्रं वामदेवं...लिं कश्यपं तथा । पुरो...च तथैवान्यान् द्विजोत्तमान् ॥ ६ ॥ तानागतान् द्विजान् राजा पूजयामास धार्मिकः । पूजयित्वातु...स्तदा ॥ ७ ॥ इदं धर्म्मार्थसहितं श्लक्ष्णं...त् । मम लालप्य...वै सुतः ॥८॥ तदहं हय...र्मम । तदर्थ यष्टुकामोद्य हयपूर्वेण कर्म्मणा ॥९॥ ऋषि...प्स्याम्यभीप्सितं । ततः...यन् ॥ १० ॥ वसिष्ठ ..च्युतं । ऋष्य...ततः ११न ॥ ११ ॥ संभाराः च्यतां सर्वथा...विक्रमान् ॥ १२ ॥ यस्य...मागता । ततः...भाषितं ॥ १३ ॥ अमात्यांश्चाब्रवीत्तत्र हर्षवेगाकुलाक्षरं । गुरूणां...मे ॥ १४ ॥ अमात्याधिष्ठितश्चाश्वः...च्यतां । शांतोयश्चान्यकल्प्यंतां तत्र कल्पैर्यथाविधि ॥ १५ ॥ शक्यमाप्नुं यथा यज्ञं सर्वेणेदं महीक्षता । सरय्वाः सरितः पारे यज्ञभूमिर्विधीयतां ॥ १६ ॥ नापचारो भवेद्दुष्टो यथास्मिन् क्रतुपुंगवे । छिद्रं...गयत्यत्र वि...साः ॥ १७ ॥ विघ्ने तु तस्य यज्ञस्य कर्ता सद्यो वि...ति । तद्यथा...प्यते ॥ १८ ॥ तथा...समर्थेतत्र कर्म्मणि । तथेति तद्वचः सर्वे...समपूजयन् ॥ १९ ॥ पार्थिवेंद्रस्य तत्सर्वं यथाज्ञां प्रत्यपालयन् । ततो...धर्म्मज्ञा वर्द्धयित्वा च तं नृपं ॥ २० ॥ अनु...स्तथा राज्ञा प्रतिजग्मु...तं । गतेषु द्विजमुख्येषु मंत्रिणोपि नराधिपः ॥ २१ ॥ विसर्ज्य सर्वान् स्वं...द्युतिः । पुत्रार्थ समभिप्रेतं निवृत्तंचाप्यमन्यत ॥ २२ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...डे यज्ञकर्म्मचिंतनं नाम सर्गः ॥ छ ॥ ९ ॥

पुनः...भवत् । अभिवाद्य...पूजयन् ॥ १ ॥ अब्रवी...त्तमं । यज्ञः स क्रियतां शीघ्रं यथाशास्त्रं सुनिश्चितः । ॥ २ ॥ यथा न...यज्ञांगेनेहकेनाचित् । भवान्...भवान् ॥ ३ ॥ वोढव्यो...यज्ञार्थमुद्यतः । तथेति...सत्तमः ॥ ४ ॥ करिष्ये...भवतो यदभीप्सितं । ततो...विद्वान्...निश्चितान् ॥ ५ ॥ स्थापत्ये चेह स्थाप्यंतां वृद्धाः परमधार्म्मिकाः । कर्म्मांतका...अपि ॥६॥ गणका...श्चान्ये तथान्ये नट...काः । ततो ब्रवीच्छास्त्र...तान् ॥ ७ ॥ यज्ञ...नात् । विष्टिं च...स्त्रीं शीघ्रंचाहूयत द्विजान् ॥ ८ ॥ उपकार्याः (समासे-पटमंडपाः ।)...राज्ञां...ताः । ब्राह्मणा...क्रियंतां...शुभाः ॥ ९ ॥ भक्ष्या...ष्ठिताः । तथा...बहुविस्तराः ॥ १० ॥ आवासा...भक्षाद्याः...मैः सुपूजिताः । तथा जानपदं चैव कर्तव्यं बहु भोजनं ॥ ११ ॥ दातव्यमन्नं विविधं सत्कृतं न तु पीडया । सर्वे...त्कृताः ॥ १२ ॥ नावमानः प्रयोक्तव्यः...धकृतः कचित् । यज्ञ...स्तथा ॥ १३ ॥ तेषा...क्रमं । यथा सर्वं...हीयते ॥ १४ ॥ तथा भवंतः...प्रीतिस्निग्धेन चेतसा । ततः...गत्य...ब्रुवन् ॥ १५ ॥ यथोक्तं...स्यते । ततः सुमंत्र...ब्रवीत् ॥ १६ ॥ निमंत्र...धार्मिकान् । ब्राह्म...सहस्रशः ॥ १७ ॥ समानय...मानवान् । मिथिला...जनकं दृढविक्रमं ॥ १८ ॥ निश्चितं सर्वशास्त्रेषु तथा वेदेषु निष्ठितं । तमानय...गं भूपमेनं सु...तं ॥ १९ ॥ पूर्वं ज्ञातध्वजं ज्ञात्वा ततो वाक्यं ब्रवीमि ते । तथा...वादिनं ॥ २० ॥ वयस्यं राजसिंहस्य तमानय यशस्विनं । तथा केकय...धार्म्मिकं ॥ २१ ॥ श्वशुरं...हानय । अंगेश्वरं तथा स्निग्धं लोम...कृतं ॥ २२ ॥ सुव्रतं देवसंकाशं स्वयमेव त्वमानय । प्राच्यां च सिंधु...शूंश्चान्य पा...न ॥ २३ ॥ दाक्षि...श्च सर्वानानय मा चिरं । अतिस्निग्धा

तथान्येपि राजानः पृथिवीश्वराः ॥ २४ ॥ तानिहानय वै क्षिप्रं...धवैः। वसिष्ठ...तस्तदा ॥ २५ ॥ म्यादि...ने बहून्। स्वय...राजशासनात् ॥ २६ ॥ सुमंत्रः प्रयतो भूत्वा...महीक्षितां। ततः कर्म्मा...य महात्मने ॥ २७ ॥ सर्वांश्चिवे...यज्ञियानुप्रकल्पितान्। ततः...सर्वानिदमब्रवीत् ॥२८॥ भवद्भिर्न यथा यज्ञे परिहास्येत (टीप—ओ॰ हाक् त्यागे) किंचन। नावज्ञया प्रदातव्यं किंचिद्वा केनचित्कचित् ॥ २९ ॥ अवज्ञया हि यद्दत्तं दातुस्तद्दोषमावहेत्। ततः...महीक्षितः ॥ ३० ॥ रत्नान्यादाय बहवो...ह। बाढम्यो भवता चैव भारो यज्ञार्थमुद्यतः ॥ ३१ ॥ ततो वसिष्ठः...ब्रवीत्। उपयाता...नात् ॥ ३२ ॥ मयाभि...सर्वे यथावत्पूजिताश्च मे। यथावत्संभृतं सर्वं पुरुषैस्तैः समाहितैः ॥३३॥ संप्राप्ते च भवेद्विघ्नो यज्ञे संभारसंभृते ॥३४॥ सर्वकामै...रुपपन्नं समंततः। क्रियतां वचनं मह्यं ऋष्यश्रृंगस्य चैव हि ॥ ३५ ॥ शुभे दिवस नक्षत्रे...पतिः। ततो...द्विजातयः ॥ ३६ ॥ अश्वमेधं पुरस्कृत्य यज्ञकर्म्मारंभस्तदा ॥ ३७ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...डे यज्ञारंभणं नाम सर्गः ॥ छ ॥ १० ॥

अथ संवत्सरे...।...उत्तरेकूले...वर्त्तत ॥ १ ॥ ऋष्य...राज्ञस्तस्य महात्मनः ॥ २ ॥ कर्म... शास्त्रतः ॥ ३ ॥ कृत्वा तथैवोपसद प्रवर्ग्यं शास्त्रतो द्विजाः। चक्रु...सर्वं तथैवोद्वासकर्म ते ॥ ४ ॥ आभिक्षुम्यं-स्ततो...विधिः। सवनानि यथान्यायं सोमे सोमपसत्तमाः ॥ ५ ॥ नानाहूतमहूतानां शमितं वापि किंचन्। दृश्यते... कर्म्मयुक्तं प्रचक्रिरे ॥ ६ ॥ न...सु ब्राह्मण्यं क्षुधितं दृश्यते क्वचित्। ना...नागतानुगतस्तथा ॥ ७ ॥ अनाथा... भुंजते। तापसा...श्रवणा... ॥ ८ ॥ अनाथानां तथा स्त्रीणां बालवृद्धस्य चैव हि। बुभुक्षितानां दीनानां न... लिप्यते ॥ ९ ॥ दीयतां...च। अथोच्चितसमाख्यातैस्तथा चक्रुरतंद्रिताः ॥ १० ॥ अन्नं पानं च सुबहु दृश्यते पर्वतोपमं। दिवसे...सिद्धं तु...स्तदा ॥ ११ ॥ अन्नं तु रसवत्स्वाद्यं...र्षभाः। अहो स्म तृप्ता भद्रं च इति शुश्रा-वराविनं ॥ १२ ॥ अलंकृताश्च राजानो ब्राह्मणान् परिवेषयन्। सुप्रीतमनसः सर्वे सु...लाः ॥ १३ ॥ कर्मा... तदा प्राप्ते...दांस्त्वबहंस्तदा। प्राहुः...गीषवः ॥ १४ ॥ दिवसे...से चक्रुः सं...द्विजाः। सर्वं यथावत्तु यथा यथाशास्त्रेण नोदितं ॥ १५ ॥ नाषड...श्रुतः। सदस्यास्तत्र...वाचिकु...जः ॥ १६ ॥ प्राप्ते...बिल्वा...स्तथा। तथा पर्णमया चैव षडन्ये विश्वसंमताः ॥ १७ ॥ श्लेष्मांतकमये मिष्ट दे...था। द्वावास्तां...हुभ्यां स...हौ ॥ ॥ १८ ॥ विन्यस्त...दृढाः। अष्टा...श्लक्ष्ण्या...ताः ॥ १९ ॥ आच्छा...भिः कुशलैः शिल्पकर्म्मणि। स चैत्यो...र्द्विजैः ॥ २० ॥ गरुडो...कुक्षो...णोद्वादशात्मकः। नियुक्ता...शवस्तास्ता...देवताः ॥ २१ ॥ जलेचरा स्थलचरा अंतरिक्षचरास्तथा। पतंगा पक्षिणश्चैव तथा वनचराश्च ये ॥ २२ ॥ ऋषभाः सर्व एवैते नियुक्ताः सर्वतस्तथा। पशूनां...तंस्त्वासीद्यूपेषु नियतां तथा ॥ २३ ॥ स यज्ञयोववृधे तत्र...ह। कोशलाधिपतेस्तत्र परिवार्य...तः ॥ २४ ॥ विषाणैर्वि...नं मंत्रिभिः परमायुदा। पत...सार्द्धं दंतमूले समाविशत् ॥ २५ ॥ अवस...या। होता...ता संग्राह स ययौ यथा ॥ २६ ॥ महिष्यः परिचर्य्यां च तामवापुस्तथा पराः। मंत्रिण... प्रियाः ॥ २७ ॥ ऋत्विजश्च सुसं...सपर्यां चक्रुः...तः। हयस्य...णि ते द्विजाः ॥ २८ ॥ अग्नौ प्राप्स्यंति... त्समस्तं वै हयं तदा। प्लक्ष...ते स्रुवः ॥ २९ ॥ अश्व...चैकस्य वेतसो नं...ड्यते। त्यहो...कल्पस्तत्रेषु वै द्विजैः ॥ ३० ॥ चतुर्थं यत्व हस्तस्य...तं। उच्छ्राये...रात्रस्त...रं ॥ ३१ ॥ विचरास्तत्र...त्। ज्योतिगो-आयुः...वौ ॥ ३२ ॥ आभि...महामतः। प्राचीमध्वर्यवे राजा दिशं स्फीतां तदा ददौ ॥ ३३ ॥ दक्षिणां ब्रह्मणे होत्रे प्रतीचीमददाद्दिशं उद्गात्रैव...र्मिताः ॥ ३४ ॥ अश्व...हो पुरा कल्पे स्वयंभुवः। ऋतं संस्थाप्य...मः ॥ ३५ ॥ ऋत्विग्भ्यः प्र...तां स्वयवर्द्धिनी। ऋत्विजोऽथा...षं ॥ ३६ ॥ भवानेवं महीस्फीतामेकः शासितुमर्हति। नं शुद्धा...कं अयक्ताः पालने वयं ॥ ३७ ॥ रताः...भूमिपः। निःकयं त्वं नृपश्रेष्ठ दातुमर्हसि सत्तमः ॥ ३८ ॥

गवां...नृपः । दश...रजतं च...गुणं ॥ ३९ ॥ ऋत्विज...वसु । ऋष्य...य महते...ते ॥ ४० ॥ ततस्ते...माः । दीनांधकृपणानां च वृद्धानां चाकलत्रिणां ॥ ४१ ॥ स्त्रीणां हतप्रवीराणां वृद्धानां बालपुत्रिणां । व्याधिकर्षितगात्राणां गुर्व्वर्थेचाभियाचतां ॥ ४२ ॥ यियक्षूणां दरिद्राणां परराष्ट्रेषु ये वसुः । सुप्रीतमनसः सर्वे समृद्धा मुदितास्तथा ॥ ४३ ॥ ततः प्रासर्प्यके...हिरण्यस्य समुच्चत । कोटीशतं सुवर्णस्य कुलस्योद्भावनं शुभं ॥ ४४ ॥ ततः प्रीतमना...त्तमं । स्वर्ग्यं पापापहं चैव दुःप्रापं सर्व पार्थिवैः ॥ ४५ ॥ ततो...स्तदा । पुत्रानिच्छाम्यहं विप्र कुलस्योद्भावनान् शुभान् ॥ ४६ ॥ तथेति...मः । भवि...द्भवाः ॥ ४७ ॥ लोकपालोपमा धीराः परदर्पविनाशनाः । ऋष्यशृंगस्तु मेधावी राजानं पुनरब्रवीत् ॥ ४८ ॥ इष्टिं करोमि भवतः पुत्रि...त् । ततः प्रचक्रेतामिष्टिमृषिः पुत्र समृद्धये ॥ ४९ ॥ दीप्तेमावजुहोद्द्रव्यं विधिदृष्टेन कर्म्मणा । ततो...श्चैव ऋषिभिः सह ॥ ५० ॥ भाग...वै पूर्वमेव समागताः । अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञस्तस्य महात्मनः ॥ ५१ ॥ ब्रह्मा सुरेश्वरःस्थाणुस्तथा नारायणः प्रभुः । चत्वारो लोकपालाश्च देवतानां च मातरः ॥ ५२ ॥ यज्ञास्तथैव सर्वे च वेदाश्चसहितास्तथा । इंद्रश्च भगवान् साक्षान्मरुद्गणवृतः प्रभुः ॥ ५३ ॥ आजगाम महायज्ञं राज्ञो दशरथस्य च । देवांस्तानागतान् सर्वानब्रवीद्द्विजसत्तमः ॥ ५४ ॥ प्रसादः क्रियतां राज्ञः प्रसादार्थं हि देवताः । राजासौ धार्म्मिकः शूरः कृतविद्यः परंतपः ॥ ५५ ॥ प्राप्तवानश्वमेधं च शुद्धात्मा गतकल्मषः । पुत्रार्थं तप्यते चैव दीर्घकालं महाद्युतिः ॥ ५६ ॥ प्रयच्छत सुतास्तस्मै चतुरः कुलवर्द्धनान् । तं तथेत्यब्रुवद्देवो द्विजमुख्यं कृतांजलिं ॥ ५७ ॥ भवान्मान्यश्च पूज्यश्च राजा चायं विशेषतः । लप्स्यते च परं कामं पुत्रार्थं द्विजसत्तमः ॥ ५८ ॥ इष्टिर्हि विधिवत्प्राप्ता राज्ञा दशरथेन वै । तथा तमुक्त्वा देवास्तु सर्वे एव महाद्युतिः ॥ ५९ ॥ अब्रुवं लोककर्तारं...वचनं महत् । भगवं...राक्षसः ॥ ६० ॥ सर्वांस्तो...र्योद्धाधितुं च...मः । त्वया...दत्त प्रीतो मे...पुरा ॥ ६१ ॥ मानयंतस्य तद्वाक्यं तस्य...महे । उद्वे...दूर्म्मिभिः ॥ ६२ ॥ शक्रं सुरगणेशं च सध...ति । ऋषीन् सयक्षगंधर्वान्सुरान्ब्राह्मणांस्तथा ॥ ६३ ॥ अति...मोहितः । जलोर्म्मि...सागरोऽपि च कंपति ॥ ६४ ॥ उत्पन्नं नो...द्रक्षसो...त् । वधा...वन् निश्चयं वक्तुमिच्छसि ॥ ६५ ॥ एव...सर्वे ब्रह्मा ध्यात्वा ततोऽब्रवीत् । मयायं विहतस्तस्य...नः ॥ ६६ ॥ नागगंधर्व...तासुररक्षसां । 'अव...ति तेनोक्तं तथे...या ॥ ६७ ॥ अवधाय तु रक्षस्तत् न व्याहरत मानुषान् । तेनासौ मानुषैर्वध्यो मृत्यु...ते ॥ ६८ ॥ तत् श्रुत्वा तु...ब्रह्मणा समुदीरितं । गंधर्वा ऋषिसंयुक्ताः प्रहृष्टाः सर्वदेवताः ॥ ६९ ॥ एत...विष्णुर्विधिना सर्व तेजसा । ब्रह्मणा वै समागम्य...तः ॥ ७० ॥ अब्रुवंस्ते तदा सर्वे सुराः संतप्तमानसा । त्वां...लोकानां क्रियतां हितं ॥ ७१ ॥ एवमुक्तोब्रवीद्विष्णुस्तथेति सुरमंडलं । तस्य ते तद्वचः श्रुत्वा व्यक्तमूचुरिदं सुराः ॥ ७२ ॥ एष राजा दशरथो हयमेधेन दीक्षितः । धर्म्मशीलो गुणश्लाघी सत्यवादी दृढव्रतः ॥ ७३ ॥ अस्य भार्यासु...श्रीकल्पासु धीमतः । विष्णो...धं ॥७४॥ तत्र...कंटकं । अवध्यं...रावणं ॥७५॥ स हि देवर्षिगंधर्वान् सिद्धासुरमहोरगान् । राक्षसो...णो नाम धैर्योद्रेकेन बाधते ॥ ७६ ॥ तमुल्वणं राक्षसमुग्रमाहवे प्र...पं त्रिदिवेश्वरद्विषं । विराविणं नित्य त...कं पराक्रमाद्युद्धरतां भवानिति ॥ ७७ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...डे रावणवधोपायो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ११ ॥

स नियुक्तः सुरैः सर्वैर्विष्णुर्नारायणस्तदा । उपगम्य सुरान् सर्वान् श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ क उपायो...कंटकं ॥ २ ॥ एव...स्यायतद्वधो...गे ॥ ३ ॥ तेन तप्तं तप...पूजितः ॥ ४ ॥ संतुष्टः...भयमन्यत्र...त् ॥ ५ ॥ स दुर्बुद्धिर्वरं प्राप्तो राक्षसाधिपतिः प्रभो । तस्मात्तस्य...परंतपः ॥ ६ ॥ इत्ये...विष्णुरव्यय...र्षं ॥ ७ ॥ अथास्य पुत्रो नृपति...द्युतिः । याच्यते द्विजमुख्येन पुत्रार्थमरिसूदनः ॥ ८ ॥ तस्य...

कादद्भुत...बलं । कृष्णांबरधरं कृष्णं रक्ताक्षं...स्वनं ॥ ९ ॥ हरिस्निग्धेक्षणं रम्यं श्मश्रु...दंनं । शुभ...षितं ॥ १० ॥ शील...निभाकारं पावकादुद्भुतप्रभां ॥ ११ ॥ तत...राजितानियतच्छदां । दिव्य...प्रियां ॥ १२ ॥ प्रगृह्य...र्म्या माया माया...व । अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यमिदं द्विजवरं तथा ॥ १३ ॥ प्राजा...गतं स्वयं । ततो ब्रवीद्विजश्रेष्ठः प्राजापत्यं नरोत्तमं ॥ १४ ॥ प्रयच्छ राज्ञे पात्रीं त्वं स्वयमेव समुद्यतां । ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा प्राजापत्यो नरोत्तमः ॥ १५ ॥ ददौ नृपतये पात्रीं स्वयमेव समाहितः । ततस्तं स नरं राजा...जलिः ॥ १६ ॥ भगवन्...ते । ततो नृपवरं वाक्यं...वीत् ॥ १७ ॥ राजन्...देवान् सद्यः प्राप्तं फलं त्वया । इदं...मितं ॥ १८ ॥ प्रजा...प्रयच्छ च ॥ १९ ॥ तासु हि प्राप्स्यसि प्रीतिं यदर्थं...नृपः । बाढमित्येव नृपतिः स हृष्टः प्रतिपूज्य च ॥ २० ॥ अब्रवीत्तन्महद्भूतं श्रेष्ठमात्महितं वचः । ततः स भगवांस्तस्मै पात्रीस्थं पायसोत्तमं ॥ २१ ॥ नृपाय दत्वा तत्रैव क्षिप्रमंतरधीयत । अदृश्यं तत्क्षणाद्भूतं दीपवत्प्रजगाम ह ॥ २२ ॥ गते तस्मिन्महाभूते विस्मयं नृपसत्तमः । जगाम स महातेजा राजा दशरथस्तदा ॥ २३ ॥ खद्योतवच्चापि ततः संभूतो भूतसत्तमः । न विज्ञाता गतिस्तस्य येन मार्गेण स प्लुतः ॥ २४ ॥ ततो दश...धमः ॥ २५ ॥ सोंत...त् । गृह्णीयार्द्धमितो देवि पुत्रीयं हितमात्मनः ॥२६॥ अर्द्धादर्धं ददौ चापि कैकेय्या स न...पः । चतुर्भागं द्विधा कृत्वा सुमित्रायै ददौ तदा ॥२७॥ प्रददौ...ष्टं तत पायसं देवनिर्मितं । अनु...रेव नराधिपः ॥ २८ ॥ ततः प्राश्य तु तत्सर्वं पृथक्पायसमुत्तमं । श्रुत्वा पुत्रीयमित्येव प्रहृष्ट मनसोभवन् ॥ २९ ॥ (अस्माभिर्मुद्रिते बालकाण्डे यः सप्तदशः सर्गो वर्तते स नैवात्र हस्तलिखिते सप्तदशत्वेनसंगृहीतः किन्तु प्रागेव पञ्चदशत्वेन प्रदत्तः ।) अंतर्वत्न्यश्च ताः सर्वाः सर्वाश्च सुसमीहिताः । राजा संलक्ष्य धीरो हि प्रहर्षान्मुदतोऽभवत् ॥ ३० ॥ ततः प्रादात्सुविपुलं धनं बहुविधं तदा । ऋष्यश्रृंगाय मेधावी राजा देवसमाद्युतिः ॥ ३१ ॥ प्रतिगृह्य च तत्सर्वं धनं द्विजवरस्तदा । स्वश्रूभ्यो वरदो गत्वा सर्वाभ्यः प्रीतिपूर्वकं ॥ ३२ ॥ राज्ञस्ततोभ्यनुज्ञातुं सर्वानेव प्रचक्रमे । प्रीतियुक्तेन मनसा राजा दशरथस्तदा ॥ ३३ ॥ स्वं स्वं राष्ट्रं यथाकामं गच्छंतु मनुजाधिपाः । प्रीतोहमस्मत् भद्रं वः स्वस्ति प्राप्नुत मा चिरं ॥ ३४ ॥ सर्वे भवंतः पश्यंतु कार्यं विषयरक्षणं । भ्रष्टो हि विषयाद्राजा मृतकल्पः प्रदृश्यते ॥ ३५ ॥ तस्मात्स्वे विषये राज्ञा कर्तव्या भूतिमिच्छता । यज्ञेनावाप्यते स्वर्गो रक्षणात्प्राप्यते यथा ॥ ३६ ॥ यथा हि कुरुतः कुर्यात् शरीरे यत्नमुत्तमं । वसनाद्यैरुपायैस्तु तथा राज्ये नराधिपः ॥ ३७ ॥ अनागते विधानं च कर्तव्यं विषये नृपैः । आगमश्चापि कर्तव्यस्तदा दोषो न जायते ॥ ३८ ॥ एवं संदिश्य राज्ञस्ते श्रुत्वा तच्च नराधिपाः । अन्योन्यं संविदं कृत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशं ॥ ३९ ॥ समाप्तदीक्षानियमः...न्वितः । संप्रहृष्टमना भूत्वा राजा दशरथस्तथा ॥ ४० ॥ गतेषु मानवेंद्रेषु सभृत्यबलवाहनः । प्रविवेश पुरीं श्रीमान् पुरस्कृत्य द्विजोत्तमं ॥ ४१ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...डे पायसप्रविभागोनाम सर्गः ॥ छ ॥ १२ ॥

ततः कालस्य महत ऋष्यश्रृंगः सुपूजितः । शांतया प्रययौ सार्द्धं ब्राह्मणैश्च कृतात्मभिः ॥ १ ॥ अन्वीयमानो राज्ञा वै सानुमात्रेण धीमता । विशिष्टेन च धीरेण पौरजानपदेन च ॥ २ ॥ यानेन महता शांतां कंबलावृत तेन हि । गोभिःश्वेतैश्च युक्तेन प्रेष्य वर्गान्वितेन ह ॥ ३ ॥ संगृह्य रत्नं सुबहुमणिमुक्तमजाविकं । विविधैश्चाप्यलंकारैर्भूषिता श्रीरिवापरा ॥ ४ ॥ मुदा परमयोपेता प्रययौ वरवर्णिनी । भर्तारमनुसंरक्ता पौलोमीव पुरंदरं ॥ ५ ॥ उषित्वा सुखवासं सा सर्वकामैः सुपूजिता । लालिता ज्ञातिभिश्चापि तथा स्त्रीभिश्च सर्वशः ॥६॥ श्राविता वनवासं च भर्त्रा सार्द्धं शुभानना । तमेव मन्यते साधु तथापि सुखिता सती ॥ ७ ॥ सांतःपुरो नृपश्चापि सोन्वगच्छन्महाव्रतं । ऋषिपुत्रं महाभागं शांता चैवात्मजा शुभा ॥ ८ ॥ ऋषिपुत्रस्य वचनात्ततो वासः प्रकल्पते । सुखवासाः स्म गच्छंति

सर्वकामैः सुपूजिताः ॥ ९ ॥ ततोभिवाद्य राजानं ऋषिपुत्रः प्रतापवान् । विज्ञापयामास तदा निवर्त्तस्व भवानिति ॥ १० ॥ ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा राजा सांतःपुरस्तदा । उच्चैः प्ररुदितस्तत्र वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च मनस्विनीं । सर्वाः सुहृष्टां कुरुत शांतां दुर्लभदर्शनां ॥ १२ ॥ ततः आलिंग्य सर्वास्ताः शांतां बाष्पाकुलेक्षणां । ऊचुः स्वस्त्ययनान्यस्य सभार्यस्य द्विजस्य ह ॥ १३ ॥ वायुश्चाग्निश्च सोमश्च पृथिवी सविता-दिशः । वने रक्षंतु सततं त्वां भर्तृव्रतचारिणीं ॥ १४ ॥ श्वशुरः पूजनीयस्ते स हि मान्यो विशेषतः । पूजाभिरनु-कूलाभिरग्निशुश्रूषणादिभिः ॥ १५ ॥ भर्त्तापि पूजनीयस्ते सर्वावस्थमनिंदिते । प्रियवादेन रहसि भर्त्ता स्त्रीणां हि दैवतं ॥ १६ ॥ प्रेषयिष्यति राजा च कुशलार्थं तवाबले । ब्राह्मणान्नित्यशः पुत्रि मोत्सुका भूः कदाचन ॥ १७ ॥ एवं शांता समादिश्य मूर्द्धन्युपाघ्राय चासकृत् । न्यवर्त्तत ततः सर्वाः स्त्रियो राज्ञो प्रचोदिताः ॥ १८ ॥ प्रदक्षिणं द्विजश्रेष्ठं कृत्वा राजा स वीर्यवान् । व्यादिशत् सैनिकान् कांश्चित् ऋषिशृंगाय धीमते ॥ १९ ॥ अभिवाद्य स राजानमुवाच द्विजसत्तमः । स्वस्ति तेस्तु महाराज धर्मेणाराधय प्रजाः ॥ २० ॥ व्यवहारेषु धर्म्मः कर्त्तव्यो हृदि निश्चयः । धर्म्मं श्रयेथाः सर्वेषु कालेषु पुरुषर्षभः ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वा स राजानं यथा ऋषिसुतस्तदा । तं यांतमनुवव्राज स्थितो निश्चलचक्षुषा ॥ २२ अदृश्यस्तु यदा विप्रस्तदा राजा न्यवर्त्तयत् । मनस्त-स्मिन् समाधाय स्नेहभावसमन्वितं ॥ २३ ॥ प्रविष्टः स्वपुरीं राजा नगरैरभिनंदिताः । न्यवसंस्तत्र मुदितः पुत्रजन्मनिरीक्षकः ॥ २४ ॥ ऋष्यशृंगोपि तेजस्वी प्रययौ क्रमशस्तदा । लोमपादस्य नगरीं चंपां चंपकमालिनीं ॥ २५ ॥ श्रुत्वैव लोमपादोपि तमायातमृषिं तदा । सब्राह्मणः सहामात्यः प्रत्युद्गम्य तथाब्रवीत् ॥ २६ ॥ स्वागतं ते द्विजश्रेष्ठ दिष्ट्यासि कुशली प्रभो । इहागतो महाबाहो सभार्यः सपरिच्छदः ॥ २७ ॥ पिता ते कुशली ब्रह्मन् प्राहिणोन्नित्यशश्च मे । कुशलार्थं तव विभो सभार्यस्य विशेषतः ॥ २८ ॥ स्वलंकृतं च नगरं कारयामास बुद्धिमान् । पूजार्थमृष्यशृंगस्य राजा हृष्टेन चेतसा ॥ २९ ॥ ऋष्यशृंगः प्रहृष्टस्तुसहराज्ञा पुरोगतः । पुरोहितं पुरस्कृत्य पूजितः प्रविवेशह ॥ ३० ॥ एवं स न्यवसंस्तत्र द्विजपुत्रः प्रतापवान् । राज्ञा सांतःपुरेणैवं पूज्यमानो यथाक्रमं ॥ ३१ ॥ स पूज्यमानः परया मुदान्वितो महर्षिपुत्रो नरदेवसद्मनि । उवाच तस्मिन् सह शांतया सुखं पुरे महेंद्रस्य यथा बृहस्पतिः ॥ ३२ ॥ श्रीगणेऋष्यशृंगप्रतिगमनंनाम सर्गः ॥ छ ॥ १२ ॥

(वस्तुतोऽस्याध्यायस्य त्रयोदशसंख्यापेक्ष्यते किन्तु हस्तलिखित पुस्तके प्रमादेन द्वादश इत्येव लिखिता संख्या दृश्यते । सोऽयं प्रमादः काण्डसमाप्तिपर्यन्तं तथैवानुवृत्तः ।)

ऋष्यशृंगे तु संप्राप्ते राजा ब्राह्मणमब्रवीत् । ऋषे गच्छ समीपं त्वं निवेदय च सुव्रतं ॥ १ ॥ आगतं परमोदारमृष्यशृंगं दुरासदं । ऋषये सुव्रताय त्वं काश्यपायात्मसंभवं ॥ २ ॥ अभिवाद्यैव शिरसा मत्कृते द्विजसत्तम । प्रसाद्यश्च सुतार्थं मे सर्वावस्थं यथात्मना ॥ ३ ॥ श्रुत्वैव राज्ञो वचनं स तदा द्विजसत्तम । जगाम तत्र यत्रासौ वर्त्तते काश्यपात्मजः ॥ ४ ॥ प्रसाद्य च द्विजश्रेष्ठं शिरसाभिप्रणम्य च । अब्रवीत्प्रश्रितंवाक्यं राज्ञोयत्तत्समर्पितं॥५॥ पुत्रस्ते समनुप्राप्तो यज्ञं कृत्वा महात्मनः । राज्ञो दशरथस्यैष स्वपुरस्य महात्मनः ॥ ६ ॥ पूर्वमेव तु तत्सर्वं श्रुत्वा सांबंधिकं कृतं । यज्ञकर्म्म च वीरस्य राज्ञो दशरथस्य तत् ॥ ७ ॥ श्लाघनीयश्च संबंधी राजा देवसमो हि सः । ततो हर्षितवान्विप्रस्तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ ८ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्य द्विजस्य च महायशाः । गमने मतिमाधत्त पुत्रस्यानयने तथा ॥ ९ ॥ स हि शिष्यवृतस्तत्र प्रयातो द्विजसत्तमः । लोमपादस्य नगरीं चंपां पुत्रदिदृक्षया ॥ १० ॥ संपूज्यमानो धर्म्मात्मा ग्रामैर्घोषैश्च सर्वशः । भक्ष्यभोज्यमुपादाय नरास्तं समुपागमन् ॥ ११ ॥ किंकराः समुपा-

तिष्ठन् रात्रिंदिवमतंद्रिताः। ऊचुः प्रणम्य शिरसा किं मुने करवामहे ॥ १२ ॥ तानब्रवीत्स विप्रेंद्रः सर्वानेव समागतान्। किमर्थं क्रियते पूजा श्रोतुमिच्छामि तत्वतः ॥ १३ ॥ ते तमूचुर्महात्मानं संबंधी ते नराधिपः। तस्याज्ञा क्रियते ब्रह्मन् व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ १४ ॥ श्रुत्वा तु वचनं तेषां मनःप्रह्लादनं शुभं। प्रसादमकरोद्राज्ञः सहामात्यपरस्य च ॥ १५ ॥ विभांडकवचः श्रुत्वा किंकरा हृष्टमानसा। त्वरिता जग्मुराख्यातं राज्ञः प्रियनिवेदिनः ॥ १६ ॥ ततः श्रुत्वा वचस्तेषां मनःप्रीतिविवर्द्धनं। मंत्रिभिःसह धर्म्मात्मा प्रत्युद्गम्य नराधिपः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा तु मुनिशार्दूलं प्रणम्य च पुनः पुनः। अद्य मे सफलं जन्म दर्शनात्तव सुव्रत ॥ १८ ॥ तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः। मा ते भयं भवेद्राजन् प्रसन्नोस्मि तवानघ ॥ १९ ॥ ततः प्रहृष्टो नृपतिः पुरस्कृत्य द्विजोत्तमं। प्राविशन्नगरं श्रीमानर्च्चितः सर्वमंगलैः ॥ २० ॥ स्वलंकृतं गृहं चैव प्रावेशयदरिंदमः। पुरोहितेन सहितः प्रगृह्यार्घ्यं समद्रवत् ॥ २१ ॥ अभिवाद्य स्त्रियश्चैनं न्यायतः प्रत्यपूज्य च। तस्थुः प्रांजलयः सर्वाः समासाद्य द्विजोत्तमं ॥ २२ ॥ ततः शांतां पुरस्कृत्य ताः स्त्रियः समलंकृतां। न्यवेदयंत विप्राय स्नुषेयं तव मानद ॥ २३ ॥ प्रतिगृह्य तु तां शांतां समालिंग्य च धर्म्मवित्। अंके निवेश्य च तदा विस्मयं परमं गतः ॥ २४ ॥ प्रायश्चित्तं च कृतवान् पुत्रस्य द्विजसत्तमः। महर्षिभिः पूज्यमानः ससुतश्च वनं ययौ ॥ २५ ॥ आर्षे रामायणे ऋष्यश्रृंगगमनं नामः सर्गः ॥ छ ॥ १३ ॥

राजापि धर्म्मेण तदा रंजयन् सुनयैः प्रजाः। इक्ष्वाकुराजवंशं सो दीप्तयाप्याय यच्छ्रिया ॥ १ ॥ यशसा रंजयंल्लोकान् कृतात्मा सर्वधर्म्मवित्। धर्म्ममेव च सत्यं च संपश्यन् जीविते फलं ॥ २ ॥ तिस्रो महिष्यो राजर्षेर्बभूवुस्तस्य धीमतः। गुणवत्योऽनुरूपाश्च चारुप्रोष्टपदोपमाः ॥ ३ ॥ सदृशी तत्र कौशल्या कैकेयी चाभवत् शुभा। सुमित्रा वामदेवस्य बभूव तरुणी सुता ॥ ४ ॥ ततोऽस्य जज्ञिरे पुत्राश्चत्वारोऽमिततेजसः। रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्च महाबलः ॥ ५ ॥ तेषां ज्येष्ठं महाबाहुं वीरमप्रतिमौजसं। कौशल्या जनयद्रामं विष्णुतुल्यपराक्रमं ॥ ६ ॥ कौशल्या...तेजसा। अदितिर्देवराजेन यथा बलिनिपातिना ॥ ७ ॥ स हि देवैः सगंधर्वैर्याचितश्च महर्षिभिः। विष्णोः पुत्रत्वमेहीति कृत्वात्मानं चतुर्विधं ॥८॥ रावणस्येह रौद्रस्य वधार्थाय दुरात्मनः। विष्णु...हि स महाभागः सुराणां शत्रुमर्द्दनः ॥ ९ ॥ स हि शीलोपपन्नश्च वीर्यवान् गुणवानपि। बभूव मानवे लोके गुणैर्दशरथाधिकः ॥ १० ॥ अथ लक्ष्मण...जनितौ तौ सुमित्रया। उत्तमौ दृढभक्तीनां रामस्यानवमौ गुणैः ॥ ११ ॥ तावप्यास्तां तु चतुर्भागो विष्णोः संपीडितावुभौ। चतुर्भागस्य यस्यार्द्धं एकैकं पादशोऽदधात् ॥ १२ ॥ भरतो नाम...यशे सत्य...मः। साक्षा...गुणैः ॥ १३ ॥ ते दीप्तयशसः सर्वे महेष्वासा नरर्षभाः। अपूरयंत कामांस्तान्पितुर्धर्म्मविशारदाः ॥१४॥ स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथोवृतः। बभूव परमप्रीतो वेदैरिव पितामहः ॥ १५ ॥ तेषां केतुरिव श्रेष्ठो... धर्म्मतः ॥ १६ ॥ ते नयज्ञानसंपन्नाः सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः। सर्वशास्त्रास्त्रविदुषो न्हीमंतः सत्यवादिनः ॥ १७ ॥ आसन्वेदविदः ..सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः। श्रीमंत कृतविद्याश्च सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ १८ ॥ अथ राजा यथाकालं राजवर्यसुताः शुभाः। सर्वेषामावहेद्भार्यास्तुल्यलक्षणवर्चसः ॥ १९ ॥ (जनकः श्वशुरो राजा रामस्य भरतस्य च। कुशध्वज सुताभ्यां च सुमित्रानंदनौ पती ॥२०॥ तेषामतियशा लोके रामः सत्यपराक्रमः। स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ २१ ॥ तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा। देवताभिसमा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥ २२ ॥ प्रिया तु सीता रामस्य दाराः प्रियकृता इति। गुणैरूपगुणैश्चापि पुनः प्रियतराभवत् ॥ २३ ॥ भर्त्ता तु तस्या द्विगुणं हृदये परिवर्तते। अनाख्यातमपि व्यक्तमाचष्टे हृदयप्रियं ॥ २४ ॥) [कंसांकिताः श्लोका नात्र संगता भवन्ति। लेखकप्रमादेनैवात्र ते लिखिता इति दृश्यते।]

बाल्यां...वर्द्धनः । श्रुतं सर्वानुरूपेण भ्राता भ्रातरमग्रजं ॥ २५ ॥ स च प्रियतरस्तस्य प्राणेभ्योऽप्यरिसूदनः । लक्ष्मणो लक्षणोपेतो रामस्य रिपुघातिनः ॥ २६ ॥ मृष्टमन्न...सीन...ति विना । प्रीतिर्न चास्य जायेत प्रीतिकालेषु तं विना ॥ २७ ॥ यदा हयमपारूढो...राघवः । तदानी पृष्ठतोन्वेति...यत् ॥ २८ ॥ भरत...घ्नो राघवस्येव लक्ष्मणः । प्राणैर्बहुमतो तस्यापि स तथा भवेत् ॥ २९ ॥ (स तु केकयराजेन स्नेहात्संप्रेषितैर्हयैः । स्यद्दोपनीतो धर्म्मात्मा नीतः स्वनगरं प्रति ॥ ३० ॥ कृतदारा कृतास्त्राश्च सधना सुसुहृद्गणाः । शुश्रुषमाणाः पितरं वर्त्तयंति नरर्षभाः ॥३१॥ रामस्य सीतया सार्द्धं विजहार बहून् ऋतून् । मनश्च तद्गतं तस्य तस्यास्य हृदि संस्थितं ॥ ॥ ३२ ॥ तया स राजर्षिवरोभिकाम्यया समीयिवानुत्तमराजकन्यया । अतीव रामः शुशुभेभिरामया शशीव पूर्णो दिवि दक्षकन्यया ॥ ३३ ॥) [कंसांकिता एते श्लोका लेखकप्रमादेनैवात्र लिखिता] पुत्रजन्मनाम सर्गः ॥ छ ॥ १४ ॥

पुत्रत्वं...निदं ॥ १ ॥ सत्य...सहायानसृजतो बलवान् का...णः ॥ २ ॥ माया...नूजवे । मतिबुद्धिसमायुक्तान् विष्णो...न् ॥ ३ ॥ असंहा...प्राशनोपमान् ॥ ४ ॥ अप्स...च । ऋक्षिपन्न...धरसुतासु च ॥ ५ ॥ किंन...च देहेषु...णां तथैव च । सुज...ण हरितुल्य...न् ॥ ६ ॥ ते...सनं । जनयद्देवगंधर्वाः पुत्रा...पिणः ॥ ७ ॥ ऋष...सिद्धाश्च सह किंनरैः । चारणाश्चासृजद्धोरान्वानरान्वनचारिणः ॥ ८ ॥ ते सृष्टा...वधेवृताः । अ...बला शूरा वानराः कामचारिणः ॥ ९ ॥ ते गुंजाबल...वीर्यवंतो...लः । ऋक्ष...जज्ञिरे ॥ १० ॥ यस्य...पं तद्वीर्यं तत्पराक्रमं । अजायत्सदशास्तेन...स्व सुतास्तदा ॥ ११ ॥ गोलां...किंचित्वमितविक्रमाः । ऋक्षी...तथा घोरा वानरी...च ॥ १२ ॥ शैलप्रह...सर्वे पादपयोधिनः । नख...सर्वे वै कामरूपिणः ॥ १३ ॥ उत्पाटयेयुश्च गिरीन् भिद्युः क्रोधात्तथा द्रुमान् । क्षोभ...पतिं ॥ १४ ॥ दार...तिं पादैराप्लवेयुर्नभस्थलं । लंघयेयुर्जलधरान् उत्पत्याकाशचारिणः ॥ १५ ॥ अन्वयुश्चसमा विद्वान् सजलानपि तोयदान् । गृह्णीयु...प्रजवितान् वने ॥ १६ ॥ न दंतोपि हि च व्योम्नः पात...मान् । ईदशानां संप्रभूतं ह...णां । शतं...स्राणां यू...नां ॥ १७ ॥ ते...षु शूरेषु ह...पाः । बभू...थपाश्रेष्ठास्ते चाप्य जनयत्सुतान् ॥ १८ ॥ अन्येऽर्कशक्रयोः पुत्रावपतस्थुः...शः । अन्ये...शीलान् का...रे ॥१९ ॥ सूर्य...वालिनं । भ्रात ..स्थुश्च तेपि सर्वे हरीश्वराः ॥ २० ॥ तथा दशग्रीववधे स्वयंभुवा निशम्य सर्वं विहितुं शतक्रतुः । मनुष्यलोकं प्रभुरंजसा ययौ दिदृक्षुरैक्ष्वाकुसुतं सुरेश्वरः ॥ २१ ॥ श्रीरामायणे वानरोत्पत्तिः ॥ छ ॥ १५ ॥

निवृत्ते तु...महात्मनः । तत्र गृह्य सुराभागं प्रति...गतं ॥ १ ॥ प्रविवेश...वाहनः । तस्य पुत्रा महात्मान श्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् ॥ २ ॥ गुणवंतोनुरूपाश्च लोकपालोपमा गुणैः । कौशल्या जनयद्रामं राजर्षिवरलक्षणं ॥ ३ ॥ साक्षाद्विष्णोस्तदर्द्धं हि पुत्र...नंदनं । अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ जनितौ तौ सुमित्रया ॥ ४ ॥ कैकेयी जनयामास भरतं धर्मवत्सलं । अथ राजा...दारक्रियां प्रति ॥ ५ ॥ चिंत...बांधवः । तस्य चिंतयतः कार्यं मं...नः ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु विश्वामित्र इति स्मृतः । महर्षिरभयो द्रष्टुं तमयोध्यां नराधिपं ॥ ७ ॥ तस्य यज्ञोथ रक्षोभिस्तदा विलुप्ते किलः । मायावीर्यबलोन्मत्तै धर्म्मकामस्य धीमतः ॥ ८ ॥ रक्षार्थं तस्य यज्ञस्य द्रष्टुमैच्छत्स पार्थिवं । नहि शक्रोत्यविघ्नेन तमाप्तुं स मुनिः क्रतुं ॥ ९ ॥ ततस्तेषां विनाशार्थमुद्यतस्तपसोनिधिः । विश्वामित्रो महातेजा अयोध्यामभ्ययात्पुरीं ॥ १० ॥ स राज्ञो...द्धुतं ॥ ११ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा...वाक्येन नोदितः ॥ १२ ॥ ते गत्वा...निवेद...सुर्नृपतेद्धर्म्मदर्शनः ॥ १३ ॥ तेषां दशरथः श्रुत्वा सोपाध्यायः सबांधवः । प्रत्यु...म तमृषिं

श...षः ॥ १४ ॥ स...ज्वलितं लक्ष्म्या ततस्तमृषिमागतं। प्रह...राजा स्वयमर्घ्यं निवेदयत् ॥ १५ ॥ प्रयतः प्रांजलिर्भूत्वा चक्रे चाभिप्रदक्षिणं। स राज्ञा पूजितस्तेन प्रत्युद्गम्य स्वयं तदा ॥ १६ ॥ राज्ञश्च प्रति...कर्म्मणा। कुशलानामयं प्रीतः पप्रच्छ वसुधाधिपं ॥ १७ ॥ वसिष्ठेन समागम्य प्रहसन्मुनिपुंगवः। यथार्घ्यं चार्चयित्वैनं पप्रच्छानामयं ततः ॥१८॥ ततो यथार्हमन्योन्यं पूजयित्वा समेत्य च। सर्वे प्रहृष्टमनसो राज्ञस्तस्य निवेशनं ॥१९॥ विविशुः सहिता राज्ञा नि...र्हतः। उपविष्टाय तस्मै स विश्वामित्राय धीमते ॥ २० ॥ वसिष्ठसहितो राजा स्वयमेव महायशाः। पाद्यमर्घ्यंच गां चैव विधिवत्प्रत्यवेदयत् ॥ २१ ॥ अर्च्चयित्वा ततो राजा विश्वामित्रमभाषत। प्रांजलिः प्रयतो भूत्वा वाक्यं प्रीतमनास्तदा ॥ २२ ॥ यथामृ...प्ति यथाकालेऽभिवर्षणं। यथा... दारेभ्यः...स्य वै ॥ २३ ॥ यथेप्सितस्य संप्राप्तिरिष्टस्यागमनं तथा। प्रणष्ट...लाभे भवेत् हर्षो...यः ॥ २४ ॥ हर्षानंदकरं मेद्य तथाभ्यागमनं तव। यथा स्वप्नेर्थलाभः स्यात् मृतस्य पुनरागमः ॥ २५ ॥ ब्रह्मलोकनिवासश्च यद्वच्च प्रीतिमावहेत्। गंगाजलाभिषेकेण यथा प्रीतिर्भवेन्नृणां ॥ २६ ॥ मुने तवागमस्तद्वत्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते। कश्च ते परमः कामः किमृषे करवाण्यहं। पात्रभूतोसि मे विप्र प्राप्तः परमधार्म्मिकः ॥ २७ ॥ पूज्यो राजर्षि... प्रभं। ब्रह्मर्षिस्त्वम...बहुशो मया ॥२८॥ साक्षादिव ब्रह्मणो मे तवाभ्यागमनं महत्। पूतोस्म्यनुगृहीतोस्मि तवाभ्यागमनान्मुने ॥ २९ ॥ अद्य...जीवितं। गंगाजलाभिषेकेण यथा प्रीतिर्भवेन्मम ॥ ३० ॥ सत्यं तवागमे विप्र परमां प्रीतिमावहं। एतत्तदद्भुतं ब्रह्मन्पवित्रं पावनं मम ॥ ३१ ॥ शुभक्षेत्र...संदर्शनेन वै। त्वामिहाभ्यागतं दृष्ट्वा प्रतिपूज्य प्रणम्य च ॥ ३२ ॥ धन्योस्मि कृतकृत्योस्मि भाग्यवानस्मि सत्तम। यत्कार्यं येन चार्थेन प्राप्तोसि मुनिपुंगव ॥३३॥ कृतमित्येव तद्विद्धि मान्योसि हि भृशं मम। स्वकार्यस्य विमृश्य त्वं कर्तुमर्हसि कौशिक ॥३४॥ कर्ता चाह...न्मम ॥ ३५ ॥ इति हृदयमनोनुगं तदा वै नरपतिनाभिहितं वचो निशम्य। प्रथितगुणयशास्ततो महर्षिर्मुदितमना निजगाद तं नरेंद्रं ॥ ३६ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...ण्डे बालचरित्रे विश्वामित्राभ्यागमनो नाम सर्गः ॥ छ ॥ १६ ॥

तच्छ्रुत्वा...विक्रमं। हृष्ट...षत ॥ १ ॥ सदृशं...तवैतद्भुवि मान्यतः। महा...ष्ठवशवर्तिनः ॥ २ ॥ यच्च मे हृ...कार्यविनिश्चयं। कुरु त्वं रा...ल धर्म्मं समनुपालयन् ॥ ३ ॥ अहं...द्वौ मे...णौ ॥ ४ ॥ बहुशो वितते तस्मिन् ममास्तां राक्षसाधमौ। तावभ्यकिरितां वेदिं मांसेन रुधिरेण च ॥ ५ ॥ अवधूते...पूते...मविस्तरे। व्यर्थ श्रमो नि...क्रमात् ॥ ६ ॥ न च...तथा भूतं हि तत्कर्म्म न...स्तस्य विद्यते ॥ ७ ॥ ईदृशी यज्ञदीक्षा सा मम तस्मिन्महाक्रतौ। त्वत्प्रसादादविघ्नेन प्रापयेयुः क्रियाफलं ॥ ८ ॥ त्रातुमर्हसि मामार्त्तं शरणार्थिनमागतं। सुपुत्रं राज...क्रमं ॥ ९ ॥ काक...रं शूरं...त्वं...सि। शक्तो...जसा ॥ १० ॥ रक्षसां ये...विनिग्रहे। श्रेय... प्रवक्ष्यामि...पममत्सरः ॥ ११ ॥ (टीप्पणी–अभ्रदान लक्षणं श्रेय।) त्रयाणा...येन राजा भविष्यति। (टिप्पणी–येना सद्यो भविष्यति।) न च...चन ॥ १२ ॥ तेषां च नान्यः काकुत्स्थात् योद्धुमुत्सहते पुमान्। (टिप्पणी–हंतुं चैतान।) वीर्यो...कालकूटोपमौ रणे ॥ १३ ॥ रामस्य...न सहिष्यतः सायकान्। न च पुत्रकृतं...र्थिव। अहं ते प्रतिप्रजानामि हतांस्तान्विद्धि राक्षसान्। अहं वेद...रामं राजीवलोचनं ॥ १५ ॥ वसिष्ठ...चान्ये...ताः। (टिप्पणी–यो यं यद्बल एव च) यदि...र्म्मलोभश्च यशश्च मनसि स्थितः ॥१६॥ अभि... संयुक्तं...जं मोक्तुमर्हसि। दशरात्रेण यज्ञः स यस्मिन् रामेण राक्षसाः ॥ १७ ॥ (टिप्पणी–अनुमानं विना एकाकिनमित्यर्थः।) हंतव्या विघ्नकर्तारो मम यज्ञस्य वैरिणः। यद्यभ्यनुज्ञां...वदंति ॥ १८ ॥ वसिष्ठ...जैय।

नात्येति कालः कालज्ञ यथार्थं मम राघव ॥ १९ ॥ तथा...कुथ। इत्येव...वचः ॥ २० ॥ विर...मुनिः ॥२१॥ इति ह...चनं तमथो विशुश्रवान्। नर...वन्मनाव्यथितमतिः प्रच...नान् ॥ २२ ॥ श्रीरा...णे विश्वामित्रवाक्यं नाम सर्गः ॥ छ ॥ १७ ॥

तच्छ्रुत्वा...षितं। बभूव विमनाः सदाः स दीनमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ ऊन...षोयं रामो...चनः। न...क्षसैः ॥ २ ॥ इय...णी पूर्णा यस्याः पतिरहं प्रभो। (टिप्पणी—बलस्य मम दुर्जया।) तया परिवृतो युद्धं दास्यामि पिशिताशिनां ॥ ३ ॥ इमे...रदाः। अहं चैषां धनुःपाणि...र्धनि ॥ ४ ॥ याव...धरिष्यंति युध्यतो मे नि...रैः। अविघ्ना...सा तावत्तव भविष्यति ॥ ५ ॥ अहं स्वयं...रामो गंतुमर्हति। बालोह्ययमनीकेषु न जानाति बलाबलं ॥ ६ ॥ नरास्त्रैः परमैर्युक्तो न...दः। न चापि रक्ष...राक्षसाः ॥ ७ ॥ विप्र...त्सहे। जीवितुं...र्हसि ॥ ८ ॥ नववर्षसहस्राणि...कौशिक। दुःखेनोत्पादिताश्चेमे पुत्राः मया ते मे कथंचन ॥ ९ ॥ एभिर्विना न जीवेयमिति मे निश्चिता मतिः। अतीत्यैतान् सुतान् प्राणाः रामे संप्रति संस्थिताः ॥ १० ॥ गुणाभिरामे लोकस्य सोमवत् प्रियदर्शने। उदारगुणसंपन्नं मनोहृदयनंदनं ॥ ११ ॥ प्राणैः प्रियतरं पुत्रं न रामं नेतुमर्हसि। चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिर्यत्र हि मे पुरा ॥ १२ ॥ ज्येष्ठं...धानं...मर्हसि। यथा हि राघवं ब्रह्मन् नेतुमिच्छसि सुव्रत। चतुरंगबलोपेतं मया सह वनं नय ॥१३॥ किं वीर्या...त्राः कथं च ते। कथं...के चैते त्वाचक्ष्व मु...व ॥१४॥ कथं...क्षसां। मामकैर्बालकैर्ब्रह्मन्माया...नां ॥१५॥ सर्वे...वन्यथा तेषां महारणे। स्थातव्यं...राक्षसाः ॥१६॥ श्रूयते हि महावीर्यो रावणो...राक्षसः। साक्षाद्वै...मुनेः ॥ १७ ॥ न खल्वसौ यज्ञविघ्नं तवाचरति दुर्म्मतिः। न शक्तास्तस्य संग्रामे वयं स्थातुं दुरात्मनः ॥ १८ ॥ तस्मात्प्रसादं.. पुत्रके। मयि चैवा...भाग्ये हि भवान्हि मम दैवतं ॥ १९ ॥ देव...युधि ॥ २० ॥ स...मा ददाति सुधारितं। तेना सार्द्धं न गंतास्मः संयुगं...लैः ॥ २१ ॥ अथवा लवणं ब्रह्मन् यज्ञघ्नं मधुनः सुत। कथयश्वामरप्रख्यं नैव मोक्ष्यामि पुत्रकं ॥ २२ ॥ सुंदोपसुंदयोश्चैव पुत्रौ वैवस्वतौपमौ। यज्ञ...रौ ब्रूहि न ते दा...त्रकं ॥ २३ ॥ मारीचि...हुश्च विघ्नं तौ यदि कुर्वंतः। तथापि न विमोक्ष्यामि पुत्रं रामं प्रसीद मे ॥ २४ ॥ तौ हि राक्षसकन्यायां जातौ मायाविनौ किल। एषामन्यतमं चैव प्रतियोत्स्यामि संयुगे ॥ २५ ॥ एतावन्यतमो वापि योद्धास्मि नियतो मुने। अन्यथा तु न पश्यामि भगवन् जयमात्मनः ॥ २६ ॥ श्रीरा...णे अयो...डे दशरथवाक्यं नाम सर्गः ॥ छ ॥ १८ ॥

तच्छ्रुत्वा...कुलेक्षणं...पतिं ॥ १ ॥ करिष्यामि प्रतिज्ञाय प्र...यः ॥ २ ॥ यदि त्वं न क्षमो...हीनप्रतिज्ञ...भव सुबांधवः ॥ ३ ॥ तस्य...कृत्स्ना सुराणां भयमाविशत् ॥ ४ ॥ क्रोधाभिभूतं तं ज्ञात्वा जगन्मित्रो महामुनिः। धृतिमान् सुव्रती धीमान्वसिष्ठ इदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ इक्ष्वा...सुव्रतो धीरो न...सि ॥ ६ ॥ त्रिषु .. धर्म्मात्मेति यशोगतं न तद्वित्क्रवया बुध्या पृष्ठतः कर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ सृष्टा धर्म्मव्यवस्थार्थं तपसां रक्षणाय च। क्षत्रियाः क्षत्रियश्रेष्ठ तथा भवितुमर्हसि ॥ ८ ॥ नान्यो धर्म्मः क्षत्रियाणां रक्षणात्तात दृश्यते। स धर्म्मं... मर्हसि ॥ ९ ॥ करिष्यामीति संश्रुत्य तत्ते राजन्न कुर्वंतः। इष्टापूर्ते हरेद्धर्मस्तस्मा...जेय ॥ १० ॥ (टि-अन्न प्राशनमारा...पूर्त इत्यभिधीयते।) कृता...यथा ॥ ११ ॥ एष...वरः। एष बुद्ध्याधिको...यणं ॥ १२ ॥ एषो...नैतदन्यः कश्चन ॥ १३ ॥ न वेदा . नासुरा...रगाः ॥ १४ ॥ अस्त्रं ह्यस्मै कृशाश्वेन (टि—प्रजापतिनास्त्राणि दत्तानि।) परैः परम दुर्जयं। कौशि...दत्तं...समन्वशात् ॥ १५ ॥ ते...सुतोपमाः। (टि—मंत्रा एव पुत्ररूपा ब्रह्मपुत्र समाः।) नैक...महात्मानो दी...हाः ॥ १६ ॥ जया...दाक्षायण्यौ सु . मे। (टि—दक्षसुते।)

तयोस्तु चान्यापत्यानि शतं परम दुर्जयं ॥ १७ ॥ (टि–अस्त्राणि। अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव पारणं। आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ॥ वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च।) पंचा...न् यशे...वरा पुरा। वधाय परसैन्यानामक्षान्कामरूपिणः ॥ १८ ॥ सु...नयामास...तं वरान्। संघर्षा...यशः ॥ १९ ॥ एवं वीर्यो... गमने बुद्धिं विक्लवां कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥ रामोऽप्यधिष्ठितोनेन न प्रसह्यः सुरासुरैः। तानि सर्वाण्ययं वेद विश्वामित्रो महायशाः ॥ २१ ॥ सप्रयोगे रहस्यानि ससंहाराणि राघव। तानि दास्यश्च शेषेण रामायास्त्रमहाद्युतिः ॥ २२ ॥ तैरस्त्रैस्तानि रक्षांसि रामो जेष्यत्यसंशयं। (टि-यानिचास्त्राणि देवेषु गंधर्वेषु सुरेषु च) तथा वसिष्ठे...थः सुतं ॥ २३ ॥ प्रह्व...क्ष्मणं। कृत...नो मात्रा राज्ञा द...च ॥ २४ ॥ पुरोधसा तथा वा (............) मंगलैरभिनंदितः। (टि-दूर्वाक्षतमंत्राभिः।) स च पुत्रौ समाघ्राय...थ सुतौ ॥ २५ ॥ ददौ...य विश्वामित्राय धीमते। तं दृष्ट्वा देव गंधर्वाः पुष्पवृष्टिं समाददुः॥ २६ ॥ विश्वा...चनं। पुष्प...त्यासीद्गीतघोषस्तथापरः ॥२७॥ (टि-देव जहर्षुः। दुष्टवधो भविष्यतीति।) शंख...भिघोषश्च(............)स्वनं। विश्वामित्रः प्रयादग्रे... यशाः ॥ २८ ॥ काक...शोभमानौ महापथि ॥ २९ ॥ (टि-बद्धतूणीरौ। जातव्यं जनो यो हि शषायुक्त शिराश्रयः। ऊनषोडशवर्षोयं काकपक्षधरो य सः।) विश्वामित्रं समन्वेतां त्रि...गौ। बद्ध...द्युती ॥ ३० ॥ स्थाणुं ...तटे ॥ ३१ ॥ रामेति...कालविपर्ययः ॥ ३२ ॥ मंत्र.. न जरा तुभ्यं न रूपस्योपसंक्षयः ॥ ३३ ॥ न त्वां... व्यां तव कश्चनः ॥ ३४ ॥ भविष्यति(.........)त्रिषु लोकेषु वा पुनः। न सौभा...ण्ये न च बुद्धिर्विनिश्चये ॥ ॥ ३५ ॥ नोत्तरे प्रतिपत्तव्ये...माश्च भवितानघ। एतद्विद्याद्वयं राम गृहीत्वा नास्ति ते समः ॥३६॥ बलामति... र्वेविज्ञानमातरौ। क्षुत्पि...राम मासादर्द्धं भविष्यति ॥ ३७ ॥ बला...पठतो रघुनंदनः। प्रमाणं सर्व लोकस्य प्राप्तोसि बहुं मानतः ॥ ३८ ॥ विद्याः..या नो यशश्चाव्ययमाप्स्यति। पिता...तेजोमये शुभे ॥ ३९ ॥ सदृशे तव काकुस्थ प्रदातुं त्वं हि धार्मिकः। कामं खलु...तवैवैते न संशयः ॥ ४० ॥ तपोभिः...बहु पोषे...तः। ततो रामोऽञ्जलिं कृत्वां प्र...न्त्रिः ॥ ४१ ॥ प्रति...त्मनः। गुरुकार्याणि (टि-गुरुदक्षणाप्रणामादीनि।)...त्मजे ॥ ॥ ४२ ॥ ऊषुस्तां...त्रयः। कथयंतं कथां चित्रां प्रीयमाणाः परस्परं ॥ ४३ ॥ प्रभातायां तु...संस्तरे ॥ ४४ ॥ कौशल्या...उत्तिष्ठ त्वं महाभाग...पूर्वमान्हिकं ॥ ४५ ॥ तस्यर्षिः...कृताह्निकौ...परमं पदं ॥ ४६ ॥ कृता... त्मृषि तदा। अभिवाद्य ततो वीरौ गमना यौ तत(............) ॥ ४७ ॥ तौ प्रयातौ महात्मानौ दिव्यां...ते सरय्वा वै संगमे पुण्य समिरते ॥ ४८ ॥ तत्रा...मुनीनां...त्मनां...णि तत्र ते तेपिरे तपः ॥ ४९ ॥ तं दृष्ट्वा... ऊचतुर्मधुरं वाक्यं...त्रं महामुनिं ॥ ५० ॥ कस्या...न् कुलपो मुनिः। भग...नौ ॥ ५१ ॥ तयो...त्वा विश्वामित्रो महामुनिः। अत्र...तां वत्सौ य...मः ॥ ५२ ॥ महर्षिर्नाम कंदर्पो राम इत्यनुशुश्रमः। स चकार तपो घोरं स्थाणुवेद्रुमरिंदमौ ॥ ५३ ॥ कृतो...गणं। वेद्धु कामः स दुर्मेधा सोपाध्यातो महात्मना ॥ ५४ ॥ अवध्या तस्य रुद्रेण...नंदनौ। व्यशीर्यतास्य सहसा सर्व गात्राणि धीमतः ॥ ५५ ॥ तस्यांगान्यपततद्राम विंध्यशैलसमीपतः। अश...क्रोधात्तेन महात्मना ॥ ५६ ॥ अनंग इति स ख्यात...राघव। सुबाहुविषयः श्रीमानत्रांगानि मु...ह ॥ ५७ ॥ तस्या...वीर नैषां पापं हि विद्यते ॥ ५८ ॥ इहाद्य...वसामः शुभ...ध्ये संतरिष्यपरेऽहनि ॥ ५९ ॥ इह कामाश्रमे राम वत्स्याम ससुखं निशां। तेषां संवाद(.........) ॥ ६० ॥ विज्ञाय...मुनयोभ्या समागताः। अर्घ्यं...नैवेद्य कु...जे ॥ ६१ ॥ राम...क्रियां। सत्कारं परमं...रभिगम्य च ॥ ६२ ॥ न्यवस...तथा। इति कामाश्रमनिवासो नाम सर्गः ॥ छ ॥ १९ ॥

ततः प्रभाते...गतौ ॥ १ ॥ सर्व एव महात्मानं ऋषयः सूर्यवर्चसः। उपतस्थुः शुभां वाचं वि...

बम् ॥ २ ॥ आरो...पर्यय: ॥ ३ ॥ विश्वा...प्रत्यपूजयत् । ततार सरितं पुण्यां सरयूं सा...गर्मा ॥ ४ ॥ राघवस्तु सरिन्मध्ये...वारीणां भिद्यमानानां किमेष विपुलो ध्वनिः ॥ ५ ॥ राघव...त्वा जातकौतूहलं वचः । कथ...निश्चयं ॥ ६ ॥ कैलाशे...तं सरः । ब्रह्मणा...ल मानसं नाम तेन तत् ॥ ७ ॥ तस्मात्प्रसूता सरयूः सायोध्यामभ्यधावत । सरप्रसूतो स...ता ॥ ८ ॥ शब्दोयं विपुलस्तस्या जान्हव्या...ते । वारिसंघर्षजो...मं प्रयतः कुरु ॥ ९ ॥ उभाभ्यां तावुभौ...धार्म्मिकौ...क्रमौ ॥ १० ॥ तद्वनं घोरं सन्नादं द...त्मजौ । ततो वनं तमिक्ष्वाकू संपृच्छेतां मुनिं च तौ ॥ ११ ॥ अहो...नादितं । भैरवैश्च समाकीर्णं शकुनैर्दारुणस्वनैः ॥ १२ ॥ तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा विश्वा...महामुनिः । श्रूयतां वचनं वत्सौ यस्येदं भैरवं वनं ॥ १३ ॥ शिवौ जनपदौ श्रीमत्सर्वमास्तां नरोत्तमौ । मलजश्च करुषश्च...तौ ॥ १४ ॥ पुरा...प्लुतः । क्षुधिता च सहस्राक्षे...हत्यां तदाविशत् ॥ १५ ॥ तमिंद्र ऋषयः सर्वे सर्वैर्देवगुणैःसह । स्तपयां चक्रुरमलैः सुलिलैर्मलशुद्धये ॥ १६ ॥ तस्यां भूमौ...हत्वा का...मेव ह । शरी...दिरे ॥ १७ ॥ निर्मलो...श्च शुचिरिंद्रस्तदाऽभवभूत् । ददौ देशस्य सुप्रीतस्ततो वरमरिंदमः ॥ ॥ १८ ॥ इमौ...दौ ख्यातिं कृत्स्ने लो...तः । मलं पाप्मा विनिर्दिष्टः कारुषो देहजं मलं ॥ १९ ॥ मलजाश्च...ग सहचारिणः । साधु...देवाः शशंसुः पाकशासनं ॥ २० ॥ देशपूजां...धीमता । एवं...दौ श्रीमत्कामतुल्यौह्यरिं-दमौ ॥ २१ ॥ मलजश्च...संपूर्णौ धनधान्यतः । कस्य...यक्षी दुष्टप्रचारिणी ॥ २२ ॥ बलं...यं त्यनिशं युधि ॥ ॥ २२ ॥ ताडिका...धीमतः । मारीचो...क्रमः ॥ २३ ॥ उच्छादयति सा नित्यमेतौ जनपदावुभौ । मालवां...षांश्च यक्षी पिशितभक्षिणी ॥ २४ ॥ एनं पं...मावार्य निवसत्यर्द्ध...ने । अत...ताडकाभवनं यतः ॥ २५ ॥ एतत्ते...यथेदं...यक्ष्याह्युत्सा...मद्याप्युत्साद्य तेनया ॥ २६ ॥ अथ तस्या...नमद्भुतं । चित्ररूपं महार्थं च स्वार्थ-साधनमुत्तमं ॥ २७ ॥ श्रुत्वा...गिरं...श्रूयंते...पुंगव ॥ २८ ॥ कथं...बलं । एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य विश्वामित्रोभ्यभाषत ॥ २९ ॥ वरदानान्महाबाहो यथैषा कामरूपिणी । पूर्वं...र्नाम धार्म्मिकः ॥ ३० ॥ अन...स्तदा ॥ ३१ ॥ कन्या...ताडकां...तस्यापि...महः ॥ ३२ ॥ न त्वेव...ददौ ब्रह्मा...यशाः । वर्द्धमानां हि तां तात रूप...नी ॥ ३३ ॥ रुरुपुत्राय सुंदाय...स्विनीं । कस्य...र्षे शापाद्राक्षसतां गतं । सोभ्यत्य ततो मोहादगस्त्यमृषिसत्तमं ॥ ३५ ॥ ताडका सह...मैच्छत । राक्षसत्वं भवत्येवं मा...सः ॥ ३६ ॥ अगस्त्यः परमः क्रुद्धस्ताडकां चापि...न् । पुरु...नना ॥ ३७ ॥ शुभं रूपं परित्यज्य दा...पमास्थिता । सैषा...डका दुष्ट यक्षिणी ॥ ३८ ॥ दिशं तु छादयामास अगस्त्याचरितां सदा । एतां रा...रुणां ॥ ३६ ॥ गो...क्रमां ॥ ४० ॥ न ह्येतां...संतुष्टां...मान् । निहंतु...नंदन ॥ ४१ ॥ न...वधेत्येवं...त्तम । चतुर्वर्णहितं तात...सूनुना ॥ ४२ ॥ राज्यभारं...तनः । अध...विद्यते ॥ ४३ ॥ श्रूयते...पुरा राम...सुता भवत् । राक्षसी दीर्घजिव्हेति विख्याता कामरूपिणी ॥ ४४ ॥ विकृतं सुमहत्कृत्वा वक्त्रं कालानलोपमं । जिघांसुः पृथिवीं कृत्स्नां शक्रेण विनिपातिता । विष्णुना...राम शक्रतुल्य पराक्रमा ॥ ४५ ॥ अनिद्रं...दिता । एवमन्यैरपि पुरा राजभिर्धर्मचारिभिः ॥ ४६ ॥ अधर्मनिरता...सत्तम । तस्मादस्या वधाद्राम प्राणिनः संतु निर्भयाः॥ ४७ ॥ मुनेर्वचन...त्मजः । राघवः प्रांजलि-र्वाक्यं प्रत्यु...व्रतं॥ ४८ ॥ पितु...र्देशो मामयमृषिसत्तम । वचनं...स्यैव...कया ॥ ४९ ॥ अनु...त्मना । पित्रा...थे नैवमनुरुध्येव तद्वचः ॥ ५० ॥ सोहं...र्वचः कुर्वन् शासनात्ते महामुने । निःसंदेहं करिष्यामि ता...मं ॥ ५१ ॥ गो...हितं चैव यशस्यं च सुखावहं । तव...नं कृतमस्तुमे ॥ ५२ ॥ एव...शब्देन पूरयन् ॥५३॥ तेन...वासिनी...सुसंरब्धा...कोपिता ॥ ५४ ॥ तं शब्दं भीमनिन्हादं यक्षी कोपाभिमूर्च्छिता...द्रवद्वेगा...तः ॥ ५५ ॥ तां...लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ यक्ष्या लक्ष्मण पश्येति रूपं परम दारुणं । भिद्यते...हृदयं

कातरात्मनः ॥ ५७ ॥ एतां...षां निर्मितहृदयां क्षितौ । शयानां शयने वान्यकृतपापां मया हतां ॥ ५८ ॥ एवं तस्य ब्रुवाणस्य ता...च्छितां । उद्य...ती काकुत्स्थं समभिद्रुता ॥ ५९ ॥ अपातयत्तदा (टी-आपतंतीं पाठ। व्यापतंतीत।) रामो विचित्रामशनीमिव। शरे...ध सा पपा...च ॥ ६० ॥ तां...श्च समपूजयन् ॥ ६१ ॥ उवाच चाथ सुग्री...त्रमिदं वचः ॥ ६२ ॥ मुने...सेंद्राः सुरगणास्त्वया...राघवे ॥ ६३ ॥ प्रजा...दिव्य पराक्रमान्। (टी-अस्त्रमंत्ररूपान्पुत्रान्।) तेजो बलवतो ब्र...य प्रपादय ॥ ६४ ॥ पात्रभूतोत्थ्यं तेषां तवा...ने वृतः। कर्त...नुना ॥ ६५ ॥ एव...ष्टा यथागतं। विश्वामित्रं समाधाय ततः संध्याम्यवर्त्तत ॥ ६६ ॥ ततो... मधुरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ६७ ॥ इहाद्य...नीं वीर...दर्शन। एष सिद्धाश्रमो राम मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ ६८ ॥ श्व...मम। इत्यार्षे श्रीरा...णे ताडकावधो नाम सर्गः ॥ छ ॥ २० ॥

प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः। प्रहसन्वाक्यतत्त्वज्ञमुवाच मधुराक्षरं ॥ १ ॥ परि... महाबल...सर्वास्त्राणि ददामि ते ॥ २ ॥ यान्यहं वेद काकुत्स्थ पात्रभूतोसि मे मतः। ब्रह्मास्त्रं परमं राम दिव्यमस्त्रं ददामि ते ॥ ३ ॥ सर्वेषामेव लोकानां पीडितानां भयावहं। दंडमस्त्रं महाश्रेष्ठं ददामि रघुनंदन ॥ ४ ॥ सर्वदा राम शत्रूणां येनाजेयो भविष्यसि। धर्म्म...राम का...च ॥ ५ ॥ विष्णु...शैल शूलवरं तथा ॥ ६ ॥ गदे...कौमोदकि शिवोदके। अस्त्रं ब्रह्म...राघव ॥ ७ ॥ ददामि...होत्रस्त्रं शंखधरं तथा। शंकरास्त्रं च दीप्तास्यं गृहाणेदं ममोद्यतं ॥ ८ ॥ अपि ते नरशार्दूल...धर्म्म...मिमं...च ॥ ९ ॥ वारुणं पाशरत्नं तव दास्ये तदुत्तमं...रघुनंदन ॥ १० ॥ वेदास्त्रमपि नागेयं अस्त्रं नारायणं...शिखिनं...नामतः ॥ ११ ॥ वायव्यमस्त्रं सुमहद्ददामि तव राघव। अस्त्रं...च ॥ १२ ॥ शक्ती द्वे पुरुषव्याघ्र विसृजामि रघूद्वह। कंकाल...कंकणं ॥ १३ ॥ धारय त्वं रिपुघ्नानि ददाम्येतानि तेऽनघ। अस्त्रं वैद्याधरं नाम नंदिकं चापि राघव ॥ १४ ॥ असि...मनुजाधिप...नामतः ॥ १५ ॥ प्रस्थापनं प्रमथनं वितरामि तवानघ। तर्पणं शो...ने ॥ १६ ॥ दमनं चैव...दयितानि वै। पिशाच...तः ॥ १७ ॥ गृहाण नरशार्दूल सर्वाण्येतानि राघव। वामनं नरशार्दूल सौमनं...बलं ॥ १८ ॥ संवर्त्त...त्मज...हो मया धरमथापि च ॥ १९ ॥ अमोघं तेजसं नाम परतेजो...णं। सोमास्त्रं सशरं...तथा त्वाष्ट्रं सुदारुणं ॥ २० ॥ दारणं...पि रौद्रमस्त्रमथापि च। एतानि राम तेजांसि कामरूपबलानि च ॥ २१ ॥ गृहाण चारु रूपाणि प्रीतात्माहं ददामि ते। अथासौ प्राङ्मुखो...दा ॥ २२ ॥ ददौ...त्तमं। जपतस्तस्य मुनेर्वि...तः ॥ २३ ॥ अभ्यपेयुर्महाभाग-मस्त्राणि नरपुंगवं। ऊचुस्तु रामं सर्वाणि प्रांजलीनि नृपात्मजं ॥ २४ ॥ इमान्यस्त्राण्यहो वीर किंकराणि तवानघ। प्रतिगृह्य...पाणिना ॥ २५ ॥ सर्वाणि मे मनः स्थाति भवतेत्यभ्यभाषत। ततः...मुनिं ॥ २६ ॥ अभि... चक्रमे। इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...कांडे अस्त्रप्रदानं नाम सर्गः ॥ छ ॥ २१ ॥

प्रतिग्रह्य...णि दिव्यानि प्रीतमानसः। गच्छ...त्रमुवाच ह ॥ १ ॥ गृही...नऽजेयस्त्रिदशैरपि। अस्त्राणामथ चैतेषां संहारं कर्तुमर्हसि ॥ २ ॥ इत्युक्तवति रामे तु विश्वामित्रो महामुनिः। आचष्टे परमास्त्राणां सरहस्यं निवर्त्तनं ॥ ३ ॥ ददौ मंत्रं जृंभकानां वशीकरणमुत्तमं। सत्यवाक् सत्यकीर्तिश्च दृष्टो रभस एव च ॥ ४ ॥ प्राणिपातरसो नाम अवाङ्मुखपराङ्मुखौ। विषांको विषकर्म्मा च रेणुकश्च प्रभे नभः ॥ ५ ॥ दशाक्षो दशवक्त्रश्च ...दरः। पद्म...दृढनाभः सुनाभकः ॥ ६ ॥ ज्योतिषः कथनश्चैव नैराश्यु वि...भौ। युगंधरसुनिद्रश्च चेत्ता प्रमथथरस्तथा ॥ ७ ॥ (टी–योगाध्वरश्चाथ निद्रो। शुचि...हावाहुरुरर्दि विरथस्तथा। क्रमः सौमनसश्चैव धन... घव ॥ ८ ॥ कामरूपी...जृम्भक सर्वनाभ श्च(...)चरणौ तथा ॥ ९ ॥ कृशा...भास्करा...प्रतिगृह्णीष्व भद्रं

ते पात्रभूतो(...)भवान् ॥१०॥ बाढमित्याह...स्थः सुप्रीते...ना...भासुर देहास्तु दिव्यमूर्ति सुखप्रभाः ॥११॥ रामं प्रांज...प्राब्रुवन्मधुराक्षरं । इमे...ल ब्रूहि...महे ॥ १२ ॥ गम्य...तान् सर्वा यथेष्टं प्राहु राघवः । मनसा मे यथाकालं सहायार्थं भविष्यतः ॥१३॥ अथ ते...र्यथागतं ॥१४॥ गतासु तासु विद्यासु विश्वा...मुनिं । गच्छ...थ काकुस्थ श्ल...त् ॥ १५ ॥ किंस्विदेतन्मे...खंड इवा...मुने कौ...मे ॥ १६ ॥ दर्श...मृगं चैव मम चाति मनोहरं । नाना...ल्गुवाग्भिरलंकृतं ॥ १७ ॥ निःसृता...अनेनैवावगच्छामो देशोयं ससुखोदयः ॥ १८ ॥ सर्वे...वयं...कृत ते यज्ञघ्ना दुष्ट राक्षसाः ॥ १९ ॥ त्वत्तोपनिहताः पूर्वं निहंतव्या मया हि ते । अथ तस्याप्रमेयस्य तद्वनं परिपृच्छतः ॥ २० ॥ आख्यातुं मुनिशार्दूलः सर्वमेवोपचक्रमे । एष पूर्वाश्रमो...महायशाः । एतस्मि...राज्यं वै ..लिः ॥ २२ ॥ कारया...लोकेषु निर्व्यथः । बलेस्तु...स्वर्गं पु...माः ॥ २३ ॥ समा...श्रमे । बलि...त्तमं ॥ २४ ॥ अपर्यवसिते त...र्यमवधार्यतां । ये चैवमभिनंदंति या...रश्च तत्वतः ॥ २५ ॥ यत्र...ति । स त्वं...महायोगमुपागतः ॥ २६ ॥ वामन...त्तमं । अयं सिद्धाश्रमो...त्वत्प्रसादाद्ध...ति ॥ २७ ॥ सिद्धे...श प्रातिष्ठतु भवानिति । अथ...र्महायोगं प्रविश्य रघुनंदन ॥ २८ ॥ वामनं...मुपागतः । त्रीन्क्रमानथ याचित्वा प्र...च वामनः ॥ २९ ॥ आक्रम्य...लोकात्मा सर्वभूत...रतः । तेनेष पूर्व...नाशनः ॥ ३० ॥ मयापि...ज्यते । अत्र ते राक्षसा राम ममा ये विघ्न...णः ॥ ३१ ॥ ते त्वया पुरु...णः । एतमेवाभि...त्तमं ॥ ३२ ॥ स्वमाश्रममिदं राम तवाप्येष यथा मम । तं दृष्ट्वा ऋषयः...सिनः ॥ ३३ ॥ प्रत्युद्गम्य यथान्यायं विश्वा...यन् । कृत्वा पूजां यथान्याय्यं विश्वामित्राय धीमतः ॥ ३४ ॥ काकुस्थयोरपि तथा पूजां चक्रुर्महर्षयः । मुहूर्तं तत्र...त्रौ महाबलौ ॥ ३५ ॥ प्रांजली...तुर्मधुरं वचः । अद्यैव...पुंगव ॥ ३६ ॥ सिद्धा...सिद्धोऽस्तु सत्यमेवास्तु ते वचः । रामस्य वचनं श्रुत्वा तां दीक्षामनसूयया ॥ ३७ ॥ प्रविवेश महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः । कुमारावपि तां रात्रिं सुखं सुप्तौ समाहितौ ॥ ३८ ॥ प्रभात...त्थाय विश्वामित्रमवंदतां ॥ इति श्रीरा...णे आर्षे सिद्धाश्रमनिवासो नाम सर्गः ॥ छ ॥ २२ ॥

अथ तौ...पुत्रौ महाबलौ । देशं कालं च विज्ञाय व्याजह्रतुरिदं वचः ॥ १ ॥ (टी–दिशो यज्ञ भूम्यादि यस्मिन् देशे आगत्य उपद्रवं नः । कालसमयोचितज्ञानं यस्मिन् काले तौ हंतव्यौ ॥) भग...चरौ । रक्षणीयावितौ ब्रह्मन्नातिवर्त्तेत स क्षणः । (टी–स क्षणो न अतिवर्त्तेत न लुप्यते तथा कार्यं ।) ब्रुवतोरेतयोरेवं ह्यद्ययोः प्रयुयुत्सतोः । सर्वे...सुस्तयोर्वचः ॥ ३ ॥ अद्य...स्थीयतां वत्स यंत्रितौ । दीक्षागतो हि भगवान्मुनिरेष यथा बलः ॥ ४ ॥ तेषां तद्वचनं...त्रावतिष्ठतां । अनिद्रौ...त्रं रक्षमाणौ तपोवनं ॥ ५ ॥ अथ काले...हन्युपकल्पिते । (टी–समारब्धे ।) प्रज...य समाहिता ॥ ६ ॥ मंत्रवच्च...यज्ञः समभिवर्त्तत । आकाशे...भयंकरः ॥ ७ ॥ आवार्य (टी–आवृत्य ।)...षि चाभवेत । यथा...प्रकु...वतां ॥ ८ ॥ मारीच...तेषां चानुचरास्तथा । आगम्य भीमनिह्रादा रुधि...न् ॥ ९ ॥ स तानापततौ दृष्ट्वा रामो रा...नः । उवाच लक्ष्मणं वाक्यमत्यर्थं प्रहसन्निव ॥ १० ॥ (टी–निर्भयत्वात् अप्रकंप्यः । निर्व्यथः ।) पश्य...वृत्तं राक्षसापसदं मया । मानवा...धूतमनि...तृणं ॥११॥ (टी–मनुरत्र वैवस्तः तद्देवतमस्त्रं मानवास्त्रं ।) स मनोः पवनोदग्रमस्त्रं परमदुर्जयं । चिक्षेप...राघवः ॥ १२ ॥ स...हतः । (टी–सम्यक् आकर्णपूर्णं समाहतः ।) संपूर्णं...प्लवे ॥ १३ ॥ विचे...शतेषु बलताडितं । मारीचं निहतं दृष्ट्वा रामो...वीत् ॥ १४ ॥ पश्य...शीघ्रास्त्रं मानवं धर्म्यसंहतं । मोह...नय दूरं न...णैर्व्ययोजयत् ॥ १५ ॥ (टी–एतन्मानवास्त्रं एनं मारीचं मोहयित्वा दूरं अनयन् च परं प्राणैर्नैवियोजयत् ।) इमां स्तु निहनिष्यामि निघृ...कामचारिणः । राक्ष...नान् ॥ १६ ॥ स गृहीत्वास्त्रमाग्नेयं चिक्षेप रघुनंदनः ।

सुबाहोर्वक्षसि क्रुद्धः स विद्धः...वि ॥ १७ ॥ वायवेन ततः शेषान् निजघान् निशाचरान्। रामं तमथ संहृष्टा मुनयः प्रत्यपूजयन् ॥ १८ ॥ स हत्वा...नंदनः। ऋषिभ्यः प्राप्तवान् पूजां यथे...रा ॥ १९ ॥ अथ यज्ञ समाप्तौ...निः। निरातकां दिशं...वीत् ॥ २० ॥ कृता...स्त्वया। सिद्धा...निवासानां कृतं क्षेमं महाबल ॥ २१ ॥ इति श्रीरा...णे विश्वामित्रयज्ञे राक्षसवधो नाम सर्गः ॥ छ ॥ २३ ॥

अथ तां...रघुनंदनौ। ऊषतु...त्मना ॥ १ ॥ प्रभा...कृतशौचमरिंदमौ। अभ्यवादयतां गत्वा विश्वामित्रं महामुनिं ॥ २ ॥ इमौ ते...गतौ...आज्ञापय यथेष्टं नौ शासकिं ॥ ३ ॥ एवं तौ हृष्टवदनौ मुनिं ज्वलनतेजसं। ऊचतुः...षिणौ ॥ ४ ॥ ब्रुवतोस्तु तयोरेवं सर्व...र्षयः। विश्वा...राघवं वाक्यमब्रुवन् ॥ ५ ॥ मैथिल...धर्म्मिष्ठो यास्यामस्तत्र वै वयं ॥ ६ ॥ त्वं...ष्यसि। अद्भुतं...र्हसि ॥७॥ (टी–वधूरत्नं रत्नं महाद्भुतं तत्र धनुस्तद्द्रष्टुमर्हसि।) तद्धि...दैवतैः। (टी–यज्ञवरैः।) अप्र...घोरमथो पर...रं ॥ ८ ॥ तं न देवा...च पन्नगाः। अधिज्यं कर्तुमायम्य किमु तन्मानवा जनाः ॥ ९ ॥ धनुषो बलवीर्यं हि...क्षितः। न शेकु...यितुं कुतः पूरयितुं बलात् ॥ १० ॥ (टी–राजपुत्रा महाबलः।) तद्धि...लं तेषां मिथिलानां धनुरुत्तमं। (टी–नरोत्तमः। तैः मैथिलैः यज्ञानां फलं तत् धनूरत्नमेव प्राप्तं।) याचितं...ल दुर्लभं सर्वं पार्थिवैः ॥११॥ तद्धनु...महात्मनः। यज्ञे द्रक्ष्यसि...स्थ सहास्माभिरितो गतः ॥ १२ ॥ तथेत्युक्त्वा गुरोर्वाक्यात् प्रयातुमुपचक्रमे। विश्वामित्रपुरोगैस्तैर्महर्षिभिरुदारधीः ॥१३॥ (टी–प्रस्थानं समरोचयन्।) विश्वामित्रोथ भगवानामंत्र्य वनदेवताः। उवाचेदं ततो वाक्यं यियासुर्मिथिलां तदा ॥ १४ ॥ स्वस्ति...दहं। उत्तरं...तीरं...च्चयं ॥ १५ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्य ततः सिद्धाश्रमं मुनिः। उत्तरां दिशमाश्रित्य प्र...मे ॥ १६ ॥ युक्तं ब्रह्मरथानां च शतमात्रं ततोधिकं। (टी–ब्राह्मणानां रथाः ब्रह्मरथा तेषां शतमात्रं कियतापि अधिकं।) ययौ मुनीनां भांडानि समारोपितु याजिनां ॥ १७ ॥ मृग...क्षिनः। प्रयांतमनुजग्मुस्तं विश्वामित्रं महामुनिं ॥ १८ ॥ ते गत्वा दूरमध्वानं...रे। वासं...हिताः ॥ १९ ॥ गते चास्तं दि...नाः। विश्वा...जसः ॥ २० ॥ रामो...त्रिरभिवाद्य तपोधनान्। अग्रतो...धीमतः ॥ २१ ॥ अथ रामोऽञ्जलिं कृत्वा विश्वामित्रमृषिं ततः। पप्रच्छ...न्वितः ॥ २२ ॥ भगवन्कस्य देशोयं समृद्धजनसेवितः। श्रोतु...मि तत्त्वेन त्वत्त एव महाद्युते ॥ २३ ॥ नोदितो...क्येन तस्य देशस्य विस्तरं। विश्वामित्रो महातेजा व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ २४ ॥ आर्षे श्रीरा...णे अयो...कांडे सिद्धाश्रमोपावर्त्तनो नाम सर्गः ॥ छ ॥ २४ ॥

शृणु राम कथां दिव्यां देशस्य च समुद्भवां। ब्रह्मयोनिर्नाम जनाधिपः। ॥ १ ॥ स पुत्रान् जनयामास चतुरोप्यति पौरुषान्। कुशांब...अमूर्तरयसं वसुं ॥ २ ॥ महोत्साहं दीप्तिमंतं क्षत्रधर्ममनुव्रतान्। तानु...शास्त्रपारगान् ॥ ३ ॥ प्रजानां पालनं पुत्राः क्रियतामिति नोदिताः। पितुस्ते वचनं श्रुत्वा लोकपालोपमाः सुताः ॥ ४ ॥ पुराण्यावासयामासुः पृथक् कृत्वा तु राघव। तेषां कुशांबः कौशांबीं पुरीमावासयत्तदा ॥ ५ ॥ कुशनाभः सुधर्मा...यं। अथामूर्त्तरयो वीरश्चक्रे प्राग्ज्योतिषं पुरं ॥ ६ ॥ धर्म्मारण्यसमीपस्थं वसुश्चक्रे गिरिव्रजं। एषा...ती तस्य वसुदस्य म...नः। देशोयं वसु नाम्नासीद्वसोरमिततेजसः ॥ ७ ॥ एते महोछ्रयाः पंच गिरयो भांति भास्वराः। सुमा...दी चात्र माग...ता गिरा ॥ ८ ॥ पंचा...शीलमु...शोभते। एषा सा मगधा नाम वास्तारीसीन्महात्मनः ॥ ९ ॥ (टी–एषा तस्य वसोः पुरीचासीन्म...। पूर्वं) राजर्षिभिर्भुक्ता सुक्षेत्रा सस्यमालिनी। कुश...श्च रा...त्तमं ॥१०॥ जन...स दुद्धर्ष घृता...न। रूपयौव...न्यस्ताः कदाचिरस्वलंकृताः ॥११॥ ययुरुद्यानमुद्दिश्य प्रा...दाः। गायं...राघव ॥ १२ ॥ मोदंत्यो ललमानाश्च वरा...ताः। अथ...भुवि ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा

सर्वत्रगो वा...वीत् । भवती काम...र्थी मे भवता बलाः ॥ १४ ॥ मातु...वाध्यतां । तस्य तद्वचने...वायोर-
मित...णः ॥ १५ ॥ अवहस्य...तमुवाचतं । अंत...किल ...ः ॥ १६ ॥ प्रभावं शास्यसे सर्वाः किम-
स्मानव...चे । कु...ताः सर्वाः समर्थस्त्वं न मारुतः ॥ १७ ॥ स्थाना...व रक्षितां स्थानमूर्ज्जितं । मा...लो
यद्वायो पितरं...नं ॥ १८ ॥ कामतः समतिक्रम्य वरये यः स्वयंवरं । पितास्माकं प्रभवति दै...मं पिता ।
अस्मान्दास्यत्यसौ यस्मै स नो भर्त्ता...ति । तासां तद्व...त्वा वायुः कोप समन्वितः॥ २० ॥ बभंज कन्या
मध्यं ता संप्रविश्यात्मतेजसा । (टी-तासां कन्यानां मध्यं प्रविश्य ।) ताः...शुर्भवनं पितुः ॥ २१ ॥ तास्तदा
दुःखिता दृष्ट्वा पिता वचनमब्रवीत् । किमि...ते ॥ २२ ॥ कुब्जाः...ता यूयं समाविश्य दुरात्मना । शंसध्वं
किमिदं पुत्र्यः कुब्जःत्वं कथमागतं ॥ २३ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...डे कन्याकुब्जकरणो नाम सर्गः ॥
॥ छ ॥ २५ ॥

तस्य...णौ गत्वा...त ॥ १ ॥ वायुरस्मानुपागत्य बलवान्काममोहितः । उत्क्रम्य धर्म्ममर्यादां प्राधर्ष-
यितुमुद्यतः ॥ २ ॥ सोस्माभिरुक्तः सर्वाभिर्वायुः कामवशंगतः । पितृगुप्ता स्म भगवन्न स्वच्छंदचरा वयं ॥ ३ ॥
पितरं नोभियाचस्व न्यायतो यदि मन्यसे । न वयं स्वैरचारिण्यः प्रसीद भगवन्निति ॥ ४ ॥ इत्युक्तः कुपितो
वायुः प्रविश्यांगानि नः प्रभो । बभंज बलवांस्तेन सर्वाः कुब्जीकृता वयं ॥ ५ ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा कुशनाभो
नराधिपः । प्रत्युवाच तदा राम कन्याशतमिदं वचः ॥ ६ ॥ यत् क्षांतोऽतिक्रमो वायोः कृतं तन्मे महत्प्रियं ।
याचते पुत्रि युष्माभिः कुलच्छायातिरक्षिता ॥ ७ ॥ अलं...क्षमा पुत्रि विशेषतः । देवेषु च विशेषेण क्षंतव्यमिति
मे मतिः ॥ ८ ॥ शाम्याति (टी-मितं चरतं ।) चारु तं तस्मात्प्रीतोऽहं मम सुव्रताः । प्रदानसमयं चैव
मन्येहं वोद्य सर्वशः ॥ ९ ॥ गम्यतामिष्टतः पुत्र्यश्चिंतयिष्यामि वो हितं । यद्वायुना च ताः सर्वास्तत्र कुब्जीकृताः
पुरा ॥ १० ॥ कन्याकुब्जमिति ख्यातं तदा प्रभृति तत्पुरं । विसृज्य चैव ताः कन्यास्ततः स नृपसत्तमः ॥ ११ ॥
कन्यानां मंत्रयामास प्रदानं गृहमंत्रिभिः । एतस्मिन्नेव...र्नाम महानृषिः ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वरेता ब्रह्मचर्यं चचार किल
दुश्चरं । तं ब्रह्मचारिणं राम महर्षिं परमद्युतिं ॥ १३ ॥ सोमदा नाम गंधर्वी ऊर्णाय दुहिता तदा । नियमं परमा-
स्थाय सम्यक्परिचचार वै ॥ १४ ॥ पुत्रार्थिनी ततो राम महर्षेर्भावितात्मनः । स तां हर्षेण महता प्रोवाच
परितोषितः ॥ १५ ॥ परितुष्टोस्मि ते भद्रे ब्रूहि किं करवाणि ते । परि...दृष्ट्वा...मधुराक्षरं ॥ १६ ॥ उवाच
प्रांजलिर्वाक्यमिदमात्महितं तदा । दीप्यसे परया लक्ष्म्या ब्राह्मोत्तम तया यथा ॥ १७ ॥ तथाहं पुत्रमिच्छामि
त्वत्तो ब्राह्मयाश्रियावृतं । स्वयं प्रसादं कुरु मे त्वाश्रिताहं तपोधन ॥ १८ ॥ न पतिश्चास्ति मे ब्रह्मन् न भार्या
चास्मि कस्यचित् । स्वयं च वरये हि त्वां भर्तारमपरिग्रहात् ॥ १९ ॥ अनन्यपूर्वा भज मां भजमानां जितव्रतां ।
ब्राह्मण्ये न च संयुक्तं दातु...सुतं ॥ २० ॥ ततः प्रसन्नो ..ददौ पुत्रं यथेप्सितं । ब्रह्म...ख्यातः सोमवच्चूलिनः
सुतः ॥ २१ ॥ ब्रह्मदत्तः स राजर्षिः पुत्रमध्यावसंस्तदा । कांपिल्यं नाम काकुत्स्थ देवराजसमद्युतिः ॥ २२ ॥
तत् श्रुत्वा परया लक्ष्म्या कुशनाभोन्वितं गुणैः । ब्रह्मदत्ताय ताः कन्या दातुकामः स भूपतिः ॥ २३ ॥ ददौ
कन्याशतं तस्मै सु...त्मना । यथाक्रमं स सर्वासां तासामनुपमद्युतिः ॥ २५ ॥ जग्राह विधिवत्पाणी ब्रह्मदत्तो
नराधिपः । तेन च स्पृष्टमात्रेषु ताः पाणिषु गतज्वराः ॥ २६ ॥ बभूवुः सर्वतः कन्या रूपोदार्यगुणान्विताः । ता
दृष्ट्वा वायुना मुक्ता कुशनाभः सुतास्तदा ॥ २७ ॥ बभूव परमप्रीतो हर्षाद्बाष्प्याकुलेक्षणः । कृतो...त्तं रघूत्तम
॥ २८ ॥ सदारं...मास स्वपुरं परमार्च्चितं । तं तथा सहशैर्दारैरन्वितं पुत्रमागतं ॥ २९ ॥ मुमुदेसौ तदा दृष्ट्वा
सुप्रीतोभि ननंद च ॥ ३० ॥ इति श्रीरा...णे बालचरिते वैवाहिको नाम सर्गः ॥ छ ॥ २६ ॥

कृतो...दत्तेनराधिपे। अपुत्रः पुत्रकामीयां राजा चेष्टिमकारयत् ॥ १ ॥ तस्यामिष्ट्यां तदा राम वर्त्तन्यां समुपागतः। कुशो ब्रह्मसुतोऽपुत्रं कुशनाभमुवाच तं ॥ २ ॥ पुत्रस्ते...भविता नचिरादिव। मम वंशे महातेजाः कौशिकोनुपमद्युतिः ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वा...विश्य पुनरेव यथागतं ॥ ४ ॥ कस्य...धीमतः। अजायत सुतो राम गाधिर्नाम महायशाः ॥ ५ ॥ स पिता मम धर्म्मात्मा गाधिः सत्यपराक्रमः। कुशवंशे भवद्राजा कौ...नः ॥ ६ ॥ पूर्वजा...मम जज्ञे शुभव्रता। नाम्ना...ती राम ऋ...ता ॥ ७ ॥ भर्त्तारमनुरुध्यंती सा गता च सुरालयं। कौशिकीति परिख्याता प्रवृत्तेयं महानदी ॥ ८ ॥ भृशं पुण्यजला राम हिमवत्प्रभवा शुभा। इमं पावयितुं लोकं प्रवृत्ता भगिनी मम ॥ ९ ॥ ततोहं...सुखी। भगिन्या स्नेहतो राम कौशिक्या नियतव्रतः ॥ १० ॥ सा...ती नाम सत्यव्रतपरायणा। पति...वरा ॥ ११ ॥ अहं तु नियमं किंचिदास्थाय समुपागतः। सिद्धाश्रमपदं यत्र सि...सा ॥ १२ ॥ एषा...देशस्य चास्य निर्वृत्तिर्यन्मां...सि ॥ १३ ॥ गतो...द्रामुपै हि...साध्वनो विघ्नमस्तुते ॥ १४ ॥ निस्पंदपर्णास्तरवः संलीन मृ...णः। नैशे...नंदन ॥ १५ ॥ श्लक्ष्मेनांजनचूर्णेन नभः कृत्स्नमिवाजितं। गृहनक्षत्रताराभिः कांचनीभिरिवावृतं ॥ १६ ॥ उदेति चासौ शीतांशुर्लोककांतो निशाकरः। अंशुभिः स्वैर्जमच्छीतं धर्म्मातेह्लादयन्निव ॥ १७ ॥ निशाचराणि सत्वानि धृष्टं प्रतिचरंति च। यक्षरक्षोगणाश्चैव येचान्ये पि...नाः ॥ १८ ॥ निद्रां भजस्व भद्रं ते विघ्नोयं मा ध्वनोस्तु नः। (टी–नः अध्वनः अयं विघ्नः निशाचरेभ्यः माऽस्तु।) एवमुक्त्वा...मुनिः ॥ १९ ॥ साधु...तं सर्वे मुनयः प्रशशंसिरे। आर्षे रामायणे बालचरित्रे विश्वामित्रवंशानुकीर्त्तनं नाम सर्गः ॥ छ ॥ २७ ॥

ते रात्रिशेषं सुषुपुः शो...र्षयः। प्रभातायां तु शर्वर्यां वि...त ॥ १ ॥ कौशल्यामातरुत्तिष्ठ सुप्रभाता निशा च नः। पूर्वा संध्यामुपास्यैनां गम...चय ॥ २ ॥ (टी–कौशल्या माता यस्य सः संबोधने। सुप्रभाता निशा राम पूर्वसंध्या प्रवर्त्तते। उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते।) तच्छ्रुत्वो...रामोऽपि कृत्वा पूर्वाह्णिकीं क्रियां। गमनं...स वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ अयं...शुचिजलः (टी–लोगाधः। नान्वितः।) गवां पुलि...तः। यस्मिन् देशे तरिष्यामो गंतव्यं तु कुतो मम ॥ ४ ॥ इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं विश्वामित्रो महायशाः। रामं कमलपत्राक्षं तदा संहर्षयन्निव ॥ ५ ॥ इतो द्वियोजनादूर्ध्वं संतरिष्याम जाह्नवीं। अस्मिन्नेव समुत्तीर्य तीर्थे शोणमिमं नदं ॥ ६ ॥ पयः पंथाः शिवः क्षेमः स्वादुमूलफलोदकः। अनेन राम यास्यामो यथा सुखमनामयं ॥ ७ ॥ तेन मध्यानमचिरात्सुखेनोत्तीर्य जाह्नवीं। ददृशुर्मुनयः सिद्धाश्रमं श्रमनाशनं ॥ ८ ॥ तां ते शुचिजलां दृष्ट्वा गंगां मुनिजनप्रियां। बभूवु...तां राघवस्तदा ॥ ९ ॥ तस्या...दा चक्रुस्तोयावास परिग्रहं। ततः...थाकामं...ताः ॥ १० ॥ हुत्वा...शुचौ...नसाः ॥ ११ ॥ विश्वा...ततः। अथ तत्र तदा रामो विश्वामित्रमपृच्छत ॥ १२ ॥ भगवन्...मि यथेयं सरितां वरा। त्रैलो...पर्तिं ॥ १३ ॥ नोदितो...त्रस्तदा मुनिः। जन्मप्रभृति गंगायाः प्रोवाच प्रभवागमं ॥ १४ ॥ शैले...न्नाम रत्नानामाकरो महान्। तस्य...यं जज्ञे रू...वि ॥ १५ ॥ सुमेरु...नाम्ना मनोरमादेवी पत्नी...वतोऽभवत् ॥ १६ ॥ तस्यां...द्वितीया च क...व ॥ १७ ॥ अथ ज्येष्ठां हिमवतः सुतां गंगामनिंदितां। वरयांचक्रिरे देवा आत्मकार्यचिकिर्षवः ॥ १८ ॥ ददौ चापि स धर्म्मेण तेभ्यस्त्रैलोक्यपावनीं ॥ १९ ॥ स्व...गा देवीं देवपत्नीं महानदीं। प्रतिगृह्य च तां गंगां त्रैलोक्यपथवारिणीं ॥ २० ॥ यथागतं ययुर्देवास्ततः पूर्णमनोरथाः। या च शैलेन्द्रदुहिता द्वितीया रघुनंदन ॥ २१ ॥ साग्रं व्रतमुपाविश्य तप...धना। तामप्युग्रतपःसिद्धां ददौ...सुतां ॥ २२ ॥ रुद्राय याचते पत्नीमुमां लोक...कृतां। एवं ते...सुते राम बभूवतुः॥ २३ ॥ गंगा...ष्ठा देवीनां...चाप्युमावरा। तत्र पावयितुं लोकांस्त्रीनिमान् स्वेन तेजसा ॥ २४ ॥ गंगा प्रवहते राम सर्वभूतहिते रता। इति श्रीरामायणे अयो...डे गंगोत्पत्तिर्नाम सर्गः॥ छ ॥ २८ ॥

उक्तवाक्यं तु ते मत्वा रामः पुनरपृच्छत । विश्वामित्रं सुखासीनं महात्मानं कृताजलिः ॥ १ ॥ कथेयं कथिता ब्रह्मन् पुण्यश्रवणकीर्त्तना । या त्वया तां पुनर्ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि विस्तरात् ॥ २ ॥ उमा केनाभवद्देवी कौमारव्रतचारिणी । अवाप्य देवप्रवरं पतिं देवं महेश्वरं ॥ ३ ॥ हेतुना केन चैवेयं गंगा त्रिपथगा भवत् । कथं देवनदीत्वेयं मानुषं लोकमागता ॥ ४ ॥ एवं ब्रुवति काकुस्थे वि...त्रो महातपाः । विस्तारेण कथामेतां व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ ५ ॥ श्रुत्वा राम कृतोद्वाहं शितिकंठमुमापतिं । उमापि च तथा देवो मैथुनायोपजग्मतुः ॥ ६ ॥ शितिकंठस्य देव्याश्च...गतं । न चैव तस्यास्तस्यासीतयो राम परं जयः ॥ ७ ॥ ततो देवा ययुश्चिंतां पि...माः । यदि वोत्पत्स्यते भूतं सोढा कोऽस्य भविष्यति ॥ ८ ॥ उपेत्य सहिताः सर्वे सुरा वचनमब्रुवन् । देव देव नमस्तेऽस्तु सर्वलोकहितेरतः ॥ ९ ॥ सुराणां...सि । न तेऽपत्यं धारयितुं शक्तेयं पृथिवी विभो ॥ १० ॥ न लोकाः सर्वशश्चेमे सोढुं तेऽपत्यसंभवं । आत्मनैवात्मनस्तेजस्त्वं धारयितुमर्हसि ॥ ११ ॥ सहानयैव देव्यास्त्वं ब्रह्मचारी भवेश्वर । अस्माकं च धरायाश्च लोकानां चानुकंपया ॥ १२ ॥ धारयात्म भवं तेजः स्वयमेवोमया सह । मिश्रतां हि गतं तेजस्तवोमायाश्च शंकर ॥ १३ ॥ सा दयेदपि लोकांस्त्रीन् सदेवर्षिनरोरगां । तस्मात्वं धारयात्मानं त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥ १४ ॥ रक्ष लोकानिमान् देव न लोकान् हंतुमर्हसि । इति तेषां वचः श्रुत्वा देवानां भगवान् शिवः ॥ १५ ॥ शिवेन मनसा युक्तो देवान् वचनमब्रवीत् । धारयिष्याम्यहं तेजः समुद्भूतं सहोमया ॥ ॥ १६ ॥ यतश्च क्षुभितं तेजः स्वस्थानोद्भूतमुत्तमं । धार...क शूरः प्रोच्यतां सुर...माः ॥ १७ ॥ एव...ध्वजं । यतश्च क्षुभितं तेजो धारयिष्यति ते धरा ॥ १८ ॥ एवमुक्तः सुरपतिः (टी-शिवः ।)...तेजस्ततपृथि...नना ॥ १९ ॥ ततो...चुः सर्वे हुताशनं । प्रवि...तः ॥ २० ॥ तमग्नि...वंतः । दिव्यं शरवणं (टी—करकं ।) शतकादित्यवर्च्चसं ॥ २१ ॥ यत्र...संभवः । पृथिव्या सह ते सर्वे निर्व्वाणमधि जग्मथुः ॥२२॥ उक्त वाक्यं शिवं देवास्ततः सर्वेभ्यपूजयन् । प्रह्वानतशिरःकायाः साधु साध्विति चाब्रुवन् ॥ २३ ॥ (टी—निर्वाणं सुराः ते सर्वे देवाः । कृत वाक्यं) अथ शैलसुता...त्रिदशानभिवीक्ष्य तान् । समन्यु...ना ॥ ३४ ॥ यस्मादपत्यं सदृशं नेच्छध्वममरा मम । युष्माकमपि तस्माद्धि न प्रजास्यंति पत्नयः ॥ २५ ॥ एवं शप्या सु...मपि । (टी—मुक्त्वा) त्वमप्यूषर संकीर्णे भविष्यसि वसुंधरे ॥ २६ ॥ न चापत्यकृतां...ता । प्राप्स्यसि त्वमनीप्संति ममापत्यमभीप्सितं ॥ २७ ॥ तां दृष्ट्वा व्यथितामेवं सुरासुरमहेश्वरः । गंतुं समुपचक्रामुर्दिशं वरुणपालितां ॥ २८ ॥ तस्योत्तरे दिशाभागे तपः प्रातिष्ठदुत्तमं । हिम...गे ततो देवः सहोमया ॥ २९ ॥ इति ते...तः । उमाया शृणु गंगाया विस्तरं त्ववतारणे ॥ ३० ॥ इति श्रीरा...णे अयो...डे देवप्रसुतिनामः सर्गः ॥ छ ॥ २९ ॥

तपस्तप्यति देवेशो त्र्यंबके विबुधास्ततः । सेना...मविंदंत पितामहमुपागतान् ॥ १ ॥ तेऽब्रुवंस्त्रिदशास्तत्र समुपेत्य पि...हं । प्रणिपत्यांजलिं प्रह्वाः सेंद्रा...माः ॥ २ ॥ यो नः...पुरा । स ब्रह्मचर्यमास्थाय तपस्तेपे सहोमया ॥ ३ ॥ यद...र्ये सर्वलोकपितामहः । तत्कुरुष्व भृशार्त्तानां त्वं...तिः ॥ ४ ॥ देव...लोकनमस्कृतः । ब्रह्मा मधुरया वाचा त्रिदशानिदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ शैल...दुक्तास्थः प्रजा वो न भविष्यति । पत्नीष्विति वचो क्लिष्टं तत्सत्यं नात्र संशयः ॥ ६ ॥ तस्यास्तद्वचनं देवा न शक्यं कर्तुमन्यथा । इयं त्वाकाशमाश्रित्य शैलराजसुता परा ॥ ७ ॥ उमाया भगिनी ज्येष्ठा अतोपत्यं हुताशनः । जनयत्वात्मवीर्येण तेजसानुपमद्युतिः ॥ ८ ॥ स भविष्यति वः श्रीमान् सेनापतिरभीप्सितः । एतच्छ्रुत्वा वचो देवाः प्रणिपत्य पितामहं ॥ ९ ॥ प्रहृष्टमनसः सर्वे कृतार्थाः पुनराययुः । ततः कैलाशशिखरमारुह्य सहिताः सुराः ॥ १० ॥ अग्निं विशापयामासुर्गंगां च रघुनंदन । हितार्थमग्ने लोकानामपत्योत्पादनं कुरु ॥ ११ ॥ आकाशपथचारिण्या संभूय सहगंगया । तत्तथेति प्रतिज्ञाय वचस्तेषां

हुताशनः ॥ १२ ॥ उवाच गंगां मत्तेजो धार्यतामिति राघव । तमुवाच ततो गंगा हुताशनमिदं वचः ॥ १३ ॥ अशक्तोहं धारयितुं त्वत्तेजो भगवन्निति । तामुवाच ततो गंगां हुतभुग्भगवान्प्रभुः ॥ १४ ॥ प्रगृह्य गंगे मत्तेजः शैलेऽस्मिन् तं विसर्जय । तथेत्युक्त्वा ततो गंगा तत्तेजः प्रतिगृह्य तु ॥ १५ ॥ प्रतिगृह्य तु तत्तेजो विह्वला मूर्छनां गता । असहंती ततो गर्भं संधारयितुमोजसा । कैलाशशिखरे राम साग्निरेतो सुखावहं ॥ १६ ॥ तदिदं निर्गतं तस्याः सुवर्णं रजतं तथा । कृष्णायसं चापि वक्त्रादेव एवोपपद्यते ॥ १७ ॥ मलं चाथ भवत्तस्य त्रपुं...च । तदेव धरणीं...तुत्वमागतं ॥ १८ ॥ अजातसारं प्रस्कन्नं सहसा भूरितेजसं । रम्ये शरवणोद्देशे समुच्छ्रुत्य ततो ययौ ॥ १९ ॥ विक्षिप्तमात्रे गर्भे च तत्तेजोप्यनुरंजितं । सर्वं पर्वतशृंगं तत् सौवर्णमभवत्तदा ॥ २० ॥ जातरूप...ततः...व । सुवर्णं प्रादुरभवद्वह्नितेजोद्भवं शुचिः ॥ २१ ॥ कुमारः सोऽभवत्तत्र अरुणार्कसमद्युतिः । वह्नितेजोद्भवः श्रीमान् गंगाकुक्षि परिच्युतः ॥ २२ ॥ तं कुमारं...तं दृष्ट्वा सेंद्रा मरुद्गणाः । क्षीरसंपादना...यत् ॥ २३ ॥ ताः क्षीरं तस्य बालस्य समये न ददुस्तदा । स्यादस्माकमयं पुत्रः ख्यातो नाम्नेति राघव ॥ २४ ॥ तथेति वै तदा देवैस्तत्रोक्ताः सन्नियोजिताः । कार्त्तिकेय इति ख्यातः स कुमारस्ततोभवत् ॥२५॥ गंगाकुक्षिपरिभ्रस्तं तं गर्भं समुपेत्य ताः । कृत्तिकाः स्नापयामासुस्तरुणादित्यवर्च्चसं ॥ २६ ॥ स्कंद इत्येव तं देवा ऊचुरप्रतिमौजसं । प्रस्नुतानां तदा क्षीरं तासां पूर्णं षडाननः ॥ २७ ॥ भूत्वा स बालो ह्यपि च कृत्तिकानां परिस्तनं । तत्पीत्वा क्षीरमेकाह्ना स कुमारवरस्तदा ॥ २८ ॥ अथ सत्वेन वीर्येण देवसेनागणान्वितः । दैत्यसेनापतिगणं ततस्तममरद्युतिं ॥ २९ ॥ अभिषिच्य सुरगणाः समेत्याग्निपुरोगमाः । इति ते कथितो राम गंगाया संभवो मया ॥ ३० ॥ देवस्य च कुमारस्य संभवः पुण्यकर्म्मणः । श्रीरामायणे बालचरित्रे कुमारोत्पत्तिर्नाम सर्गः ॥ छ ॥ ३० ॥

तां कथां कथयित्वैवं रामायामिततेजसे । पुनरेव कथां पुण्यां कथयामास कौशिकः ॥ १ ॥ अयोध्या...तिः श्रीमान्...पः । सगरो...प्रजः ॥ २ ॥ विदर्भराजदुहिता के...तः । ज्येष्ठा...त्न्यासीद्ध...नी ॥ ३ ॥ अरिष्ट...ता रूपेणासदृशी भुवि । द्वि...त्नी धर्म्मपरायणा ॥ ४ ॥ ताभ्यां स राजा सहितः पत्नी...स्तपः । अपत्यकामः काकुत्स्थ भृगू...रौ ॥ ५ ॥ अथ...भृगुः प्रतपतांवरः ॥ ६ ॥ अपत्य...ह्यांस्तव राजन्भविष्यति । कीर्तिं चैवातुलां लोके संतानो त्वामवाप्स्यसि ॥ ७ ॥ एका...ता पत्नी...स्त्राणि द्वितीया ज...ति ॥ ८ ॥ इत्येवं भाषमाणं तं पत्यधर्म्मं तपोनिधिं । ते पत्न्यौ सगरस्येदं कृत्वांजलिमभाषत ॥ ९ ॥ एकं का जनयेत्पुत्रं का बहून्...ति । श्रोतुमिच्छाव भगवन् सत्य एषोस्तु ते वरः ॥ १० ॥ तयोस्तु...परमं वाक्यं...च्छंदेन ददामि वां ॥ ११ ॥ एका वंशकरं पुत्रमेका वा वंशजान् बहून् । यथेष्टं मां वरयतां यस्या यदमभिकांक्षितं ॥ १२ ॥ पुनरेव वचः श्रुत्वा केशिनी...न । पुत्रं...जग्राहैकमनिंदिता ॥ १३ ॥ षष्टिं पुत्र...सुवर्णभगिनी (टी–सुमति ।) तथा । जग्राह कीर्तियुक्तानि सुमहद्वरमीप्सितं ॥ १४ ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा भृगुं ब्रह्मविदां वर । जगाम...दन । १५ ॥ अथ कालेन महता ज्ये.. त । अस...ख्यातं काकुत्स्थ स...जं ॥ १६ । सुमतिस्तु रघुश्रेष्ठ गर्भादंडं (टी–गर्भेऽलांबु व्यजायत ।) व्यजायते । षष्टिं...णि तस्मिन्नेवाभवत्तदा ॥ १७ ॥ (टी–या द्वितीया सुमतिनाम्नी) घृत...स्तांश्च विवर्द्धयन् । काले...ता ते तु यौ...रे ॥ १८ ॥ समानवयसः सर्वे तुल्यवीर्यपराक्रमाः । षष्टिं...णि तान्येवमभवंस्तदा ॥ १९ ॥ स च ज्येष्ठो भवत्तेषां असमंजाः परंतपः । पौराणामहितेयुक्तः पित्रा निर्वासितः पुरात् ॥ २० ॥ तस्य पुत्रोंशुमान्नाम बभूव ह्यसमंजसः । संम...स्य सर्वस्यैव प्रि...

दः ॥ २१ ॥ अथ कालेन...मतिरासीन्महात्मनः । सगरस्याश्वमेधेन यजेयमिति राघव ॥ २२ ॥ स...निश्चितां बुद्धिं सो...गणो नृपः । सगरो यष्टुमारेभे कृत्वा द्रव्यपरिग्रहं ॥ २३ ॥ इति श्रीरा...णे अयो...डे सगरपुत्रजन्मनामः सर्गः ॥ छ ॥ ३१ ॥

विश्वामित्र...उवाच रामो भूयस्तं दीप्तानलसमद्युतिः ॥ १ ॥ श्रोतु...मि भगवन् विस्त...मां । पूर्वकाले यथा यज्ञं सगरः समवाप्तवान् ॥ २ ॥ विश्वामित्रस्ततो राममुवाच प्र...व । श्रूयतां...स्य कथांप्रति ॥ ॥ ३ ॥ शंकर...रः श्रीमान् हिमवानचलोत्तमः । विंध्यस्यस्पर्द्धयान्योन्यं यस्मिन् देशे व्यवर्द्धत ॥ ४ ॥ तस्मिन् देशे स यज्ञोऽभूत् सगरस्य महात्मनः । स हि...कर्म्माणि ॥ ५ ॥ तस्याश्वकार्ये...थः । अंशुमान भवद्वीरः स...स्य तदाज्ञया ॥ ६ ॥ तस्य...स्य राघव । तमश्वं यज्ञियं नागो जहारानंतरूपवान् ॥ ७ ॥ हृतेश्वे याज्ञिये तस्मिनुच्छाय धरिणीतलात् । याज्ञिकाः समुपागम्य यज...वन् ॥ ८ ॥ केनापि नामरूपेण हृतस्तेश्वः स याज्ञियः । हर्त्तारमश्व राजेंद्र (टी-हन्यतामश्वहर्त्तारं ।) तमेवाश्वं त्वमानय ॥ ९ ॥ यज्ञच्छिद्रं महद्ध्येतत् सर्वेषामहिताय नः । तत्तथा... राजन् यथाछिद्रः क्रतुर्भवेत् ॥ १० ॥ उपा...वः...स्त्राणि समाहूयेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ अनागतिं राक्षसानां पश्यामीह महाक्रतौ । मंत्रविद्भिर्महाभागैरनुष्ठितमिदं सदा ॥ १२ ॥ नागानां (टी-नागेभ्यः ।) चापि यज्ञोयं रक्ष्यते हि महर्षिणा । केनापि च स देवेन हृतोश्वो नागरूपिणा ॥ १३ ॥ ममामर्षीय सच्छिद्रं दृष्ट्वा दीक्षामुपागतं । सोऽश्वो रसातलगतो यदिवांतर्जलेस्थितः ॥ १४ ॥ तं हत्वानयताश्वं मे पुत्रका भद्रमस्तु वः । समुद्र...नीं पृथ्वीं कृत्स्नां समुपगच्छथ ॥ १५ ॥ खन्यमाना प्रयत्नेन यावत्तु...नं । एकैकं...नं भूमेर्भिद्यमानानुगच्छत ॥ १६ ॥ युष्माकमश्वहर्तारं मार्गे...ज्ञया । दीक्षितः पुत्र...स्त्वहं ॥ १७ ॥ इह...दर्शनं । असामाप्तः क्रतुस्तावद्भविष्यति हि पुत्रकाः ॥ १८ ॥ युष्माभिर्यावदश्वो मे न प्रत्याह्वियते कुतः । इत्युक्ता हृष्टमनसः पित्राथ सगरेण च ॥ १९ ॥ बिभिदुर्वसुधां राम पि...नकारिणः । योज...तलं ॥२०॥ बिभेद पु...म्र वज्रसारभुजो बली । कुद्दालैः परिघैः शूलैः शक्तिभिश्च तथा भुजैः ॥ २१ ॥ भिद्य...ती तैरार्त्ते वन नादह । नागानां...नां सत्वानां च महौजसां ॥ २२ ॥ रक्षसामसुराणां च बभूवार्त्तस्वरो महान् । षष्टिं हि योजनानां ते सहस्राणि महौजसः ॥ २३ ॥ धरिण्या बिभिदुः क्रुद्धा रसातलतलादिति । नानापर्वतविष्टब्धं जंबूद्वीपं नृपाज्ञया ॥ २४ ॥ खनमाना आनिर्विन्नाः पर्यक्रामन्नमर्षिताः । ततो देवर्षिगंधर्वा महोरगगणास्तथा ॥ २५ ॥ संभ्रात...महमथाब्रुवन् । तेभि गम्य म...नं संभ्रातमनसः सुराः ॥ २६ ॥ अब्रुवन् परमत्रस्ताः पि...वचः । भग...त्मजैः ॥ २७ ॥ खनमानैश्च तैः सर्वैर्महान् सत्ववधः कृतः । अवचन् यज्ञहास्माकंमनेनाश्वोपवाहितः ॥ २८ ॥ (टी-यं वधंति तं एवं कथयित्वा वधंति यत् । अनेन अश्वः अपवाहितः ।) इति ते...नि निघ्नंति सगरात्मजाः । इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...डे अश्वानुहरणो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ३२ ॥

इति तेषां वचः...देवानां प्र...हः । प्रत्युवाच भयोद्विग्नान् देवान् देवपितामहः ॥ १ ॥ बिभर्ति यो जगत्कृत्स्नं यस्योत्पत्तिर्न विद्यते । तेनाश्वो वासुदेवेन कपिलेनापवाहितः ॥ २ ॥ पृथिव्याश्चैव भेदोयं दृष्टस्तेनेति मे मतिः । सगर...शोऽमिततेजसां ॥ ३ ॥ पिता...त्वा ततस्ते त्रिदिवालयाः । देवर्षिपितृगंधर्वा प्रतिजग्मु...तं ॥४॥ स...स्यापि...र्त्तीन्महौजसां । खनतां पृथिवीं शब्दोवज्राशनि समन्वितः ॥ ५ ॥ ते जित्वा पृथिवीं कृत्स्नां कृत्वा...णं । उपेत्य सागराः...वन् ॥ ६ ॥ परि...र्वा महान् सत्ववधः कृतः । यादोगणमहाग्राहदैत्यदानवरक्षसां ॥ ७ ॥ न च...दे राजन् यज्ञविघ्नकरं तव । किं कुर्म्महे पुनस्तात पुनः,पुत्रानिदं वचः ॥ ८ ॥ तेषामे-

तद्वचः श्रुत्वा सगरो रा...मः। निश्चित्योवाच सर्वास्तान् पुनः पुत्रानिदं वचः ॥ ९ ॥ भूयो मृगयताश्वं तं बिभिद्येदं रसातलं। (टी–विनिश्चित्य प्रसाधिनः।) कृतार्थाः सन्निवर्तध्वं गृहीतवाश्वापहारिणं ॥ १० ॥ पितुरे तद्वचः श्रुत्वा स...स्यात्मजास्ततः। स ते तु षष्टिस...णि...तलमुपाद्रवन् ॥ ११ ॥ खनमानास्तु ते तत्र दद...पमं। दिशा... महीमिमां ॥ १२ ॥ शिरसा रघुशार्दूल सशैलवनकाननां। नानाजनमदाकीर्णां नानापत्तनशोभितां ॥ १३ ॥ स यदा पर्व्वणि गजः खेदा...ते शिरः। सपर्वतवना राम तदेयं चलते मही ॥ १४ ॥ तं ते...दिग्पालं कुंजरोत्तमं। मन्यमाना दिशा रक्षं जग्मुर्भित्वा वसुंधरां ॥ १५ ॥ ततः पुनः। दक्षि...पि पुनर्ददृशुस्ते गजोत्तमं ॥ १६ ॥ महा...महानागं तिष्ठंतं मंदरोपमं। शिर...गां ते दृष्ट्वा विस्मयं गताः ॥ १७ ॥ कृत्वा तमपि नागेंद्रं प्रदक्षिणमंरिदमाः। सगरस्यात्मजा राम पश्चिमां बिभिदुर्दिशं ॥ १८ ॥ पश्चि...पि तदा म...मं। दि...बलं ॥ १९ ॥ तं...चैव मनामयं। खनमानाय पूर्वां तां दिशं हैमवतीमपि ॥ २० ॥ उत्तरस्यामपि च ते द...दुरं। भद्रं...यंतं धरामिमां ॥ २१ ॥ तमप्यालभ्यते सर्वे...क्षिणं। सहिताः पुनरेवेदं विभि...तलं ॥ २२ ॥ ततः...त्वा ते दिशं सगरात्मजाः। अमर्षं च समापन्नाश्चखनुरेव रसातलं ॥ २३ ॥ (टी-खन अवदारणे।) तत्रापि खनमानास्ते महीममिततेजसः। ददृशुः...लं नाम देवं नारायणं प्रभुं ॥ २४ ॥ तं ते यज्ञवधं मत्वा क्रो...णाः। अभ्य...ब्रुवन् ॥ २५ ॥ ततस्ते...ण अपध्यात्वा महात्मना। (टी-ते अपाध्या राम जन्मना।) भस्म...सर्वे समेताः सगरात्मजाः ॥ २६ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...डे कपिलदर्शनं नामः सर्गः ॥ छ ॥ ३३ ॥

पुत्रां...तान्मत्वा...न। नप्ता...नं महोजसा ॥ १ ॥ शूरस्त्वं कृ...त्य पराक्रमः। पितॄन् गच्छत्वमन्वेष्टुं येन चास्यापवाहितः ॥ २ ॥ (टी–पौत्रं अंशुमंतं।) अंतर्भूमि निवासीनि संति सत्वान्यनेकशः। तेषां प्रतिविघातार्थं गृत्व्यायुधमितो व्रज ॥ ३ ॥ तानासाद्य पितॄंस्तात हत्वा...रं च मे। सि...निवृत्यार्थ यज्ञादुत्तारयस्व मां ॥ ४ ॥ एव...मान् राम सग...ना। धनु...च ययौ त्वरित विक्रमः ॥ ५ ॥ तमेव पितृभिर्यातं पंथानमनुसंस्मरन्। ययौ वेगेन महता पितॄनन्वेष्टुमाशया ॥ ६ ॥ पश्यमानो विशादनं तैः कृतं यक्षरक्षसां। (टी–पूज्यमानो दिशां नाप्यै स्तुतिभिर्यक्षरक्षसां। पाठ। विशासनं।) सोपश्यत विरूपाक्षं दिशां गजमवस्थितं ॥ ७ ॥ स तं...दृष्ट्वा चानामयं ततः। पितॄन् स्वान् परिप्रच्छ हयहर्त्ता...च ॥८॥ दिशा...प्रच्छतोंऽशुमतो वचः। तमुवाच कृतार्थस्त्वं हयं तं प्राप्स्यसीति च ॥ ९ ॥ इति तस्य वचः...व सदिग्गजान्। यथाक्रमं समासाद्य पप्रच्छोत्सुकमानसः ॥ १० ॥ एतदेव च तैरुक्तो जगामाशु पराक्रमः। भस्म...सागराः ॥ ११ ॥ स दुःखशोकाभिहतस्तनयोथासमंजसः। चुक्रोशार्त्तस्वरं दृष्ट्वा भस्मराशीकृतान्पितॄन् ॥ १२ ॥ अपश्यत्तुरगं तं च चरं...तः। तदा पर्वणि (टी–पर्वणि पौर्णमास्यां प्रधानयज्ञकाले वा। पर्वण्यपहृते चाश्वे यज्ञविघ्नः प्रजायते। अपर्वणि हृतेचान्यो नियोज्यो यज्ञकर्मणि।) नागेन हृतं वेलावनस्थितं ॥ १३ ॥ स तेषां...मोंजलिक्रियां। सलिलार्थं महा...नापश्यत्सलिलं क्वचित् ॥ १४ ॥ विचारयत्ततो दृष्टिमपश्यत खगोत्तमं। पितॄणां...पमं ॥ १५ ॥ स...बलः। मा...लोहसं मनः ॥ १६ ॥ (टी–नेह संमतः पाठः। यदि योग्ये न वधे न न हताः भवेयुस्तर्हि सलीलप्रदानं अर्हंति।) कपिले ...ग्धास्येते म...ला। सलीलं...वीर...महाद्युते ॥ १७ ॥ गंगा...ता सरितांवरा। भस्म...पावनी ॥ १८ ॥ तया भस्माभि संस्पृष्टं गंग...तया। यथेषां भविता तात स्वर्गमेप्यं...वि मे तदा ॥ १९ ॥ गंगामानय भद्रं ते देवलोकान्महीतलं। क्रियतां यदि शक्तोपि गंगावतरणं नृप ॥ २० ॥ गच्छाश्वमेतमादाय पुनरेव यथागतं। यज्ञं पैतामहं धीमं गत्वा कालोभ्यगादिति ॥ २१ ॥ सुप...त्वा वीर्यवानंशुमांस्ततः। त्व...य क्रममायान्महात्मनः ॥ २२ ॥ स राजानं समासाद्य दी...दन। तस्मै निवेदयामास सु...नं यथा ॥ २३ ॥ तत् श्रुत्वा व्यथितो राजा

घोरमंशुमतो वचः । यज्ञं समापयामास नाति हृष्टमना इव ॥ २४ ॥ स्वपुरं चागमच्छ्री...पतिः । गंगावतरणे तत्र नाभ्यगच्छद्धि निश्चयं ॥ २५ ॥ अ...जा युयुजे कालकर्म्मणा । त्रिं...णि पालयित्वा महीमिमां ॥ २६ ॥ इत्यार्षे श्रीरा...णे अयो...डे सगरयज्ञसमाप्तिर्नामः सर्गः ॥ छ ॥ ३४ ॥

ततः प्रकृतयो राम सगरे स्वर्गते नृपे । धार्म्मिकं स्थापयामासरंशुमतं नराधिपं ॥ १ ॥ स राजा... नंदन । तस्य पुत्रः समभवद्दि...तः ॥ २ ॥ तस्मिन् रा...वेश्य दिलीपेथांशुमानपि । हि...रे पुण्ये त...पे महायशाः ॥ ३ ॥ गंगावतरणं पुण्यं चिकीर्षुरमरद्युतिः । अनवाप्यैव तं कामं नृपतिर्नृपसत्तमः ॥ ४ ॥ द्वा...च्च सहस्राणि वर्षाणाममितप्रभः । तपस्तप्त्वा महाघोरं स्वर्गं लेभे महायशाः ॥ ५ ॥ दिली...वधं । तमेव चिंतयन्नर्थं नि...त ॥ ६ ॥ कथं...थं त्वेषामिति चिं...त् ॥ ७ ॥ तस्य...यतस्त्वेवं कथमेतां महात्मनः । पुत्रो...शे लोकपरिश्रुतः । दिली...भिरीजिवान् । त्रिंश (टी–दशवर्ष पाठ)...यत् ॥ ९ ॥ निश्चयं सोप्य गत्वैव गंगावतरणे ततः । विधिना...र्मे समीयिवान् ॥ १० ॥ स्वर्गं प्राप्य ततो राजा स्वार्जितः पुण्यकर्म्मणा । राज्यं भगीरथे पुत्रे निक्षिप्य पुरुषर्षभः ॥ ११ ॥ भ...राजा...भूद्धा...नः । तस्यापि परमो यत्नो गंगावतरणेभवत् ॥ १२ ॥ अन...हातेजाः प्र.. स यत्नतः । स तपो महदातिष्ठ...णैनुपमद्युतिः ॥ १३ ॥ ऊर्ध्वे...पा भूत्वा ग्रीष्मे जितव्रतः । जलशायी च हेमंते वर्षास्वभ्रावकाशिकः ॥ १४ ॥ शीर्णपत्रकृताहारो जितात्मा जितमैथुनः । तस्य... हस्रांते तपसोग्रेण तोषितः ॥ १५ ॥ आ (......) माश्रमं ब्रह्मा ब्रुवाणः प्र...रः । वृत्तः सुरगणैः सर्वैर्विमानवरमाश्रितः ॥ १६ ॥ स एव भाष्य भाष्य तदा तप्यमानं वचोऽब्रवीत् । भगी...हाभाग प्रीतस्नेहं नरेश्वर ॥ १७ ॥ गृहाण वरमस्मत्तः कांक्षितं पृथिवीपते । तमुवाच ततो दृष्ट्वा ब्रह्माणं स्वयमागतं ॥ १८ ॥ भ...हातेजा कृ...लिरिदं वचः । यदि...फलं ॥ १९ ॥ ततः सगरपुत्रास्ते मत्त...युः । गंगाजलप्लुते तस्मिन्देशे भस्मनि प्लाविते ॥ ॥ २० ॥ गच्छेयुरमला स्वर्गं सर्वे ते प्र...हाः । इयं च संततिर्देव नोच्छिद्येत कदाचन ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकुराजप्रभवा वरमेतं वृणोम्यहं । इत्युक्तवाक्यं...महः ॥ २२ ॥ प्रत्युवाच तदा राम वाक्यं श्रुतिसुखावहं । तपोधन महाभाग भगी...रथ ॥ २३ ॥ एवं...कुलमव्ययं । या सा देवनदी गंगा ज्येष्ठा हि...ता ॥ २४ ॥ तां...जन् शिवोदेवः प्रसाद्यतां । गंगा...नं व्यक्तं भूमिः सोढुं न शक्ष्यति ॥ २५ ॥ अतिवेगात्पतंती गां भित्वा पातालमाविशेत् । तस्या धारयितारं च नान्यं पश्यामि शंकरात् ॥ २६ ॥ तमेव...कृत् । नियोक्तुं जगतीं गंतुं गंगां प्रतिययौ ततः ॥ २७ ॥ (टी–गच्छ देवि धरापृष्ठं भगीरथशुभेच्छया । इत्युक्त्वा प्रययौ ब्रह्मा सर्वदेवनमस्कृतः ।) पौराणं ब्रह्मसदनं सर्वदेवनमस्कृतः । देव...ते राम सोंगुष्ठा...तां । कृत्वा...ती राजा संवत्सरमुपाविशत् ॥२८॥ अथ...र्वदेवनमस्कृतः । उमा...ब्रवीत् ॥ २९ ॥ प्रीत...प्रियं । शिरसा...महं ॥ ३० ॥ ततो...र्तीं ज्येष्ठां...स्कृतां । ततो हिमवतः श्रृंगमधिरुह्य महेश्वरः ॥ ३१ ॥ पततत्वमित्य ब्रवीद्गंगामाभाष्याकाशगां तदा । जटाकलापं विपुलं प्रविकीर्य समंततः ॥ ३२ ॥ बहुयोजनविस्तारं शैलकंदरसंनिभं । तस्मिन्पपात गगनाद्गंगा देवनदी च्युता ॥ ३३ ॥ वेगेन महता राम शिरस्यमिततेजसः । उत्ससर्ज्ज जलं तत्र तीव्रं शब्दपुरस्कृतं ॥ ३४ ॥ आकाशगंगामासाद्य धारयामास शंकरः । तत्र संवत्सरं पूर्णं बभ्राम परिमोहिता ॥ ३५ ॥ गंगा शिरसि देवस्य विधृता वेगगामिनी । ततः प्रसादयामास पुनरेव भगीरथः ॥ ३६ ॥ गंगाया परिमोक्षार्थं महादेवमुमापतिं । तस्याथ वचनाद्गंगामुत्ससर्ज्ज गजार्द्दनः ॥ ३७ ॥ (टी–गजासुरस्य अर्दनः रुद्रः । भगो नाम आदित्यदेवः ।) जटामेकां समाक्षिप्य (टी–तु संपीडय । भगाक्ष ह ।) श्रोतः संजनयत्स्वयं । श्रोतसा तेन शुश्राव ततस्त्रिपथगा नदी ॥ ३८ ॥ प्लावयंती जगद्राम पुण्या देवनदी शुभा । गगनाच्छंकराशिरस्ततश्च धरणीं गता ॥ ३९ ॥ तां

प्रसृतामृषिगणाः शिरसा जगृहुस्तदा । सेंद्रैः सुरगणैः सार्द्धं पूजयित्वा महानदीं ॥ ४० ॥ स्वयं चानुजगामैनां ब्रह्मा लोकपितामहः । नगाश्च रोधयामासुः (टी–रोधो वप्रः इति केपि पर्वता एव तस्याः वप्रीभूताः ।) मार्गं तस्या महौजसः ॥ ४१ ॥ जेपुर्देवर्षयो जप्यं सिद्धाश्च परमर्षयः । जगुश्च देवगंधर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४२ ॥ मुनिसंघश्च मुदितोल्हादयन् जगदव्ययं । मत्स्यकच्छप...ग्रहैस्तथा ॥ ४३ ॥ पतद्भिः...श्चान्यैर्व्य...धराः । व्याकुलां पतितां गंगां गग...तथा ॥ ४४ ॥ ततो...गणास्तथा । विमानैर्गरुडैर्हंसैर्हयैर्गज...या ॥ ४५ ॥ पारिप्लवं...श्चान्या दे...भ्यधिष्ठिताः । तदद्भुततमं...गापतनमुत्तमं ॥ ४६ ॥ दिद...जसः । संप...जसा ॥ ४७ ॥ शता...वातीत्तद्गगनं ..यदं । क्वचिद्द्रुत...यतं ॥ ४८ ॥ विततं...द्भूतं शनैरपि पुनः क्वचित् । सलि...हतःपुनः ॥ ४९ ॥ स्ववेगोद्भ्रामितावर्त्ता फेनमालावतंसका । महाकुलावर्त्तवती महाफेनप्रवर्तिनी ॥ ५० ॥ शिशुमारोरगगणैर्मीनैरपि च चंचलैः । विद्युद्भिरिव विक्षिप्तैराकाशमभवद्वृतं ॥ ५१ ॥ पांडुरैः...त्पीडैः (टी-फेनैः ।) कार्यमाणं... । शरच्छुद्धमिवाभाति ग...वैः ॥ ५२ ॥ मुहु...मथो गत्वा...धरिणीतले । तच्छंकर...ष्टं गतं...तलं पुनः ॥ ५३ ॥ विरराज तदा...कल्मुखं । ग्रहाः सगणगंध...नः ॥ ५४ ॥ गवांगसंगते (टी-गवाः पृथिव्याः अंगेन संगते ।) तोये पवित्रत्वात् तु पूजिते । कृत्वा...कल्मुखाः ॥ ५५ ॥ शापात्...तलं । पूतात्मानः पुमांसस्ते सलिलेन दिवंगताः ॥ ५६ ॥ भगीरथो...व्यमास्थ्य वै रथं । प्राय...हा तेजास्तं...त् ॥ ५७ ॥ देवाः...महोरगाः ॥ ५८ ॥ सर्वा...श्च ये ॥ ५९ ॥ यतो...जगाम नरशार्दूल सर्वलोके नमस्कृता ॥ ६० ॥ स गत्वा सागरं राजा गंगया...स्तदा । प्रवि...त्कृताः ॥ ६१ ॥ भस्म...ते तेन गांगौघेन नरोत्तम । सर्वे..कगुरुर्ब्र...त् ॥ ६२ ॥ तारितानि नृपश्रेष्ठ दिवं यातानि दे...त् । षष्टि...नः ॥ ६३ ॥ सागर...त्मजास्तावत्स्वर्गे स्था...वत् ॥ ६४ ॥ दिव्यमालांबरधरा दिव्यगंधानुलेपनाः । दिव्यरूपधराश्चैव भविष्यंति गणान्विताः ॥ ६५ ॥ इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गंगा भविष्यति । त्वत्कृतेन च नाम्ना तु लोकधात्री तु विश्रुता ॥ ६६ ॥ गंगेति प्रथितं नाम दिव्यं भागी... च । त्रिपथेति च नामाख्यात्त्रिमार्गगमना स्मृता ॥ ६७ ॥ त्रीन्लोकान्पावयंत्यो वै सुरर्षिभिरुदाहृतं । द्वितीयं चापि गंगेति गां गतायां विशांपते ॥ ६८ ॥ भागीरथीति चाप्येनं तृतीयं नाम सुप्रभं । भविष्यति च त्वत्प्रीत्या मत्प्रीत्या च विचक्षण ॥ ६९ ॥ पिताम...धिपः...प्रतिज्ञां प्रतिपालय ॥ ७० ॥ पूर्वजेनापि...न् कनाति... सदा । धर्मि...रथः ॥ ७१ ॥ तथै...ता तात लोके...सा । गंगा...ता वीर न प्राप्तः काम एष हि ॥ ७२ ॥ राजर्षि...र्षिं प्रतिमौजसा । अतुल्यतपसा वापि क्ष...च ॥ ७३ ॥ दिलीपे...त्वामितौजसा । पुन...कितं येन गंगां...नघ ॥ ७४ ॥ सा...समनुप्राप्ता प्र...भ । प्राप्तो...यशस्त्रिदशसत्तमः ॥ ७५ ॥ यच्च...दम...च महत्प्राप्तं धर्म्मस्थानं त्वयानघ ॥ ७६ ॥ प्लाव...सुरोत्तम सदोदिते...भव ॥ ७७ ॥ पिता...नां सलिलं कुरुष्व च यथासुखं । स्वस्ति...मि स्वगृहं गम्यतामिति ॥ ७८ ॥ इत्येव...गतं जगामाशु ब्रह्मलोकं महायशाः ॥ ७९ ॥ भगी...मुत्तमं...यथाशायं...णां रघूत्तम ॥ ८० ॥ कृतो...राज्यं चानु शशास ह ॥ ८१ ॥ प्रमु...ज्वरः ॥ ८२ ॥ एषा...वर्तते ॥ ८३ ॥ धन्यं...व्यं स्वर्ग्यं पुण्यं तथैव च । इदमाख्यानमाख्यातं गं...णं गुरु ॥ ८४ ॥ इत्यार्षे श्रीरा... णे अयो...डे गंगावतरणो नामः सर्गः ॥ छ ॥ ३५ ॥

विश्वामित्र...ब्रवीत् ॥ १ ॥ अत्य...पूरणं ॥ २ ॥ क्षणभूता हि (......) वृत्तेयं सुमहाव्रत । इमां...तव ॥ ३ ॥ ततः...री क्षीणा सहसौ...णा तदा । गता चिंतयतस्तस्य त्रि...त्रस्य तां कथां ॥ ४ ॥ ततः...मित्रं महामुनिं । उवाच...कृतपूर्वाह्निकक्रियः ॥ ५ ॥ गता...व्यं परमं श्रुतं । (टी–...... ज्ञानवती न वृथा स्वप्नादिना । यस्मात् यत्परमं श्रोतव्यं तत् श्रुतं अतो रात्रिर्भंगवती गता ।) संतराम सरित्...थगामिमां ॥

॥ ६ ॥ नौ...सुविस्तीर्णा मुनीनां पु...णां । भग...सं त्वां तारयितुमागता ॥ ७ ॥ तस्य...महानृषिः । संतारं...संघः सराघवः ॥ ८ ॥ उत्तरं कूलमा...गणस्ततः । गंगातीरे...पुरीं ॥ ९ ॥ ततो...स्वर्गपुरीमिव ॥१०॥ अथ...पुरीं ॥ ११ ॥ कतरो ..मे ॥ १२ ॥ तस्यै...त्वा राघवस्य महामुनिः । आख्यातुमुपचक्राम विशालस्य पु...नं ॥ १३ ॥ श्रुता मया महेंद्रस्य...शुभां । तां मे निगदितो वत्स शृ...व ॥ १४ ॥ पूर्वे...गे वीर दि...लाः । अदितेश्च समानार्था वी...काः ॥ १५ ॥ तत...नरश्रेष्ठ बु...नां । अमरा...याः ॥ १६ ॥ तेषां... तां राम बु...श्वतां । क्षीरो...ने वीररसं संभाव्यं तत्र वै ॥ १७ ॥ सर्वौषधीं समाश्रित्य प्रक्षिप्य च ततस्ततः । यदत्रोत्पत्स्यते सारं तत्पास्यामस्ततो वयं ॥ १८ ॥ तेनाजरामरालोके भविष्यामो गतज्वराः । तेजोवीर्यबलोन्मत्ता कल्याणेन समन्विताः ॥ १९ ॥ इति ते निश्चयं कृत्वा ममंथुर्वरुणालयं । तेऽथ निश्चित्य मनसा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिं ॥ २० ॥ मंथानं मंदरं कृत्वा ममंथुः पुरुषोत्तमाः । अप्सु निर्मथ्यमानासु रसात्तस्माद्वरस्त्रियः ॥ २१ ॥ उत्पेतू रंभा सा यस्मात्तस्मादप्सरसः स्मृताः । षष्टिः कोट्यस्तु संभूतास्तत्राप्सरसां पुरा ॥ २२ ॥ दिव्यानां दिव्यरूपाणा दिव्याभरणवाससां । रूपयौवनमाधुर्यगुणाढ्यानां सुवर्चसां ॥ २३ ॥ असंख्येयास्तु काकुत्स्थ यास्तासां परिचारिकाः । न तु ताः प्रतिसंप्राप्ता जगृहुर्देवदानवाः ॥२४॥ अप्रतिग्रहणाच्चैव ततः साधारणास्तुताः । वरुणस्य... न ॥ २५ ॥ उत्पपात महावीर्या वांछमाना प...हं । दितेः ..त्मजां ॥ २६ ॥ अदिते...तां । तेनाभवत्सुरा देवादैत्येयाश्चासुरास्ततः ॥ २७ ॥ हृष्टा...श्चवा स्तुतत्राश्वो मणि...स्तुभं ॥ २८ ॥ तस्मादेव समुद्भूतममृतं चाप्यनंतरं । अ(......) सि जायते ॥ २९ ॥ वैद्यराडमृतस्यैव बिभ्रत् पूर्ण कमंडलुं । धन्वंतरिमनुद्भूतं विषं लोकविषादकृत् ॥ ३० ॥ तन्नागा जगृहुः सर्वे ज्वलनादित्यसंनिभं । दृष्टा देवा उपाधावन्नमृतं चापि भास्वरं ॥ ॥ ३१ ॥ अमृतस्य कृते राम महानासीत्कुलक्षयः । अदितेरात्मजास्तत्र दितेःपुत्रान्निजघ्निरे ॥ ३२ ॥ निहत्य-तु दितेःपुत्रान् राज्यं...पुरंदरः । विज्वरो निहतामित्रो मुमुदे विबुधैःसह ॥ ३३ ॥ नादाच्च मुदिता लोका ऋषिसंघाः सचारणाः । हतेषु पुत्रेषु दितिः परं दुःखेन मोहिता ॥ ३४ ॥ मारीचिं...पं राम...त् । हत...भिः ॥ ॥ ३५ ॥ शक्रहर्त्ता...तं...गर्भमाधातु...सि ॥ ३६ ॥ ईदृशं...रं तं त्वनु...सि । तस्य...स्तथा ॥ ३७ ॥ प्रत्यु ...धने ॥ ३८ ॥ जन...हर्त्तार...वे। पूर्णे वर्षसहस्रं त्वं...सि ॥ ३९ ॥ पुत्रं शक्रस्य हर्त्तारं ततस्त्वं ज... सि...सममार्जनं ॥ ४० ॥ संमार्ज्य च स्वभुवनं जगाम च महान् ऋषिः । गते...श्रेष्ठे...ता ॥ ४१ ॥ कुशप्रस्तरमा...रुणं...स्याश्च कुर्वत्याः परं समयमास्थितः ॥ ४२ ॥ परिचर्यां स्वयं शक्रश्चकारोपेत्य तत्परः । समित्कुशं मूलफलंपुष्पाण्यग्निं तथा जलं ॥ ४३ ॥ प्रयत्नवानाजहार तस्याः काले पुरंदरः । गात्र...नं कुर्वन् श्र...यनं तथा ॥ ४४ ॥ शक्रः...र तां । गते वर्षे सहस्रे तु किंचोनेर...न ॥ ४५ ॥ दितिः प्रीता सहस्राक्षमिदं वचनमब्रवीत् । प्रीतास्मि तेऽहं देवेंद्र दशवर्षाणि पुत्रक ॥ ४६ ॥ अवशेषाणि...तमहं...स्ये तथा यथा ॥ ४७ ॥ सौभ्रात्रेणैव सहितस्त्वया राज्यमवाप्स्यति । एवमुक्त्वा ततः शक्रं विश्वस्ता शक्रसंनिधौ ॥ ॥ ४८ ॥ कृतपादशिरः (टी—दक्षिणामुखा इत्यर्थः ।) स्थाने दितिः सुप्ता च राघव । तस्याः शरीरं विवृतं प्रविश्य बलसूदनः ॥ ४९ ॥ बिभेद सप्तधा गर्भं वज्रेण शतपर्वणा । एकैकं चैव गर्भांशं पुनश्चिच्छेद सप्तधा ॥ ॥ ५० ॥ स्फुरमाणं बलाद्राम रुदंतं वासवस्तदा । भिद्यमाने ततो गर्भे कुक्षौ वज्रेण वज्रिणा ॥ ५१ ॥ रुदमाने च करुणं ततो दितिरबुध्यत । मा रोदीरिति तं शक्रो रोदमानमभाषत ॥ ५२ ॥ बिभेद चैनं वज्रेण रु...पि राघव । न...व्य इति तं दि . बीत् ॥ ५३ ॥ निःष्य . वात् । प्रांजलिश्चाब्रवीदेनां स निःसृत्याग्रतः स्थितः ॥ ५४ ॥ अशु...पादवत्कृत मूर्धजा । लब्धे तदंतरं चाहं मद्विनाशार्थमाहितं ॥ ५५ ॥ गर्भे ते जघ्निवानेतं तन्मे त्वं क्षंतुमर्हसि । आर्षे श्रीरा...णे गर्भभेदो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ३६ ॥

एकोनपंचाशत गर्भे छिन्ने ततो दितिः। पुरंदरमिदं वाक्यमुवाच भृशदुःखिता ॥ १ ॥ ममा...यं बधाय विदलीकृतः। (टी–सप्तधा पाठ।) ना...वात्रायं हितैषिणः ॥ २ ॥ एवंगते पितृवचः प्रियं मे कर्तुमर्हसि। इमे ते सप्तका सप्त मरुतो नाम विश्रुताः ॥ ३ ॥ चरंत्वाज्ञाकराः शक्र वातस्कंधेषु सप्तसु। सहैभिर्मम पुत्रैस्त्वं जहि शत्रूं शतक्रतो ॥ ४ ॥ ब्रह्मलोके चरंत्वेके इंद्रलोके तथा परे। दिक्षु सर्वासु चैवान्ये विचरंतु ममात्मजाः॥६॥ दिव्यमूर्तिधरा भूत्वा मरुतोमृतभोजनाः। ते चैवाज्ञाकराः शक्र कुरुष्वेति प्रियं मम ॥ ६ ॥ तस्या...श्रुत्वा शक्रः शक्तिमतां वरः। उवाच...क्यमेवमस्त्विति राघव ॥ ७ ॥ त्वत्कृतेनैव नाम्नैते चरिष्यति ममात्मजाः। ख्याता मारुत इत्येव दिव्यरूपा त...जाः ॥ ८ ॥ सर्वमेतद्यथात्थ त्वं करिष्येहमशेषतः। अमृतप्राशिनः पुत्रा इमे ते सहिता मया ॥ ९ ॥ विचरिष्यंति लोकांस्त्रीन्निर्भया विगतज्वराः। निवृत्ता भव भद्रं ते करिष्ये वचनं तव ॥१०॥ एवं...त्रौ परस्परं...श्रुतं ॥ ११ ॥ एष...पुरा...तपस्यंतीमेनां परिचचार सः ॥ १२ ॥ तेषां दितिसुतानां यो विष्वक् वायुरभूत्ततः। तत्सुतेन विशालेन विशालेयं पुरी कृता ॥ १३ ॥ (टी–विश्वक् वायोः।) इक्ष्वाकोर्यत्र राजर्षे पु...कः। (टी–स्तु राजर्षे) अलं...शालो नाम विश्रुतः ॥ १४ ॥ विशा...बलः...हेमचंद्रसुतोऽभवत ॥ १५ ॥ सुच...यश्चासीद्धूम्राश्व...समजायत। सं...सुतश्चासीत्स्वर्णष्ठीवीति विश्रुतः ॥ १६ ॥ स्वर्णष्ठीविसुतश्चापि कृशाश्व इति विश्रुतः। कृशा...सोमदत्तः सुतोभवत् ॥ १७ ॥ सोम...स्य काकुत्स्थ सुतोभूज्जनमेजयः। तस्य पुत्रोऽद्य काकुत्स्थ पातीमां सांप्रतं पुरीं ॥ १८ ॥ धर्म्मात्मा नृपशार्दूलः प्रमतिर्नाम वीर्यवान्। इक्ष्वाकवः सर्व एव ख्याता वैशालजो नृपाः। (टी–विष्वक् वायोः प्रसादेन विशालाः सर्वपार्थिवाः। पाठः।) दीर्घा...वतो महाबलाः। इहाद्य...राम सुखं...वयं ॥ २० ॥ सुप्रभाते तु जनकं ध्रुवं द्रक्ष्याम राघव। प्रमतिस्तं मुनिं श्रुत्वा वि...गतं ॥ २१ ॥ (टी–प्रमति स्तत्रत्यो नृपः।) प्रत्युद्गम्य महात्मानं पूजयामासवीर्यवान्। पाद्यार्घ्यासनदानेन सोपाध्यायगणस्तदा। प्रांज...लं चैव पृष्ट्वेदं वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ प्रीतोस्म्यनुग्रहीतोस्मि यस्य मे विषये मुनिः। संप्राप्तो...धर्म्मतरो मया ॥ २३ ॥ अद्य मे सफलं जन्म संवृत्तश्च मनोरथः। यस्त्वां कुशलिनं ब्रह्मन्पश्यामि समुपागतं ॥ २४ ॥ आर्षे श्रीरा...णे अयो...डे बालचरिते...नाम सर्गः ॥ छ ३७ ॥

दृष्ट्वा...लं पृष्टं परस्परमशेषतः। कथां ते प्रमतिस्तत्र विश्वामित्रमपृच्छत ॥ १ ॥ इमौ...रौ भगवन् कुतः कश्चन शंस मे। किमर्थं च त्वया सार्द्धं चरतौ देवरूपिणौ ॥ २ ॥ यदृच्छया क्षितिं प्राप्तौ दे...रौ। भूष...बरं ॥ ३ ॥ तस्यै...यन्। सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां च तं वधं ॥ ४ ॥ विश्वा...त्वा प्रमतिर्भृश विस्मितः। (टी–विस्मितः समहायशाः।) अतिथीन् पूजयामास पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ ५ ॥ ततः...सत्कारं प्रमितेः...उषित्वा...प्रति ॥ ६ ॥ तां दृष्ट्वा दूरतः सर्वे...मुनयो हृष्टमनसाः शशंसुः साधु...ति ॥ ७ ॥ मिथि...तत्र दृष्ट्वा रम्याश्रमं पुनः। पप्रच्छ मुनिशार्दूलं किमिदं मुनि वर्जितं ॥ ८ ॥ वनं मनोज्ञं भगवन् कस्यासीदयमाश्रमः। इति रामवचः श्रुत्वा विश्वामित्रोऽत्यभाषत ॥ ९ ॥ रामं कमलपत्राक्षमाभाष्य मधुरं वचः। हंत...णु यस्यायमाश्रमः ॥ १० ॥ यथा (......)...कोपा...नः। गौतमाश्रम पुण्योयं पूर्वं...,नः ॥ ११ ॥ नित्य पुण्य फले(......)...। अतप्यत ततः पूर्वं वने कृत्वाश्रमं मुनिः ॥ १२ ॥ बहूनि किल वर्षाणि सहपत्न्यानु (... ..)...ष्ट तरुणादित्यरूपया ॥ १३ ॥ ततस्तां चकमे दृष्ट्वा कामरूपां पुरंदरः। अथ तस्य (......)...शेश्वरः ॥ १४ ॥ मुनिवेष...हिल्यामभ्यभाषत। ऋतुकालवाद्यायमर्थी (......)...मि संगमं चैव त्वयाहं गजगामिनि। मुनिवेषधरं शक्रं सा ज्ञात्वापि परंतप। (......) (टी–ज्ञात्वापि चकमे सा तं देवराजेति कौतुकात्।)...स्निग्धा समागमकुतूहलात्। अब्रवी...कृतत्रासं वचस्तदा ॥१७॥ कृतार्थो (......)

शीघ्रमलक्षितः । तामिंद्रः प्रहसन्...ब्रवीत् ॥ १८ ॥ सुश्रोणि (......) क्षमस्व मे । एवमुक्त्वा ततोऽहल्यां निष्क्राम्यतद्युटजान्मुनेः ॥ १९ ॥ ददर्श (टी–इंद्रो गौतमं ददर्श ।) सहसायांतं गौतमं (......)...पि सदुर्द्धर्षं तपोवीर्य बलाश्रयात् ॥ २० ॥ पुण्यतीर्थोदकक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलं । स (......)...म्यायांतं स्वमाश्रमं ॥ २१ ॥ तं दृष्ट्वैव तदा शक्रो विषादमगमत्परं । सोपि दृष्ट्वैव देवेंद्र (......)...॥ २२ ॥ दुर्वृत्तवृत्त ...क्रुद्धोव...त् । मम...दुर्मते । (......)...दंयस्मात्तस्मात्त्वं विफलो भव । भगाभिलाषुकः पाप यदेवं परिधावसि । (......)...सहस्रभगभूषणः । त्वत्तः प्रवृत्तं यन्मूढ परदाराभिमर्शनं ॥ २५ ॥ (......)...सि पराजयं । षेततु...णौ चायं सहस्रभगतां गतः ॥ २६ ॥ गौतमेनैवमु... (......)...पेततु...णौ चेमो सह...स्य राघवः ॥ २७ ॥ व्यथितः सहसाचासीत् हतौ (......)...तस्तपसोग्रेण कश्मलं चैनमाविशत् । तं शप्त्वैवं मुनिवरो भार्यां तामपि शप्तवान् । इह...णि वने नित्यं नि...सि । वायुभूता भस्मभावा ततो भस्मसमप्रभाः ॥ २९ ॥ (टी–वायुभूता भस्मरूपा ।) अदृश्या...नां वनेस्मिन्निवसिष्यसि । रूपं च ते प्रजास्वेवं गमिष्यति सदुर्लभं ॥ ३० ॥ मामेव त्वं सुदुर्वृत्ते यस्मात्पापेऽवमन्यसे । तदा प्रभृति चाभूवन् प्रजारूपगुणान्विता ॥ ॥ ३१ ॥ पुनश्चैतामुवाचैवं पत्नीं तां गौतमो मुनिः । यदा त्विदं वनं...त्मजः ॥ ३२ ॥ आग...तं दृष्ट्वा...सि । तस्यातिथ्यं सुदुर्म्मेधे कृत्वा लोभवि...ता ॥ ३३ ॥ मत्समीपं धौतपापा स्वं रूपं धार...ति । एव...र्णीं ॥ ॥ ३४ ॥ हिम...खरे गत्वा तप...पाः । पुण्यं देशं समासाद्य सिद्धचारणसेवितं ॥ ३५ ॥ आर्षे रामायणे अयो...डे अहल्याशापो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ३८ ॥

विफलस्तु कृतः शक्रो दे...न् । अब्रवीत्तत्र वचनमृषिसंघान् सचा...न् ॥ १ ॥ कुर्व...कृतं ॥ २ ॥ अफ...धात्सर्वे नि...ताः...मया ॥ ३ ॥ तस्मात्सु...सुरसहाय्यकर्तारं स...र्हथ ॥ ४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः । पि...नुवाचाग्निःसंहितान् सम...णैः ॥५॥ भवतामुपाययोगेन न ह्यस्य सुमहत्फलं । अग्ने...गताः ॥ ६ ॥ अयं हि मेषो (...... हुद्रुः ।) वृषणी शक्रश्चावृषणीकृतः । अस्यापहृत्य वृषणौ महेंद्राय प्रयच्छतः ॥ ७ ॥ अफलस्तुकृतो...परां पुष्टिं गमिष्यति । उत्पाट्य...क्षे समादुधुः ॥ ८ ॥ तदा...गताः । अफलं (...... अवृषणं ।) भुंजते मेषं सफलं तेन भुंजते ॥ ९ ॥ इंद्रस्तु...तपसस्तु म...नः ॥ १० ॥ तस्माद्गच्छ...तारये मां...रूपिणीं ॥ ११ ॥ (टी–देवेन ब्रह्मणा सर्वरूपेण अहल्या निर्मिता ।) विश्वा...स्य प्रविवेश महावनं ॥ १२ ॥ स ददर्श म...साध्युषितप्रभां ।) (टी–परिपुष्टद्युतिं । एकामर्थ समासाद्य दुर्द्धर्षा स सुरासुरैः ॥ १३ ॥ प्रयत्ना...मिव ॥१४॥ तुषारेणा...मिव । सा हि गौ...शापेन...ह ॥१५॥ त्रया...र्शनं । राघवौ...तुस्तदा ॥१६॥ सा च तौ प्र...ह स्मृत्वा गौतमभाषितं । न्यायतःपाद्यमर्घ्यं च चकार मुदिता तयोः ॥१७॥ प्रति...ह रामस्तु शास्त्रदृ...णा । पुष्प...स्वनः ॥ १८ ॥ गंधआसीत्समागमः । साधु...वाश्च तदाहल्यामपू...न् ॥ १९ ॥ तपो...द्धां तां गौ...गां । गौत...सुखी ॥ २० ॥ रामं...मुनेः ॥ २१ ॥ सका...लां तदा । आर्षे श्रीरा...णे अहल्यामोक्षो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ३८ (३९)

विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पश्यन् देशान् दिशस्तथा । ततः प्रागु...त्वा दिशं रामः सलक्ष्मणः ॥ १ ॥ विश्व...वाटं ददर्श ह । राम...णः ॥ २ ॥ साध्वयं सुसमृद्धोऽस्य ज...स्य महाक्रतुः । बहूनां हि सहस्राणां ना...नां ॥ ३ ॥ ब्रा...नां समेतानां देशभाषाविचारिणां । यज्ञवाटाश्च बहवः श...कुलाः ॥ ४ ॥ देशो...त्र वासः सुखं भवेत् । रामस्य...महायशाः ॥ ५ ॥ निवेश...लिलायुते । (टी–भक्ते । शये ।) विश्वा...तं जनकः सह मंत्रिभिः ॥ ६ ॥ शता...पुरोधसम...तं । ऋत्विक्परिवृतस्तूर्णमर्घ्यं...य धर्म्मवित् ॥ ७ ॥ विश्वा...दौ

मैत्रेषु...तं । प्रति...नः ॥ ८ ॥ पप्रच्छ...शो राष्ट्रे चापि नि...यं । तां श्चैव समुनिः सर्वानुपा...तः । समागच्छद्यथान्यायं यथावंद्यं यथावचः । अथ...पत ॥ १० ॥ आसने...स्तां श्रमं मोक्तुमिहार्हसि । जनक...मुनिः ॥ ११ ॥ पुरोहितर्त्विज...ष्टं महामुनिं ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा नर...अद्य मे सफलो यज्ञो महर्षे देवतैः कृतः ॥ ॥ १३ ॥ अद्य...तं तव संदर्शा...या...पुंगव ॥ १४ ॥ यज्ञावसानं संप्राप्तो दृष्टं मुनिवरैः सह । महर्षे द्वा...तु शेषमाहु...णः ॥ १५ ॥ यज्ञभागा...क । इमौ च मु...ल कुमाराविव पावकी ॥ १६ ॥ काकपक्ष...रौ कस्येमौ मुनिपुंगव । व्यूढोरस्कौ महाबाहू खड्गतूणधनुर्धरौ ॥ १७ ॥ अश्विमा...ण कस्येमौ देववर्णिमौ । किमर्थं च मुनिश्रेष्ठ प्रपन्नौ दुर्गमान्युत ॥ १८ ॥ (टी–दुर्गमानि स्थानानि ।) बालाववहितौ ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छाम्यसंशयं । तस्य...महामुनिः ॥ १९ ॥ न्य...यन्महात्मानौ पु...तौ । तत्रा...मं राक्षसानां च तं वधं ॥ २० ॥ सिद्धा...श्च विशालस्य...नं । महा...सा कार्यं चैतन्महात्मनोः ॥ २१ ॥ एत...जाः कौशिको जनकाय वै । निवेद्य...मुनिः ॥ २२ ॥ मुनिमध्ये स्थितो यज्ञे वसूनामिव पावकः । तस्य...धीमतः ॥ २३ ॥ हृष्टचेता महातेजाः क्षणेन समपद्यत । गौतम...प्रभः ॥ २४ ॥ राम...शैनं प्राप्य परं...गतः । सुनिषण्णौ तु तौ दृष्ट्वा सुखासीनौ नृ...जौ ॥ २५ ॥ शतानंदो मुनिश्रेष्ठो वि...त्रमुवाच ह । अपि...ता तपस्विनी ॥ २६ ॥ दर्शि...गता । अपि रामो...मात्रा सह त्वया ॥ २७ ॥ वन्यैर्मूलफलैर्ब्रह्मन्नर्च्चितोर्घ्यप्रतिग्रहैः । अपि...तनं ॥ २८ ॥ मम...हावीर्य...धिष्ठितं । अपि माता विमुक्ता मे तस्माच्छापात्सुदारुणात् ॥ २९ ॥ अपि कौशिक...ता । माता मुनिगणश्रेष्ठ...दितः ॥ ३० ॥ अपि मे...णा ब्रह्मन् पूजितोसि यथार्हतः । इहा...हाभाग...नः ॥ ३१ ॥ अपि शांते ...त्मज । इहा...पूजां कृत्वा म . नः ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा...महायशाः...कोविदं ॥ ३३ ॥ नाति...ष्ठ सर्वं मे तन्मया कृतं । संग...त्नी रेणुकेव महात्मना ॥ ३४ ॥ तच्छ्रुत्वा...ब्रवीत् ॥ ३५ ॥ स्वागतं...स्कृत्य स्वाश्रमं समुपागतः ॥ ३६ ॥ अचिंत्योह्येष धर्म्मात्मा ब्र...भः । विश्वा...जा स्तवायं परमागतिः ॥ ३७ ॥ नास्ति...म तवेह भुवि पात्र्यते । (टी–एतस्माद्विश्वामित्रात् अन्यः कोपि धन्यतरो नास्ति यस्मात् त्वया पात्र्यते अधीयते त्वां अस्त्रग्रामं अध्यापितुं विश्वामित्र एवार्हति नान्य इत्यर्थः ।) गोप्ता...त्रस्तु...पः ॥ ३८ ॥ श्रूयतां...बलं यथावृत्तं ...णु ॥ ३९ ॥ राजा भूदेष...मः । धर्मज्ञश्च वदान्यश्च प्रजाभ्य...तः ॥ ४० ॥ पितामहसुत...म महातपः । कुश...र्मिकः ॥ ४१ ॥ कुश...रित्यभि...त्रो महायशाः ॥ ४२ ॥ वि...त्रस्तु धर्म्मात्मा पा...यन्मेदिनीमिमां । बहून्वर्षगणान् राम राजा...त् ॥ ४३ ॥ कदा...त्वा षडंगिनीं । (टी–करिनरतुरंगरथमंत्रिभांडागार ।) अक्षौ...तः पर्यटंश्च वसुंधरां ॥ ४४ ॥ सरितः पर्वतांश्चैव वनानि नगराणि च । विचरन्क्रम...जा तदा गच्छन्महायशाः ॥ ४५ ॥ वशि ..पुष्पफल...कीर्णं देवर्षिगणसेवितं ॥ ४६ ॥ बहुपुष्पफलं रम्यं यक्षराक्षसवर्जितं । देव...रुपसेवितं ॥४७॥ प्रशां...र्ण नाना विहंगनादितं । तपश्च...त्ममिः ॥ ४८ ॥ अब्भ...र्णाशिभिः स्तथा । फल...र्जितरोषैर्जि...यै ॥ ४९ ॥ संप्रक्षालैरश्मकुट्टैर्दंतोलूखलिभिस्तथा । (टी–पाषाणचूर्णितमेव भुंजते न सतं । अश्वसूतिक नथी स्वस्तनिक विहाणाइ वूधाते जनइ ते अश्वसूतिक कहीइ ।) ऋषि...खिल्याद्यैर्ज ...नैः ॥ ५० ॥ (टी–वानप्रस्थभेदाः ।) वसिष्ठ...श्रस्थानमनुत्तमं । अपश्य ज्जयतां...बलः ॥ ५१ ॥ आर्षे श्रीरा...णे वसिष्ठाश्रमपदो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४० ॥

वसिष्ठं तु तदा तस्मिन्नाश्रमे मुनिसत्तमं । दृष्ट्वा तु राघवः प्रीतो विश्वामित्रो महात्मनाः ॥ १ ॥ प्रणतो ...वरं । स्वागतं भव ते त्यु...ना ॥ २ ॥ आसनं तेन विधिवत्प्रदिष्टं जगतीपतौ । उप...धीमते ॥ ३ ॥ विश्वामित्रो मुनि...रत् । प्रति...त्तमः ॥ ४ ॥ तदाग्निहोत्रे...षु पर्यपृच्छदनामयं । विश्वा...तथा ॥ ५ ॥ सर्वं...

लं चोक्त्वा वसिष्ठो मुनिसत्तमः । सुखो...तपाः ॥ ६ ॥ अपृच्छ...ष्ठो गाधेयं त्र...तः । कच्चित्ते...यम् ॥ ७ ॥ प्रजाः...सुभृता...शासने ॥ ८ ॥ कच्चिच्चावर्जिताः...द्भूले चाकाशे च मित्रे ..तप ॥ ९ ॥ कुशलं...पौत्रेषु चानघ...राजा तमथ प्रत्युवाच ह ॥१०॥ विश्वा...न्वितः...कालं बहु वृत्तांतसंकथां ॥ ११ ॥ मुदा...त्तावभिनंद्य परस्परं । ततो...थां ते मुनिसत्तमः ॥ १२ ॥ विश्वा...महाबलः ॥ १३ ॥ तव...ई प्रतिगृह्यतां । सत्क्रियां...वांस्तावत्प्र...मयोद्यतां ॥ १४ ॥ राजं...त्रो महीपतिः ॥ १५ ॥ कृत...पूजा चानेन मे कृताः । फल...श्रमे ॥ १६ ॥ पाद्ये...महातेजः...ईणास्मि पूजितः ॥ १७ ॥ गमिष्यामि नमस्तुभ्यं पश्य मैत्रेण चक्षुषा (टीप–सुखाशंसि प्रीतिकरं मैत्रं चक्षुर्निगद्यते ।) एवं...व तु ॥१८॥ न्यमं...रधीः । बाढ (टी–तथेति एवं करिष्यामि ।) ...मित्ये...त्यभाषत ॥ १९ ॥ यथा...मुनिसत्तमः । एवमुक्तो महातेजा वसि...वरः ॥ २० ॥ आशु...कल्माषीं (टी–प्रक्षपांडुरा धेनुः ।)...षः । एह्ये हि...मम ॥ २१ ॥ सबल ..तोत्यहं । भोज...रं तद्विधस्व मे ॥ २२ ॥ यस्य...मं यद्युभीष्टं रसेष्विह । (टी–षड्भिरिष्टैरसैरिह ।) तत्सर्वं...देवि पूरय त्वं कृते मम ॥ २३ ॥ (टी–मम कृते ।) वरेणान्नेन पानेन चोष्यलेह्येन चाशय । राजानं सपरीवारं शबले मत्प्रियेप्सया ॥ २४ ॥ यथा सर्वो जनस्तुष्येत् आश्रितश्च यथा भवेत् । एवमुक्ता...सूदन ॥ २५ ॥ संस्तंभ्य पादावाकुंच्य कर्णौ पुच्छं तु भ्रामयत् । विदधे ..कामं यथा य...था । इक्षूंश्च मधुजालांश्च मैरेयं च...वं ॥ २६ ॥ पाना...चान् बहून् । बाष्पोद्यमोदनस्याथ राशीन्पर्वतसन्निभान् ॥ २७ ॥ मृष्टान्नानि तथापूपा द...च । नाना...च षाडवा (टी–षड्भिरसैर्युक्तं पानं षाडवं । अथवा । द्राक्षादाडिमसंयुक्तो मुद्गयूषस्तु षाडवः ।) नामितस्ततः । भोज...गौडानां च (टी–गुडमया गौडाः ।) सहस्रशः ॥ २९ ॥ सर्व...जनावृतं । विश्वा...ष्ठेनाभि...तं ॥ ३० ॥ यस्य यस्य यथा कामस्तस्य तस्य तथा तथा । अभिवर्षति कामांस्तु शबला शत्रुसूदनः ॥ ३१ ॥ एवमस्य बलं सर्वं सर्वकामैः प्रपूजितं । सर्वं तत्रास्य राजर्षे हृष्टपुष्टजनायुतं ॥ ३२ ॥ सांतःपुरः सहामात्यः परितुष्टो नृपोत्तमः । पौरैः समंत्रिसहितः सभृत्यबलवाहनः ॥ ३३ ॥ युक्तः परेण ह...वीत् । पूजि...ब्रह्मन् पूजनार्हेण कामतः ॥ ३४ ॥ श्रूय...वाक्यविदांवर । गवां. .स्राणि नाग कोटि शतैर्गवां । रत्नं...वः ॥३५॥ तस्मान्मे...मुनिसत्तमः ॥३६॥ विश्वा...पतिं । राजन्...वा । (टी–रत्नजातैर्गजैस्तथा पा०) ॥ ३७ ॥ न परि...न्दम...शबला यन्मे...यथा ॥ ३८ ॥ अत्र हव्यं...च । स्वाहाकारो...स्तथा ॥ ३९ ॥ (टी–वश्येंद्रियस्य कीर्त्ति स्थिरा । स्वाहा देवहविर्दाने वषडिति असुरनिवारको मंत्रः ।) आयत्तमत्र...र्वमन्यदसंशयं । सर्व...त्सत्यं ते...करं सदा ॥४०॥ वसि...त्ततः । सं...वाक्यविदांवरः ॥ ४१ ॥ हिरण्यकक्ष्यग्रैवेयस्वर्णांकुशविभूषितान् । ददामि...रांस्तुभ्यं स...श ॥ ४२ ॥ हिर...थाश्वानां श्वेतानां च चतुर्युजां । (टी–हिरण्यवर्णानां ।) लक्षणैरुपपन्नानां किंकिणीजालमालिनां ॥ ४३ ॥ हयानां देशजातानां (टी–गांधारसिंधुमद्रकैकेयतुरष्कादयः ।) ..सां...सुव्रत ॥ ४४ ॥ नाना...विचित्राणां...शबलामिमां ॥ ४५ ॥ एव...धीमता । नैव दा...मि शबलामिति राजानमब्रवीत् ॥ ४६ ॥ एत...हि जीवितं । दर्शश्च पूर्ण...श्चैव सदक्षिणाः ॥ ४७ ॥ एत...न् क्रिया च विविधास्तथा । एतन्मूलाः...संशयः ॥ ४८ ॥ बहुना...दोहिनी । आर्षे श्रीरा...णे वाल्मीकीये धेनुप्रयाचनो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४१ ॥

कामधेनुं...न तत्याज यदा मुनिः । ततोस्य शबलां राजा वि...त्रस्तदाहरत् ॥ १ ॥ ह्रियमाना...शा बलीयसा । ध्यायंती चिं...ता ॥ २ ॥ परि...ह्रिये परमदुःखिता ॥ ३ ॥ किं मया...गसंस्त्विष्टां...कः ॥ ४ ॥ इति सा चिंत...नः । प्रययौ साथ वेगेन वसिष्ठं प्रति राघव ॥ ५ ॥ विधूय तान् राजभृतः शतशोथ सहस्रशः । जगामानिलवेगा सा पा...नः ॥ ६ ॥ गत्वा तु रुदती शोकादिदं वचनमब्रवीत् । शोकसंतप्तहृदया सा तमाह

मुहुःस्थिता ॥ ७ ॥ किं मयापकृतं ब्रह्मन् त्वयि ब्रह्मभृतांवर । यन्मामनागसं दिवष्ठां भक्तां त्यजसि धार्मिकः ॥ ८ ॥ श्रुत्वा तु शबलावाक्यं वसिष्ठश्चेदमब्रवीत् । न त्वां...ले नहि मे...त्वया ॥ ९ ॥ एष...बलं भद्रे राज्ञां विप्रैर्विशेषतः ॥ १० ॥ बली...कुला ॥ ११ ॥ पतिध्वज न रोधेश्च य यैष बलवत्तरः । एव...वत् ॥ १२ ॥ वचनं...र्षिममित प्रभं । न...ह्मणो...रः ॥ १३ ॥ ब्रह्मन...त्रास्तु...त्तरं । अप्र...लं तेस्ति नायं तु ब...रः ॥ १४ ॥ विश्वामित्रान्म...सदं । नियुंक्ष्व...तां ॥ १५ ॥ बलं दर्प च या सिद्धिर्नाश...नः । इत्युक्त...ष्ठः सुमहातपाः ॥१६॥ सृज त्वमिति होवाच...नं । तस्या भंभार...शस्तदा ॥ १७ ॥ (टी—पह्लवाः भिल्लाः कथ्यते।) अनाशयद्बलं...तः । यवनाश्च शकांबोजा बाह्लीका दरदास्तथा ॥ १८ ॥ राजा तान्परमायस्ता क्रोधपर्याकुलेक्षणा । पह्लवाननयन्नाशं श...चैस्तथा ॥ १९ ॥ विश्वा...वान्त्राशितांस्तदा । भूय...तान् ॥ २० ॥ तैरा...मिं शकै...तैः । प्रधाव...यैं...पद्म किं...भैः ॥ २१ ॥ दीर्घासिप...वर्णैर्धराबृता । तैर्म्लेंच्छैर्विकृताकारैर्भीमवेगपराक्रमैः ॥ २२ ॥ निर्दग्धं...पावकैः अथास्त्राणि...त्रोम्यवासृजत ॥ २३ ॥ येषां विसृज्यमानानां त्र्यस्येदपि शतक्रतुः । ततस्तानाकुलान् दृष्ट्वा वि...तान् ॥ २४ ॥ वसिष्ठ...मास स्वां धेनुं सृज योधिनः । तस्या हंभारवा जा...भाः ॥ २५ ॥ उद्भवादति (टी—हुंकारात् ।) संजाताः पह्लवा श...यः । योनि...ताः ॥ २६ ॥ म्लेच्छा...कूपेभ्यस्तुषाराः सकि. .काः । येस्तन्नि...तं सैन्यं विश्वा...त् ॥ २७ ॥ स पदाति...दन । दृष्ट्वा...त्मना ॥ २८ ॥ विश्वा...युधं । अभ्य...वरं ॥ २८ ॥ हुंकारे (टी—हुंकारोऽभिचारको मंत्रविशेषः)...महामुनिः । ते सारव...त्मना ॥ ३० ॥ भस्मी...स्तदा । दृष्ट्वा...तान् पुत्रान्...हाबलं ॥ ३१ ॥ सव्रीडश्चितया पूर्णे वि...तदा । समुद्र इव निर्वेलो (टी—समुद्र इव निर्वेगो निस्तरंगो भविष्यतीति मुनिना मंदकर्णिना पुत्रे अपह्नुते शापो दत्त इति चिंतापरोभूत् ।)...वोरगः ॥ ३२ ॥ उपरक्त (टी—ग्रहणसमये ।)...गतः । हत...द्विजः ॥ ३३ ॥ हतामात्यो हतोत्साहो निर्वेगः स...तः । पुत्रमेकं तु राज्याय नियुज्य परिपाल्यतां ॥ ३४ ॥ पृथिवीति महातेजा वन...न्वपद्यत । गत्वा तु हि...र्श्वे किंनरैरुपशोभितं ॥ ३५ ॥ देवानां हि प्र...र्थमतप्यत महातपः । ऊर्ध्वबाहुः स राजर्षिः पदांगुष्ठाग्रे संस्थितः ॥ ३६ ॥ अभक्षयद्वर्षशतं वायुमात्रं भुजंगवत् । तत्तस्य तादृशं दृष्ट्वा तपस्त्रैलोक्यतापनं ॥ ३७ ॥ प्रीतात्मा स्वयमेवाप्य स्वयंभूर्दर्शयं ययौ । स तं प्रणम्य विधिवद्भगवंस्तमभाषत ॥ ३८ ॥ यदि तुष्टो ...नघ । सांगोपांगः सोपनिषत्स...तां ॥ ३९ ॥ यानि...दानवेषु तथार्थिषु । गंधर्व...तु च तानि मे ॥ ४० ॥ भवत्प्र...प्सितं । एव...क्त्वा दिवं ययौ ॥ ४१ ॥ प्राप्य...णि राजर्षिर्विश्वा...तपाः । हर्षेण महताविष्टो दर्पपूर्णस्तथाभवत् ॥ ४२ ॥ यैस्तत्तपोवनं सर्वे निर्दग्धमभवत्तदा । उदीर्य...मतः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वा...ताः सर्वे ऋषयः शतशस्तदा । वसि...क्षिणः ॥ ४४ ॥ प्रद्रवंतु भयोद्विग्ना दिशः सर्वे स...शः । वसि...त्मनः ॥ ४५ ॥ विवर्द्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि । हतमेव तदाज्ञासीद्वसिष्ठमृषिसत्तमं ॥ ४६ ॥ आगम्यचाश्रमपदं स्वानि चास्त्राण्यथासृजत् । मुहूर्त्ताञ्चैव निशब्दमासीदरणिसंन्निभं ॥ ४७ ॥ अवदत्सवसिष्ठस्तान् मा भैष्टेति मुहुर्मुहुः । नाशयाम्येव...भास्करः ॥ ४८ ॥ एव...ब्रवीत् ॥ ४९ ॥ आश्रमं...चारोसि संमूढ...सि ॥ ५० ॥ इत्युक्त्वा ...दंडं जग्राह सत्वरः । सधू...परं ॥५१॥ आर्षे श्रीरा...णे वाल्मीकीये वसिष्ठाश्रमविनाशो नाम सर्गः ॥छ॥४२॥

एवमुक्तो...मस्त्रमुत्क्षिप्य...ब्रवीत् ॥ १ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्यभाषत । स्थितोस्म्यहं क्षत्र ...य ॥ २ ॥ नाशयाम्येष...साप्यद्य...। क्वचित्क्षात्रबलं मूढ क्वचिद्ब्राह्मं महद्बलं ॥ ३ ॥ पश्य ब्राह्मंबलं...नः । तच्चा...मं ॥ ४ ॥ ब्रह्मदंडाहतं शांतमग्निवे...सा...स्तथा ॥ ५ ॥ अथासृजत्तथैषीकं रुषितो गा...नः । मानसं मानवं...तथा ॥ ६ ॥ जंभृणं...ने...दारुणं...ज्र्जयं ॥ ७ ॥ दंडास्त्रमति...ब...च ॥ ८ ॥ ब्रह्मपाशं...

च पिनाक...र्द्रं चाशनिद्वयं ॥ ९ ॥ वायव्यं...च विलुजलकं...तथा ॥ १० ॥ वैष्या...र्त्तं दयितं...किंकिर्णं ॥ ॥ ११ ॥ एता...णि दिव्यानि विश्वामित्रस्तदासृजत् । वसिष्ठे प्रेषयामास तद...त् ॥ १२ ॥ ब्रह्मदंडेन सर्वाणि अग्रहे...तः ब्रह्मास्त्रमग्रह्माद्गाधि...नः । ॥ १३ ॥ तदस्त्र...दृष्ट्वा वसिष्ठेन पुरोधसा ..देव...विप्रां...चर्षि...रगैः॥ ॥ १४ ॥ त्रैलो...तन्मुक्तमस्त्रं घोरं तु...ता ॥ १५ ॥ वसिष्ठो जग्रेह सर्वं नः ॥ १६ ॥ त्रैलो...सी दुरुत्सहं । सर्वेभ्यो रोमकूपेभ्यो व...नः ॥ १७ ॥ मारिच्य...तु सधूमा ज्वलनार्चिषः । प्राज्व...द्यतः ॥ १८ ॥ स धूम... परः ..बंस्तुक्ष्मयो व...रं ॥ १९ ॥ अमोघं...तश्च यो राम वि...त्रो महातपः ॥ २० ॥ विश्वा...ऽपि निकृ... त्...जो महद्‌बलं ॥ २१ ॥ एकेन...तदेतद्‌बलमीक्षोहं सर्वेन्द्रियसमाहितः ॥ २२ ॥ तपोबलं समा...यद्वि ब्रह्म प्रवर्त्तकं । एवं स निश्चयं कृत्वा ब्राह्मण्ये धृतमानस। ॥ २३ ॥ अतप्यत ततो घोरं विश्वामित्रस्ततो मुनिः । विनि ...तपाः ॥ २४ ॥ दक्षिणां तु...राघव । फल ..दांतः परमं चाकरोत्तपः ॥ २५ ॥ अजायंत ततश्चास्य पुत्रा धर्म्म-परायणाः । ह...महोदयः ॥ २६ ॥ तदास्य शासतो राज्यमष्टौ पुत्रा महाबलाः । जज्ञिरे राजशार्दूल वीर्यवंतो महौजसः ॥ २७ ॥ पूर्णे...तु तपसा द्योतितः प्रभुः । आजगाम ततो द्रष्टुं ब्रह्मा...महाः ॥ २८॥ अब्र...जितो... त्मज ॥ २९ ॥ अने...सायुक्तं राजर्षि त्वां समर्थये । एव...सहसा मुनिः ॥ ३० ॥ (टी–दैवतैः ।) त्रिवि... नां प्रभुख्ययः । विश्वा...ङ्मुख ॥ ३१ ॥ दुःखेन ता युक्ता...वीत् । तपश्च...र्षिस्त्वि...विदुः ॥ ३२ ॥ देवाः...फलं । एवमुक्तो महातेजा भूय...हा मुनिः ॥ ३३ ॥ तप...र काकुत्स्थ परमं परमात्मवान् । एत...दी महायशाः ॥ ३४ ॥ त्रिशंकुर्नाम राजासीदिक्ष्वा...नंदनः । तस्य...राघव ॥ ३५ ॥ इच्छेयं...ण स्वर्गं गंतुमिति प्रभोः । वसि...हूय मंत्रयित्वा तु राघव ॥ ३६ ॥ अशक्य...ष्ठेन प्रययौ दक्षिणामुखः ॥ ३७ ॥ वाशिष्ठा... पसस्त्यप्यंते यत्र वै तपः । त्रिशं...शतसंख्यांस्तपस्विनः ॥ ३८ ॥ वसि...नान्महत्तपः । सोऽभिवाद्य महातेजाः... जलिः ॥ ३९ ॥ कुशलं (टी–तपसः अखंडनं आरोगताः ।) चाव्ययं चैव पृष्ट्वा चैताननामयं । अब्रवीन्स महाभागान् (टी–देवकलावतारान् ।) गुरुपुत्रान्नराधिपः ॥ ४० ॥ शरणं च प्रपद्येहं...णा गतः । प्रत्या...तोस्मि ...त्मना ॥ ४१ ॥ यष्टु...ज्ञं तन्मेऽनुज्ञातु...थ । गुरु...स्कृत्य (टी–पुरोहितान् ।) पुरोधसः ॥ ४२ ॥ शिर...तो भूत्वा याचेहं तप...तान् । ते...सिद्ध्यर्थं (टी–स्वशरीर स्वर्गप्राप्त्यर्थ्यं ।) या...तपोधनाः ॥४३॥ सश...था स्वर्गं यज्ञेन सम...यं । प्रत्या...धनाः ॥ ४४ ॥ गुरु...मि तत्त्वतः । इक्ष्वा...गतिः ॥ ४५ ॥ तस्मातमम । भवद्भिः संपरित्यक्तः प्रणिपत्य गुरोः सुतान् ॥ ४६ ॥ (टी–वशिष्ठादनंतरं क्षमाप्य । उपायांतरां । गतिमन्यां गमिक्षामि पाठ ।) अन्यं गुरुमुपासिष्ये यज्ञार्थं कृतमानसः । त्रिशंकोर्वचनं...ततः...न्वितं ॥ ४७ ॥ ऋषि...वीत्...सि दुर्बुद्धे...ना ॥ ४८ ॥ न चाति...नः...सोवाच...षिः ॥ ४९ ॥ तमद्य वयमाहर्तुं कथं... क्रतुं तव । बालि...ष्ठ गुरुपुत्रान्य इच्छसि ॥ ५० ॥ तपोरतांश्चालयितुं गम्यतामिष्टतो नृपः । (टी–यदृच्छया ।) तेभ्यस्तद्वचनं...कुलेक्षणः ॥ ५१ ॥ स राजन्य (टी–राजा मन्युः समाविष्टो । पाठ ।) समाचष्टे गुरुपुत्रास्तथाब्रवीत् । प्रत्या...वसिष्ठेन गुरु...च ॥ ५२ ॥ अन्यान्...धनाः । वसिष्ठपु...हितं ॥ ५३ ॥ शेपुस्ते...मक्रुद्धा चांडालस्त्वं भ...सि । इत्येवमुक्त्वा राजानं वि...स्ते...स्वमं ॥ ५४ ॥ अर्थ रा...चांडालदर्शनः । अधोनीलांबरधरो रक्तांबरकृतोत्तरः ॥ ५५ ॥ विचित्रमाल्याभरण आय...णस्तदा । तं...सर्वे साक्षाच्चांडालतां गतं ॥ ५६ ॥ दुद्रुवः स्वपुरं राम पौरा ये चानुयायिनः । एक एव ततो राजा ज...तवान् ॥ ५७ ॥ (टी–निश्चितमनाः ।) दह्यमानः शुचा राम...धनं । दह्य...त्रि...धनं ॥ ५८ ॥ विश्वा...त्रः स तं...फलंकृतं । चंडा...णं घोरं ततः कारुण्यमीयिवान् ॥ ५८ ॥ का...च्च म...क्यं वाक्यविशारदः । अब्रवीद्धृतलक्ष्मीकं राजानं...र्शिनं ॥ ५९ ॥

किमा...ते इक्ष्वाकुकुलनंदनः। अयो...गतः ॥ ६० ॥ अथ...मादाय...लदर्शनः। अत्र...विदं ॥ ६१ ॥ प्रत्या...काममहं...र्यं ॥ ६२ ॥ (टी—रूपविपर्यासं।) सशरीरो...मयास्योदाहृतो यशस्तं च न प्राप्तवानहं ॥ ॥ ६३ ॥ अनृतं...वक्ष्यामि किंचनः। कृच्छ्रे...शपे। (टी—शप आक्रोशे।) ॥ ६४ ॥ यज्ञैर्बहुभिरिष्टं मे प्रजा...ता। धर्मे प्र...नानां शुद्धवाग्बुद्धिकर्म्मणां ॥६५॥ परि...मुनिसत्तम। दैवमत्र...र्षं नात्र कारणं ॥ ६६ ॥ दैवे...ते बुद्धिर्दैवं...तिः। तस्य...सादं मुनिपुंगवः ॥ ६७ ॥ कर्तुं...गतिं प्रपश्यामि...मे ॥ ६८ ॥ गुरवश्च महात्मानः शीलवृत्तेन तोषिताः। दैवं पुरुषकारेण (टी—आत्मीयेन पुरुषकारेण।)...सि ॥७०॥ आर्षे श्रीरा...णे अयो...डे त्रिशंकुशापो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४३ ॥

उक्तवाक्यं...नं विश्वामित्रो महामुनिः। अब्र...क्यं त्रिशंको हर्षवर्द्धनं ॥ १ ॥ ऐक्ष्वाको...तं तेस्तु...कं। शरणं ते भविष्यामि वरोस्तु नृपपुंगवः ॥ २ ॥ (टी—रक्षिता) अह...र्वानृषीन् धर्मपरायणान्। यज्ञ...व्य करणे ततो यज्ञ सुसंभतः ॥ ३ ॥ गुरुशापकृतो दोषो यदेव...ते। अनेनैव च...सि ॥ ४ ॥ हस्त... तव नरेश्वरः। यत्त्वं...कमाशाय श...तः ॥ ५ ॥ (टी—शरणागतहितं।) एवमुक्त्वा...जा विश्वामित्रो महातपाः। शिष्यांश्च सुहृदश्चैव ऋत्विजः सपुरोधसः ॥ ६ ॥ अरोचयन्महाप्राज्ञो यज्ञ...णात्। शिष्यांश्च सर्वानाहूय वाक्यज्ञो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ गत्वा मुनिवरान् सर्वान् समानयत सत्वरं। यश्च यद्वचनं ब्रूयात् मद्वाक्यपरिनोदिताः ॥८॥ तत्...यं विनानृतान्। ततस्तद्व...ग्मुः पृथक् पृथक् ॥ ९ ॥ आजग्मु...जसं ॥ १० ॥ अब्रवीद्वचनं सर्वे यथोक्तं ब्रह्मवादिभिः। श्रुत्वा...तयः ॥ ११ ॥ भगवन् सर्व देशेभ्यो वर्जयित्वा महोदयं। (टी—कन्यकुब्जदेशं कलिंगं।) वासिष्ठं च शतं...लेक्षणं ॥ १२ ॥ यदब्रवीद्वचः सर्वे...व। क्षत्रियो याजिको...तः ॥ १३ ॥ (टी—चांडालो यत्र वै यष्टा अध्वर्युः क्षत्रियस्तथा।) कथं...स्तत्र...र्षभाः। ब्राह्मजनं ॥ १४ ॥ कथं...ष्ठूर्य कृतं...लोचनैः ॥ १५ ॥ वासिष्ठैर्नर...दयैः। (टी—कन्यकुब्जनृपसहितैः।) तेषां...त्वा यथोक्तं...वः ॥ १६ ॥ क्रोधात्सं... वीत्। ये दू...उग्रमुपागमन् ॥१७॥ भस्मी...नः कालस्यवशमागताः। अद्य...क्षयं ॥१८॥ सप्त (टी—चांडाला क्रव्यादा वा मुष्टि प्रमाणाः।)...पाः संतु सर्वशः। श्वमांस...र्घृणाः ॥ १९ ॥ विकृ...चरंत्विति। महो... प्रदूषयन् ॥ २० ॥ दूषि...निषाद (टी—मत्स्योपजीवित्वात्।) इति विश्रुतः। प्राणा...ते...शमागतः ॥ २१ ॥ दीर्घ...तपाः ॥ २२ ॥ व्याजहार महा...मतिः। सक्रोधविषमुत्सृज्य गाधेयो रघुनंदनः ॥ २३ ॥ तपो...न कृत्वा...महोदयान्। (टी—वासिष्ठसंगत्या महोदयदेशे तपो कुर्वतः।) ऋषि...भाषत ॥ २४ ॥ अय...कृति-शश्च...गतः ॥ २५ ॥ तेना...स्वर्गं...प्रति। अथैवं प्राप्यते वाक्यं महायज्ञफलैषिणः ॥ २६ ॥ विश्वा...समेत्य वचनं...यंत्रिताः ॥ २७ ॥ अयं...र्यमसंशयं ॥ २८ ॥ अग्निरूपो...यज्ञो यथैवोक्तं महर्षिणा ॥ २९ ॥ क्रियतां च तथा यत्नः स...... दिवं। गच्छे...जसा ॥ ३० ॥ ततः प्रववृते...सर्वांग स...धिष्ठितः। याज... यज्ञे...त्रो महातपाः ॥ ३१ ॥ ऋत्वि...चक्रुरावाहनं तत्र देवानां देवसम्मिताः ॥ ३२ ॥ न चाजग्मुस्ततस्तत्र... क्रोध...मुनिः ॥ ३३ ॥ स्रुचमुद्यम्य...धमिदं वचनमब्रवीत्। पश्य...र्यमर्जि...र ॥ ३४ ॥ एष...दिवं... नराधिप ॥ ३५ ॥ बाल्यात्प्रभृति यद्यस्ति किंचिन्मे तप...लं। तेजसस्तस्य महतः स...व्रज ॥ ३६ ॥ उक्त...नौ चैवं स...नृपस्ततः। स्वर्गं...विप्राणां तत्र पश्यतां ॥ ३७ ॥ देवलोक...ब्रवीत् ॥ ३८ ॥ त्रिशंको पत भूमौ त्वं न त्वं स्वर्गे कृतालयः। गुरुशापादपहतो मूर्ध(र्ध)शीघ्रमवाक्...॥ ३९ ॥ एव...पुनः। त्रायस्वेति च चुक्रोश वि...धनं ॥ ४० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पतमानस्य सत्रिणः। (टी—दीक्षितस्य।) रोष...यन्तीत्रं तिष्ठ (टी—कुर्वन्। त्रिशंको स्थिरो भव।)...वीत् ॥ ४१ ॥ ऋषि...च काकुत्स्थ प्र...परः। ततो दक्षिण...र्षीन्

तथोक्ता...प्रांजलिर्भूत्वा...रं ॥ ३५ ॥ अयं...क्रोधी...द्युतिः । नात्याशादयितव्यानि (टी–न अभिभव-नीयानि ।) तेजांसि च तपांसि च ॥ ३५ ॥ तामुवाच...लिं । रंभे माभूत्तव भयं कुरुष्व वचनं मम । कोकिलो...रे ऋतौ । अयं...स्थातो...समीपतः ॥ ३८ ॥ त्वं . कं रंभे लोभनार्थमुपाव्हय । सा...तस्य रूपमप्रतिमं भुवि । कृत्वा बहुविधं रंभा विश्वामित्रमलोभयत् ॥ ४० ॥ कोकि...संश्रुत्य...तां प्रहृष्टेन मनसा विश्वामित्रोभ्यवैक्षयत ॥ ४१ ॥ अथ...मागमत् ॥ ४२ ॥ सह...तत्कर्म...ष्टः शप्तवान्...जः ॥ ४३ ॥ अस्माल्लो...शिला...भूतले ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणा हि महात्मानस्तपो...त्वामत्क्रो...तां ॥ ४५ ॥ एव . मागतः ॥ ४६ ॥ तस्य चिंताभ्युपे तस्य रंभा शैलत्वमागता । व्रीडितश्चापि कंदर्पो जगामाशु यथागतं ॥ ४७ ॥ कोपेनाथ...जा श्रेयसो हरणे कृतः (टी–भवनइहराणिहुनइ ।) इंद्रियै...नः ॥ ४८ ॥ अथ हैमवतीं राम...महामुनिः । पूर्वां दिशमतिक्रम्य त...णं ॥ ४९ ॥ तां दृष्ट्वा शापसंयुक्तां रंभां शैलमयीं कृतां । अभ्यागतो मुनिश्चं तां तपोपहरणे कृते ॥ ५० ॥ नैव कोपं करिष्यामि न भोक्ष्ये चापि सांप्रतं । अथ वा नोच्छ्व...रगणान्बहून् ॥ ५१ ॥ अहं...शोषयाम्येव स्वमात्मानं जि ..यः । ताव...ण्यं महदूर्जितं ॥५२॥ अनु...नस्य एवं विघ्नो भविष्यति ॥ ५३ ॥ मौनं वर्ष...सहस्राय कृत्वा मनसि सुस्थिरं । अकारोदप्रतिसमां प्रतिज्ञां र ..न ॥ ५४ ॥ स्थाणुभूतो निरालंबः क्रोधमात्सर्य-वर्जितः । पूर्णे वर्ष...मुनिः ॥ ५५ ॥ विघ्नैर्बहु (टी–दंशमशकसर्पस्त्रीराक्षसपशुमिष रूपैः ।)...नोत्तर...त् । गत्वा च परमं हर्षं तपद्यो तिष्ठदुत्तमं ॥ ५६ ॥ (टी–ब्रह्मा तप अतिष्ठदुत्तमं ।) अथ वर्षसहस्रेण व्रतदीक्षासमागमे । (टी–व्रतसमाप्तिः समाप्तिसमये । पारणसमये ।) इंद्रो...भूत्वैनं यथा सिद्धमयाचत ॥ ५७ ॥ नि शेषमन्नं...भुक्त च महातपाः । (टी–इंद्रः अभुक्तं च महायशाः । यथा स तं सिद्धं अन्नं बहु ।) तथैव मौनमकरोदनुध्वासं च राघव ॥ ५८ ॥ पूर्णे वर्षसहस्रेपि निरुच्छ्वासो भवन्मुनिः । अनुच्छ्वासात्ततस्तस्य मू...त ॥ ५९ ॥ त्रैलो...भ्रांत मादीपित...त् । ततो...न्नगासुरराक्षसाः ॥ ६० ॥ मोहितास्तेजसैवासंस्तपसंमंद...यः । (टी–भग्नप्रतापाः ।) कश्म...वन् । बहु...निः ॥ ६३ ॥ लोभितः...वृजिनं (टी–छिद्रं ।)...स्वल्पमप्यथ ॥ ६४ ॥ न...तस्मै...सो हि यथेप्सितं । विना...लोकांस्त...रान् ॥ ६५ ॥ व्याकुला (टी–रजस्वलाः ।)...च सूर्य प्र...ते । साग...ता श्चैव विदीर्यंते...ताः ॥ ६६ ॥ प्रकाशंते (टी–दीर्यते चापि पृथिवी ।) च पृथिवी वा...ति भृशाकुलः । ब्रह्म विप्रो न भजते (टी–पाषं (खं)डी ।) नास्ति...नरः ॥ ६७ ॥ (टी–वेदं ।) त्रैलोक्यमपि संमूढं सं...सं...कुरुते देव यावदेष जगत्क्षये ॥ ६८ ॥ ताव...ग्निरिव निश्चेष्टः त्रैलोक्यं प्रदहेदयं ॥ ६९ ॥ दैवं...स्य जीवितं...गमाः ॥ ७० ॥ विश्वा...त्मानमूचुः सानुनयं वचः । महर्षे स्वस्ति ते साधु...तोषिताः ॥ ७१ ॥ ब्राह्मण्यं...कौशिक । स्वस्ति...सुखं ॥ ७२ ॥ पिता...प्रणामं विधिवद्व्याहरत्तान् म...निः ॥ ७३ ॥ ॐ...दास्त्वा यांतु सर्वशः । क्षत्र...मपि ॥ ७४ ॥ ब्राह्मण्यं यदि...च । यद्ययं पूर्यते कामो गमिष्यामि सु...भाः । ७५ ॥ ब्रह्मपुत्रो...ह्येयमेवं चैव ब्रवीति मां । ततः प्रसाद्य तं देवा वशिष्ठं तमथाब्रुवन् ॥ ७६ ॥ वसिष्ठस्त्वब्रवीद्वाक्यं सर्वं संपत्स्यते तव । इत्युक्त्वा...ताः सर्वाजग्मुस्त्रिभुवनं तदा ॥ ७७ ॥ सख्यं...र्षि वसिष्ठो जपतां वरः । ब्राह्मण्यमेवमेतेन प्राप्तं...त्मना ॥ ७८ ॥ विश्वा...मुत्तमं । कृतकार्यो...स्थितः ॥ ७९ ॥ एष धर्म...वीर्यस्य च परायणः । एष सत्ये दमे शौचे वेदे च परितिष्ठतः ॥ ८० ॥ (१८०) इत्युवाच शतानंदो रामलक्ष्मणसंनिधौ । आर्षे रामायणे विश्वामित्रब्राह्मण्यलाभो नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४४ ॥

ततः कथांते वाक्यज्ञो वाक्यं मधुरमब्रवीत् । अपूजयन् शतानंदं कौशिकः साधु साध्विति ॥ १ ॥ जनकः प्रांजलिर्भूत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् । धन्यो...गवः ॥ २ ॥ यज्ञं...सि धार्मिकः । सहितो द्विजमुख्यैश्च बहुभिश्च

महायशाः ॥ ३ ॥ पावितोहं...न्मया ॥ ४ ॥ विप्रभावं च ते ब्रह्मन्...नं तवाद्भुतं । श्रुतं...त्मना ॥ ५ ॥ सदस्यैः (टी–विधिदर्शिभिः ।)...अप्रमेयं तव तपः...बलं ॥ ६ ॥ अप्र...ते पुरुषर्षभ...ते विभो ॥ ७ ॥ कर्म्मकालो (टी–संध्याकालः ।)...र्मां ते मुनिश्रेष्ठ द्रष्टुमिच्छाम्यहं पुनः ॥ ८ ॥ गमने जपतां...सि एव...र्षभः ॥ ९ ॥ विस...स्तदा । पूजितो मुनिना तेन वै...धिपः ॥ १० ॥ प्रदक्षिणं तमकरोत्सोपा...वः । विश्वा... ...लक्ष्मणः ॥११॥ स्ववाटमतिचक्राम (टी–स्वयं स्वीकृता वासं ।)...महर्षिभिः । आर्षे श्रीरामायणे जनकवाक्यं नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४५ ॥

ततः प्रभाते...कृतकृत्यो (टी–विहितावश्यकादि नित्यकर्म यजमानकार्य ।) नराधिपः । विश्वा...त्मानं श्रेष्ठं च सह राघवं (टी–आजुहाव सहराघवं ।) तम...त्मा हृष्टतुष्टेन (टी–शास्त्रदृष्टे) कर्म्मणा । राघवौ ...ह ॥ २ ॥ भग...मि महातपः । आज्ञाप्योऽहं भगवता शिष्योऽनुग्राह्य एव च ॥ ३ ॥ एव...स्तु ध...ना ...मुनिर्वाचा...विदांवरः ॥ ४ ॥ पुत्रौ...धनुर्दिव्यं...ति ॥ ५ ॥ एत...ष्टं च करिष्यथ ॥ ६ ॥ एव...श्रूयतां धनुषस्त त्वं...ति ॥ ७ ॥ देवराज...न्यासोयं (टी–न्यासीत्ततं हरेणैतत् तस्य हस्ते पुरो धनुः ।) तस्य तु पुरा हस्ते दत्तं महद्धनुः ॥ ८ ॥ दक्ष...वीर्यवत्...शान् रुद्र...त् ॥ ९ ॥ भागार्हे मयि यद्भागं न प्रयच्छत देवताः । वरां...र्हाणि शात...न संशयः ॥ १० ॥ ततो...सर्वा देवता...वाः । प्रासादयं (टी–नृत्यगीतादिभिः ।)...वः ॥ ११ ॥ प्रीति...त्मनां । शातितानि महार्हाणि तेषामंगानि वै पुनः (टी–शातिता व्यपितेभ्यामंगानि प्रीतः सन् पुनः ददौ ।) ॥ १२ ॥ तदे...त्मनः । अथाहं यज्ञवाटस्थः कदाचिद्व्योमवर्त्मगां ॥ १३ ॥ मेनकामप्सरःश्रेष्ठां निरीक्ष्ये तद्विचिंतयं । यद्यपत्यं भवेदस्यां मम स्यात्तदपीदृशं ॥१४॥ एवं चिंतयतस्तत्र वीर्यं मे न्यपतत्क्षितौ। ततो वाहत क्षेत्रं फलाग्रादुत्थिता क्षितेः ॥ १५ ॥ अथ वाहयतः क्षेत्रं हलाग्रादुत्थिता मम । सर्वलक्षणसंपन्ना नाम्ना ...ता । भूतला...तां तां तु वर्द्धमानां म...जां ॥ १६ ॥ वीर्यशुल्कां शुभाचारां प्रमदां चाप्ययोनिजां । अगम्यां वरयन् सर्वे राजानो मुनिपुंगव (टी–वीर्यबलपणिरश इत्युक्तं पणं ।) ॥ १७ ॥ तेषां ..क्षितां । वीर्यशुल्कामकथयंते बुभूषुश्च तद्वचः ॥ १८ ॥ (टी–भूष् अलंकारे ।) ततः...मिथिलामभ्युपेयुस्ते वीर्यं यशासितुं स्वकं ॥ १९ ॥ तेषां...नानां मया धनुरुदाहृतं । ते शक्ता...स्य धारणे तोलने तथा ॥२०॥ तेषां...ल्पं वीर्यास-पोधन । नृपतीन्सहितान्सर्वांस्तान् प्रत्याख्यातवानहं ॥ २१ ॥ ततः परमकोपात्ते राजानः सुमहाबलाः । अरु... संमोह...ताः ॥ २२ ॥ आत्मा...तं ते...नरपुंगवाः । रो...ष्टा मिथिलामभ्यपीडयन् ॥ २३ ॥ ततः...दुःखितः ॥ २४ ॥ ततो...णाः सर्वे तपसाभिप्रसादिताः । प्रददुश्च भृशं प्रीता...लं मम ॥ २५ ॥ ततो...बध्यमाना... दग्धा निःसत्त्वा ..चारिणः ॥ २६ ॥ तदे...भास्वरं । यदि त्वारोपणं कुर्याद्रामोऽस्य धनुषः स्वयं ॥ २७ ॥ सुता ...रथे सुतां । पौरुषं (टी–शोभते ।) स्वभिरूपेहि शंखे क्षीरमिवार्प्यितं ॥ २८ ॥ जनकस्य...रामाय तदिति प्राब्रवीन्नृपं ॥ २९ ॥ सुरोपमोऽथ जनकः सोमात्यान्व्यादिदेश ह । धनु...दिव्यं रामलक्ष्मणयोरिति ॥ ३० ॥ यत्तद्बलपरीक्षार्थं सर्वेषां पृथिवीक्षितां । जनकेन...पुरीं ॥ ३१ ॥ तद्धनुर्वै पुरस्कृत्य निर्जग्मुः पार्थिवालयात् । शता...च पुंसां तु...नां ॥ ३२ ॥ मंजू...तामूहुः कृच्छ्रां...न । तामानीयत...तत्र...नुः ॥ ३३ ॥ सुरो...तं ...स्ते नृप...णः । इदं...राजन् सर्वलोकेषु पूजितं ॥३४॥ मैथिलीं च समुद्दिश्य दर्शयैतन्महामुनेः । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा...रुवाच ह ॥ ३५ ॥ विश्वा...त्रं तदा राजा ता...णौ । इदं...पूजितं ॥ ३६ ॥ राज ..पूरणे सदा । नेदं सु...णैः शक्यमसुरैर्वा महामुने ॥३७॥ गंध ..प्रवरैः...रगैः । एकैको वा समस्ता वा शक्ता मतिमतां वराः ॥ ३८ ॥ ज्याधिरूढं मुनिश्रेष्ठं कुत एव तु मानुषाः । अगतिर्मानुषाणां...रणे ॥ ३९ ॥ आरो...बंधने...पि वा ।

तदेव ध...मुनिगौरवात् ॥ ४० ॥ ददर्श...नयौरा...यौः । विश्वा...स्तु धर्म्मात्मा श्रु...तं ॥ ४१ ॥ अभ्यभाषत काकुत्स्थं प्रहृष्टेनांतरात्मना । गृहाणेदं महाबाहो दिव्यं धनुरनुत्तमं ॥ ४२ ॥ धारणे कर्षणे चास्य यत्नमातिष्ठ राघव । वत्स...पश्यत्येवं रा.. त् ॥ ४३ ॥ मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा यत्र...नुः । मंजूषां तां समासाद्य दृष्ट्वा च धनुरब्रवीत् ॥ ४४ ॥ इदं...संस्पृक्ष्याम्यद्य...ना । यत्न...णे तथा ॥ ४५ ॥ बाढमित्येव तं राजा...षत । सलीलमिव तद्रामो जग्रा...नेः ॥ ४६ ॥ पश्यतां च स...नः...लमरिसूदनः ॥ ४७ ॥ आरोप्य च महाबाहुः पूर...स वीर्यवान् । बभंज च नरश्रेष्ठो धनुर्मध्ये महायशाः ॥ ४८ ॥ तस्य...भवद्भीमो निर्घात...स्वतः । भूमिश्चकंपे सुमहच्छीर्यमाणे गिराविव ॥ ४९ ॥ निःपेतु...राघवौ ॥ ५० ॥ प्रत्या...पुंगवं ॥ ५१ ॥ भगवन् श्रुत पूर्वो मे...मया ॥ ५२ ॥ जनकानां...त्मजं ॥ ५३ ॥ मम...शा च...मे सुता ॥ ५४ ॥ भवतो...त्वयोध्यां ...थैः ॥ ५५ ॥ राजानं...सर्वशः ॥ ५६ ॥ मुनि...प्रीयमाणं च...शीघ्रगाः ॥ ५७ ॥ कौशिकेन तथेत्युक्तो राजा ह्याभाष्य...णः ॥ ५७ ॥ अयो...त्मा मुनिशासनात् ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे धनुर्भंगो नाम सर्गः ॥छ॥४६॥

यथा च तत्समाख्यातमानेतुं च नृपं तदा । जनकेन...शीघ्रवाहना ॥ १ ॥ त्रिरात्र...रीं । ते...नाद्दूता...शिनाः ॥ २ ॥ ददृशु...नृपं । शश्वत् प्रजाः प्रशासन्तं धर्म्मज्ञैः सचिवैः पुरः ॥ ३ ॥ ऋत्विजैर्देवसंकाशैर्वसिष्ठाद्यैश्च मंत्रिभिः । आशास्यमानं सुप्रीतैः शक्रमांगिरसैरिव ॥ ४ ॥ तं लोकपालप्रतिमं लोकपाल सुनिश्चितं । बद्धांजलि...साः ॥ ५ ॥ राजानं प्रयता...राजन्...पुरोहितः ॥ ६ ॥ कुशलं...पुरोहितं । मुहु...संपृक्तया गिरा ॥ ७ ॥ नृपतिस्त्वां महाराज जनकः परिपृच्छति । पृष्ट्वा...ग्रो...पः । ८॥ कौशिकस्य सकाशेऽस्मान्निदं वचन...त् । विदिता ते प्रतिज्ञा वै वी...जा ॥ ९ ॥ राजभिर्या न विजिता निर्वीर्यैर्विमुखीकृतैः । तामिमां मत्सुतां राजन् विश्वामित्रपुरःसरः ॥ १० ॥ यदृच्छयागतो वीर्यात् तां विनिर्जितवान् सुतां । तच्च दिव्यं धनुः श्रीमन्...ना ॥ ११ ॥ राघवेण महत्तेजो...दि । तस्मै...द्युते ॥ १२ ॥ प्रतिज्ञां...मर्हसि...ष्टु मर्हसि नः प्रियान् ॥ १३ ॥ प्रीतिं च मम...द्र प्रवर्त्त...सि । पुत्र...समनुलिप्स्यसे ॥ १४ ॥ एवं...स्थितः ॥ १५ ॥ इति दूतवचः श्रुत्वा ...तः । सोपाध्यायश्च राजेंद्र पुरस्कृत्य पुरोहितं ॥ १६ ॥ वसिष्ठं...त्रिणोऽन्यांश्च सोऽब्रवीत् । गुप्तः...नः ॥ १७ ॥ लक्ष्मणेन...षु वर्त्तते । दृष्ट...ना ॥ १८ ॥ संप्र...त्मनः ॥ १९ ॥ गच्छामस्तां पुरीं ..मित्यूचुः...र्षिभिः ॥ २० ॥ प्रीतश्चाप्यभवद्राजा श्वोभूत इति चाब्रवीत् । मंत्रिणा जनकस्यापि रात्रौ पर...ताः ॥ २१ ॥ ऊषुः...तास्तत्र सर्वकामैः सुपूजिताः ॥ आर्षे श्रीरा...णे दूतवाक्यं नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४७ ॥

तस्यां रात्र्यां...वः...ब्रवीत् ॥ १ ॥ अद्य...न्विताः ॥ २ ॥ चतु...त्तमं ॥ ३ ॥ वशिष्ठो...काश्यपः...यु मुनिः स्तथा ॥ ४ ॥ एते...मां ॥ ५ ॥ वचनात्तु...स्य सा सेना...व्रजं...न्वगात् ॥ ६ ॥ चतुर्भिस्तामहोरात्रै...मभ्युपे...न् । ददर्श मिथिलां रम्यां जनकेनोपशोभितां ॥ ७ ॥ ततो...तदा...ययौ ॥ ८ ॥ उवाच च नरश्रेष्ठो नर...तः । जनकः श्लक्ष्णया वाचा वृद्धं दशरथं नृपं ॥ ९ ॥ मार्कंडेयादयश्चैव तथैवेमे तपोधनाः । एतेषां च महर्षीणां समभ्यागमनादहं ॥ १० ॥ स विशेषतरः पूतो राजंश्चाप्यायितस्तथा । स्वागतं ते महाराज दिष्ट्या...व ॥ ११ ॥ पुत्र...प्रीतिः प्राप्यतां वीर्यतोर्जिता । दिष्ट्या...षिः ॥ १२ ॥ सह...ज गणै...कुलं ॥ १३ ॥ राघवैः...ते तु राजेंद्र निवर्त्तयितु...सि ॥ १४ ॥ यश...विवाहं नृपसत्तम । तस्य...मुनिमध्ये...पः ॥ १४ ॥ वाक्यं...मेतत्पुरा मया ॥ १५ ॥ यथा...वरिष्ठं...दिनः ॥ १७ ॥ श्रुत्वा...समागमे ॥ १८ ॥ कथयंतः कथां दिव्यां हृद्यां श्रोत्रसुखावहां । परस्परप्रभावज्ञाः पूजयंत परस्परं ॥ १९ ॥ विश्वामित्रं तु दृष्ट्वैव राजा दशरथस्तदा । शिरसा प्रणतः प्रीत्या ववंदे हृष्टमानसः ॥ २० ॥ भवं तं नाथमासाद्य पूतोस्मि तव तेजसा ।

विश्वामित्रोऽपि चैवैनं प्रीतिमानिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ पूत एवासि राजर्षे स्वकृतैः कर्म्मभिः शुभैः। अनेन चापि पुत्रेण रामेणामिततेजसा ॥ २२ ॥ पूतोसि श्लाघनीयश्च देवानामपि संगमे। एष ते नृपते पुत्रो रामो निर्यातितो (टी–समर्पितः।) मया ॥ २३ ॥ लक्ष्मणेन सह भ्राता कुशली रघुनंदन। इत्युक्तो मुमुदे राजा विश्वामित्रेण धीमता ॥ २४ ॥ तौ चापि पुत्रावाघ्राय परिष्वज्य च पीडितौ। हर्षेण महता युक्तस्तान्निशामवसंस्थितां ॥ २५ ॥ स तैः पुत्रैः परिवृतो निशां पर महर्षिभिः। सहोवास भृशं प्रीतो जनकेन सुपूजितः ॥२६॥ जनकोपि...धर्म्मवित्। यज्ञस्य च सुतायाश्चैव कृत्वा...ह ॥ २७ ॥ रामं जामातरं लब्ध्वा हृष्टः परमधार्म्मिकः। ततः...कृतकामः महर्षिभिः ॥ २८ ॥ उवाच...पुरोधसं। भ्राता स सुमहातेजा...कः। ॥ २९ ॥ कुश...ख्यातोऽयोध्यास्ते नगरं शुभं। चर्या देशकपर्यंतं पि...तीन्नदीं ॥ ३० ॥ सांकाश्यं स्वर्ग...(स०–चर्या फलको अद्रिदेशाः। तदंतः सांकाश्यं नाम नगरं इति दीपिकायां। चंपाकूलं अपर्यंतं ॥)...यज्ञगोप्ता (मानार्हो हि समेयातः) रमेव तु ॥ ३१ ॥ प्रीतिं...प्रतिभोक्ता महायशाः। शासनात्ते नरेंद्रस्य प्रयताः शीघ्रवाहनाः ॥ ३२ ॥ आनयामासुरव्यग्रा वि...था। आज्ञया...आगतः स...जः ॥ ३३ ॥ ददर्श च महा...। अभि...महात्मानं शता...दं स पार्थिवं ॥ ३४ ॥ राजा...व्यमध्यारोहत्तदासनं। उपविष्टौ सुखासीनौ महाभागौ महाबलौ ॥३५॥ मंत्रि...सुधामानं प्रेष...तुस्तदा। आमंत्रयस्व शीघ्रं तमिक्ष्वाकुममितप्रभं॥३६॥ आत्मजैः...र्षे सोपाध्यायं स...णं। औ...र्ये (टी–आवासं।) ...त्वा तमिक्ष्वाकुकुलनंदनं ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वा दशरथं प्राह सोऽभिवाद्येत्। अयोध्यायाःपते...हरस्त्वां नरेश्वरः ॥ ३८ ॥ द्रष्टुमिच्छति धर्म्मेण सो...यः सबांधवः। मंत्रि...स्तदा ॥ ३९ ॥ स...त्र स राजा यत्र मैथिलः। समासाद्य च राजानं सो...यगणैर्वृतं ॥ ४० ॥ तं...कुशलो...त्। वि...यथा राजन्निक्ष्वा...तं ॥ ४१ ॥ वक्ता ...लोकेषु...तः सर्वैश्च परमर्षिभिः ॥ ४२ ॥ एष...त्मा यथाधर्म्मं य...मं। तू...ष्ठो वाग्विदांवरः ॥ ४३ ॥ उवाच...सं। आमनोरभिशुद्धानां राज्ञां प्रथिततेजसां ॥ ४४ ॥ इक्ष्वाकूणामयं वंशःश्रूयतामनुपूर्वशः। आकाशप्रभवो ब्रह्मा यः ॥ ४५ ॥ तस्मा...मारीचात्क...ज्ञे विवस्वा (टी–सूर्यः।) ल्लोकभावनः ॥ ४६ ॥ मनुर्विवस्वतः पुत्र इक्ष्वा...स्तु...तः। तं राजानमयोध्यायां चकार विधिपूर्वकं ॥ ४७ ॥ इ...क्षिः समपद्यत। वि...वान् ॥ ४८ ॥ बाण...रपि ॥ ४९ ॥ त्रि...पुत्रो हरिश्चंद्रो म...शाः। रोहिताश्वः सुतस्तस्य युवनाश्वोभवत्ततः ॥ ५० ॥ युव...मांधातुस्तु महातेजाः सुसंधिः समपद्यत ॥ ५१ ॥ सुसंधेर्ध्रुवसंधिस्तु द्वितीयस्तु प्र...त्। यश...तः ॥ ५२ ॥ भ...तः समजायत। असितात्सगरः पुत्रः क्षत्रदेव्यां व्यजायत ॥ ५३ ॥ तस्यां ते प्र...शत्रवः। हैहया...शिशि...तांस्तु संप्र...क्षयं गतः ॥५४॥ द्वेचास्य...तयोरेका गरं प्रादात् सपत्न्या ह्यनसूयया ॥ ५५ ॥ एतस्मिन्नंतरे वीर बभूवा...मुनिः। (टी–यदा सपत्न्या गरो दत्तः एतस्मिन्नंतरे सा तं ऋषिंप्रति गता यतः अभिसमीपे स्थितः।) भार्गव...श्रितः ॥५६॥ तमृषिं...कालेऽभ्येत्य न्यवेदयत्। स तथेत्य वदद्विप्रो वरिष्ठं पुत्रजन्मनि ॥ ५७ ॥ ततः सा गृहमागम्य पुत्रजन्मसमुत्सुका। पतिशोकातुरा तत्र पुत्रं देवी व्यजायत ॥ ५८ ॥ सह तेन गरेणैव तस्मात्सगरोभवत्। सगरादसमंजोऽभूदंशुमानसमंजसः ॥ ५९ ॥ दिलीपो...ककुत्स्थस्य रघुः सुतः ॥ ६० ॥ रघोस्तु वंश ते...त्त्यभवच्छंखनस्तस्य चात्मजः ॥ ६१ ॥ सुद...शीघ्रगस्याभवन्मुनिः ॥ ६२ ॥ मुनेः प्रशुश्रुकोप्यासी...पृथिवीपतिः ॥ ६३ ॥ नहुष...तिजः। अजो नाभागपुत्रस्तु तस्माद्दशरथोऽभवत् ॥ ६४ ॥ नृपाद्द...णौ। कुलवंश्यानुरूपिण्यौ कुलवंशानुरूपयोः ॥ ६५ ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थे वरयाम्यात्मजे तव। स...मर्हसि ॥ ६६ ॥ (टी–वंशानुक्रम। प्रथम। ब्रह्मा। मरीचिः कश्यपः। सूर्यः। मनु। ईक्ष्वाकुः। विकुक्षिः। बाणः। अनरण्यः। पृथुः। त्रिशंकुः। हरिश्चंद्रः। रोहिताश्वः। युवनाश्वः। मांधाताः। सुसंधिः। ध्रुवसंधिः। भरतः। असितः। सगरः।

असमंजसः । अंशुमान् । दिलीपः । भगीरथः । ककुस्थः । रघुः । कल्माषः । शंखनः । सुदर्शनः । अग्निवर्णः । शीघ्रगः । मुनिः । प्रसुश्रुः । अंबरीषः । नहुषः । जयातिः । नाभागः । अजः । दशरथः । रामः ॥ ४० ॥) आर्षे श्रीरा...णे अयो...डे वंशकीर्त्तनं नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४८ ॥

एवमुक्तोथ जनकस्तमु...सि धर्म्मश ..नः शृण्वतां वरः ॥ १ ॥ प्रदानेषु च वक्तव्यं कुलं...ध जनेश्वरः ॥ २ ॥ राजा...शस्त्रभृतां वरः ॥ ३ ॥ तस्य...म जनितो नेमिपर्वते । मिथेस्तु जनको...कात्तु उदावसुः ॥४॥ उदा...त्मा तनयो नं...नः । नं...र्धनजः...म धार्म्मिकः ॥५॥ सु ..त्मा सैंदवस्तु म...लः । सैंदवस्य तु राजर्षे (टी–देवराजस्य राजर्षेः) बृं...तः ॥६॥ बृ ..स्य धर्म्मात्मा महावीर्यो व्यजायत । म...धृतिस्तस्य चात्मजः ॥ ७ ॥ सु ..दृष्टकेतुर्व्यजायत । दृष्ट...श्च काकुस्थ हर्यं...तः ॥ ८ ॥ हर्यं...प्रभंजकः । प्रभं...रथः स्मृतः । (टी–थः सीद्देवमीढुकः) ॥ ९ ॥ देव...महांधकः । महांधक...बलः ॥ १० ॥ की...स्य काकुस्थ...महारोम्ण ...ह्रस्वरोमा व्य.. त ॥ ११ ॥ सुवर्णरोमा काकुस्थ ह्रस्वरोम्णो व्यजायत । तस्य...राजा...त्मनः ॥ १२ ॥ तस्य ज्येष्ठोऽहमनुजो मम भ्राता कु...जः । मां...ष्ठं सुतं राज्ये विनियुज्य नराधिपः ॥ १३ ॥ (टी–प्राचेतसः । प्राह शुभर्क्षे सीता वधूढा न सुखं सिखे वे । पुष्यस्तु पुष्यं न तु काममेव प्रजापतेरापर शापमस्मिन् ।) कुश ...गतः । गते पितरि तस्मिंस्तु स्वर्गमावृत्य तिष्ठति ॥ १४ ॥ भ्रातरं...शं पालयामि कु...जं । कस्य...दाग-मत्पुरात् ॥ १५ ॥ सुधन्वा...प्रेषयदूतं...त्तमं ॥ १६ ॥ प्रेषयाशु नरश्रेष्ठ रत्नभूतं ममेत्युत । तस्याप्रदाने काकुस्थ यु...द्ध ॥ १७ ॥ हतश्च प्रमुखे राजा मिथिलामवरोधकः । निहत्य च नरश्रेष्ठ सु...पं ॥ १८ ॥ शांकास्ये (टी–यः शत्रुः हतः तस्य पुरे ।)...षिंचे कु...जं । कनि...ता ज्येष्ठोऽस्याहं महायशाः ॥ १९ ॥ ददामि...ते रघुनंदनः । सीता...ते लक्ष्मणाय तथोर्म्मिलां (टी–ऊर्मिलापि जनकसुता ।) ॥ २० ॥ वीर्यशुल्का मया दत्ता सीता सु...पमा । इमे कन्ये प्रयच्छामि त्रिर्वदामि न संशयः ॥ २१ ॥ प्रदानं चानयोर्वध्वोर्धर्म्मेणेक्ष्वाकुनंदन । राम...न् कुरु गोदानमुत्तमं ॥ २२ ॥ पितृ...कुरु । मयापि तु महाबाहो...से शुभे ॥ २३ ॥ फाल्गुनी विषये राजन् कार्यं कन्यापवर्जनं । (टी–पूर्वाफाल्गुनी ।) यथावत्पुत्रयोर्वीर धर्म्मकार्यमुखोदयं ॥ २४ ॥ क्रियतां दैव-पूर्वं हि प्राप्यते कार्यमुत्तमं ॥ (टी–वंशानुक्रमः । निमिः । मिथिः । जनकः । उदावसुः । नंदिवर्द्धनः । सुकेतुः । सैंदवः । देवराजः । बृहद्रथः । महावीर्यः । धृतिमान् । सुधृतिः । दृष्टिकेतुः । काकुस्थ । हयश्व । मरुः । प्रभंजकः । कीर्त्तिरथः । देवमीढः । विबुधः । महांधकः । कीर्तिरातः । महारोमा । ह्रस्वरोमा । सुवर्णरोमा । धर्म्मयशः ॥ ॥ २७ ॥) इति वंशानुकीर्त्तनं नाम सर्गः ॥ छ ॥ ४९ ॥

उक्त वाक्ये तु वैदेहे वि...निः । उवाच...नृपं ॥ २५ ॥ अ...कुलपुंगव । नृपेक्ष्वाकु वि...नां तेषां...नः (टी–कोपिन ।) ॥ २६ ॥ सदृशो...धो रुपसंपत्तथैव च । सीतायाश्चोर्म्मिलायाश्च रामलक्ष्मणोरपि ॥ ॥ २७ ॥ वक्तव्यं ते...मिदं । भ्राता...र्म्मात्मा...जः ॥ २८ ॥ अस्य...त्मनो नित्यं रूपे...वि । सुता... बध्वार्थे...वहे ॥ २९ ॥ भर...तः । इत्युक्ता मुनिशार्दूलै वरयामास तु नृपं ॥ ३० ॥ पुत्रौ...स्येमौ रूप...नौ । भरतश्च महातेजा शत्रुघ्नश्चापराजितः ॥ ३१ ॥ तयोरर्थे महाराज भवं तं वरयावहे । कुशध्वजसुताभ्यां च प्रदानम-भिरोचय ॥ ३२ ॥ उभयं हि नरश्रेष्ठ संनं...नुगृह्यतां । इक्ष्वा...मत्युग्न्यं भवंतश्च यशस्विनः ॥३३॥ विश्वा... स्य च भाषितं । जनकः...वौ ॥ ३४ ॥ सदृशौ...धौ कुतवंतावनुग्रहं । एवं...इमे ॥ ३५ ॥ पाणिं गृह्णंतु... बलाः । उत्तरे...षिणः ॥ ३६ ॥ वैवा...तु दैवतं...जलिः ॥ ३७ ॥ उभौ...वरं धर्म्मकृतः...सर्वे शिष्योहं भवतां सदा ॥ ३८ ॥ सामात्यः सबलश्चैव परवानस्मि चिंतयां । राज्ञो दश...यथायो...तथा ॥ ३९ ॥

प्रभुत्वे...यथेष्टं...एवंब्रुवति...नः॥ ४०॥ राजा...प्रियं संबंधिनं स्निग्धं प्रीतियुक्तमिदं वचः॥ ४१॥ सर्वस्यास्मीह ते राजा प्रभुरस्मि यथेच्छ मां। अहं तव ममापि त्वं यत्तवास्ति ममैव तत्॥४२॥ युवा...श्वरौ॥ ॥४२॥ मनुजो राजवंशोयं युवाभ्याम...तः। स्वस्ति...लयं॥ ४३॥ एष कर्म्माणि सर्वाणि विधास्य...त्। आपृछ्य च पुरस्कृत्य मुनिं दशरथो ययौ॥ ४४॥ स गत्वा...सुपुष्कलं। पुत्रार्थं प्रियपुत्रस्य चक्रे...मं॥४५॥ गवां...णि विधास्य इति चाब्रवीत्।...आपृच्छ्य जनकं राजा दानमभ्युद्यतस्तथा॥४६॥ गवा...स्राणि चत्वार पुरुषर्षभः। एकैक...त्रमु...धार्मिकः (टी–एकं एकं पुत्रं उद्दिश्य शतसहस्रसंख्याः गावः ददौ। ताश्च प्रत्येकं चतुर्गुणाः।)॥ ४७॥ सु...शृंगाः सुच्छन्नाः...नाः। वित्त...नः॥ ४८॥ ददौ...र्वृतस्तु नृ...दा॥ ४९॥ लोक...वविभुर्वृत...तिः। मुमुदे तत्र सुप्रीतः स्वर्गे शक्र इवामरैः॥५०॥ इत्यार्षे०। अन्वयपर्वणि गोदानिको नाम सर्गः॥ छ॥ ४९॥

यमेव दिवसं राजा...मं। तमेव शूरो युधाजिदुपयातवान्॥ १॥ पुत्र...स्य भद्रो...भ...लः। दृष्ट्वा...त्॥२॥ कैकया...राजन...तेषां पृच्छयत् अनामयं॥ ३॥ स्वस्रेयं (टी–भागिनेयं भरतं।)... ...दनः॥ ४॥ श्रुत्वा...यां विदेहेषु तवागमन्। त्वरतोस्मि...सुतं॥ ५॥ अथ...पूजयन्। तत...भिः॥६॥ मुनिं तं च...गतः। युक्ते...तैः॥ ७॥ कृतकौतुकमंगल्यैः पुत्रैर्दशरथो नृपः। वसिष्ठमग्रतः कृत्वा सर्वांश्चैव द्विजर्षभान्॥ ८॥ उपागम्य वसिष्ठस्तु वै...त्। राजन् द...राजा...मंगलः॥९॥ पुत्रै...ष्ठ...क्षति। दातृ... र्थाः प्रभवंति हि॥ १०॥ स्वंधर्म्म...कुरु...मं। इत्युक्त...त्मना॥ ११॥ प्रत्यु वित्। प्रतिहारः स्थितः को मे कस्या...क्ष्यते॥ १२॥ स्व...रस्ते यदा...तुक कृत्यास्ता...ता॥ १३॥ मम...वन्हेर्दीप्ता इवार्च्चिषः सज्जोस्मि त्व...मस्मि व्यवस्थित॥ १४॥ अविघ्नं कुरु राजेंद्र कि...बसे। तद्वाक्यं...थो नृपः॥१५॥ प्रवे...स ततः सर्वा...णास्तदा। ततो...नामुवाच रघुनंदनं॥१६॥ रामं कमलपत्राक्षं पूर्वमेव महायशाः। इयं सीता नृपश्रेष्ठ सहधर्म्मचरी तव॥ १७॥ गृहाण पाणिना पाणिं त्वमस्या रघुनंदनः। लक्ष्मणा...ऊर्म्मिलायाः परंतप॥१८॥ गृहाण पाणिना पाणिं मा ..पर्ययः। तमेव...तं प्रत्य...त॥१९॥ गृहाण...शत्रुघ्नो यो हि ध... यथापूर्वं जनेश्वरः॥२०॥ श्रुतकीर्त्या...भवंतः सदृशैर्दारैर्युक्ता यतव्रताः॥२१॥ कुलोचितं गुरुं धर्म्मं चरंतु शिवमस्तु वः। जनकस्य...पाणिं संजगृहुस्तदा॥२२॥ चत्वार...शतानंद...णं चक्रुर्वैद्यां सर्वे यथाक्रमं॥ २३॥ राज्ञाकृत स्वस्त्ययनाः सभार्या रघुनंदनः। पुष्प...रा॥ २४॥ तेणामुपरि सर्वेषां विवाहे पुण्यकर्म्मणां। ननृतु...कलं॥२५॥ विवाहे...तमिवाभवत्। तादृशे...र्यो घोषाभिवादिते॥२६॥ स्वानि यानानि चासाद्य दारांस्ते प्रययुस्ततः। हिमवंतं समासाद्य प्रहृष्टास्ते दिवौकसः॥२७॥ देवं दुंदुभिनादाश्च अंबरे मधुरस्वराः। शुश्रुवे मधुरश्चैव वीणावेणुस्वनो महान्॥ २८॥ त्रिरग्नीस्ते परि...वधूरुदवहंस्तदा। अथो...र्या विविशुः प्रहृष्टा रघुनंदनाः॥ २९॥ राजा...पश्चात्सर्षि...बांधवाः। आर्षे श्रीरा ..णे वैवाहिको नाम सर्गः॥ छ॥ ५०॥

अथ रात्र्यां...आपृच्छ्य तौ नख्याग्नौ...तं॥ १॥ विश्वा...ते वापि वै...आपृच्छयाथ... पुरीं॥२॥ अथ राजा...बहु कंबलादीनि वस्त्राणि क्षौमसूक्ष्मांब...च॥३॥ गवां...लाधिपः। पदातींश्च द्विपरथान् दिव्यरूपानलंकृतान्॥४॥ हिरण्यस्य सुवर्णस्य (टी–गदी बाणा।) दासीनां च शतं शतं। ददौ परम संहृष्टः कन्या...मं॥५॥ दत्वा...तमु...श्वरः॥६॥ राजाप्य...सुमहाबलः॥७॥ कृतोद्वाहं तु गच्छंतं सर्षि...बांधवं। घोराः पक्षिगण वाग्भिः पत्या जहुः समंततः॥८॥ सौम्याश्चापि मृगा भौमा गच्छन्त...णं। तान्...प्रत्यभाषत्॥९॥

भगवान् पश्यतामेतानुत्पातांश्च सुदारुणान्। दिशश्च सर्वा भगवन् धूमोत्पातसमाकुलाः॥१०॥ परिवेषस्तथा सूर्ये दृश्यते सुमहानपि। तमसा च नभः सर्वं न प्रज्ञायत किंचन॥ ११॥ दृष्ट्वा भयमुपाश्लिष्टं हृदये मम चाप्ययं। ब्रूहि मे विदितं ज्ञानं भगवन् कोऽयं विधिः॥१२॥ नान्यो वक्तुमिदं शक्तस्त्वदृते मुनिसत्तम। किमनिष्टं महद्ब्रह्मन्पश्यामि सुमहद्भयं॥१३॥ असौम्याः पक्षिणो घोरा मृगा अपि प्रदक्षिणाः। किमिदं हृदयोत्कंपं मनो मम विषीदति॥ ॥१४॥ राज्ञो.. नृषिः। उवाच...त्फलं॥१५॥ उप...च्युतं। मृगास्तु शम...मयं (टी-तं एते मृगाः एतं संतापं उत्पन्नमपि शमयंति।)॥१६॥ तयोः सं...तोस्तत्र...ह। कंप...सर्वा सपर्वतवनां शुभां॥१७॥ तमसा... र्यो न प्रज्ञायत किंचन। भस्मनेवावृतं...द्बलं॥ १८॥ वसिष्ठश्चर्षय...स्तदा। विसंज्ञा...सर्वेन्येपि विचेतसः॥ ॥ १९॥ तस्मिं...रेषु...त्रेषु...मूः। ददर्श भीमकर्म्माणं...धारिणं॥ २०॥ कैलाश...जनैः॥ २१॥ स्कंधावसक्त परशुं...प्रगृहीत शरं रामं...हरं॥ २२॥ तं...मकर्म्माणं...णाः॥ २३॥ संगता ऋषयः... मिथः। मुनिकोपो विनिर्दिष्ट ज्वलन्वज्रनिभोथयः॥ २४॥ कश्चित्क्षत्रवधा...दयेत्पुनः। पूर्वे...ज्वरः॥ २५॥ क्षत्र...षेतां...दर्शनं॥ २६॥ ऋषयो...ति तदा मधुरमब्रुवन्। प्रति...जां जामदग्न्यः प्र...न्॥ २७॥ ज्वलज्ज्वलनसंकाशस्तेजसा मोहयन्निव। रामं दाशरथिं रामः समुपेत्याभ्यभाषत॥ २८॥ राम दाशरथे शूर श्रूयते ते महद्बलं। धनु...सर्वे...श्रुतं॥ २९॥ तद...च धनुषोभेदनं त्वया। श्रुत्वाहं सम...सो गृहीत्वेदं महद्धनुः॥ ३०॥ सशरं पश्य राम त्वं स्वबलं दर्शयस्व मे। तदहं...लं ज्ञात्वा...षोस्य प्रपूरणे॥ ३१॥ द्वंद्वं राम...ध्यवतस्तव। तस्य...स्तदा॥ ३२॥ विवर्णवदनस्त्रस्तः प्रांजलिर्दीनम...त्। क्षात्राद्रो...यशाः॥ ॥ ३३॥ बालानां नाम...णां नानयं कर्तुमर्हसि। भृगूणांच कु...नां॥ ३४॥ सह...निक्षि...सि। स... धरां॥ ३५॥ दत्वा...प्राप्तः किं...ने॥३६॥ न चैक...वान्॥ ३७॥ अना...पत। द्वे एव धनुषीरत्ने दिव्ये त्रैलोक्यविश्रुते॥ ३८॥ दृढे...अतिसृष्टं...त्सवे॥ ३९॥ पुराघाते...द्वितीयमपि विष्णवे यद्ददुः सुराः॥ ॥ ४०॥ समान...त्विदं। दत्वा च देवताः...महं॥ ४१॥ शिति...धनुषोश्च बलाबले। अभिप्रायं विदित्वा तु दे...हः॥ ४२॥ विरोधं...धे सुमह...णं॥ ४३॥ शिति...तस्य तत्पूरितं शैवं...मं॥ ४४॥ हुंकारे... देवं जृंभित्वा च त्रिलोचनं। दैवतैस्तु समा...णैः॥ ४५॥ याचितो न प्रहृतवान् विष्णुर्बलवतांवरः। जृंभिते धनुषा सार्द्धं शिवे विष्णुः पराक्रमात्॥ ४६॥ अधिकं...स्तदा। ततस्तु रुद्रः सं...शाः (टी-जनकेषु।)॥ ॥ ४७॥ देवराताय देवेशो ददौ सन्यासमायुधं॥ इदं...परम पूजितं॥ ४८॥ ऋचीके...तेजाः पुत्रायाद्भुतकर्म्मणा॥ ४९॥ पित्रे...दिव्यं कार्मुकं जमदग्नये। न्यस्त...तपोदमसमन्विते॥ ५०। अर्जुनो...वधमप्रतिमं श्रुत्वा पितुस्तस्य महात्मनः॥ ५१॥ क्षत्र...दितं...कधा। पृथिवीमखिलां जित्वा...ने॥ ५२॥ यज्ञप्रांते महदिदं दक्षि...णे। ततो महेंद्रनिलयात्तपो...तः॥ ५३॥ श्रुतवान् ध...दं त्वरितस्त्वहमागतः। तदिदं वैष्णवं...मम॥ ५४॥ क्षत्र...यस्व महाबाहो शरेणामिततेजसा॥ ५५॥ यदि शक्नोषि काकुत्स्थ युद्धं दास्या...ततः। आर्षे श्री...णे रामसमागमो नाम सर्गः॥ छ॥ ५१॥

तच्छ्रुत्वा...दशरथात्मजः। गौर...कथे रागो रामम...त्॥ १॥ श्रुत...न्स्मि ते कर्म कृतं यत्तत्पुरातनं। न तेऽसूयामि तद्ब्रह्मन् पितु...ण्यकारिणः॥ २॥ वीर्यहीन (टी-पराक्रमं विनै व।) मिदं यत्तु क्षत्र...व। परिगृह्णामि ते तेजः पश्य मे तत्र पौरुषं॥ ३॥ नातिक्रूरेण तेन त्वं कर्म्मणा गर्वितो भव। आनयं तद्धनुर्दिव्यं पश्य मे बलमौरसं॥ ४॥ क्षत्रस्यापि महत्तेजः पश्याद्य भृगुनंदनः। इत्युक्त्वा राघवो वाक्यं भा...षं॥ ॥ ५॥ शरं चाप्रतिमं हस्तात् गृहीत्वाशुपराक्रमः। आरोप्य रामस्तु धनुः शरमायोज्य कांचनं॥ ६॥ जामदग्न्येऽ-

स्वसंभ्राते राघवो वाक्यमब्रवीत्। ब्राह्म...च ॥ ७ ॥ शक्तोऽपि तेन मुंचेयमहं प्राणहरं शरं। इमां तव गतिं...तां ॥ ८ ॥ लोका...पि वधिष्यामि यथेच्छसि। न ह्ययं...जय ॥ ९ ॥ मोत्रः...ति वीरेषु बल...नः। वरा रामं देवा सर्षिगणास्तदा ॥ १० ॥ पिता...न्नराः ॥ ११ ॥ यक्ष...द्भुतं। एकीभूते...रामे चापि धनुर्द्धरे ॥ १२ ॥ निर्वीर्यो...ग्न्योथ...क्षत। तेजोपहत...कृतः ॥ १३ ॥ रामं...कश्यपाय...पुरा राम व...रा ॥ १४ ॥ विषये ...ब्रवीत्। सोहं...न्न वसाम्यनिशं भुवि ॥ १५ ॥ हीन प्रतिराः काकुत्स्थ तस्मात्कश्यपसंस्थया। इमां मम गतिं तात हंतु...राघव ॥ १६ ॥ मनोजवो गमिष्यामि...त्तमं। लोका...मया ॥ १७ ॥ जहि...जाने त्वाहं सुरोत्तमं ॥ १८ ॥ धनु...गताः ॥ १९ ॥ त्वाम...चेयं मम...भवति कर्हन्चित् ॥ २० ॥ त्वया...शरं चाप्र... धार्मिक ॥ २१ ॥ शर...त्तमं। रामे विब्रवति ह्येवं जाम...वान् ॥ २२ ॥ रामो...मुत्तमं। आसन्वितिमिराः सर्वा दिशः सप्रदिशस्तथा ॥ २३ ॥ प्रवबुश्च शिवा वाता मृगाश्च शुभशंसिनः। सुराः...णाश्चैव प्रशशंसुर्नृपात्मजं ॥ २४ ॥ रामो दाशरथिं रामं प्रशस्य रघुनंदनं। प्रद...त्य ततो ज...गतिं तदा ॥ २५ ॥ गते...प्रसन्नात्मा...यशाः ॥ २६ ॥ अभि...विह्वलं वाक्यमुवाच...नः ॥ २७ ॥ जाम...पालिता ॥ २८ ॥ रामस्य तद्वचः...मुर्ध्निचाघ्राय राघवं ॥ २९ ॥ गतो...श्रुत्वा प्राप्य हर्षमनुत्तमं। नोदयामास...जगाम च...रीं ॥ ३० ॥ मूर्द्धजां ध्वनीं (टी–ऊर्ध्वध्वजां पुष्पोत्कृष्टनिनादितां।) रम्यां भवोत्कृष्टां निशाम्य तां। (ट–शक्र राजपथे कृत्स्नां। सर्वोत्कृष्टां पुरीं युतां।) श्वेतध्वजामिमां कृत्स्नां प्रकीर्ण कुसुमोत्करां ॥ ३१ ॥ राज...शाभिमुखैः... लवादिभिः। प्रकीर्णा प्राविशद्राजा पुरीं स्वं च निवेशनं ॥ ३२ ॥ कौशिल्या च...वध्वाः...तः ॥ ३३ ॥ ततः सीतां श्रीप्रतिमां ऊर्मिलां...पपत्नयः ॥ ३४ ॥ मंगलालंभनीयैश्च (टी–मांगलिकनां अ ग ठ णां)... नान्यादौ...परिचक्रमुः ॥ ३५ ॥ अभि...मुदितास्तत्र भर्तृप्रियहिते रताः ॥ ३६ ॥ कृत...र्षभाः ॥ ३७ ॥ तेषामतियशा...गुणवत्तरः ॥ ३८ ॥ रामस्तु सीतया...तून्। मनश्च तद्गतं तस्य नित्यं हृदि समर्पितं ॥ ३९ ॥ प्रिया...इति। (टी–नहि पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवंति आत्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवंति नहि लोकानां नहि दाराणां नहि शरीरस्य तस्माद् आत्माएव प्रियः।) गुणरूपा गुणाश्चापि पुनर्भूयो विवर्द्धिताः ॥ ॥ ४० ॥ तस्यापि...ते। अनाख्यातमपि व्यक्तं व्याख्यार्ति हृदयं हृदि ॥ ४१ ॥ तस्य...रूपिणी ॥ ४२ ॥ तया स राजर्षि वरोभि...न्यया। अतीव ..शुशुभेभिरामया शशीव पूर्णो दिवि दक्षकन्यया ॥ ४३ ॥ आर्षे श्रीरामायणे। वाल्मीकीये दशरथप्रमोदनो नाम सर्गः ॥छ॥ ५२ ॥ समाप्तं बालचरितमतः परमयोध्याकांडं भविष्यति ॥ छ।

शुद्धिपत्रम् ।

[अशुद्धानि शुद्धीकृत्यैवात्र मुद्रितानि । प्रथमं सर्गस्याङ्कस्ततः परं श्लोकाङ्कः । अनन्तरञ्च शोधनम् ।]

६	—	१८	—	स्त्रीभिः ।
१४	—	३९	—	यज्ञस्य ।
१७	—	३५	—	विचरन्तोर्दयन्सर्वान् ।
३५	—	१२	—	विश्वामित्रो ।
४१	—	२५	—	नृपः ।
४६	—	४	—	तस्यास्तद्वचन ।
,,	—	१५	—	महात्मना ।
,,	—	१७	—	मूर्धजाम् ।
४८	—	३२	—	तस्यातिथ्येन ।
६५	—	२२	—	प्रणामं ।